

Tore Bjørge og Ingvild Magnæs Gjelsvik

Forskning på forbygging av
radikalisering og voldelig
ekstremisme

En kunnskapsstatus

FORBYGGING AV RADIKALISERING OG EKSTREMISME

FORBYGGING AV RADIKALISERING OG VOLDelig EKSTREMISME

FORBYGGING AV RADIKALISERING OG EKSTREMISME

Tore Bjørgo og Ingvild Magnæs Gjelsvik

**Forskning på forebygging av
radikalisering og voldelig ekstremisme**
En kunnskapsstatus

© Politihøgskolen, Oslo 2015

PHS Forskning 2015: 2
ISBN 978-82-7808-116-7 (trykt utgave)
ISBN 978-82-7808-117-4 (elektronisk utgave)

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Alle henvendelser kan rettes til:

Politihøgskolen
Forskningsavdelingen
Slemdalsvn. 5
Postboks 5027, Majorstuen
0301 Oslo
www.phs.no

Omslag: Katrine Sletvold, WJ
Sats og layout: Eileen Schreiner Berglie, PHS
Trykk: www.WJ.no

Research on Prevention of Radicalization and violent Extremism

The Status of Knowledge

This report provides an overview of Norwegian research on radicalization and violent extremism, with an emphasis on knowledge about processes leading towards radicalization, extremism and terrorism, and how such processes can be prevented and countered. The main objective has been to identify the studies which can provide the most relevant knowledge to those whose task it is to prevent radicalization and violent extremism.

This summary will address research on right-wing extremism, left-wing extremism, militant Islamism and foreign fighters, and terrorism more in general. The report will also provide a brief overview of relevant research in Denmark and Sweden as well as pointing out some of the leading European centers of research in this field.

A main purpose for this overview of research is to identify holes of knowledge – areas and topics where research-based knowledge is lacking or is outdated, and where there is a need for new research.

Innhold

1. Innledning	7
Oppdrag og problemstilling	7
Noen avgrensninger og fortolkninger av oppdraget	9
Begrepsavklaring	14
2. Norsk forskning på voldsorientert høyreekstremisme og forebyggingstiltak	19
Forskning på fascismen i Norge 1933–1945:	
Rekruttering til Nasjonal Samling og datidens fremmedkrigere	20
Norsk forskning på høyreekstremisme fra og med 1980-tallet	23
Tore Bjørgos doktoravhandling	24
Katrine Fangens doktoravhandling og bok om nynazister	30
Anvendt forskning på høyreekstremisme og gjenger, og Yngve Carlssons nøkkelrolle	40
Norsk forskning på høyreekstremisme etter 22. juli 2011	72
Hatkriminalitet – noe mer enn høyreekstremisme?	88
3. Norsk forskning på venstreekstremisme	103
4. Norsk forskning på militant islamisme og fremmedkrigere	111
Forskning på norske muslimske fremmedkrigere	114
Norske fremmedkrigere i et historisk perspektiv	120
Global fremmedkrigervirksomhet	125
To forskningslike kartlegginger	132
Motivasjoner til å delta i jihad	136
Antologi om islamistisk terrorisme	144
Islamisme, salafisme, IslamNet og Profetens Ummah	146
Forskning på radikaliserings og voldelig ekstremisme på nett	156
Kvinner og militant islamisme	158
Politiinnsats mot voldelig radikaliserings og islamistisk ekstremisme	162
Forebygging av radikaliserings blant unge muslimer i Norge	163
Undersøkende journalistikk på militant islamisme	170
Pågående forskningsprosjekter	174
Diskurser og effekter av forebygging av radikaliserings i Skandinavia (RADISKAN)	174
Kommunenes rolle i forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme	176

Norske fremmedkrigere	178
Militant islamisme i Norge	182
5. Norsk forskning på forebygging av terrorisme	185
Forskning på årsaker til fremvekst av terrorisme	186
Forskning på terroristers handlingsstrategier, rasjonaliteter og målutvelgelse	191
Forskning på forebygging og bekjempelse av terrorisme	194
Tore Bjørgos helhetlige modell for forebygging av terrorisme og annen kriminalitet	205
6. Forskning på forebygging av radikalisering og ekstremisme i Skandinavia og Europa	213
Forskning på terrorisme, radikalisering og forebygging i Danmark	214
Forskning på terrorisme, radikalisering, hatkriminalitet og forebygging i Sverige	222
Europeisk forskning på forebygging av radikalisering, ekstremisme og terrorisme	226
7. Konklusjoner, kunnskapshull og forskningsbehov	231
Oppsummering	231
Hva virker, og hva virker ikke? Om hva forskningen (ikke) kan svare på	235
Forskningsetiske begrensninger og paradokser	240
Kunnskapshull og forskningsbehov	245
Radikalisering, rekruttering og rehabilitering av voldelige aktivister og fremmedkrigere	246
Kvinner i ekstremistiske miljøer	248
Forholdet mellom de voldelige ekstremistene og de ikke fullt så ekstreme	249
Høyreekstremisme og hatkriminalitet	250
Samordning og iverksetting av lokale innsatser	253
Databaser og datagrunnlag	255
Etiske problemstillinger knyttet til forskning om radikalisering og voldelig ekstremisme	255
Balansen mellom forebygging og frihet	256
Litteraturliste	258

1

Innledning

Oppdrag og problemstilling

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementets (BLD) ga i januar 2015 Konsortium for forskning på terrorisme og internasjonal kriminalitet v/ Politi­høgskolen og Tore Bjørge i oppdrag å lage en kunnskapsoppsummering om forskning på forebygging av radikaliser­ing og voldelig ekstremisme. Oppdraget hadde utgangspunkt i Regjeringens handlingsplan mot radikaliser­ing og voldelig ekstremisme, som ble lagt frem i juni 2014:

Tiltak 1: Forskningsstrategi

Det skal utarbeides strategier for å styrke og koordinere forskningsinnsatsen på radikaliser­ing og voldelig ekstremisme. Det må også være en del av strategiarbeidet å vurdere hvordan norsk forskningsinnsats kan kobles opp mot internasjonal forskning, samt vurdere hvorvidt man kan initiere eller være delaktig i felles europeiske eller nordiske forskningsprosjekter. Det er også behov for en bedre systematisering av eksisterende forskning på feltet og å skape tettere koblinger mellom miljøer i Norge og internasjonalt.

Oppdragsbrevet poengterte at kunnskap og informasjon er en viktig forutsetning for en målrettet innsats og utvikling av effektive forebyggende tiltak mot radikaliser­ing og voldelig ekstremisme. Det er solide etablerte forskningsmiljøer på feltet. Det er imidlertid behov for å fortsette oppbyggingen av kompetanse samt systematisering og videreformidling av forskningen. Dette omfatter generell kunnskap om radikaliser­ing og voldelig ekstremisme i Norge og internasjonalt, blant annet om radikaliseringsprosesser og motivasjonsfaktorer, effektiv forebygging, samt betydningen av Internett og sosiale medier for radikaliseringsprosessen.

Oppdraget går ut på å utarbeide en kunnskapsoppsummering som systematiserer og analyserer dokumentasjon og forskning etter område, tema og problemstillinger. Videre skal den vurdere statusen for kunnskapen opp mot hva det kan, bør og vil være nødvendig å vite mer om for å kunne utforme effektive tiltak for å forebygge rekruttering til ekstremistiske grupperinger. Alle former for voldelig ekstremisme skal omfattes av kunnskapsoppsummeringen. Formålet med oppsummeringen er:

- å lage en tilgjengelig oversikt over innholdet i gjennomført forskning
- å identifisere hvilke temaer det finnes kunnskap om
- å identifisere kunnskapshull
- å komme med innspill til mulige videre studier på feltet

Oppdragsbrevet fremholdt at kunnskapsoversikten skal særlig legge vekt på hva som skjer av forskning om forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme i Norge. Det skal fremgå hva forskningen definerer som den forebyggende fasen i arbeidet med å hindre rekruttering til voldelig ekstremisme. Videre skal den identifisere aktuelle forskningsmiljøer i Norden og Europa. Kunnskapsoversikten skal gjøres alminnelig tilgjengelig. Kunnskapsoversikten bør konsentrere seg om følgende problemstillinger:

Med utgangspunkt i Norge:

- Hva foreligger av forskning på området radikaliserings og voldelig ekstremisme?
- Hva foreligger av kunnskap om årsaker til at personer blir radikaliseret?
- Hva foreligger av kunnskap om forebyggingsstrategier og effekter av disse?
- Hvor er det behov for ny forskning?

Med utgangspunkt i Norden og Europa:

- Hvor finner vi forskningsmiljøene på radikaliserings og voldelig ekstremisme?

- Hvilke temaer fokuserer disse forskningsmiljøene sin forskning om?

Det ble gitt en meget knapp tidsramme for å gjennomføre oppdraget: Sluttrapporten skal overleveres til BLD 27. april 2015.

Forsker Ingvild Magnæs Gjelsvik har vært engasjert for å bistå Tore Bjørgo i dette arbeidet. Hun har i hovedsak hatt ansvaret for oversikten over forskning på militant islamisme.

Noen avgrensninger og fortolkninger av oppdraget

Den viktigste avgrensningen for denne kunnskapsoversikten er at den *ikke* tar sikte på å dekke all norsk forskning om voldelig ekstremisme og terrorisme, men begrenser seg til forskning som på en eller annen måte beskriver prosesser som leder til radikaliserings og voldelig ekstremisme (for eksempel hva som kjennetegner personer som går inn i ekstremistiske grupper), og hvordan slike prosesser kan motvirkes eller forebygges. Rene fenomenstudier, for eksempel beskrivelser og analyser av en bestemt ekstremistisk bevegelse/organisasjon eller deres operasjonsmønster, ligger derfor utenfor den tematikken denne kunnskapsoversikten skal omhandle. Utgangspunktet har vært å finne frem til de studiene som kan gi mest relevant kunnskap til de som skal forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Det har også vært en vanskelig grensegang når det gjelder hvilke sjangere av kunnskapsproduksjon som skal dekkes. Ut over den akademiske forskningen om temaet finnes det også en omfattende produksjon av faglitterære bøker og artikler som befinner seg på ulike steder i spennet mellom forskning, faglitteratur og journalistikk. De arbeidene som ligger nærmest den akademiske forskningen, har gjerne et omfattende noteparat og teoretisk funderte analyser, mens andre er mer beskrivende og historiefortellende, eller har preg av litterær dokumentarisme eller en politisk agenda. Noen av de beste journalistiske arbeidene kan ha svært verdifulle innsikter og kvaliteter. Disse ulike sjangrene av kunnskapspro-

duksjon er også basert på høyst forskjellige etiske normer for kildebruk, informert samtykke, innhenting og sammenkobling av personsensitiv informasjon, anonymisering og andre personvern hensyn. Mens journalister kan gjøre bruk av taushetsbelagt informasjon og lekkede dokumenter i meget nærgående omtaler av enkeltpersoner, har akademiske forskere et langt strengere regelverk å forholde seg til på dette området, og svært tidkrevende prosedyrer for å innhente de nødvendige tillatelsene. Dette innebærer at journalister i mange tilfeller kan gjøre former for datainn-samling som forskere har store vansker med å få lov til. Denne kunnskapsoversikten retter seg i hovedsak mot akademisk forskning, men omtaler også annen relevant faglitteratur som i varierende grad nærmer seg forskning. Det finnes også en del relevante og verdifulle kartlegginger og analyser som er utført av politiske aktivistmiljøer, for eksempel fra Antirasistisk Senter (Haarr & Partatouli 2012; Sultan & Berglund Steen 2014). Selv om enkelte relevante masteroppgaver blir omtalt, har vi ikke hatt kapasitet til å skaffe oss oversikt over masteroppgaver som ligger innenfor tematikken av denne rapporten.

Den knappe tidsrammen har lagt betydelige begrensninger på hva som har vært mulig å få med seg, noe som har medført mange kompromisser. Den omfangsrike litteraturlista bakerst i rapporten viser at det finnes mye forskningsbasert litteratur innenfor temaområdet, og vi har helt sikkert ikke fått med alt. Vi har naturlig nok bare rukket å lese grundig en liten del av dette, mens vi har skummet igjennom innholdsfortegnelser og sammendrag for en god del mer. Men det meste av det som finnes i litteraturlista, har vi i liten grad sett på, og langt mindre kunnet gjengi innholdet av. Litteraturlista rommer dessuten mange arbeider som ligger på utsiden av det relativt begrensede temaet for kunnskapsoversikten, som skal se på forskning om *forebygging* av radikaliserings og voldelig ekstremisme.

For noen av de arbeidene vi anser det som mest vesentlig å få grundige beskrivelser av, har vi kontaktet forskeren og bedt om at vedkommende selv lager et sammendrag. Disse sammendragene har kommet tilbake i

litt ulik form og lengde. Vi har i fotnoter gjort oppmerksom på at de aktuelle tekstavsnittene er formulert av forfatteren selv (med unntak av noen kortere tekster).

En god del av stoffet i denne rapporten er klipt og limt eller parafasert gjennom moderat bearbeiding fra forfatterens egne konklusjoner eller sammendrag. Det fremgår ikke alltid helt tydelig hvor mye som er direkte gjengivelse og hvor mye som er bearbeidet eller forkortet. Noen ganger har vi forandret på format og språkform uten å endre særlig på innholdet. Men vi har uansett vært tydelige på kildehenvisning for å vise hvor tekstene stammer fra, slik at det ikke dreier seg om plagiat. Hensikten har vært å få frem forfatterens budskap mest mulig korrekt.

Det har tidvis vært litt beklemmende å skulle gi en beskrivelse av norsk forskningsinnsats på et felt hvor jeg selv (førsteforfatter Tore Bjørgo) har vært den som har forsket lengst og publisert mest og på flest temaer innenfor dette forskningsområdet. Det ville bli feil å forsøke å skrive meg selv ut av denne historien. Det er likevel vanskelig å unngå at jeg har lettest for å se de temaene, perspektivene og publikasjonene jeg selv og mine nærmeste samarbeidspartnere har arbeidet med, men jeg har etter beste evne forsøkt å se og beskrive så bredt som mulig. Likevel har jeg utvilsomt fremhevet de studiene jeg anser som mest relevante for denne kunnskaps-oversiktens tema, og utelatt (eller beskrevet mindre inngående) andre studier som andre kanskje ville lagt mer vekt på.

Forskningen på dette feltet er betydelig preget av ulike normative orienteringer. Lett forenklet kan den beskrives langs en akse med to motpoler. På den ene siden er det forskere som ønsker å utvikle kunnskap som kan bidra til å redusere voldelig ekstremisme og terrorisme, og til å gjøre forebyggingstiltak og intervensjoner mer effektive. På den andre motpolen finner vi forskere som ser det som sin primære oppgave å sette et kritisk søkelys på hva myndighetene gjør i bekjempelsen av ekstremisme og terrorisme. Denne retningen omtales gjerne som «Critical

studies of terrorism»-skolen.¹ Tilhengere av denne retningen vil ofte hevde at trusselanalyser og antiterroriltak har som sin primære funksjon (noen vil også si hensikt) å skape frykt slik at politi, sikkerhetstjenester og sikkerhetsindustrien for øvrig (inkludert forskerne på den motsatte motpolen) skal bli sikret mest mulig ressurser, makt og innflytelse. Forskerne innenfor denne tradisjonen ønsker på ingen måte å bidra til at forebyggingstiltak og andre intervensjoner blir mer effektive. Men selvfølgelig finnes det også flere mulige mellomposisjoner mellom disse ytterpunktene. Mange forskere vil kunne beskrives som kritiske, men konstruktive. De ønsker at deres kritiske analyser skal bidra til å redusere volden i samfunnet, samtidig som intervensjonene skal få minst mulig skadelige bivirkninger.

Vi som er forfattere av denne kunnskapsoversikten, bekjenner oss helt klart til den forskningsretningen som ønsker å utvikle kunnskap for å forebygge radikaliserings, voldelig ekstremisme og terrorisme. Men vi har også sterk bevissthet om at mange antiterroriltak kan gjøre stor skade, og at også velmente, «myke» forebyggingstiltak kan ha skadelige bivirkninger. Derfor fremhever vi at konstruktiv kritikk er helt essensielt for å redusere negative bivirkninger av virkemidler og intervensjoner.² Dette verdistandpunktet har utvilsomt preget hvilke forskningsarbeider vi har ansett som mest relevante for denne kunnskapsoversikten. Men vi har også lagt vekt på å få med relevante arbeider fra den mer kritiske retningen.

Som nevnt vil det helt sikkert være viktige og relevante arbeider vi ikke har fått med, eller som har blitt omtalt for knapt, eller ikke helt slik forfatteren selv ville ønsket det. Vi har ikke hatt tid eller kapasitet til å sjekke ut med de forskerne/forfatterne vi omtaler, om de synes de er riktig gjengitt eller at vi har fått med det de selv anser som mest vesentlig. Vi beklager

¹ «Critical studies of terrorism»-retningen har sine egne tidsskrifter, bokserier, konferansesykluser og læresteder. Tidsskriftet *Critical Studies of Terrorism* har i 2015 kommet til sin åttende årgang.

² Vurdering av forebyggende virkemidlers begrensninger, kostnader og negative bivirkninger er et av de sentrale elementene i Tore Bjørgos helhetlige modell for forebygging av terrorisme og annen kriminalitet (se s. 205-212 og Bjørgo 2015)

de manglene en slik kunnskapsoversikt innenfor så knappe tidsrammer nødvendigvis vil måtte medføre.

Det har heller ikke vært enkelt å organisere stoffet i en klar disposisjon. Vi har valgt å følge en hovedinndeling etter ulike former for ekstremisme: høyreekstremisme (herunder hatkriminalitet), venstreekstremisme, militant islamisme og terrorisme mer generelt. Der det har vært naturlig, har vi innenfor disse hovedtemaene fulgt en viss kronologisk rekkefølge. Samtidig har vi gitt spesiell plass til noen av de mest sentrale forskerne på feltet, de som har skrevet doktoravhandlinger eller andre større arbeider innenfor kjernetemaet for denne kunnskapsoversikten. Men mange av de aktuelle arbeidene og forskerne dekker flere former for ekstremisme, og bryter på ulike måter med denne inndelingen. Derfor har vi måttet være svært pragmatiske når det gjelder hvor vi har plassert stoffet, slik at vi har kunnet unngå å behandle det samme materialet flere steder.

Det fremgår av oppdraget at denne kunnskapsoversikten skal legge hovedvekten på hva som finnes av norsk forskning innenfor forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme. Men vi skal også gi en mer kortfattet oversikt over hvor vi finner forskningsmiljøene på radikaliserings og voldelig ekstremisme i Norden og Europa, og hvilke temaer de aktuelle forskningsmiljøene fokuserer sin forskning om. I samråd med oppdragsgiveren (BLD) ble vi enige om å legge størst vekt på nordisk forskning og bare kort omtale de viktigste europeiske forskningsmiljøene og sentrene. Medio januar 2015 sendte vi ut en liten spørreundersøkelse til et utvalg på 12 relevante forskere i Sverige, Danmark og Finland, hvor vi ba om at de kort skulle melde tilbake til oss bl.a. hvem de anså som de mest sentrale og relevante forskerne (og forskningsmiljøene) i sine respektive land innenfor feltet radikaliserings og voldelig ekstremisme, og hvilke temaer som sto mest sentralt i forskningen. Svarprosenten ble 0 (!). Vi har derfor måttet forsøke å få svar på disse spørsmålene på andre og litt mindre systematiske måter. I Danmark hadde Tore Bjørge noen svært nyttige møter med tre forskere fra det mest sentrale forskningsmiljøet, Dansk Institut

for Internationale Studier (DIIS), Lars Erslev Andersen, Manni Crone og Ann-Sophie Hemmingsen. I Sverige er de aktuelle forskningsmiljøene mer spredt, og har vi ikke fått tid til å gjøre noen tilsvarende intervjuer der. Derfor har vi basert oss mer på vår generelle kunnskap om svensk forskning på feltet og på internettsøk. Oversikten over den svenske forskningen er nok svakere enn den tilsvarende danske. Vi måtte gi opp å lage en oversikt over den finske forskningen på feltet. Dette skyldes dels språkproblemer, og dels at vi også i utgangspunktet har mindre kjennskap til om det finnes noen relevant finsk forskning. Det viktigste finske bidraget tror vi er innenfor temaet skoleskytinger, som det dessverre har vært noen tragiske tilfeller av i Finland. Men når det gjelder forskningssamarbeid og kunnskapsutveksling, så har norske forskere i lang tid funnet sine nærmeste nordiske samarbeidspartnere i Sverige og Danmark. Det er derfor naturlig at vi konsentrerte innsatsen her. Når Danmark har fått en grundigere behandling, skyldes dette også at vi mener det for tiden er i Danmark den mest relevante forskningen og praksisutviklingen foregår når det gjelder forebygging av radikalisering og ekstremisme.

Begrepsavklaring

Begrepene som brukes i både det offentlige ordsiftet og forskningen om fenomener som «radikalisering», «voldelig ekstremisme» og «terrorisme», er omstridte og problematiske. Dels er de problematiske fordi de i betydelig grad er politiserte og bærer med seg normative vurderinger. Dels brukes begrepene ofte på måter som gjør at de inkluderer altfor mange forskjellige fenomener og prosesser.

Begrepet *ekstremisme* blir ofte knyttet til politiske ideologier som står i motsetning til samfunnets kjerneverdier og prinsipper om demokrati eller universelle menneskerettigheter. Men mer vanlig er det å knytte ekstremismebegrepet til en vilje til å bruke vold som virkemiddel for å nå politiske, religiøse eller ideologiske mål. Ekstremisme blir dermed i stor

grad overlappende med terrorisme, men det kan omfatte et videre spekter av voldelige fenomener og virkemidler enn terrorisme, for eksempel demonstrasjonsvold, skadeverk, sabotasje eller deltakelse i borgerkrig. Det er i tråd med dette at Politiets sikkerhetstjenestes definisjon av ekstremisme refererer til en vilje til å bruke vold for å oppnå politiske, religiøse eller ideologiske målsettinger. Det kan i så fall relateres til radikaliseringsbegrepet, som handler om aksept for å bruke vold, altså en svakere grad av «ekstremifisering».

Radikalisering er også et problematisk begrep av flere grunner. Det oppsto etter alt å dømme som et politisk begrep i EU-kommisjonen i kjølvannet av London-bombene i 2005, da det gikk opp for de europeiske politikerne at terrorisme ikke bare er noe som kommer utenfra, men også kan oppstå blant våre egne borgere. Det er uheldig at begrepet kan gi inntrykk av at det å være radikal – å gå inn for omfattende samfunnsendringer – i seg selv er negativt og farlig. Som kjent har mange viktige og positive samfunnsendringer blitt presset frem av «radikale» bevegelser og aktivister. Likestilling mellom kjønnene, arbeidernes rettigheter, avskaffing av slaveri, religiøs frihet og mye annet var radikale kampsaker som en gang brøt med de dominerende sannheter, men som nå er kjerneverdier i samfunnet. Begrepet radikaliseringsbegrepet har imidlertid etablert seg så sterkt i samfunnsdebatten og på den politiske agenda at heller ikke forskerne kommer unna å måtte forholde seg til det, men da fortrinnsvis på en mer presis måte. PST definerer radikaliseringsbegrepet som «en prosess der en person i økende grad aksepterer bruk av vold for å nå politiske mål», noe som tilsvarer definisjoner som mange forskere benytter seg av.

En av utfordringene er at radikaliseringsbegrepet ofte brukes altfor vidt og utydelig, både av politikere, journalister og forskere. Som nevnt forstås radikaliseringsbegrepet vanligvis som en prosess der en person i økende grad aksepterer bruk av vold for å oppnå politiske, religiøse eller ideologiske mål, men ofte knyttes dette direkte til at personen også involverer seg i politisk vold eller voldelige grupper. Et underliggende premiss er ofte

antakelsen om at endring i holdning til vold direkte fører til deltakelse i voldelige aktiviteter. Tilsvarende brukes begrepet «deradikalisering» (eller «avradikalisering») både om det å legge fra seg ekstreme holdninger og det å trekke seg ut av voldelige aktivisme.

For å rydde opp i denne sammenblandingen av prosesser på holdningsplanet og på atferdsplanet foreslo Tore Bjørge og John Horgan (2009: 3–5, 17–29, 30–48) et begrepsmessig skille mellom på den ene siden «radicalisation/deradicalization», som beskriver endringer i verdier og holdninger til vold som politisk virkemiddel, og på den andre siden «engagement/disengagement»,³ som beskriver endring i atferd, for eksempel deltakelse i voldelige aktiviteter. Det er et viktig og veletablert funn fra både ekstremismeforskning og generell psykologi at det er en *løs* sammenheng mellom holdningsendring og atferdsendring, og ingen automatikk. Det innebærer at de aller fleste personer som blir radikalisert (i betydningen av å se det som legitimt å bruke vold for å oppnå politiske, religiøse eller ideologiske mål), aldri selv involverer seg i voldelige aktiviteter. Tilsvarende finnes det sterkt forskningsmessig belegg for at mange av de som deltar i volds-ekstremistiske grupper og aktiviteter, går inn i disse miljøene ut fra sosiale grunner og behov, og ikke på grunn av ideologisk overbevisning. De ble gjerne radikalisert som følge av sin deltakelse, ikke som årsak til deltakelsen (Bjørge 1997: 245). Videre har man også sett mange eksempler på at personer som avslutter sin deltakelse i volds-ekstremistiske grupper og aktiviteter, likevel fortsetter å ha ekstremistiske holdninger. De er «disengaged without being deradicalised» (Bjørge & Horgan 2009: 3–5). I andre tilfeller endrer personene de ekstremistiske holdningene gradvis når de ikke lenger deltar i miljøer og aktiviteter hvor de får dette spesielle verdensbildet bekreftet av likesinnede. Noen deltakere i volds-ekstremistiske grupper kan være fullstendig desillusjonerte om den politiske saken

³ Det er vanskelig å finne elegante og dekkende norske begreper som tilsvarer de engelske begrepene «engagement» og «disengagement», men «deltakelse/ avslutte deltakelse» eller (det mer klumsete) «engasjement/de-engasjement» dekker noenlunde det samme meningsinnholdet.

og ideologien, men ser seg ikke i stand til å trekke seg ut av gruppen fordi det ikke finnes noen veier ut, bortsett fra døden eller resten av livet i fengsel. De er «deradicalised but not disengaged».

Dette begrepsmessige skillet, som har blitt akseptert av mange forskere så vel som av internasjonale organisasjoner som EU, har stor praktisk betydning når det gjelder å utforme og fastsette mål for programmer for avhoppere. Skal den primære målsettingen være «disengagement», altså at vedkommende ikke lenger deltar i voldelige aktiviteter eller ekstremistiske miljøer, altså en endring i atferd? Eller skal hovedmålet være full avradikalisering, altså at vedkommende ikke lenger har holdninger og verdier som støtter bruk av voldelige virkemidler for å oppnå politisk endring? Og hva griper man tak i først? Er det begrepsmessig uklarhet om hva som er målsettingen, vil det være vanskelig å evaluere om innsatsen gir de ønskede resultater. Vi vil argumentere for at det viktigste for samfunnet er at vedkommende endrer atferd og ikke lenger deltar i voldsektremistiske aktiviteter. Dersom vedkommende også legger fra seg sine ekstremistiske holdninger og slutter seg til liberale, demokratiske verdier, er det en bonus, og vil også redusere risikoen for tilbakefall til deltakelse i ekstremistiske aktiviteter senere. Men det er et langt mer ambisiøst og krevende mål, samtidig som det fordrer andre metoder. Dessuten viser mye forskning at når en person forlater et ekstremistisk miljø, vil også det verdensbildet som miljøet representerer, gradvis miste sin troverdighet etter som dette virkelighetsbildet ikke lenger får daglige bekreftelse fra miljøet og vennene. Deradikalisering skjer ofte gradvis som en følge av «disengagement».

Uansett hvordan man ellers definerer *terrorisme*, har begrepet en tydelig normativ dimensjon – det handler om illegitim bruk av vold for politiske formål. Selv om det er relativt stor enighet om hva som er kjernen i fenomenet terrorisme, er det stor uenighet om avgrensningen: Hva og ikke minst hvem skal inkluderes under denne stigmatiserende merkelappen? Noen definisjoner avgrenser fenomenet til ikke-statlige aktører, mens

andre inkluderer statsterrorisme. Noen spesifiserer at terrorisme er rettet mot sivile, mens andre inkluderer ikke-stridende (for eksempel militære som ikke er involvert i strid). Noen definisjoner legger vekt på at terrorhandlinger har et politisk formål, mens andre hevder at også kriminelle grupper eller andre aktører kan gjøre bruk av terroristiske metoder. I denne rapporten tar vi utgangspunkt i at terrorisme er et sett av handlingsstrategier hvor vold og trusler om vold brukes systematisk for å skape en tilstand av frykt, få oppmerksomhet om en sak eller tvinge noen til å gi etter for bestemte krav, og dermed oppnå en effekt også på andre enn det direkte offeret eller målet for volden (Bjørge 2015: 207–208). En juridisk definisjon, slik den fremkommer i sikkerhetsloven (§ 3 punkt 5), sier at terrorhandlinger innebærer «ulovlig bruk av, eller trussel om bruk av, makt eller vold mot personer og eiendom, i et forsøk på å legge press på landets myndigheter eller befolkning eller samfunnet for øvrig for å oppnå politiske, religiøse eller ideologiske mål.»

2

Norsk forskning på voldsorientert høyreekstremisme og forebyggingstiltak

Høyreekstrem vold og terror har en tendens til å bli sett på som en mindre farlig trussel enn jihadistisk terror. Det er ikke nødvendigvis et riktig bilde. I Norge så vel som i en rekke andre europeiske land (bl.a. i Sverige, Tyskland, Italia og Russland) har høyreekstreme voldshandlinger de siste tiårene kostet langt flere menneskeliv enn det jihadistisk vold har forårsaket (Ravndal, i review, Enstad 2015, Bjørge 1995, 1997, Bjørge & Witte 1993). Forskjellen er at de aller fleste høyreekstreme voldsaksjoner hver for seg har hatt et relativt begrenset omfang, med ett enkelt dødsoffer eller noen få skadde, men de har skjedd relativt hyppig. Store høyreekstreme terroraksjoner med mange drepte har skjedd sjelden, og dermed fremstått som atypiske. Eksempler på slike «unntak» er 22. juli-angrepene i Norge i 2011 (77 drepte og mer enn 200 skadde), bomben på togstasjonen i Bologna i 1980 (85 drepte og mer enn 200 skadde), og Oktoberfest-bombingen i Tyskland i 1980 (13 drepte og mer enn 200 skadde). Dette viser at høyreekstrem terrorisme kan ha et svært høyt voldspotensiale, selv om slike storstilte aksjoner er sjeldne. Et pågående forskningsprosjekt av Jacob Aasland Ravndal (i review) ved FFI viser at høyreekstrem terrorisme og vold har kostet omtrent like mange menneskeliv i Europa siden 1990 som det jihadistiske aksjoner har forårsaket i samme tidsperiode, selv om den høyreekstreme volden har vært nedadgående de siste par tiårene, mens den jihadistiske terroren har økt.

Høyreekstremisme dekker et bredt spekter av ideologier og bevegelser med noen fellestrekk:

- Ser på grupper av mennesker som grunnleggende forskjellige og (eksplicit eller implisitt) av ulik verdi, enten det er på grunnlag av forskjellig rase, kultur, religion, nasjonalitet eller seksuell legning.
- En konspirativ forståelse av verden; sammensvergelse mellom en ytre og en indre fiende, og hvor den indre fiende er forrædere som bistår den ytre fiende i å ødelegge oss.
- Forestillinger som
 - «Vårt folk er truet av en katastrofal undergang!»
 - «Voldelig motstand er en legitim respons for å hindre dette.»
 - «Borgerkrigen kommer, eller pågår allerede!»⁴

Blant de ulike variantene av høyreekstremisme finner vi tradisjonell nazisme og fascisme og ulike varianter av raseorienterte bevegelser til fremmedfiendtlige skinheads og gjenger. Videre brukes begrepet høyreekstremisme også ofte om politiske partier og organisasjoner som (iallfall offisielt) er mer opptatt av å bevare kultur og nasjonal identitet mot fremmed innvandring og innflytelse. Dette kan også tone gradvis over i det vi gjerne kaller høyrepopulistiske partier, som vanligvis betraktes som å ligge utenfor det man omtaler som høyreekstremisme. Hvor man trekker grensene mellom det høyreekstre og det som ikke er ekstremt, avhenger til dels av politisk ståsted. Men et rimelig kriterium er hvorvidt bevegelsens retorikk eksplisitt eller implisitt legitimerer bruk av vold.

Forskning på fascismen i Norge 1933–1945: Rekruttering til Nasjonal Samling og datidens fremmedkrigere

Selv om nåtidig høyreekstremisme i Norge er et ganske annet fenomen enn fascismen som kom til uttrykk gjennom Nasjonal Samlings vekst og

⁴ For mer inngående diskusjoner om begrepet høyreekstremisme, se Bjørge 1997: 21–27 og 2012: 7–16.

fall i perioden 1933–1945, så har den likevel satt sine spor på de nyere bevegelsene. Det er derfor ikke bortkastet med et historisk tilbakeblikk på hvem som ble rekruttert inn i Nasjonal Samling før og under krigen, og hvorfor de meldte seg inn. Her finnes det en omfattende historisk forskning om ulike sider ved NS og partiets medlemmer. Et hovedverk, som setter NS inn i en internasjonal kontekst, er boken *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, redigert av Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet og Jan Petter Myklebust (1980). Dette verket anlegger både historiske, statsvitenskapelige og sosiologiske perspektiver på spørsmålet. Det er spesielt Stein Ugelvik Larsen (1980) som har undersøkt de sosioøkonomiske bakgrunnsvariablene så vel som de personlige motivene til de som gikk inn i Nasjonal Samling. En av hans hovedteser er at høystatuspersoner etablerer partiet, mens lavstatuspersoner fyller rekkene (Larsen 1980: 606–613). Hans undersøkelse av NS-medlemmers personlige motiver må sees i lys av at den baseres på intervjuer 30–40 år etter krigen, hvor etterpårasjonalisering og skjønning kan ha farget svarene. Noen hadde genuine ideologiske motiver, som nazistiske og antibolsjevikiske ideer, mens andre responderte på den politiske situasjonen, som å unngå at tyskerne tok helt over styret i landet. Og andre hadde mer personlige motiver. Men Ugelvik Larsen oppsummerte med at

[...] the individual motivations for joining the NS add up to a rather mixed bunch. This may prove that the NS members came from many different backgrounds and joined the party for very different reasons (Larsen 1980: 615).

I årene før og under andre verdenskrig deltok nordmenn som fremmedkrigere i flere ulike konflikter. Under den spanske borgerkrigen (1936–1939) deltok norske frivillige på begge sider. Det deltok rundt 220 nordmenn i de internasjonale brigadene som støttet de venstreorienterte republikanerne, og langt færre, sannsynligvis om lag 5–10 frivillige, på den nasjonalistiske siden. De norske Spania-frivillige på begge sider er beskrevet i boken *Tusen dager: Norge og den spanske borgerkrigen* av Jo Stein Moen og Rolf Sæter (2009), mens Terje Emberland og Bernt

Roughthvedt (2004) i boken *Det ariske idol. Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund* tok for seg den mest fremtredende av de som deltok som frivillig for Francos falangister.

HL-senteret (Senteret for studier av Holocaust og livssynsminoriteter) gjennomførte i perioden 2006–2010 forskningsprosjektet «Norske frivillige i Waffen SS» om de norske SS-frivillige under 2. verdenskrig. Prosjektet resulterte bl.a. i boken *Himmlers Norge – nordmenn i det storgermanske prosjekt* av Terje Emberland og Matthew Kott, og en doktoravhandling av Sigurd Sørli med tittelen *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941–1945*. Emberland og Kotts bok tar et «ovenfra og ned»-perspektiv på hvorfor og hvordan SS, Himmler og det tyske okkupasjonsregimet i Norge forsøkte å rekruttere nordmenn til SS og innsats på Østfronten. Sørlis avhandling anlegger derimot et «nedenfra og opp»-perspektiv på hva som motiverte nordmenn til å verve seg for SS som frontkjemper. I en oppsummerende artikkel peker han på at:

Når de frivillige [frontkjemperne] i ettertid har forklart hvorfor de valgte å gå i tysk tjeneste, har de lagt særlig vekt på tre typer motiver: Ønsket om å kjempe mot kommunismen og Sovjetunionen, solidariteten med Finland, og troen på at krigsdeltakelsen ville bidra til å styrke NS' selvstendighetskrav. Selv om disse faktorene er viktige for å forstå de frivilliges valg – skjønt med et unntak for de to førstnevnte før 22. juni 1941 – var de normalt tett sammenvevet med en mer generell sympati med NS, Tyskland og nasjonalsosialismen. Det tydeligste uttrykket for dette er den høye andelen NS-medlemmer blant dem som meldte seg. Mens under to prosent av den norske befolkningen som helhet var medlemmer av NS under okkupasjonen, var den tilsvarende andelen blant de frivillige minst 80 %. [...] Det er samtidig helt på det rene at forhold som kameraters valg, eventyrlyst, problemer hjemme og ønsker om karriere, makt og prestisje spilte en rolle for mange. Mannlige NS-medlemmer i stridsdyktig alder ble dessuten utsatt for et formidabelt press fra partiet, og mange hadde begrensede forutsetninger for å forstå rekkevidden av det valget de tok. Det er hevet over tvil at enkelte også havnet i krigstjeneste mot sin vilje (Sørli 2015).

De var også minst norske 895 nordmenn som meldte seg som frivillige for å kjempe mot den sovjetiske invasjonen av Finland under «Vinterkrigen» i 1939-40. Disse tjenestegjorde i hovedsak i Svenska Frivilligkåren på finsk side. Blant disse var flere senere fremtredende medlemmer av motstands-

bevegelsen Max Manus og Leif «ShetlandsLarsen», men også flere som senere meldte seg som frontkjempere for SS. Det har vært lite historisk forskning om disse norske «fremmedkrigerne» i Finland. Det skal imidlertid finnes en bok som vi ikke har klart å oppspore.

Norsk forskning på høyreekstremisme fra og med 1980-tallet

Det var knapt utført noen forskning eller faglitterære arbeider om høyreekstremismen i Norge i etterkrigstiden før Per Bangsunds bok *Arvtakerne: Nazisme i Norge etter krigen* kom ut i 1984. Selv om dette var en journalistisk bok og ikke et akademisk arbeid, er det likevel på mange måter fortsatt et standardverk om denne perioden. Boken dokumenterte en tidsepoke og et mangfold av mer eller mindre voldseksremistiske grupperinger, særlig rundt fremveksten av Norsk Front, Norges Germanske Arme og Nasjonalistisk Folkeparti, grupperinger som alle gav opphav til alvorlige voldsaksjoner. Per Bangsund var journalist med bakgrunn fra bl.a. Klassekampen og AKPs «etterretningstjeneste», som ved flere anledninger måtte forsyne det daværende Overvåkningspolitiet med informasjon om hvem som sto bak 1. mai-bombene og andre voldsaksjoner, ettersom AKP på denne tiden var bedre informert om høyreekstremistene enn Overvåkningspolitiet (!). For øvrig diskuteres undersøkende journalisters bidrag senere i denne rapporten.

Det første akademiske bidraget etter Bangstads bok var NUPI-forskeren Tore Bjørgos (1988) forskningsrapport som gjennomgikk politisk vold og terrorrelaterte hendelser i Norge fra 1970-tallet og frem til 1988. Studien dekket hendelser med utspring i ulike politisk retninger, både fra det ytre høyre, venstre, samisk nasjonalisme og enkeltsaksaktivister, så vel som hendelser med utspring i utlandet. Hans analyse forsøkte også å forklare hvorfor det i Norge hadde utviklet seg en høyreekstrem terrorisme, mens venstreradikale grupper ikke gjorde bruk av terrorhandlinger (men derimot andre former for politisk vold). Han pekte på at ulik adgang til det offentlige ordskiftet kunne være én mulig årsaksfaktor.

Denne undersøkelsen identifiserte høyreekstrem, rasistisk og fremmedfiendtlig vold som et særlig interessant tema å se nærmere på. Den neste studien (Bjørge 1989) om vold mot innvandrere og asylsøkere fant at det meste av denne volden var utført av uformelle kameratgrupper som ikke hadde noen direkte tilknytning til høyreekstreme organisasjoner. Ofte dreide det seg om den lokale, småkriminelle rampegjengen som var foraktet og sett ned på, men som oppdaget at dersom de vendte sin vold og aggresjon mot upopulære asylsøkere og innvandrere, fikk de en viss støtte og sympati blant deler av lokalbefolkningen. Samtidig fikk de gjerne mye oppmerksomhet i lokale og nasjonale nyhetsmedier, og de ble kontaktet av velkjente innvandringsmotstandere og nynazister, som hyllet dem som modige patrioter. I en rekke tilfeller ble slike lokale rampegjenger rekruttert inn i mer organiserte innvandreriendtlige eller nynazistiske grupper, og noen av disse ungdommene / unge voksne ble etter hvert politiske aktivister. Det var et overraskende funn at den ideologiske radikaliseringsprosessen skjedde i *etterkant* av at de hadde begått fremmedfiendtlig vold, og ikke i forkant. Funnene fra denne forskningsrapporten ble utgangspunktet for Tore Bjørgos doktoravhandling om rasistisk og høyreekstrem vold i Skandinavia, et prosjekt som startet i 1991. To år senere startet også Katrine Fangen arbeidet med sin doktoravhandling «Pride and Power – A Sociological Interpretation of the Norwegian Radical Nationalist Underground Movement». Begge baserte seg på kvalitative metoder, og hadde mange sammenfallende forskningsfunn.

Tore Bjørgos doktoravhandling

Tore Bjørge startet arbeidet med sin doktoravhandling «Racist and Racist Violence in Scandinavia: Patterns, Perpetrators and Responses» i 1991, og avsluttet med doktordisputas ved Universitetet i Leiden i 1997. Han baserte sin studie dels på et stort antall intervjuer med aktivister og avhopere fra ulike høyreekstreme grupper i Norge, Sverige og Danmark, og dels på skriftlig materiale utgitt av de ulike gruppene, rettsdokumenter,

mediedata og annen sekundærlitteratur, samt en del direkte observasjon av demonstrasjoner og andre hendelser. Avhandlingen tok for seg følgende spørsmål: Hvorfor gjennomfører noen grupper av ungdommer voldshandlinger mot «utlendinger» og andre som assosieres med dem? Hva er deres motivasjoner? Og hvordan påvirkes deres voldelige atferd av reaksjonene fra deres sosiale omgivelser?

I det teoretiske kapittel 2 utvikles flere typologier for å få analytisk grep på mangfoldet av aktører, organisasjonsformer og ideologier, og som kan være til hjelp til kartlegging og intervensjon.

Kapittel 3 beskriver mønstre i vold mot innvandrere og asylsøkere i Skandinavia i perioden 1982–1992, basert på en kronologi og deskriptiv statistikk. Voldsangrepene har en tendens til å komme i klynger, men årsakene til disse mønstrene er komplekse. Det har til dels å gjøre med endringer i arbeidsledighet og innvandringsrater, men også det politiske klimaet og diskursen om innvandrere, aktivitetene til innvandrerfiendtlige organisasjoner og aktivister, mediedekningen av voldelige hendelser og ekstremistiske aktivister, og ikke minst responsene fra offentlige myndigheter, politi og rettssystem, og fra individer, grupper og institusjoner i lokalsamfunnet. Men for å forstå hvorfor og hvordan de voldelige hendelsene skjer, er det nødvendig å se nærmere på de individuelle voldsutøverne og gruppene de tilhører, og i den lokale konteksten. Dette var tema for de to neste kapitlene.

Kapittel 4 tar for seg voldelige, fremmedfiendtlige ungdomsgjenger og lokalsamfunnet. Deltakere i tenåringsgrupper som utøvet fremmedfiendtlig vold, var i stor grad opptatt av tilhørighet, status og identitet i gruppen. Mange av dem hadde vært utsatt for mobbing, trusler eller vold fra andre ungdomsgrupper, ikke minst fra innvandrergrupper, og søkte sammen for beskyttelse. I noen tilfeller dannet de en «hvit» etnisk motgjeng som etter hvert utviklet en identitet som nasjonalister, og ble koblet opp mot mer organiserte høyreekstreme miljøer. En annen type gjeng besto av eldre ungdommer og unge voksne. De hadde først og fremst sosioøkonomiske pro-

blemer, og hadde vansker med å komme inn på arbeids- og boligmarkedet. De oppfattet innvandrere og flyktninger som konkurrenter om knappe sosiale og økonomiske goder. Disse marginaliserte ungdommene ble ofte sett ned på i lokalsamfunnet på grunn av sin rampete og småkriminelle oppførsel. Men når de rettet sin vold og aggresjon mot upopulære innvandrere, opplevde ofte de at de fikk støtte fra både andre ungdommer og en del voksne i lokalsamfunnet. De opplevde en sterk endring i status og identitet: Plutselig var de blitt farlige rasister og nazister i noens øyne, og lokale helter og patrioter i andres øyne. Kapitlet beskriver også noen typiske hendelsesforløp, og diskuterer hvorfor det i noen lokalsamfunn synes å være sterkere støtte for vold mot «de fremmede» enn andre steder.

Kapittel 5 beskriver raserevolusjonære organisasjoner i Sverige og hvordan de på starten av 1990-tallet så ut til å satse på en terroristisk strategi. Men fra midten av 1990-tallet gikk de mer i retning av å satse på å bygge opp medieentrepriser og en musikkindustri som ledd i propagandastrategi for å nå bredere ut med sitt rasistiske budskap.

Kapittel 6 handler om veier inn i og veier ut av ekstreme grupper, og hva som skjer når ungdom går inn i rasistiske grupper og siden ønsker å trekke seg ut. Dette ble på mange måter det viktigste kapitlet i avhandlingen. Et hovedfunn var at de aller fleste av ungdommene ikke gikk inn i rasistiske grupper fordi de var rasister. De tok opp i seg rasistiske holdninger fordi de hadde gått inn i rasistiske grupper av andre grunner. For de fleste handlet dette i hovedsak om ulike former for sosiale behov. Når ungdommene først kom inn i den høyreekstreme gruppen, gjennomgikk de to parallelle og gjensidig forsterkende prosesser: De ble sosialisert inn i et nytt fellesskap med egne verdier og handlingsnormer. Samtidig ble de av omgivelsene utstøtt og stemplet som rasister og nazister, og bruene tilbake til det vanlige samfunnet ble «brent». Etter hvert ønsker de aller fleste av deltakerne å trekke seg ut, vanligvis på grunn av en kombinasjon av «push»- og «pull»-faktorer. Push-faktorene handler om at det ble mindre og mindre attraktivt å forbli i gruppen. Ofte ble de desillusjonert over de

sosiale relasjonene i miljøet, som var preget av paranoia over mulige infiltratører, manipulerende ledere og økende sosiale kostnader, stress og ytre press. Pull-faktorene handler om at det vanlige samfunnet utenfor virket mer tiltrekkende, hvor man kunne leve et normalt liv, skaffe seg utdanning, jobb og familie, og leve et fredelig liv uten alt stresset som fulgte med ekstremistmiljøet. For de aller fleste ble deltakelsen i det rasistiske eller nynazistiske miljøet av kort varighet, oftest bare noen uker eller måneder. Det var en stor gjennomstrømming av deltakere. Men mange opplevde likevel betydelige barrierer mot å trekke seg ut og komme tilbake til normalsamfunnet, og for noen ble disse barrierene nesten uoverstigelige. Noen følte at de sviktet vennene, eller de fryktet represalier fra de gamle kameratene som følte seg sveket. Samtidig var de redde for å stå uten beskyttelse mot de gamle antirasistiske fiendene, som ikke tilgav så lett hva de hadde gjort som deltakere i nazimiljøet. Dessuten fryktet de at de uansett ville bli avvist av samfunnet utenfor og at deres fremtid var ødelagt fordi de var kjente og stigmatiserte som nazister. De som hadde størst vansker med å kunne trekke seg ut, var særlig de som var mest offentlig eksponert, som hadde vært sterkest involvert i konflikter med antirasister, og som kjente miljøets hemmeligheter. Avhopperne benyttet ulike strategier for å trekke seg ut: Noen få av de mest kjente og eksponerte tok et offentlig brudd med det rasistiske miljøet. Dette kunne medføre høy risiko på kort sikt, men kunne også gi dem en ny start «med blanke ark». Vanlige deltakere pleide heller å trekke seg ut stille og rolig, uten noe skarpt brudd. Det gikk vanligvis greit, men innebar en risiko på lang sikt ved at de hadde et «nazistisk skjelett i skapet», noe som kunne skape problemer i deres senere yrkesliv hvis de skulle få en stilling med offentlig eksponering. Andre valgte å bryte med ideologien uten å bryte med kameratene. Da ville omgivelsene oppfatte at de fortsatt var med i nazimiljøet, og behandle dem deretter. Et hovedfunn var også at holdninger og verdier oftest endret seg *etter* at de hadde forlatt gruppen og som en konsekvens av dette, fordi de ikke lenger fikk bekreftet sitt verdensbilde fra en gruppe

av likesinnede. Dette kapitlet utgjorde det forskningsbaserte kunnskapsgrunnlaget for det som etter hvert ble Exit-prosjektet. En exit-strategi bør søke å forsterke de naturlige push- og pull-faktorene samtidig som man finner veier for å redusere eller omgå barrierefaktorene.

Kapittel 7 analyserte medias rolle i rasistisk vold. Spørsmålet var i hvilken grad nyhetsmedienes omfattende dekning av rasistiske miljøer og hendelser bidro til å redusere disse tendensene eller å forsterke dem. Funnene var at mediedekningen virket i begge retninger – både til å forsterke voldelige tendenser og rekruttering til ekstremistiske miljøer, men også til å negativt sanksjonere vold og ekstremisme og til mobilisere motkrefter.

Kapittel 8 gav en komparativ analyse av to hovedformer for ekstremnasjonalisme i Skandinavia. Den ene hovedformen, særlig fremtredende i Sverige, knytter seg til en nazistisk og antisemittisk tradisjon, og hevder at de er «den ariske motstandsbevegelsen som kjemper mot det sionistiske okkupasjonsregimet (ZOG) og raseforræderne». Den andre retningen, som har vært sterkest i Norge og Danmark, hevder at de er «den nye motstandsbevegelsen som kjemper mot den muslimske invasjonen og vår tids landsvikere». Ulike historiske erfaringer under andre verdenskrig forklarer hvorfor den ene formen er mest vanlig i Sverige, mens den andre hovedformen er langt mer fremtredende i Norge og Danmark, som (til forskjell fra Sverige) ble okkupert av Nazi-Tyskland, og hvor lokale nazister ble landsvikere. Selv om disse to diskursene har helt forskjellig historisk og ideologisk utgangspunkt, fremstår de likevel som påfallende parallelle i sin retorikk og legitimering av vold. Da denne komparative analysen ble offentliggjort på midten av 1990-tallet (Bjørge 1994a, 1994b), vakte det stor irritasjon blant ledende FMI- og NMI-aktivister. I tiden etterpå dempet de likevel i betydelig grad sin retorikk om «den nye motstandsbevegelsen som kjempet mot den muslimske invasjonen og vår tids landssvikere».

Det avsluttende kapittel 9 diskuterte hvordan «rasistisk vold» er et komplekst fenomen som ikke bare kan reduseres til vold begått ut fra bestemte ideologiske motiver. Det er et typisk trekk for slike hendelser at motivene

er sammensatte, og at både voldshandlingene selv og responsene på dem involverer flere dimensjoner og aktører. Det innbefatter ikke bare de direkte voldsutøverne og ofrene, men også rasistiske og antirasistiske grupper, nyhetsmediene, politiet, rettssystemet, lokale og statlige myndigheter, og ulike deler av sivilsamfunnet. Analysen viste at disse aktørene kjemper om sju verdiområder:

- *Ideologi og innvandringspolitikk:* Mange av gjerningspersonene hevdet at de utførte sin voldshandling fordi de var mot den rådende innvandringspolitikken, eller fordi de «ikke likte utlendinger».
- *Identitet:* Mange av voldsutøverne var mer motivert av et ønske om å gjøre inntrykk på kameratene enn av politiske eller ideologiske motiver.
- *Hevn:* Voldsspiraler mellom rasister og antirasister eller mellom norske ungdommer og innvandrerungdommer oppsto ofte som hevn for overgrep begått av noen fra motgruppen.
- *Kamp om knappe økonomiske goder* som tilgang til bolig, jobb, sosialstønad, fritidstilbud og lokaler lå til grunn for mye av fremmedfiendtligheten og volden mot innvandrere og asylsøkere. Voldsutøverne mente at «utlendingene» fikk goder de selv ble nektet.
- *Kamp om kvinner og seksualitet:* Kontroll over kvinner og deres reproduksjon står sentralt for både raseideologiske og nasjonalistiske aktivister, og seksuelle relasjoner mellom «våre» kvinner og utenlandske menn er et eksplosivt tema. På lokalnivå var rivalisering om jenter ofte utgangspunkt for blodige slagsmål.
- *Kamp om territorium:* Ideologiske aktivister betraktet innvandring som en «invasjon» av vårt land. For lokale ungdommer kunne kamp om kontroll over gatehjørner, utesteder eller ungdomsklubber gi opphav til slagsmål.
- *Sikkerhet/trygghet:* For ofrene for fremmedfiendtlig vold er det å gjenopprette deres trygghet av avgjørende betydning. Men også for voldsutøverne hadde ofte opplevelsen av utrygghet og frykt spilt en viktig

rolle i prosessen som ledet frem mot voldshandlingen. Noen hadde selv vært utsatt for vold fra gjenger eller grupper av innvandrerungdommer, mens andre bare hadde hørt om hvor farlige utlendingene var.

Avhandlingen konkluderer med at en forståelse av de sammensatte motivene, omstendighetene og sosiale prosessene som får unge mennesker til å gå inn i rasistiske grupper og/eller begå fremmedfiendtlige voldshandlinger, gir bedre muligheter til å kunne forebygge disse problemene på en effektiv måte. En endimensjonal forståelse, for eksempel at dette bare dreier seg om rasistisk ideologi og dårlige holdninger, kan derimot bidra til å forsterke problemet.

I tilknytning til doktorgradsarbeidet redigerte Bjørge også tre internasjonale antologier, *Racist Violence in Europe* (Bjørge & Witte 1993), *Terror from the Extreme Right* (Bjørge 1995), og *Nation and Race: The Developing Euro-American Racist Subculture* (Kaplan & Bjørge 1998). Særlig de to første antologiene har blitt regnet som standardverk på området, ikke minst fordi de var tidlig ute med å definere en tematikk.

Katrine Fangens doktoravhandling og bok om nynazister⁵

I 1993 startet Katrine Fangen feltarbeidet som ble grunnlaget for hennes doktoravhandling «Pride and Power – A Sociological Interpretation of the Norwegian Radical Nationalist Underground Movement» (bestående av en kappe på 90 sider, et appendiks på 60 sider og 7 publiserte tidsskrift-artikler). Avhandlingen ble levert ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo i august 1999 og disputas avholdt i februar 2000. For sitt doktorarbeid ble hun i 2000 tildelt Hans Majestet Kongens Gullmedalje for fremragende yngre forskere.

Doktorgradsprosjektet bygget på et forprosjekt finansiert av Barne- og familiedepartementet som inkluderte et ett års feltarbeid i nynazistiske

⁵ Med unntak av den første siden er sammendraget av kapitlene i Katrine Fangens avhandling og bok er i hovedsak skrevet av hennes vitenskapelige assistent Mari Nielsen Vaage og godkjent av Katrine Fangen selv. Vi har gjort mindre justeringer i teksten.

miljøer. Forprosjektet ble avsluttet med UNGforsk-rapporten «Skinheads i rødt, hvitt og blått» (Fangen 1995). Denne studien var også blant de første til å vise at nynazistmiljøene var preget av sterk gjennomstrømning og at de fleste sluttet før eller senere.

Noe av det mest imponerende ved Katrine Fangens doktorgradsprosjekt var hennes enestående feltarbeid gjennom nesten et helt år med deltakende observasjon i nynazistmiljøet (1993/94). Mens Bjørge baserte seg på intervjuer med aktivister i trygge omgivelser, var Fangen sammen med deltakerne i nasjonalistmiljøet på aktiviteter, konserter, demonstrasjoner, turer til Sverige og ulike sosiale sammenkomster. I ett tilfelle ble hun sendt bort når det i ettertid viste seg at de skulle begå anslag mot Blitz-huset. Hun beskriver de forskningsetiske dilemmaene dette reiste, i artikkelen «Fangens dilemma» (1998b).

Fangen (2001) har i *En bok om nynazister* presentert hovedfunnene fra doktoravhandlingen i en mer tilgjengelig form på norsk. Den vanlige leser vil nok ha større utbytte av å lese denne boken enn doktoravhandlingen, som er på engelsk og har et mer akademisk format. I det følgende beskrives Fangens doktorarbeid med utgangspunkt i den populariserte bokversjonen, som også er mer oppdatert på utviklingen etter at hun avsluttet sitt feltarbeid. I boken går hun også lenger i å trekke frem det forebyggende potensialet i sine forskningsresultater. Selv om hennes formål primært er kunnskapsmessig, understreker hun at bidraget også kan brukes i mer handlingsrettet arbeid. Blant annet peker hun på hvordan ungdoms- og sosialarbeidere har benyttet hennes publikasjoner for å dempe konflikter mellom ungdommene og lokalsamfunnet.

I kapittel 1 og 2 om feltarbeid, intervjuer og fortolkning beskriver hun hvordan hun gjennomførte sitt krevende feltarbeid.

I kapittel 3 beskriver hun fremveksten og utviklingen av nynazistmiljøet i Norge, hvordan skinheads-stilen var toneangivende på mye av 1990-tallet, og hvordan det etter hvert oppsto egne jentegrupper. Hun viser også hvordan rekrutteringsstrategiene endret seg, dels som følge av

at militante antirasister gjorde det vanskelig å arrangere de månedlige pubtreffene i Oslo, og dels som følge av Internetts fremvekst som rekrutteringsarena. Fra midten av 1990-tallet vokste det også frem mer militante undergrunnsceller med sikte på å gjennomføre grove voldshandlinger, som Einsatz, Væpnede Ariske Celler og Hvit Arisk Terror (HAT), som satset på paramilitær trening og stil. En rekke lokale grupper som Viking og Boot Boys hadde også en militant linje. Hun skriver i 2001:

I tiden etter mitt feltarbeid har altså miljøet endret seg mye. Fra å være preget av skinheadlivsstilen og månedlige pubtreff i 1993–1994, har miljøet blitt stadig mer fragmentert, og mer paramilitære grupper og ideologiske grupper har dukket opp som kontrast til skinheadgruppene. Dessuten har partiene på ytterste høyre fløy dannet egne ungdomsavdelinger som har trukket til seg mer ordinært utseende ungdommer som ikke deltar i voldskulturen, men som har sterke antiinnvandringsholdninger. [...] Det er ikke lenger vanlig med månedlige pubtreff der folk fra de ulike gruppene på hele Østlandet treffes. Mye av samhandlingen foregår nå på den private arena, og det er færre som treffes av gangen (Fangen 2001: 103).

Hun anslår at miljøet var større og farligere på slutten enn på begynnelsen av 1990-tallet da det hovedsakelig var ca. 40–50 aktive nynazister i Norge. Rekrutteringen gikk noe ned etter å ha nådd et høydepunkt i 1995 på over 200 deltakere, men det skjedde en viss nyrekruttering på slutten av 1990-tallet, slik at miljøet i 2001 telte omkring 150 på landsbasis. Drapet på Benjamin Hermansen i 2001 var tydelig rasistisk motivert og dessuten første gang nynazistene drepte noen utenfor sitt eget miljø. Samtidig bidro Benjamin-drapet og de kraftige reaksjonene mot dette, også internt i miljøene, til en bråstopp i nyrekrutteringen, særlig til de mer militante gruppene. Det var i hovedsak den kvasireligiøse organisasjonen Vigrid som fortsatte å tiltrekke seg ungdommer utover på 2000-tallet.

I kapittel 4 om nynazistenes klasse- og familiebakgrunn viser Fangen at nesten samtlige av deltakerne på begynnelsen av 1990-tallet hadde bakgrunn fra arbeiderklassen, nesten ingen kom fra mer akademiske familier. Blant deltakerne selv var det kun et fåtall som hadde vanlig fast arbeid. De mest stigmatiserte gikk som oftest på sosialstønad, eller hadde svart

arbeid i kortere perioder. Andre hadde en mindre utsatt bakgrunn, men forble arbeidsledige fordi de var i nynazistmiljøet. Flertallet hadde foreldre med bakgrunn fra det innvandrings skeptiske segmentet av arbeiderklassen, men ingen hadde foreldre som selv var nynazister. Hun viser hvordan miljøet appellerte til gutter som allerede opplevde en viss bitterhet overfor samfunnet, og trolig følte at de hadde lite å tape på å gå inn i et såpass stigmatisert miljø. De hadde lite utdanning, leste sjelden bøker og hadde fått dårlige karakterer på skolen. Jentene i miljøet hadde ofte ikke en like marginal bakgrunn (jentenes posisjon i miljøet beskrives i kapittel 10). Felles var en dragning mot spenning og fascinasjon for våpen og tøff stil, og mange av guttene hadde fedre som selv hadde vært kriminelle eller tilhørt subkulturelle grupper. Flere hadde også fedre som hadde vært fraværende. Hun konkluderer med at kombinasjonen av en opplevelse av få muligheter, lav status og mangel på mannlige forbilder kan ha ført til en dragning mot et voldelig miljø hvor guttene kunne idealisere maskuline verdier som fysisk styrke og tøffhet som alternativ vei til status og respekt. Ofte er det ønsket om et vanlig liv med arbeid og familie som gjør at personer vil ut av miljøet, men dette oppleves sjelden som et alternativ for de mest stigmatiserte og mangeårige deltakerne. Veiene ut av miljøet diskuteres nærmere i kapittel 11.

I kapittel 5 undersøker Fangen motivene til de som lar seg tiltrekke av miljøet og fasene disse går igjennom fra første kontakt til den mer etablerte fasen. Hun beskriver inngangen i miljøet som en «alternativ karrierevei» som tilbyr tilhørighet, spenning og maskulinitet. Det var få som søkte miljøet utelukkende av ideologiske grunner (anti innvandring), og behovet for tilhørighet, samt opprørstrang, var ofte vel så viktige motiver. Å være del av et aggressivt mannsdominert miljø ga de unge guttene selvtilit, mestring og følelse av respekt. Mange hadde vært innom andre subkulturelle miljøer, men oppga at det først var i nynazistmiljøet de følte seg hjemme. De som oppsøkte miljøet med et mer utpreget politisk motiv, hadde ofte vært medlem av andre politiske miljøer tidligere, men forlatt

disse fordi de var for moderate eller kjedelige. Spesielt da miljøet var styrt av eldre nasjonalister og egne partier som Norsk Front, var det en del som tok kontakt av politiske grunner, men i perioden da Fangen gjorde sitt feltarbeid, var den ungdomskulturelle veien inn i miljøet blitt mer utpreget. Miljøet tiltrakk seg ungdom fascinert av skinheadskulturen. Selv om de ga sin oppslutning til det politiske, var det få som hadde en nazistisk orientering fra før av, og disse var ofte særlinger og utgjorde miljøets mest ekstreme. Veien inn i miljøet kunne også være mer eller mindre tilfeldig. Noen fant veien inn fordi de var nysgjerrige og hadde blitt med bekjente. Andre hadde interesse for våpen og en militant orientering fra før. Mange hadde begått voldshandlinger tidligere, og noen hadde karriere fra småkriminelle gjenger og/eller som barnevernsklienter. Betydningen av et tøft mannsideal synes viktigere enn ideologien for disse. Hun viser hvordan førsteinntrykkene ofte ble avgjørende for om man ble værende, og at mange hadde hatt sterke opplevelser av å bli akseptert i den første tiden. Etter hvert som nykommeren opparbeider status som fullverdig medlem, styrkes forpliktelsene til miljøet og båndene til omverdenen svekkes. Hun viser hvordan dette fort blir en ond sirkel hvor muligheten for å trekke seg blir stadig mindre. Samtidig understreker hun at den alternative karriereveien ikke er en bevegelse kun i retning av det mer ideologiske og ekstreme. Individuer kan endre seg, og personer som har vært sterkt tilknyttet miljøet, kan velge en vei som leder mot et mer konvensjonelt liv. Dette er viktig for å forstå veier ut av miljøet, som hun drøfter i de to avsluttende kapitlene.

I kapittel 6 avdekker Fangen en rekke selvmotsigelser i nynazistenes ideologi. Selv om deltakerne støttet mange sider av nazismen, ønsket de færreste å bli kalt for nazister, og så godt som alle som deltok i miljøet tidlig på 1990-tallet, kalte seg derfor «nasjonalister». I tillegg til den åpenbare bruken av nazieffekter og symboler peker hun på tre sentrale trekk nynazistene har adoptert fra nazismen: aksept for deler av nazismens rasetenkning (flere av de ledende nynazistene aksepterte en stor del av nazismens

raseideologi og snakket om behovet for å beholde den ariske rasens renhet); en forkjærlighet for antisemittistiske konspirasjonsteorier (ZOG-teorien er en kopi av nazistiske konspirasjonsteorier på 1930- og 1940-tallet); samt voldsromantisering. Mange var nasjonalister i den mer ekstreme varianten, tilsvarende den nasjonalismen NS propaganderte for, hvor den hvite rasen skulle gjøres til nasjonens bærebjelke. Rasistiske ideer ble tilslørt gjennom nasjonalistisk argumentasjon («Norge for nordmenn») og konkurranseargumenter mot innvandring («De stjeler våre jobber», «De snylter på våre velferdsgoder»), mens antirasister og innvandringsliberale politikere ble fremstilt som forrædere og landssvikere. Hun viser hvordan konspirasjonsteoriene motiverte til vold ved å la aktørene se seg selv som modige krigere. Gjennom å handle på vegne av et større «vi» kunne ansvaret pulveriseres og volden oppleves som legitim og nødvendig. Hun viser også hvordan den paranoide logikken fungerte selvbekreftende: Jo mer fordømmelse utenfra, desto sterkere ble de i troen på sitt verdensbilde og at de var offer for politisk forfølgelse. Hun understreker at en årsak til at inkonsistensene i miljøet ikke oftere førte til intern konflikt, var at deltakerne sjelden diskuterte ideologi. Det er ingen systematisk skoling av nykommere, og fellesskapet defineres primært av hvem de er imot, ikke hva de står for. Hun mener derfor at det kan være en positiv strategi å konfrontere nynazister med kritiske spørsmål rundt deres ideologi, så lenge det gjøres på en måte som ikke virker fordømmende.

I kapittel 7 diskuterer Fangen deltakernes forhold til autoritet, lederskap og demokrati og hvorvidt det gir mening å kalle dem radikale, totalitære, ekstremistiske eller militante. På den ene siden oppgir de å være pro demokrati. På den andre siden sympatiserer de med nasjonalistiske bevegelser som støtter autoritære statsregimer som apartheid. Mange oppfatter seg som revolusjonære i den forstand at de har grunnleggende samfunnsendringer som mål, og de fleste er militante ved at de forsvarer udemokratiske virkemidler som bruk av våpen og vold mot politiske motstandere for å oppnå dette målet. Enkelte er for autoritære straffemetoder som døds-

straff, og de mest ytterliggående bedriver våpentrening for å forberede seg til «rasekrig» mot militante antifascister. Samtidig tar de avstand fra totalitære regimer og diktatur. Hun viser hvordan det antiautoritære står sentralt hos nynazistene gjennom prinsippet om «motstand uten lederskap» (som også er hovedprinsipp i den internasjonale Hvit-Makt bevegelsen). De er imot førerstyre og mener det skal styres etter normen om kame-ratskap. De har derfor ikke adoptert den strenge hierarkiske organiseringen som preget tidligere nazistiske organisasjoner. Samtidig er flere sterkt fascinert av Hitler som karismatisk leder. Ifølge Fangen gjør dette det usikkert hva som ville skjedd om en karismatisk leder hadde trådt frem. I andre land har nynazistiske lederfigurer oppnådd en viss anseelse, men ingen av disse har fordret blind lydighet. Rundt 1995 var det også noen av de mer erklærte nasjonalistene i Norge, spesielt i Viking, som var mer opptatt av lederskap og hierarki enn skinheadene i Boot Boys. Etter 1995 oppsto det også underavdelinger i Boot Boys i Oslo som la mer vekt på disiplin. Disse sto blant annet bak Rudolf Hess-marsjen i Askim i 2000, og var innblandet i Benjamin-drapet i 2001.

I kapittel 8 drøfter Fangen hvordan nynazistene legitimerte voldshandlinger og trakk linjer mellom akseptabel og ikke-akseptabel vold. I motsetning til vold mot blitzere og politiske motstandere, som ble definert som hevnoppgjør, var vold mot innvandrere stort sett uprovosert. Slik uprovosert vold var ikke like vanlig da Fangen utførte sitt feltarbeid, og det var kun noen få aktivister som hemningsløst støttet vold: «den gang var det nok flere deltakere i miljøet som hadde innvendinger mot at utviklingen gikk i en mer militant retning enn det som ser ut til å være gjeldende for miljøet i dag» (Fangen 2001: 221). For å opprettholde et syn på seg selv som ikke-voldelige tok de i bruk nøytraliseringsstrategier som humor, eller forsvarte voldshandlinger som selvforsvar eller resultat av utenforliggende faktorer, som en vanskelig oppvekst. At motforestillinger sjelden ble ytret i gruppesammenheng, kan også ha ført til fiktivt gruppepress ved at mange trodde de måtte utføre voldshandlinger

for å oppnå anerkjennelse. Den viktigste legitimeringen lå i lojalitet til gruppen, spesielt ved voldelige sammenstøt med antifascistiske grupper. Slike sammenstøt fungerte suggererende og skapte en opprømt stemning som bekreftet deres gruppeidentitet. Ofte fikk gjerningsmennene bak alvorlige voldshandlinger en fryktbasert respekt hos de andre deltakerne, men hun viser at det likevel ikke var de mest voldelige som hadde høyest status i miljøet på begynnelsen av 1990-tallet. Hun understreker også at det gikk et vesentlig skille mellom militante som forbereder til rasekrig gjennom våpentrening, og de mer moderate, som ikke ønsket å delta i militante handlinger. Det var heller ikke nødvendigvis slik at de mest militante var de mest ideologisk ekstreme og omvendt. For eksempel tok de fleste av medlemmene i Viking avstand fra miljøets profilerte nazister, men sto selv for en svært militant linje. Til slutt peker hun på viktige endringer i voldsbildet. Mens det i første halvdel av 1990-tallet var vanlig å si at det var illegitimt å angripe en enslig innvandrers, ble personer i økende grad angrepet kun fordi de var innvandrere i andre halvdel av 1990-tallet. Grensene har blitt flyttet, og det var flere tilfeller av rasistisk vold. Gateoppgjørene ble også grovere, og utviklingen gikk mot større bruk av våpen og eksplosiver. Miljøet ble mer militant, og det foregikk i økende grad våpentrening og opprustning til væpnet kamp. Likevel var det fremdeles uenighet om hvor grensene for vold skal gå i miljøet. Etter det rasistiske drapet i 2001 var det flere som trakk seg ut fordi de mente det gikk for langt, mens andre roste handlingen. Fangen advarer også mot at moralsk panikk og sterk fordømmelse utenfra kan bidra til å hardne miljøet. Selv om mange trakk seg ut, har flere også fortalt at samholdet ble styrket etter drapet.

I kapittel 9 undersøker Fangen idealene som bidrar til å gjøre volden mulig gjennom å fokusere på de mannlige nynazistenes vekt på brorskap og idealisering av vikingtidens idealer. Blant annet viser hun hvordan skinheadstilen symboliserte tøffhet, fysisk styrke og mandighet og skapte en gruppekonformitet som gjorde det mulig å handle på vegne

av et «vi». Ifølge Fangen er det viktig at vi forstår miljøets tiltrekningskraft ved at det tilbyr en forestillingsverden preget av spenning og fellesskap (brorskap). Normen om lojalitet sto sentralt, og den største truselen var ikke angrep utenfra (som tvert imot styrker gruppen), men interne konflikter og statuskamp. Hun skriver at slike interne konflikter har herjet miljøet i større grad siden slutten av 1990-tallet og ført til at det ble mer fragmentert og mindre samlende. Hun diskuterer også hvordan guttene forholdt seg til jenter. Nynazistmiljøet er først og fremst et mannsfellesskap som idealiserer maskulinitet, men etter at jentene etablerte egne grupper, fikk guttene noe mer respekt for jentene. Etter hvert deltok også jentene mer i frontlinja enn tidligere.

I kapittel 10 gir Fangen en historisk gjennomgang av jentenes posisjon i miljøet, fremveksten av jentegrupper og oppløsningen av disse. Selv om flere av jentene ble tiltrukket av miljøet fordi det er tøft og spennende, har flertallet blitt med ved tilfeldighet og/eller fordi de hadde blitt kjærester med noen av guttene. Hun viser hvordan jentene ikke var like knyttet til miljøet som guttene. De var mindre synlige, hadde hatt nærere bånd til familien og omverdenen og opplevde følgelig mindre sanksjoner utenfra. De trakk seg også oftere ut enn guttene. Mens det i 1993–95 var få jenter i miljøet, og de spilte en tilbaketrunket rolle, vokste det i 1995 frem flere jentegrupper, som Valkyria, og jentene fikk en mer selvbevisst rolle. Guttene i Viking samarbeidet med jentene i Valkyria og lot dem etter hvert delta på møter og våpentreninger. Enkelte av de militante jentene i Valkyria/Viking ønsket en klarere nasjonalistisk profil og tok avstand fra de andre jentene fordi de var for nazistiske. I stedet for å være opptatt av å beskytte den hvite rasen var disse mer opptatt av trusler mot likestilling som følge av innvandring fra muslimske land. En mente at dersom innvandringen ikke ble stoppet, ville muslimske skikker bli prakket på norske kvinner («om 20 år må alle kvinner gå med slør»). Mot slutten av 1990-tallet forsvant de fleste av jentegruppene fordi det ikke lenger var et behov for atskilte grupper.

I kapittel 11 ser Fangen på deltakernes vei ut av miljøet. For de fleste representerer miljøet en forlenget ungdomsfase og en utsettelse av voksenalivet. Etter hvert blir mange lei av den stigmatiserte tilværelsen og ønsker å trekke seg ut. Mange angrer på handlinger de har utført tidligere, eller føler seg medskyldige i alvorlige voldshendelser de ikke har vært med på. For mange kan overgangen føles uoverkommelig fordi det innebærer et brudd med et verdensbilde og et fellesskap som har gitt tilhørighet over lang tid, samt at nettverket utenfor ofte er minimalt. De som lykkes, er ofte de som bryter radikalt og tilegner seg motsatt standpunkt. Andre velger en mer gradvis nedtrapping. Enkelte av de eldre ønsker å trekke seg tilbake og/eller viser frustrasjon over endringer i miljøet. Noen går over til mer voksne organisasjoner med lignende ideologisk profil. For eksempel har noen lederpersonligheter fra 1990-tallet vært oppført på de lokale listene til Hvit Valgallianse.

I det avsluttende kapitlet (kapittel 12) drøfter hun de etiske implikasjonene av ulike tiltak rettet mot ungdommer i nynazistmiljøet. Spesielt er hun kritisk til den harde konfrontasjonslinjen og argumenterer i stedet for konstruktive tiltak for å hjelpe ungdommen til å beholde bånd til og være deltakere i samfunnet. Hun frykter at en sterk konfrontasjonslinje kun vil føre til økt polarisering og at miljøet hardner. Særlig er hun kritisk til å anse årsakene til at enkelte går inn i miljøet, som bundet til varige personlighetstrekk. I stedet vektlegger hun at nynazister er personer som har evne til å forandre seg, dersom de gis mulighet. Hun skriver:

Samfunnet må sette grenser ved å straffeforfølge vold og rasistisk trakassering, men samtidig vil ikke straffeaksjoner alene gjøre nynazister mindre farlige. Et ensidig fokus på «nulltoleranse» kan føre til at nynazister i økende grad vender sin aggresjon også mot myndighetene, slik vi har sett i Sverige (Fangen 2001: 325).

Hun understreker behovet for inkluderende tiltak som retter seg mot sosiale behov, og som kan motivere ungdommen til å holde seg unna slike miljøer, for eksempel ved å hjelpe dem med å skaffe husrom eller arbeid,

samt bygge opp alternative nettverk som gjør det lettere å gå ut av miljøet. Hun underbygger dette med at vi allerede har gode erfaringer med slike tiltak i Norge, og at det er bred enighet blant forskere om at man oppnår mer med integreringstiltak enn med konfrontasjon og ekskludering. Hun foreslår dialog og ansvarliggjøring gjennom å bringe ungdommen i tale, for eksempel gjennom gatemekling, konfliktråd og kontakt, snarere enn utstøting. Hun er også inne på hvor viktig det er å være varsom når man som forsker eller journalist skriver om slike grupper. Tidligere erfaringer har vist at sterk fordømmelse og stigmatisering kan føre til moralske panikktilstander som virker forsterkende på militante voldsmiljøer (jf. Eidheim 1993). Hun konkluderer med behovet for å tiltro ungdommen evne til å forandre seg og gi rom for dette endringspotensialet gjennom «åpne prosesser der ungdommen igjen kan definere seg som medlemmer av samfunnet» (Fangen 2001: 330).

Anvendt forskning på høyreekstremisme og gjenger, og Yngve Carlssons nøkkelrolle

Parallelt med disse to «tunge» doktorgradsprosjektene ble det også utført en rekke mindre forskningsprosjekter som hadde et mer praktisk formål, og som ofte var oppdragsforskning foranlediget av lokale kriser knyttet til fremmedfiendtlig vold og rasistiske ungdomsmiljøer. Denne forskningen var særlig knyttet til tre lokalsamfunn som ble gjenstand for omfattende forskningsinnsats og læring: Brumunddal, Oslo Syd (med bydelene Nordstrand og Bøler) og Kristiansand.

Året 1991 ble et vendepunkt for både forskning og policyutvikling om fremmedfiendtlig og rasistisk vold i Norge. I de foregående årene hadde det vært en lang rekke tilfeller av vold og hærverk rettet mot innvandrere, flyktninger og asylsøkere i ulike lokalsamfunn. Samtidig førte Folkebevegelsen Mot Innvandring (FMI, under ledelse av Arne Myrdal) en stadig mer militant retorikk om voldelig «motstandskamp mot invasjonen av de fremmede og vår tids landssvikere», med tydelige referanser til motstandskampen under

andre verdenskrig. I 1991 brøt Myrdal ut av FMI og dannet den enda mer militante organisasjonen Norge Mot Innvandring (NMI), som samarbeidet åpent med nynazister. Radikale antirasister brukte også ved flere tilfeller makt og vold for å stanse innvandringsmotstandernes møter.

Konfrontasjonene toppet seg i tettstedet *Brumunddal* i Ringsaker kommune nord for Hamar. Her hadde ungdommer og arbeidsløse unge voksne fra et løst miljø (omtalt som «Mobil-gjengen» etter den nedlagte bensinstasjonen de hadde som oppholdssted) gjennom flere år utført en rekke tilfeller av vold, trusler og grovt skadeverk mot bosatte flyktninger og spesielt én pakistansk butikkeier, som ble utsatt for en rekke angrep, deriblant brannstiftelser og dynamittsprenginger. Likevel bar både kommunens og det lokale lensmannskontorets reaksjoner preg av passivitet og ansvarsfraskrivelse. Det var først da *Aftenposten* satte et skarpt og kritisk søkelys på dette gjennom journalist Vetle Lid Larsens reportasje «Brumunddal – stedet Gud glemte?» 20. april 1991 at lokalsamfunnet begynte å reagere, og etablerte «Brumunddal på nye veier» for å ta tak i problemene. Da lokale ungdommer – for åpne TV-kameraer – i august samme år kjeppjaget og steinet tilreisende antirasister som var kommet for å protestere mot at Arne Myrdal skulle holde tale på Mobiltomta, nådde utskjemmingen av Brumunddal-samfunnet et nytt bunnmål. Dette gav det endelige støtet til en stor offentlig satsing på å gjenreise dette stigmatiserte lokalsamfunnet og bygge kunnskap om hvordan man bedre kan håndtere slike problemer knyttet til fremmedfiendtlighet og rasistisk vold i et lokalsamfunn: «Aksjonsplan Brumunddal».⁶ Friske statlige midler gjorde det mulig å sette i gang en rekke holdningsskape, sosialforebyggende og situasjonelle forebyggingstiltak i Brumunddal. Men like viktig var det at det ble satt av betydelige midler til forskning og kunnskapsutvikling. Aksjonsplanen finansierte tre forskningsprosjekter, hvorav to gikk direkte på de ungdomsmiljøene som

⁶ Hendelsene som ledet opp til «Aksjonsplan Brumunddal», er beskrevet i Carlsson (1993: 27–64) og Bjørge 1997: 99–100, 224–226).

sto bak volden og lokalsamfunnets reaksjoner på volden og ungdommene, og på hvordan selve aksjonsplanen ble satt ut i livet.

Sosialantropologen og NIBR-forskeren *Frøydis Eidheims* (1993) studie «Hva har skjedd i Brumunddal? Bygdesamfunnets møte med de fremmede og seg selv» bidro til å endre den grunnleggende forståelsen av hva problemet besto i, og dermed også hvor løsningene var å finne. Frem til da hadde hendelsene blitt fortolket som først og fremst et rasisme- og nynazismeproblem, og hvor den naturlige reaksjonen var avstandtaking og utestenging av de involverte ungdommene.⁷ Eidheim viste at dette nettopp var noe av roten til problemet: Det var en gruppe uorganiserte ungdommer som dels opplevde seg som utestengt fra arbeidsliv, boligmarked og andre arenaer – og dels valgte de selv å distansere seg fra foreningsliv og andre «streite» aktiviteter. Eidheims studie, basert på feltarbeid, viste at Brumunddal både før og nå var et sterkt klassesdelt samfunn, sosioøkonomisk så vel som kulturelt. Før var det husmenn og storbønder – slik også Alf Prøysen tidligere hadde skrevet om – nå var det arbeidere og bedriftseiere. Blant ungdom ble dette avspeilet i et skarpt skille mellom «bøger» og «soss», hvor «bøgene» hadde sitt tilhold på Mobiltomta. Miljøet var preget av aggressiv lokalpatriotisme, «bøllete» oppførsel, territorialitet og gjengtendenser. Og det var personer fra dette miljøet som etter hvert begynte å spre fremmedfiendtlig propaganda, gå til fysiske angrep på flyktninger, trakassere dem og ødelegge deres eiendeler. «Sossene» definerte seg som «bøgenes» rake motsetning, og fremsto som kjekke, vellykkede ungdommer, og – etter hvert som hendelsene i bygda eskalerte – som antirasister.⁸ De tilspissede hendelsene rundt voldshandlinger og Myrdal-slaget bidro til å polarisere ungdommene i bygda langs akse «rasister mot antirasister», som altså i stor grad sammenfalt med de sosiokulturelle skillelinjene (Eidheim 1993: 44–53, 77–80).

⁷ Eidheim (1993: 16–17) argumenterte med at rasismebegrepet la en så dominerende og tvingende forståelsesramme over problemet at det sperret for alternative og mer nyanserte forståelsesmåter, og dermed også reaksjonsmåter.

⁸ Blant de som definerte seg selv som antirasister, var det ikke uvanlig å omtale de andre som «minusene» (Carlsson 1995: 9).

Frøydis Eidheims forskning og hennes alternative diagnose bidro til en betydelig justering av kursen for Aksjonsplan Brumunddal. Selv om denne studien var Eidheims eneste arbeid på dette feltet, har den satt varige spor etter seg både i policy-utvikling og i andre forskeres perspektiver.

Organisasjons sosiologen og kommuneforskeren *Yngve Carlsson* (også han fra NIBR) hadde som oppdrag å veilede og evaluere den treårige Aksjonsplan Brumunddal (1992–94) med sikte på å trekke ut lærdommer fra denne satsingen som kunne anvendes hvis liknende problemer skulle oppstå andre steder. Carlsson bygget i stor grad videre på Eidheims arbeid,⁹ men med særlig henblikk på hvordan et nytt forståelsesfundament bidro til å justere Aksjonsplan Brumunddal. Mens aksjonsplanen i starten hadde en noe ensidig vektlegging på holdningsskapende arbeid mot rasisme, ble søkelyset og innsatsen gradvis flyttet fra rasisme og over til å forsøke å gjøre noe med den marginaliseringen som en relativt stor gruppe ungdommer i lokalsamfunnet ble utsatt for.

Aksjonsplan Brumunddal ble i hovedsak en handlingsplan for å gjøre noe med situasjonen til [disse marginaliserte ungdommene]. [...] Man har et godt stykke på vei lyktes med denne strategien med å «lamme» den harde kjernen [gjennom bl.a. polisiære tiltak], og man har klart å integrere det omliggende ungdomsmiljøet noe bedre i lokalsamfunnet (Carlsson 1995: 9).

En av de viktigste lærdommene fra Aksjonsplan Brumunddal var betydningen av å få forskningsbasert kunnskap om de grunnleggende forholdene og prosessene bak akutte problemer som kommer til uttrykk i fremmedfiendtlig vold, gruppekonflikter eller liknende fenomener. Velfunderte og nyanserte problemanalyser kan bidra til å gjøre tiltak og virkemidler mer treffsikre. Carlsson (1995: 179–183) anbefalte derfor at det ble opprettet en «pool» med fagfolk som utsatte kommuner kunne spille på og få bistand

⁹ Men Carlsson korrigerer også Eidheim på noen punkter. Han viser blant annet at rasistiske ideer kom ganske tydelig til uttrykk i miljøet på Mobiltomta gjennom uttalelser til media allerede i 1988, og at mange i lokalmiljøet reagerte sterkt mot disse rasistiske tendensene (Carlsson 1995: 40).

til å gjennomføre analyser og kartlegginger slik at de kunne finne frem til mer treffsikre tiltak. Dette forslaget ble raskt iverksatt, og Utlendingsdirektoratet (UDI) tok på seg å administrere det som ble «Veiledningstjenesten for lokalt arbeid mot rasisme og fremmedfiendtlighet».¹⁰ Den besto av 17 forskere og erfarne praktikere med ulik erfaringsbakgrunn (forebyggende politifolk, sosialarbeidere, konfliktmeglere og andre) med komplementær kunnskap. Kommuner som hadde behov for bistand med å håndtere et problem knyttet til fremmedfiendtlig vold eller gjengproblemer, kunne på relativt kort varsel få hjelp, vanligvis med et team på to fagpersoner som kunne bistå med problemanalyse og veiledning om mulige virkemidler. UDI dekket kostnadene for 1–2 dagers veiledning. Mer enn 20 kommuner fikk slik bistand i løpet av andre halvdel av 1990-tallet.

Liknende veiledningstjenester ble etablert i land som Danmark og Tyskland – med noe varierende resultater.¹¹ En suksessfaktor for den norske modellen var at ekspertene i «poolen» hadde sin ekspertise fra sitt vanlige arbeid som forskere eller praktikere. Den norske veiledningstjenesten opphørte imidlertid på begynnelsen av 2000-tallet etter hvert som rasistiske ungdomsmiljøer og voldelige ungdomsgjenger ikke lenger ble oppfattet som et offentlig problem. Selve modellen kan imidlertid med fordel gjenetableres og benyttes overfor liknende problemer, for eksempel fremvekst av andre typer ekstremistmiljøer ute i kommunene.

Mens Brumunddal var den ene viktige læringsarenaen på 1990-tallet, ble *Oslo Sør, med Manglerud politistasjon og bydelene Nordstrand og Bøler*,

¹⁰ «Veiledningstjenesten for lokalt arbeid mot rasisme og fremmedfiendtlighet» og en kartleggingsmetodikk som ble mye brukt er beskrevet i mer detalj i Bjørge og Carlsson 1999:172–176 og 2005: 85–94. Disse to forskerne opererte mye sammen som fast team og sto for de fleste av veiledningene overfor kommunene. Mot slutten av 1990- og begynnelsen av 2000-tallet handlet for øvrig stadig flere av veiledningene om gjengrelaterte konflikter og ikke bare om fremmedfiendtlig vold.

¹¹ I Danmark forsøkte man å bygge opp et «udrykningshold» rettet mot voldelige ungdomsgrupper og gjenger ved å ansette veiledere på full tid uten at de hadde bygget opp relevant ekspertise gjennom sitt ordinære arbeid – en modell som ikke var vellykket (Fangen & Carlsson 2013: 339). De tyske «Mobile Beratungsteams» ble bemannet med yngre rådgivere med begrenset erfaring. De var motivert av en sterk politisk interesse og manglet den nødvendige profesjonelle distanse og bevissthet som kreves av en rådgiver (Lynen von Berg 2004).

en annen viktig arena for metode- og kunnskapsutvikling. Her hadde det i 1994 vokst frem et høyreekstremt ungdomsmiljø som gikk under navnet «Viking», og senere oppsto «Boot Boys», en skinheadgjeng med nynazistisk preg. Forebyggende avdeling ved Manglerud Politistasjon var tidlig ute med å oppdage disse nye miljøene og reagerte raskt, både med egen innsats og med å mobilisere bydelene og lokale frivillige organisasjoner. Manglerud politistasjon var også svært innovative med å utvikle nye arbeidsmetoder, som å etablere nettverksgrupper for foreldre med barn i ekstremistiske miljøer, og å utvikle «bekymringssamtaler» som en meto-dikk for å få barn og foreldre inn i en prosess med sikte på å få den unge ut av et negativt miljø og handlingsmønster. Politiforebyggerne Bjørn Øvrum og Magnus Betten var med i «Veiledningstjenesten for lokalt arbeid mot rasisme og fremmedfiendtlighet» fra starten av og hadde nært samarbeid og utveksling av praktisk og teoretisk kunnskap med forskerne Tore Bjørgo, Yngve Carlsson og Herman von der Lippe. De nyskapende metodene som ble utviklet av disse kreative politifolkene, ble beskrevet og dokumentert av forskerne, men politiforebyggerne og deres metoder ble også informert av forskningsbasert kunnskap (Bjørgo 1997; Carlsson & von der Lippe 1999; Bjørgo & Carlsson 1999, 2005).

Tittelen på en av forskningsrapportene forteller hvor praksisnær denne forskningen var: «Velstandsbydelen og rasismen: Hva ble gjort for å løse opp et høyreekstremt ungdomsmiljø på Nordstrand i Oslo: 1994–1997» (Carlsson & von der Lippe 1999). Beskrivelsene og analysene forsøkte å kartlegge hva som var årsakene til de lokale problemene, hva som ble gjort, og hvordan det virket. På Nordstrand og Bøler lå årsakene blant annet i at ungdom som var utsatt for trusler og ran fra innvandrerjenger eller mobbere på skolene, søkte beskyttelse i en «hvit» etnisk gjeng som etter hvert fikk et høyreekstremt, rasistisk og nasjonalistisk preg. Dette bidro i sin tur til å forsterke konfliktdynamikken overfor både innvandrerjenger og militante antirasistiske miljøer, som igjen gjorde at ungdommer ble sittende fast i de høyreekstre miljøene. Intervensjonene fra politi,

kommune/bydel og foreldre hadde som mål å få ungdommene ut av disse destruktive miljøene og over i mer konstruktive sammenhenger.

Erfaringene og metodene fra Manglerud politistasjons innsats overfor Viking-miljøet på Nordstrand var en av de viktigste inspirasjonskildene for etableringen av *Prosjekt Exit* i 1996–97. Dette skjedde gjennom et samarbeid mellom det forebyggende politiet på Manglerud politistasjon, forsker Tore Bjørgo og organisasjonen Voksne for Barn i 1997. Det kunnskapsmessige fundamentet for prosjekt Exit var Tore Bjørgos doktorgradsarbeid om rasistisk vold i Skandinavia (Bjørgo 1997, kap. 6). Han viste at mange av de prosessene som bringer ungdommer inn i høyreekstreme miljøer, kan påvirkes. Ikke bare er det mulig å redusere motivasjonen for å gå inn i ekstreme grupper; det er også mulig øke motivasjonen for å trekke seg ut for de som deltar i slike grupper, og å redusere hindringene for å forlate miljøet. Exit-prosjektet hadde tre målsettinger:

1. å gi praktisk bistand og hjelp til personer som ønsket å trekke seg ut av rasistiske og høyreekstremistiske miljøer
2. å hjelpe foreldre til å få barna sine ut av slike destruktive miljøer gjennom bl.a. etablering av foreldrenettverk
3. å gi kompetanse til politi, kommuner, skoler og frivillige organisasjoner om exit-prosesser og hvordan de kan arbeide for å få ungdom ut av slike miljøer.

Det norske exit-prosjektet var ganske vellykket når det gjaldt punkt 2 og 3, men lyktes ikke fullt ut med det første punktet, å gi bistand til avhoppere. Det fungerte godt i det lokale Exit-prosjektet i Kristiansand, men ikke like godt ellers i landet. Derimot lyktes denne bistanden til avhoppere meget godt i den svenske avleggeren av Exit (etablert i 1998), hvor de som drev prosjektet, selv hadde bakgrunn som avhoppere fra det nazistiske miljøet. Exit-modellen har også spredte seg fra Norge via Sverige til andre europeiske land, bl.a. Tyskland og Nederland. En hovederfaring fra disse ulike Exit-

prosjektene er at det spiller en stor rolle hvem som leverer dette virkemidlet. Personer med egenerfaring fra å ha gjennomgått en exit-prosess har et klart fortrinn, men vi har også sett at andre med spesielle personlige egenskaper kan fungere meget godt i å bistå avhoppere. Resultatene fra Exit-prosjektet i Kristiansand beskrives mer detaljert på s. 55-57.

Yngve Carlsson og Herman von der Lippe (1997) gjennomførte også undersøkelsen *Industribygda og rasismen: Utvikling og avvikling av et fremmedfiendtlig ungdomsmiljø i Vennesla 1991–1996*. Dette lokalsamfunnet hadde liknende problemer som Brumunddal med miljøer av marginaliserte ungdommer som uttrykte sin frustrasjon og sitt sinne gjennom alvorlig vold og trakassering mot flyktninger som ble bosatt i bygda. Ungdommene opplevde på konkrete måter at de ble stående bak flyktningene i køen om å få sosiale goder, og at de ble utsatt for negativ forskjellsbehandling fra kommunens side. NMI-leder Arne Myrdal var meget aktiv overfor disse frustrerte ungdommene og bidro til å kanalisere deres aggresjon over mot utlendingene. I motsetning til i Brumunddal var det lokale lensmannskontoret meget kontante i å gripe inn overfor det fremmedfiendtlige miljøet når det hadde skjedd ulovlige handlinger. Gjerningspersonene ble raskt pågrepet og dømt, og politiet holdt miljøet under tett oppsikt. Samtidig bidro kommune og sivilsamfunn etter hvert også til å reintegrere disse marginaliserte ungdommene tilbake i et lokalsamfunn som viste seg å være ganske romslig og tilgivende. Ungdommene fikk seg etter hvert arbeid, opplæring og bolig. Det var langt mindre moralsk panikk og sosial utstøting overfor disse ungdommene enn hva som hadde skjedd noen år tidligere i Brumunddal. Den samlede innsatsen gjorde at det fremmedfiendtlige ungdomsmiljøet gikk i oppløsning, og situasjonen for de tidligere forfulgte innvanderne ble også langt bedre.

Tore Bjørgo og Yngve Carlsson oppsummerte i 1999 mye av den teoretiske og praktiske kunnskapen de hadde etablert så langt, i boken *Vold, rasisme og ungdomsgjenger: Forebygging og bekjempelse*. Her la de inn mye av fenomenkunnskapen fra Bjørgos doktoravhandling så vel som

den mer praksisorienterte forskningen til Carlsson med erfaringene fra Brumunddal, Nordstrand og Vennesla, og deres felles erfaringer fra et stort antall kommuner de hadde bistått gjennom «Veiledningstjenesten for lokalt arbeid mot rasisme og fremmedfiendtlighet». Den første delen av boken beskriver fenomenene: Hva som kjennetegner fremmedfiendtlighet, rasisme og rasistisk vold, hvordan gjenger og rasistiske ungdomsgrupper oppstår og går i oppløsning, hva som får ungdom til å gå inn i rasistiske grupper og gjenger, og hva som gjør at de aller fleste av dem etter hvert trekker seg ut, men også hvorfor noen blir sittende fast. Den andre hoveddelen beskriver ofrene for volden og hva volden gjør med dem – både individuell viktimitisering og hvordan hele lokalsamfunn kan bli stigmatisert i media på grunn av gjentakende hendelser med rasisme og gjengvold. Den tredje hoveddelen i boken tar for seg hovedstrategier for forebygging av vold og kriminalitet generelt, og spesielt når det gjelder rasistisk vold og gjengproblemer. Et av de viktigste kapitlene i boken (kap. 8) utvikler en metodikk for en enkel kartlegging av et lokalt problem (for eksempel knyttet til vold mot innvandrere) som kan gi tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag for å utvikle en lokal handlingsstrategi. Resten av boken beskriver hva de ulike lokale forebyggingsaktørene – kommune, politi, foreldre og sivilsamfunn – kan gjøre for å redusere problemer knyttet til rasisme, fremmedfiendtlig vold og gjenger. Boken inneholder mye kunnskap som fortsatt er relevant, men den bærer også preg av å gi svar på 1990-tallets problemer, hvor nynazistiske skinheads, rasistiske ungdomsmiljøer og gategjenger var utfordringene i en del norske lokalsamfunn. Slike grupperinger finnes knapt nok lenger her til lands. De ekstremistiske miljøene har i stor grad flyttet seg over på Internett og sosiale medier («fra gata til data»), og mange av aktivistene er voksne med jobb og bolig. Militante aktivister (til dels med gjengbakgrunn) utøver ikke lenger sin vold i lokalsamfunnet de kommer fra, men drar heller til borgerkrigssoner i andre deler av verden. Da er det åpenbart behov for å utvikle nye metoder.

Flere av de forskerne som på 1990-tallet var mest aktive på forskning om (forebygging av) høyreekstrem vold og miljøer, ble mot slutten av 1990-tallet gradvis mer orientert over mot forskning på gjenger mer generelt. Yngve Carlsson, Thomas Haaland, Tore Bjørge og Inger-Lise Lien hadde fra 1989 et felles treårig prosjekt om «Gjenger i storbyer» finansiert av Norges forskningsråd, og ble samtidig også aktive deltakere i et stort euro-amerikansk forskningsnettverk «Eurogang». En av årsakene til denne dreiningen mot gjengforskning var at flere av de høyreekstre miljøene i betydelig grad hadde mer karakter av å være ungdomsgjenger enn å være høyreekstre organisasjoner (noe bl.a. Eidheim også var inne på i sin studie av ungdomsmiljøet i Brumunddal). Dette ble særlig tydelig etter hvert som flere av disse gruppene ble skinheads og tok navn som «Boot Boys». Dessuten var noen av disse fremmedfiendtlige ungdomsgruppene i konflikt med grupper av innvandrerungdom, som også hadde tydelig gjengkarakter (og til dels gjengidentitet). Også noen av «nasjonalistenes» motstandere i det antirasistiske miljøet, som SHARP (Skinheads Against Racial Prejudice) beskrev langt på vei seg selv som en skinheadgjeng (Kallevik 2014: 162).¹² Konfliktdynamikken mellom disse gruppene var mer forståelig i et gjengperspektiv enn å se det som en konflikt mellom rasisme og antirasisme (eller mellom det «onde» og det «gode»), slik fremstillingen ofte var i media.

Denne gjengdimensjonen var spesielt tydelig på det som ble den tredje store lærings- og forskningsarenaen på dette feltet, *Kristiansand*. Her hadde det fra rundt 1994 vært et ungdomsmiljø som flørtet med nasjonalisme, skinhead-stil og nynazisme. Disse kom etter hvert i konflikt med et miljø av (hovedsakelig) innvandrerungdommer som identifiserte seg som hip-hop-pere, men fremsto etter hvert også dels som en gjeng («Valla-gjengen») og dels som antirasister. Konflikten mellom disse motpolene eskalerte frem

¹² Historien om Sharp Skins i Oslo og lederen Jan Kalleviks selvbiografiske bok (Kallevik 2014) diskuteres nærmere under kapitlet om venstreekstremisme (s.103-109). Kallevik (2014: 162) medgir også at Sharp Skins hadde betydelig karakter av å være en gjeng.

mot slutten av 1990-tallet, bl.a. med en hendelse som førte til at en ungdom fra det nynazistiske miljøet omkom, og flere konfrontasjoner som lett kunne fått dødelig utfall for flere. De voldelige sammenstøtene toppet seg høsten 2000. I lokale nyhetsmedier og blant mange politiske aktivister i Kristiansand var den dominerende fortolkningen av disse hendelsene at det handlet om en konflikt mellom nazister og antirasister. Ungdomsarbeidere og kriminalitetsforebyggere i kommune og frivillige organisasjoner så vel som lokalt politi bestred disse overforenklede fremstillingene og mente det var nødvendig å ha et mer nyansert kunnskapsgrunnlag for å sette inn treffende og virksomme tiltak. Derfor fikk Yngve Carlsson, Thomas Haaland (begge fra NIBR) og Tore Bjørgo (fra NUPI) i oppdrag å gjøre en kartlegging og analyse av hva som lå bak de voldelige hendelsene og konfliktene mellom ungdomsgrupper i Kristiansand. Forskningsprosjektet, med oppstart i januar 2001, ble for øvrig allerede fra starten av møtt med sterk kritikk fra antirasistiske aktivister og skepsis fra enkelte lokale politikere, som mente det var helt feil å forsøke å forstå disse hendelsene som uttrykk for noe annet enn nazisme, rasisme og antirasisme.¹³

Undersøkelsen «Generalisert hat – polariserte fellesskap: Om konflikter mellom ungdomsmiljøer i en norsk by» (Bjørgo, Carlsson & Haaland 2001; Bjørgo, Carlsson & Haaland 2005) var i hovedsak basert på kvalitative intervjuer med 50 ungdommer som deltok i de ulike gruppene som var involvert i konfliktene i Kristiansand, supplert med intervjuer med 18 voksne (ungdomsarbeidere, politi, foreldre, lærere mfl.) og en spørreundersøkelse blant 995 skoleelever. Intervjuene med de involverte ungdommene viste at konfliktene og gruppetilhørigheten handlet om mange ulike temaer, som hevn, frykt, beskyttelse, kamp om territorium, klesstil, seksuelt rykte, respekt, identitet, gruppeloyalitet og svik. Men dimensjonen nazisme/antirasisme la seg på toppen av disse temaene og organiserte de

¹³ <http://www.vepsen.no/monitorarkiv/artikler/komment310301.htm>. Her gjengis noe av kritikken. Linkene til den omfattende debatten i Fædrelandsvennen er ikke lenger tilgjengelige uten å gå gjennom en betalingstjeneste.

mange ulike konfliktene langs denne dimensjonen. Dermed ble – også for deltakerne – konflikter om territorium eller hevn for tidligere urett fortolket inn i en ideologisk og politisk forståelsesramme. Mange av ungdommene begynte selv i løpet av intervjuene å reflektere over at det kanskje var litt mer sammensatt enn som så.

Gjennom intervjuene avtegnet det seg et bilde av et konfliktsystem med to tydelige motpoler. På den ene siden sto «nynazistene», et miljø som skiftevis hadde gjengkarakter og identifiserte seg som Bootboys (skinheads som likte å drikke og slåss), mens de i andre perioder var en del av Vigrd (knyttet til den ideologiske lederen Tore Tvedt, som krevde at de skulle avstå fra fyll og gatevold) og var derfor mindre synlige i gatene. På den andre siden sto en gruppe som skiftevis ble omtalt som «Valla», som «utlendingene» eller som «antirasistene». Det var påfallende at denne gruppen i noen situasjoner fremsto som antirasister og i andre situasjoner som en kriminell gjeng.¹⁴ Begge miljøene var altså dynamiske, og endret karakter over tid eller fra én situasjon til en annen. Dermed ville det bli for snevert å beskrive dem ensidig ut fra et gjengperspektiv så vel som ensidig ut fra et politisk ekstremisme-perspektiv. Rundt disse to motpolene fantes det en rekke andre mer eller mindre løse grupperinger som i ulik grad fremsto som allierte med de to kjernegruppene. Noen «etnisk norske» gjenger og venneklikker ble trukket (eller skjøvet) inn mot «nynazistene». Rundt «Valla» var det et mer heterogent multi-etnisk miljø bestående av alt fra seriøse anti-rasister til svært kriminelle og sosialt tungt belastede ungdommer med minoritetsbakgrunn. Forskerne (Bjørge, Carlsson & Haaland 2001: 102 ff.) beskrev dette konfliktsystemet gjennom en sammenlikning med en stavmagnet med to motpoler, og hvor magnetiserbare jernspon ble trukket og skjøvet inn mot hver av de to polene. Individuer og grupper som prøvde å trekke seg

¹⁴ Mer organiserte og ideologiske antirasister i Kristiansand mislikte at nyhetsmediene og til dels politiet omtalte denne kriminelle grupperingen som «antirasistene», fordi det ga de virkelige antirasistene et dårlig rykte (Bjørge, Carlsson & Haaland 1999: 118–119).

bort fra den ene magnetpolen, ble raskt fanget opp i magnetfeltet fra den andre. De fleste ungdommene i byen var ikke «magnetiserbare» og kunne holde seg unna dette konfliktsystemet, mens ungdommer som hadde «magnetiserbare» egenskaper (hudfarge, klesstil, mobbeofre, venner i noen av miljøene eller bestemte typer atferd eller sårbarhet),¹⁵ ble lett fanget opp og trukket inn i konfliktene på en slik måte at de måtte velge side og stille opp. For slike ungdommer var det vanskelig å holde avstand til de to motpolene, fordi det skulle lite til før de ble identifisert med «de andre» og banket opp. Dermed måtte de søke beskyttelse hos de som var mange og sterke. Et slående funn var at en betydelig andel av de involverte (9 av de 50 intervjuede ungdommene) på ulike tidspunkt hadde deltatt på begge sider av konflikten. Hvis de forsøkte å trekke seg ut av den ene gruppen, ble det gjerne oppfattet som svik. Da ble de raskt fanget opp av sine tidligere fiender, som nå krevde at de skulle delta i kampen mot sine tidligere venner som gjenytelse for beskyttelse mot represalier. Ungdommene på begge sider ble fanget inn i hevnsykluser hvor de ikke visste hvem som hadde begynt eller hva det opprinnelig var som skulle hevnes.

Forskerne pekte på flere intervensjonspunkter for å redusere volden. De anbefalte å kombinere en *inkluderingsstrategi* og en *grensesettingsstrategi*: Gi ungdommene positive muligheter til å forlate det ekstreme og kriminelle miljøet og finne en plass i det vanlige samfunnet, kombinert med å sette grenser overfor voldelige og kriminelle handlinger, inkludert de rasistiske uttrykksformene. Slike grenser kan markeres både gjennom å gjøre foreldrene i stand til å sette grenser for barna sine, gjennom folkelige demonstrasjoner, men også gjennom tradisjonelle politiltak. En viktig nøkkel til å redusere volden, hevnsyklusene og rekrutteringen til de

¹⁵ Et av hovedfunnene i studien var at mange av ungdommene i både «nazimiljøet» og «Valla» hadde hatt en svært problematisk oppvekst og familiebakgrunn, med mye vold, rus, psykiatri, kriminalitet og omsorgssvikt fra foreldrenes side. I gruppene fant de andre med liknende bakgrunn som de kunne dele sine vonde erfaringer med.

involverte gruppene var å redusere den gjensidige frykten blant ungdommene, noe som blant annet hadde ført til at mange bevæpnet seg. Politiet hadde allerede grepet fatt i dette gjennom å slå ned på bevæpning blant ungdom ute på byen. Måttet ransaking basert på personkunnskap om hvilke ungdommer som var involvert i konfliktene, bidro raskt til at kniver, pistoler og slagvåpen forsvant fra gata, noe som igjen bidro til å redusere frykten og behovet for bevæpning. Men det som fortsatt manglet, var å satse på en mer systematisk offerstøtte for å ivareta ungdommer som hadde blitt utsatt for vold og annen kriminalitet (Bjørge, Carlsson & Haaland 2005: 72). Polariseringen av ungdomsmiljøene langs ideologiske linjer var i seg selv konflikt drivende (selv om motsetningene ofte handlet om helt andre ting). De lokale nyhetsmediene bidro også i stor grad til å piske opp konfliktene, identitetene og frykten, noe ungdommene selv fremhevet i intervjuene (Bjørge, Carlsson & Haaland 1999: 177–179).

Når de voldelige konfliktene mellom ungdomsgrupper i Kristiansand avtok kraftig i løpet av 2001, skyldtes det trolig en kombinasjon av mange faktorer. Det ble gjort mye godt forebyggende arbeid. De involverte ungdommene og de lokale nyhetsmediene fikk et mer nyansert bilde av hva konfliktene hadde handlet om (noe kanskje forskningsprosjektet bidro til), slik at polariseringen og hevnsyklusene avtok. Men en helt ekstern hendelse spilte også en viktig rolle: Drapet på Benjamin Hermansen i januar 2001 sjokkerte ungdommer på begge sider, og mange innså at det lett kunne gått like galt i Kristiansand. Ikke minst bidro Benjamin-drapet til at rekrutteringen til de høyreekstreme miljøene (og spesielt til skinheadgruppen Boot Boys) i en lang periode stoppet helt opp, særlig i Kristiansand og Oslo, men også i andre deler av landet.

I etterkant av de alvorlige voldelige hendelsene i Kristiansand frem mot 2000 og drapet på Benjamin Hermansen i Oslo vinteren 2001, som involverte ungdommer fra det nynazistiske miljøet på Bøler og i Kristiansand, fikk NIBR i 2001 tilskudd fra Barne- og familiedepartementet til et treårig «aksjonsforskningsprosjekt», med en tilnærming kalt «dia-

logbasert følgeforskning». Målsettingen skulle være å bistå Kristiansand kommune og Bøler bydel i Oslo slik at de ble bedre i stand til å løse de problemene de hadde med et voldelig nynazistisk/rasistisk ungdomsmiljø. Dette arbeidet var en videreføring av det prosjektet Norges forskningsråd (NFR) hadde støttet om voldelige ungdomsgrupper og gjenger i Oslo, Drammen, Stavanger og Kristiansand, hvor studien omtalt ovenfor inngikk. En viktig begrunnelse for å følge opp med mer aksjonsrettet forskning var at det NFR-støttede prosjekt ga lite rom for å studere forebygging og intervensjon, og at det heller ikke i utgangspunktet la opp til et løpende samspill mellom forskere og de involverte kommunene for å løse aktuelle problemer eller konflikter (Carlsson & Haaland 2004: 33).

Det meste av denne følgeforskningen gjennomførte Yngve Carlsson og Thomas Haaland i Kristiansand gjennom en serie rapporter – dels evalueringer og dels følgeforskning – av ulike og mangfoldige intervensjons- og forebyggingstiltak. Disse intervensjonene, som ble gjennomført av både offentlige etater og frivillige organisasjoner, rettet seg i stor grad mot ungdommene som hadde deltatt i konfliktene omtalt ovenfor. Forskerne gjennomførte først en virksomhetsbeskrivelse av Kirkens ungdomsprosjekt (Carlsson & Haaland 2002), som senere inngikk i en større evaluering av en rekke av de prosjektene og innsatsene som hadde blitt rettet mot de aktuelle ungdommene, «Voldelige ungdomsgrupper – intervensjon på kommunenivå: Erfaringsrapport fra Kristiansand 2001–2004» (Carlsson & Haaland 2004). Her gjennomgikk de erfaringene fra foreldremobiliseringen gjennom prosjekt Exit, Kirkens ungdomsprosjekt, politiets arbeid mot miljøene, arbeidet med å mobilisere voksne med minoritetsbakgrunn, kultur- og fritidstiltak rettet mot utsatte grupper, undervisnings- og opplæringstiltak (bl.a. arbeidet til Stiftelsen Arkivet), samt multisystemisk behandling (MST) overfor «gjengungdom». Basert på kvantitative data (spørreundersøkelse blant skoleungdom i 1999 og 2002) så vel som kvalitative situasjonsbeskrivelser fra 2001 og 2003/04 når det gjaldt vold og kriminalitet blant ungdom, diskuterte studien de viktigste endringene

som hadde skjedd, og i hvilken grad det var sannsynlig at endringene hadde sammenheng med innsatsen.

Vi vil i det følgende gå litt mer detaljert inn på de intervensjonene som i mest utpreget grad rettet seg mot deltakere i de høyreekstreme miljøene: Exit, Kirkens Ungdomsprosjekt og politiets arbeid, men vil også gi kortere beskrivelser av de satsingene som primært rettet seg mot nynazistenes motparter. Et viktig trekk ved det som skjedde i Kristiansand, var at det med utgangspunkt i konfliktene mellom ungdomsgrupper i byen utviklet seg et usedvanlig nært samarbeid mellom kommune, politi og frivillige organisasjoner. Kommunen hadde en meget sterk og aktiv kriminalitetsforebyggende koordinator som sto sentralt i arbeidet. Frivillige organisasjoner som Voksne for Barn og Kirkens Ungdomsprosjekt fikk nøkkelroller i dette arbeidet. Carlsson og Haaland beskriver etableringen av *Exit-satsingen* i Kristiansand slik:

I løpet av 1996 hadde det skjedd en oppblomstring av det nynazistiske miljøet i Vågsbygd, noe som skapte stor uro i Kristiansand kommune, politiet og lokalbefolkningen i bydelen. I mai 1996 presenterte forsker Tore Bjørge sin idé om foreldrenettverk i bydelen [basert på de gode erfaringene med dette på Nordstrand i Oslo]. I etterkant av dette kontaktet politiet organisasjonen Voksne for Barn sitt lokalkontor i Kristiansand og ba den hjelpe til med å etablere et nettverk bestående av foreldre med barn i det nynazistiske miljøet. I slutten av september 1996 ble det etablert to foreldregrupper – som etter hvert fløt sammen til et foreldrenettverk. Dette ble etter hvert en viktig del av Exit-prosjektet i Norge (Carlsson & Haaland 2004: 57).

Det var foreldregruppene som ble kjernen i exit-arbeidet i Kristiansand, hvor en lokal medarbeider i Organisasjonen Voksne for Barn var den drivende kraft. Hennes personlige egenskaper og rolle var utvilsomt en viktig årsak til at dette arbeidet synes å ha fungert meget godt. Carlsson og Haaland gjennomførte en spørreundersøkelse blant foreldre som hadde deltatt i prosjekt Exits foreldregrupper i Kristiansand. Selv om svarprosenten var bare på 27 % (10 av 37 foreldre svarte), var vurderingene fra de aller fleste at foreldregruppene hadde hatt en meget positiv betydning. Informantene ble bedt om å rangere nytten av å delta i foreldremøter. På en skala fra 1 til 10

(1 = «svært lite nyttig», 10 = svært nyttig) ble gjennomsnittlig score for de ti informantene hele 9,2. Individuelle samtaler med prosjektlederen ble vurdert like positivt, gjennomsnittlig score på samme skala blir 9,1 (Carlsson & Haaland 2004: 60–61). Undersøkelsen viste også at foreldrenes ungdommer nå i sterk grad hadde endret atferd og holdninger, og i ni av ti tilfeller hadde ungdommene deres sluttet helt med atferd og holdninger knyttet til rasisme og nynazisme.

Disse resultatene samsvarer godt med tilsvarende positive vurderinger av nytten av å delta i foreldregrupper, slik de fremkommer i en masteroppgave i kriminologi av Hilgunn Olsen (2001) om «Å være foreldre til en nynazist». Olsen studerte foreldrenettverksgrupper i Kristiansand og på Nordstrand, og gjorde inngående kvalitative intervjuer med 11 foreldre. Olsens studie viste at gruppene har fungert etter hensikten, som et forum for å utveksle informasjon om hva som til enhver tid rører seg i miljøet, og motta informasjon fra politiet, og noen ganger gi informasjon til politiet. Foreldrene kunne utvikle felles strategier for å unngå å bli manipulert av barna sine, og bli enige om å sette felles grenser for hva de skulle godta eller ikke godta av nazimusikk, kleskodeks og annet. Carlsson og Haaland konkluderer slik om Exit-innsatsen i Kristiansand:

En skal selvfølgelig være forsiktig med å generalisere resultater som disse ettersom deltakelsen var så lav. På den annen side er erfaringene fra – og vurderingene gjort av –Exit av disse ti, entydig positive. Det er mulig at de 27 øvrige mulige informantene har dårligere erfaringer, og ville gjort mindre positive vurderinger av Exit. Om så skulle være tilfellet, er det likevel grunn til å hevde at de ti «suksesshistoriene» som inngår i vårt materiale, er mange nok til å erklære innsatsen fra Exit, Kristiansand samlet som vellykket. Dette gjelder særlig når en ser resultatene opp mot det denne innsatsen kostet i form av offentlige ressurser. Den viktigste innsatsen er det jo foreldrene selv som yter gjennom å være støttespillere og diskusjonspartnere for hverandre. For å drive foreldrearbeidet i Kristiansand har Voksne for Barns ressursbruk årlig ligget på ca. en kvart til en tredjedels stilling. For årene 1996–1999 kostet arbeidet kr 314 000 i form av offentlige tilskudd. Selv om en gjør den mest negative fortolkning – at vi har fått med de positive i vår lille survey, og at alle de som ikke har besvart, ikke har opplevd dette som nyttig, ligger den offentlige innsatsen på ca. kr 30 000 pr. vellykket avhopper (Carlsson & Haaland 2004: 62).

Det skal også sies at Yngve Carlsson i flere foredrag har vært mer kritisk til at det *nasjonale* Exit-prosjektet har blitt tilskrevet så mye av æren for at man lyktes med å få bukt med det høyreekstreme ungdomsmiljøet i Norge på slutten av 1990- og begynnelsen av 2000-tallet. Han fremhever at selv om det lokale Exit-prosjektet i Kristiansand virket godt, var betydningen av det nasjonale prosjektet langt mer begrenset.

En annen intervensjon som ble omfattende beskrevet og analysert av Carlsson og Haaland (2002, 2004: 72–93), er *Kirkens Ungdomsprosjekt, KUP*, som arbeidet med 19 ungdommer med tilknytning til det nynazistiske miljøet i Kristiansand, samt tre ungdommer som hadde tilhørt motparten, «Valla»-miljøet. Dette var, som navnet antyder, et prosjekt knyttet til kirken, men basert på en kombinasjon av profesjonell og frivilling arbeidskraft. De deltakende ungdommene var godt kjent med prosjektets verdi- forankring, men syntes ikke at det var problematisk.

Kjernen i KUPs innsats overfor disse ungdommene lå i mulighets- skapende arbeid: Hjelp dem med å mestre livet sitt, bidra til at de skaffet seg kompetanse, førerkort, jobb og bolig. KUP er ikke noe behandlingstilbud, men mer et omsorgstilbud for utsatte ungdommer. Relasjonene mellom medarbeiderne i KUP og ungdommen var personlige og individualiserte, og handlet i liten grad om ytelser og saksbehandling, slik det offentlige hjelpeapparatet lett får preg av.

KUP har til sammen arbeidet med 19 personer som har deltatt i nynazistmiljøet i Kristiansand – fordelt på åtte ungdommer som har vært sentrale i miljøet, og 11 som har vært mer perifere deltakere. Av disse 19 regnes 11 personer både av KUP og det forebyggende politiet å være ute av miljøet, fem regnes å være inne i det (herunder to som KUP har hatt mer overflatisk kontakt med), og tre ungdommer er usikre når det gjelder tilknytning. Vi regner dette som et godt resultat, selv om en håndfull fortsatt er i nynazistmiljøet og til dels har en vanskelig livssituasjon. På den annen side er det umulig for oss å føre vannrette bevis for at de 11 ungdommenes frakobling fra nynazistmiljøet skyldes intervensjon fra KUP. [...] Når det gjelder de som en ikke har lyktes å få ut, må en ha i minnet at dette nå er voksne ungdommer som «apparatet» ikke lyktes med den gang de var under 18 år og [var] potensielt enklere å få ut av et destruktivt miljø og en destruktiv livsstil. [...] Disse instansene har dessuten anvendt ressurser som i størrelsesorden mangfoldige ganger overstiger det som KUP nå bruker.

[... Dette er] apparatets barn som bærer på en tung bær av alvorlig og sammen-satt problematikk. KUP har forsøkt der hvor alle andre har gitt opp. Det betyr også at det er en ganske selektert gruppe ungdommer som KUP arbeider med. Det viktigste resultatet er kanskje nettopp at KUP fortsetter etter at andre har prøvet og feilet, og etter hvert gitt opp. KUP gir disse personene fortsatt omsorg, praktisk hjelp og «advokat-hjelp» overfor arbeidsliv, sosialkontor, helsevesen o.l. KUP bidrar fortsatt til å holde exit-døra åpen til en mer normalisert tilværelse den dagen deltakerne blir slitne av å delta i det nynazistiske miljøet, blir lei av vold, pes og utrygghet, eller begynne å få problemer med ideologien. Da kan KUP motivere og hjelpe (Carlsson & Haaland 2004: 90-91).

Politiet spilte en nøkkelrolle i arbeidet med de voldelige ungdomsgrup-pene i Kristiansand. Politiet fikk etter hvert god kontroll over det nyna-zistiske miljøet. I samarbeid med andre gode krefter (som Exit, KUP og kommunale innsatser) fikk man (fra 2001 og utover) i stor grad stanset rekrutteringen og redusert miljøet til en liten, innkapslet gruppering som ikke lenger utgjorde noe problem i det offentlige rom. Verre var det med det multietniske gjengmiljøet, som var svært aktive med kriminali-tet og vold, og som stadig utfordret politiets autoritet på gata. Dette tilspisset seg i løpet av sommer/høst 2004, hvor politiet rapporterte at de var i ferd med å miste kontrollen over byen. Politifolkene beskriver avmektighet og frykt i møtet med dette aggressive og provoserende ung-domsmiljøet. I sin senere rapport beskriver Carlsson (2006) hvordan politiet iverksatte et prosjekt med «problemorientert politiarbeid» (POP) for å vinne tilbake kontrollen over byen. Innsatsen ble spisset mot 11 av de mest aktive og provoserende ungdommene, som kunne vises bort fra deler av byen, og nektes adgang til ungdomsklubber og andre åpne arrangementer hvor de pleide å lage bråk. Politiet var raske til å rykke ut hvis disse ungdommene ikke lot seg bortvise, og personer som ble truet, fikk rask oppfølging og støtte fra politiet. Ungdommene mistet dermed mye av makten de hadde fått i gatebildet. Samtidig ble mange av de mest problemskapende ungdommene fulgt opp gjennom mer posi-tive tiltak, blant annet gjennom et mentorprosjekt (som beskrives nær-mere nedenfor). Åtte av de 11 guttene i politiets POP-prosjekt fikk

redusert sin kriminalitet i betydelig grad gjennom prosjektperioden. Sju av disse åtte deltok også i mentorprosjektet.

Rapporten (Carlsson & Haaland 2004: 13–14, 139–155) diskuterer også undervisningssektorens bidrag til å redusere problemene med nynazistiske tendenser og gjengdannelser i skolemiljøet. En av skolene hadde i 2001–2002 et titall ungdommer som kledde seg i bomberjakker, boots og andre nynazistiske symboler. De tilranet seg en betydelig dominans på skolen gjennom å mobbe og terrorisere andre ungdommer og true med vold. Enkelte usikre gutter ikledde seg også nynazistenes symboler for å unngå å bli plaget og mobbet. For å få bukt med dette innførte skolen ved årsskiftet 2001 forbud mot å bære klesplagg og symboler som kunne forbindes med nynazisme. Det kommunale by- og eldreombudet hadde flere kritiske merknader til forbudet, som så ble sendt til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet for å få vurdert om det var hjemmel for et slikt uniformsforbud i skolen. Svaret derfra ble fortolket slik at skolen kunne fortsette ordningen. Erfaringen med dette forbudet var at gruppepresset ble mindre, og at usikre elever slapp å ta stilling til hvilken gruppe de skulle tilhøre (Carlsson & Haaland 2004: 13).

En av de største og mest kostbare kriminalitetsforebyggende satsingene overfor ungdom med problematferd i Norge har vært innføring av multisystemisk terapi (MST). Dette amerikansk-utviklede programmet har vært mye brukt overfor gjengmedlemmer i USA, og har kunnet vise til å være «evidensbasert» basert på en rekke randomiserte evalueringer. MST er et familiebasert program med intensiv innsats overfor ungdom med atferdsproblemer i en 4–6 måneders intervensjonsperiode. I en rekke kontrollerte studier har man funnet at innsatsen fører til en klar reduksjon i problematferden i 80 prosent av tilfellene. I Kristiansand arbeidet MST-teamet intensivt i perioden 1999–våren 2004 med 55 ungdommer, hvorav åtte deltok i det nynazistiske miljøet og fem i det voldelige «motmiljøet». Disse 13 var noen av de mest atferdsvanskelige ungdommene i Kristiansand, med en lang karriere i hjelpeapparatet bak seg. Carlsson og Haaland konkluderer:

MST har fungert godt i den 4–6 måneder lange intervensjonsperioden hvor de 13 unge hadde et aktivt kontrollregime rundt seg. Ungdommene var i liten eller ingen grad involvert i kriminalitet. Rundt to år etter behandlingens avslutning, er situasjonen ikke så god. Fire av de åtte som deltok i det nynazistiske miljøet er fortsatt involvert i kriminalitet, og fem av dem deltar fortsatt i det nynazistiske miljøet. De fem ungdommene med minoritetsbakgrunn som deltok i det voldelige motmiljøet, og som fikk MST, er i dag fortsatt svært aktivt kriminelle. For noen representerte nære familiemedlemmer som skulle være forbilder og kontrollører, også en vei inn i slektskapsbaserte kriminelle nettverk. Spørsmålet er om det ikke vil være bedre å gi ungdommer i denne type familier hjelp til å løsrive seg fra familien framfor å styrke familiens grep om dem (Carlsson & Haaland 2004: 14, 156–173).

Det oppsto også store faglige motsetninger mellom MST-teamet og det kommunale og frivillige apparatet som til dels arbeidet med de samme ungdommene. MST-teamet kritiserte EXIT, KUP og noen av skoletilbudene for vanskeligstilt ungdom for deres metodikk, bl.a. med å drive gruppebaserte tiltak overfor ungdom med problematferd, og å bygge sterke personlige relasjoner mellom ungdommer og fagperson. Det ble også vektlagt at de andre tilbudene ikke var evidensbaserte, i motsetning til MST. Kritikken fra MST fikk derfor en særegen tyngde – som ble forsterket av at den var en del av en stor nasjonal satsing som flere departementer sto bak. Tyngden i denne kritikken avtok etter hvert fordi MST møtte den lokale evidens – som nettopp viste at mange av de ungdommene som MST regnet som vellykket behandlet, etter hvert falt tilbake i kriminalitet. I tillegg viste Julia Littell og kolleger (2005) fra University of Chicago i en metaevaluering av MST at MST ikke virker bedre enn andre metoder. Både lokale erfaringer og ekstern forskning viste at MST ikke spilte i noen høyere forebyggingsdivisjon enn de andre tiltakene som ble gjennomført i Kristiansand (Carlsson & Haaland 2004: 165–172).

Carlsson og Haaland diskuterte også flere steder i sin studie tilsiktede og utilsiktede effekter av intervensjonstiltak, og hva som kan regnes som suksesskriterier:

Dette betyr også at lokale intervensjoner ikke bare kan bidra til å løse opp grupper eller endog forsterke gruppesamhold hvis de mislykkes, men de kan også

bidra til at gruppene endrer karakter. Da blir spørsmålet om de endringer som skjer i gruppene kan fortolkes som et godt eller dårlig resultat. Vil det for eksempel være positivt hvis nynazistene blir mindre voldelige, men mer ideologiske? Og vil det regnes som positivt hvis enkelte minoritetsungdommer slutter å opptre provokativt og voldelige ute på gaten, hvis de deretter å gå over til andre og mer «inntektsbringende aktiviteter»? (Carlsson & Haaland 2004: 30–31). [...]

I forebyggende arbeid er det ofte usikkert hvordan et tiltak virker. Mange tiltak kan virke i motstridende retninger. Et godt eksempel på dette er [...] eksemplet fra Justvik fritidsklubb (jf. kap. 8.2), hvor en forsøkte å inkludere nynazistiske ungdommer i det prososiale ungdomsmiljøet – med det resultat at de prososiale forsvant. En kunne i dette tilfellet også ha tenkt seg et enda verre scenario. De prososiale kunne ha blitt værende, og deretter blitt påvirket av nynazistene slik at de ble rekruttert til denne gruppen. Men det kunne også gått slik man ønsket; at de ekstreme og voldelige ungdommer ble integrert i det øvrige ungdomsmiljøet. I slike tilfeller hvor det er svært usikkert i hvilken retning en intervensjon virker, blir det viktig å følge nøye med på hva som skjer, slik at man evt. kan endre kurs. Selv om det er vanskelig, og ofte umulig, å ta rede på hvilke langsiktige effekter en innsats eller virksomhet kan ha, er det mulig å ha et blikk for om det virker i gal retning. Det er lov å prøve og feile, under forutsetning av at man er i stand til å lære av feilene (Carlsson & Haaland 2004: 172).

I forlengelsen av den store gjennomgangen av intervensjoner på kommunenivå overfor voldelige ungdomsgrupper gjorde Yngve Carlsson (2006) også en mer inngående beskrivelse og evaluering av et mentorprosjekt i Kristiansand. Dette prosjektet var rettet inn mot et titall relativt tungt kriminelt belastede ungdommer med innvandrerbakgrunn – ungdommer som tidligere innsatser ikke hadde lyktes overfor. De skapte stor frykt i byen, blant andre ungdommer spesielt, men også maktesløshet og utrygghet blant de som arbeidet i det kommunale forebyggingsapparatet og i politiet. Mange av disse ungdommene kom fra det tidligere «Valla»-miljøet, men de forsøkte ikke lenger å fremstå som antirasister. Slik sett dreide det seg ikke lenger om et ekstremismeproblem, slik det til dels var tidligere. Mentor-metoden som ble satt inn overfor disse ungdommene, kan imidlertid ha relevans også overfor ungdommer som trekkes inn mot politiske ekstremistmiljøer.

Selve modellen med mentorordningen er hentet fra Danmark, hvor den er innrettet mot ungdommer som allerede sitter i fengsel. I Kristiansand

er den anvendt mot yngre gutter som har begått kriminelle handlinger, men før de har blitt straffedømt eller dømt til fengselsopphold. Her ble ordningen ledet av samme person som med gode resultater tidligere hadde stått bak Exit-prosjektet i Kristiansand, rettet mot ungdom i nynazistmiljøet. Hennes personlige egenskaper som «mentor-mor» var også av stor betydning for mentorprosjektet. Kjernen i mentorordningen er at hver av guttene fikk en voksen mentor som kunne bistå dem med de problemer og utfordringer de måtte ha – ubundet av arbeidstid og andre byråkratiske begrensninger – og kunne være deres guider inn i normalsamfunnet. Mentorene har selv minoritetsbakgrunn og til dels også samme språklige og etniske bakgrunn som den gutten de følger opp, noe som letter kontaktetableringen til både gutten og hans foresatte. Mentorene er alle godt integrert i det norske samfunnet og har et rent rulleblad, slik at de skal kunne fungere som gode forbilder overfor ungdommene. De hadde også sterk personlig autoritet, og kunne utøvet en betydelig grad av sosial kontroll over guttene. Resultatet av prosjektet var at både mentorene og mentor-mor fikk et «grep» om de tidligere ugripelige ungdommene, mye basert på at det utviklet seg tillitsfulle forhold hvor guttene aksepterte at de ble utsatt for mye kontroll.

I selve mentorperioden og i perioden etter avsluttet mentoroppfølging har guttenes totale registrerte kriminalitet i politiets Strasadregister blitt halvert sammenlignet med året før de ble innlemmet i mentorprosjektet. På grunn av endringer i politiets oppmerksomhet mot guttene er det sannsynlig at den faktiske nedgangen er noe større enn dette. Derimot er det ingen som helt har opphørt å begå kriminalitet, selv om seks av de ni har redusert den klart. I løpet av 2005 stoppet guttenes provoserende atferd på fritidsklubbene nesten helt opp – noe som nok også skyldtes en tett kontroll fra politiets side. [...] Det er en mulighet for at guttenes kriminalitet kan øke på når mentorenes og mentor-mors tette oppfølging og omsorg opphører. Samtidig er det heller ikke urimelig å forvente at den oppbremsing av kriminaliteten som har skjedd i prosjektperioden, kan fortsette og stoppe helt opp i løpet av de kommende årene – i hvert fall for flere av guttene. [...] Selv om resultatene så langt ikke synes å være oppsiktsvekkende gode, er det allikevel mye som tyder på at dette er en arbeidsform som bør prøves videre både i Kristiansand og andre steder i Norge. En skal huske at det dreier seg om gutter som heller ingen tidligere har lyktes

med, og hvor andre instanser på langt nær har klart å få det «grep» som en har fått gjennom mentorprosjektet. Det dreier seg om en oppfølging som er økonomisk rimelig sammenlignet med mange andre former for intervensjon og oppfølging (Carlsson 2006: 8).

Internasjonale systematiske gjennomganger av evalueringer av mentorprogrammer har også funnet moderate positive effekter av slike innsatser, og regner dette som en lovende metode.¹⁶ Det svenske Exit-programmet benytter en mentormodell i arbeidet med å støtte avhoppere fra nynazistiske miljøer, og med gode resultater (Christensen 2014). I Danmark har mentormodellen også vært anvendt med gode resultater overfor medlemmer av både innvander- og MC-gjenger som ledd i et mer omfattende Exit-prosjekt rettet mot disse gruppene (Als Research 2013). Det er også grunn til å tro at mentormodellen kan anvendes overfor ungdommer som har deltatt i politiske ekstremistgrupper, men selvsagt under forutsetning av at de selv faktisk ønsker å trekke seg ut og integreres i samfunnet. Mentormodellen er mest relevant overfor avhoppere som har ulike tilleggsbelastninger, for eksempel et kriminelt rulleblad eller andre former for problematferd, og som på grunn av svakt sosialt nettverk trenger ekstra støtte, oppfølging og en grad av ekstern sosial kontroll.

Yngve Carlsson har også gjort en evaluering av gjengintervensjonsprosjektet «Tett På» i Oslo (Carlsson 2005), som også har en viss overføringsverdi til intervensjoner overfor ekstremistmiljøer med gjengkarakter, og for exit-arbeid mer generelt.

Tore Bjørgo og Yngve Carlsson (2005) utarbeidet en rapport, «Early Intervention with Violent and Racist Youth Groups». Rapporten har først tre kapitler som beskriver sentrale sosiale prosesser som kan danne kunnskapsbasis for intervensjoner: Hvorfor går ungdom inn i rasistiske grupper, og hvorfor og hvordan går de ut? Hvordan går voldelige grupper og gjenger i oppløsning, og hvordan endrer slike grupper karakter? Hva handler

¹⁶ Se http://www.campbellcollaboration.org/news_/Promising_results_mentoring_programs.php. Selve studien er Tolan, P, Henry, D, Schoeny, M, and Bass, A: Mentoring Interventions to Affect Juvenile Delinquency and Associated Problems.

den fremmedfiendtlige volden om? Dette stoffet er dels basert på kapitler fra Bjørgos doktoravhandling (omtalt tidligere) og dels (oversatt til engelsk) fra deres bok fra 1999 om *Vold, rasisme, og ungdomsgjenger: Forebygging og bekjempelse*. I tillegg er det kapitler om tre sentrale intervensjoner som har vært utviklet av norske forskere og praktikere, og som har fått betydelig spredning til andre europeiske land. Det gjelder Exit-prosjektet, Veiledningstjenesten for lokalt arbeid mot rasisme og fremmedfiendtlighet, og bekymringssamtalen.

I bokkapitlet «Right-Wing Extremism in Norway: Prevention and Intervention» ga Katrine Fangen og Yngve Carlsson (2013) en mer oppdatert oversikt over hva som har blitt gjort av forebygging og intervensjon når det gjelder høyreekstremisme i Norge, publisert i en internasjonal antologi om høyreekstremisme i Europa.¹⁷ Her gjennomgår de ulike strategier og tiltak for forebygging og intervensjon av høyreekstremisme. I første del av artikkelen redegjør de for karakteristikkene som har kjennetegnet den høyreekstre scene i Norge i de siste par tiårene. Blant annet understreker de at høyreekstremismen har vært et mindre problem i Norge enn i Sverige, og at det trolig ikke er fler enn 150 til 200 høyreekstremister i Norge. Ekstremismen nådde sitt toppunkt på midten av 1990-tallet og gikk ned i begynnelsen av 2000-tallet, blant annet takket være forebyggende aktiviteter i kommunene, men ikke minst også som resultat av drapet på Benjamin Hermansen i 2001. Utover 2000-tallet har det oppstått nye høyreekstremistiske grupper som har til hovedanliggende å stoppe innvandringen fra muslimske land, som NDL (Norwegian Defence League) og SIAN (Stopp Islamiseringen av Norge). Deres aktivitet har i større grad vært lokalisert på Internett, sammenlignet med høyreekstremistene på 1990-tallet.

Det høyreekstremistiske miljøet beskrives fremdeles som lite og bestående av løse nettverk. Dessuten finnes det altså personer som ikke er del

¹⁷ Det følgende sammendraget er i hovedsak skrevet av Katrine Fangens vitenskapelige assistent Mari Nielsen Vaage og godkjent av Katrine Fangen selv. Vi har gjort mindre justeringer i teksten.

av et organisert ytre høyre (lik Breivik), men som likevel utvikler hatretorikk og ønsker om voldsutøvelse gjennom sin deltakelse i virtuelle nettverk. De peker også på at en av årsakene til at 22. juli kunne skje, var at politiet ikke hadde gode nok rutiner for å koble sammen informasjon om kjøp av ingredienser til bomber opp mot personer som fremsetter hatyttringer på nett.

I del to diskuterer de hvilke strategier som har blitt utviklet for å motvirke høyreekstremisme. De peker på at Norge, sammenlignet med andre land, har lagt mer vekt på forebyggende og reformerende tiltak enn på straffetiltak. Særlig peker de på suksessen vi har hatt med inkluderingstiltak og sosial intervensjon i kommunene med sikte på å reintegrere deltakere i ekstreme grupper i lokalsamfunnet (f.eks. foreldregrupper og avhoppernettverk). Selv om disse tiltakene har vist seg nyttige for å begrense rekruttering eller legge til rette for re-integrering i lokalmiljøet, er utfordringen at slike tiltak i mindre grad er i stand til å fange opp soloterrorister og motvirke den typen terrorisme som Breivik utførte. Intervensjon er følgelig mest effektivt når problemet er begrenset og håndterbart. Fangen og Carlsson peker også på behovet for kunnskap om hva som forklarer fremveksten av slike grupper i ulike lokalsamfunn. Aktørene som er ansvarlige for å håndtere problemet, må derfor også ta del i å beskrive og analysere det. Deltakere i denne prosessen kan være politiet, barnevernet, relevante kommuneavdelinger, skoler, frivillige organisasjoner og ungdomsrepresentanter. De peker på tre modeller for å kartlegge og analysere lokale utbrudd av høyreekstremisme, og som har vist seg fruktbare i Norge: tverretatlige arbeidsgrupper satt ned for å utarbeide handlingsplaner, kartleggingsseminarer, og finansiering av større forskningsprosjekter. De argumenterer også for behovet for mer langsiktige strategier rettet mot å fostre toleranse og demokratisk tankegang, hvor skolen spiller en overordnet rolle. Mens tidligere forskning på forebyggende tiltak i liten grad har viet oppmerksomhet til utdanning, har skolens rolle kommet tydeligere inn i bildet, blant annet i regjeringens handlingsplan mot voldelig ekstremisme fra 2010.

I del tre peker de på uformelle metoder som offentlige demonstrasjoner og ikke-voldelige protester. Effektene slike mobiliseringer har på medlemmer av ekstreme grupper, er imidlertid usikker. På den ene siden gir de et viktig korrektiv ved å vise at høyreekstremistiske holdninger og rasisme har liten støtte i befolkningen. På den andre siden kan de føre til ytterligere stigmatisering og isolasjon. En annen uformell metode som forfatterne mener fortjener oppmerksomhet, er mobiliseringen av foreldre til «nattevandring» i utsatte nærområder. Hensikten er å være synlige og utøve en form for sosial kontroll gjennom tilstedeværelsen av voksne på arenaer som ellers er dominert av yngre. En annen strategi, som hovedsakelig har vært benyttet for å hindre ytterligere radikalisering av unge muslimer, er dialogmøter. Til nå har imidlertid slike møter ikke involvert ungdom som er tiltrukket av høyreekstreme grupper, til tross for at slike grupper har vært på agendaen siden 22. juli.

I del fire gjennomgår de politiets arbeid med å forebygge ekstremisme. Forebyggende politiarbeid har spilt en stor rolle i arbeidet mot voldelige og ekstreme grupper i Norge. Et viktig verktøy i denne sammenhengen har vært «bekymringssamtalen» som har blitt brukt av lokalpoliti siden midten av 1990-tallet. Hensikten er å advare mot konsekvensene av å utføre kriminelle handlinger eller å være assosiert med en ekstremistisk gruppe, samt å diskutere strategier for å forhindre ytterligere radikalisering. I 2003 iverksatte PST en kampanje mot Vigrid hvor de hadde samtaler med 95 ungdommer som hadde vært i kontakt med gruppen. Gjennom at PST og politiet i samtalene informerte ungdommen om hva Vigrid var, og konsekvensene av å være knyttet til gruppen, uttrykte halvparten umiddelbart at de ville bryte med organisasjonen. Det synes som dette i de aller fleste tilfeller også skjedde.

Fangen og Carlsson ser også på skillet mellom lokalt og nasjonalt politiarbeid. Ansvaret for å håndtere lokale voldshandlinger og grupper ligger lokalt, selv om relevant informasjon deles mellom politidistrikter. Kjente grupper er som regel tett fulgt opp og har lite rom for å utføre kriminelle

handlinger uten å bli tatt. Samtidig understreker de at det lokale politiet i Norge i det store og hele er ukjent med høyreekstremisme og voldelig rasisme. Ideologiske ekstremister som truer politiske motstandere og lokalpolitikere, er et ansvar for Politiets sikkerhetstjeneste, som overvåker ekstreme grupper både nasjonalt og lokalt. Siden de ekstremistiske gruppene er få, og siden norske lokalsamfunn er relativt gjennomsiktede, har de lokale avdelingene av PST som regel god oversikt. Politiet generelt og PST spesielt har også hovedansvaret for å forebygge terrorangrep. Når det kommer til det norske arbeidet mot terrorisme, har dette siden 2002 vært utført i samarbeid med Europol. I de senere år har oppmerksomheten i hovedsak vært rettet mot al-Qaida og islamsk radikalisme. Etter 22. juli 2011 ble politiets evne til å forebygge terrorangrep møtt med massiv kritikk. Ifølge forfatterne kaster dette også lys over Norges begrensede forståelse av terrorismeproblemet. I regjeringens nye handlingsplan (publisert 20. mars 2013) ble ti tiltak for å forebygge terrorisme fremhevet. Sammenlignet med handlingsplanen fra 2010 fokuserer den nye planen mer på kontroll og overvåking enn på utdanning og integrering.

I del fem ser Fangen og Carlsson på fallgruver ved de ulike tiltakene. Når det kommer til lokale tiltak, nevner de særlig faren for å fornekte eller underkjenne problemet. I enkelte kommuner har lokale autoriteter forsøkt å fornekte at rasistiske motiver har vært involvert når innvandrere har vært ofre for voldelige angrep. Faren er at problemet kommer ut av kontroll uten å bli håndtert tilstrekkelig av politiet, sivilsamfunnet eller lokale autoriteter.

En annen fare er mangelen på evne til handling. Kommuner som møter ekstremisme for første gang, mangler gjerne erfaring og kompetanse for å analysere situasjonen, samt verktøy for effektiv intervensjon. Resultatet kan være handlingslammelse, eller at det går for lang tid før man setter i gang tiltak. De nevner også de mulige negative konsekvensene av moralsk panikk og forhastede responser, f.eks. i media eller når lokalsamfunn tyr til symbolske tiltak som er svært synlige, men som har liten effekt på det underliggende problemet. Uten en grundig analyse av problemets natur

og opprinnelse kan slike tiltak være kontraproduktive og føre til ytterligere sosial ekskludering og radikalisering. I denne sammenhengen peker forfatterne på at det er lett å glemme det konstruktive perspektivet: at ungdom kan endre seg, og at en hard konfrontasjonslinje tenderer til å gjøre mennesker mer utilgjengelige for integrerende tiltak og i stedet hardner deres ekstremistiske synspunkter.

Til sist peker de på mangelen på erfaring når det kommer til terrorisme på et nasjonalt nivå. 22. juli-kommisjonen understreket blant annet at en viktig grunn til at signaler ikke ble plukket opp, var at de ikke ble sett i sammenheng med potensielle terrorhendelser. Dette skyldtes i stor grad at Breiviks person og forberedelsesmetoder brøt med det gjeldende synet av hvem, hva og hvordan noen utgjør en trussel mot samfunnet. Kommisjonen kritiserte også PST for å ha fokusert ensidig på radikal islam som trussel, og at de derfor ikke så de fellesskapene som Breivik deltok i, som en sikkerhetstrussel. Et viktig spørsmål var hvorfor PST ikke fokuserer mer på individer som kjøper ingredienser som kan brukes til å produsere bomber, mens internasjonale eksperter har ansett det som fruktbart å samle etterretningsinformasjon om handel med våpen og kjemikaler. Til tross for at både ansatte ved tollmyndighetene og posttjenesten hadde uttrykt bekymring over import av lovlige kjemikaler, og advart PST om dette, måtte 22. juli skje før PST tok disse bekymringene til etterretning.

Avslutningsvis diskuterer Fangen og Carlsson dagens situasjon hvor økt skepsis mot innvandring generelt og muslimer spesielt utgjør et viktig bakteppe for Breiviks terrorhandlinger. Selv om antallet høyreekstreme ikke er større enn for et tiår siden, og en rekke av de lokale gruppene har minket, ser det ut til at angrepet i 2011 har bidratt til å forsterke, snarere enn å minske, aktiviteten i høyreekstremistiske grupper. Økt støtte til høyrepopulistiske og innvandringskritiske partier i Europa kan også bidra til å gi slike bevegelser økt legitimitet. De understreker at tiltakene de har gjennomgått, har sine begrensninger, og at de færreste tar for seg de kreftene som gir vekst til rasisme, intoleranse og totalitære verdensbilder. Å

forebygge rasisme og fostre toleranse og demokratiske verdier er en mer langsiktig og komplisert oppgave.

Flere av strategiene handler om intervensjon i lokalsamfunnet for å motvirke eller avvike etableringen av voldelige grupperinger. Slike strategier vil fortsette å være viktige så lenge ekstremistiske grupper opererer i lokalsamfunn og individer med ekstremistiske synspunkter lever sitt liv der. Dersom man ønsker å reintegrere slike individer i samfunnet, bør det skje der de allerede hører hjemme og har bånd. Slike strategier er imidlertid begrenset når det kommer til å oppdage høyreekstreme enkeltpersoner som opererer innenfor løse nettverk som går på tvers av lokalsamfunn, slik Breivik gjorde. Nye former for kommunikasjon og virtuelle nettverk gjør det lettere for likesinnede å møtes, og innebærer at situasjonen er annerledes i dag enn på tidlig 1990-tallet. De gamle tiltakene må derfor tilpasses den nye situasjonen.

Selv om dagens ekstremister ikke er like synlige som tidligere, er de ikke fullstendig isolerte, og det finnes mennesker rundt dem som kan fange opp signalene. Det er derfor nødvendig at profesjonelle fagpersoner, som lærere og ungdomsrådgivere, vet hvilke signaler de skal se etter, slik at ungdom i risikozonen fanges opp på et tidlig stadium. Også forskningen på solo-terrorisme har vist at noen har hatt kjennskap til personenes problemer, ekstreme standpunkter og/eller intensjon om å utøve vold, samt at de fleste enslige terrorister engasjerer seg i en rekke observerbare aktiviteter i forkant av terrorhandlingen.

Lokal intervensjon bør imidlertid ikke utgjøre det eneste virkemiddelet. Fangen og Carlsson understreker behovet for mer vekt på forebyggende virkemidler, som å påvirke ungdom til å bli mer tolerante og unngå at de blir marginaliserte til å begynne med. Når det kommer til hardere (repressive) virkemidler, er det lett å ty til mer overvåking og kontroll. Viktigere er det imidlertid at politiet søker å integrere informasjon fra flere kilder for å utvikle et mer komplett bilde av situasjonen. Potensielt farlige personer bør fanges opp og overvåkes nærmere for å avverge aksjoner mens

de er på planleggingsnivå. Forholdet mellom hatkriminalitet og terrorisme er derfor, ifølge forfatterne, et viktig område for mer forskning og sterkere fokus fra politiets side. Som en generell regel konkluderer de med at forebyggingsstrategier bør fokusere på innsamling og deling av informasjon i større grad enn det som i dag er tilfellet, samt at man ikke skal forkaste de langsiktige målene om å fostre demokrati i skolene og den kontinuerlige innsatsen for å forhindre rasisme lokalt (Fangen & Carlsson 2013).

I denne sammenhengen kan det også nevnes to hoved-/masteroppgaver som har kommet med verdifulle og relevante bidrag til forskningen om forebygging av høyreekstremistiske og voldelige ungdomsmiljøer. *Hilgunn Olsen* (2001) skrev sin hovedoppgave om «Å være forelder til en nynazist» (Institutt for kriminologi og retts sosiologi, UiO). Oppgaven var basert på intervjuer med 11 foreldre(par) som deltok i nettverksgrupper for foreldre med barn i høyreekstreme miljøer i Oslo og Kristiansand. Erfaringene var at slike grupper hadde meget stor betydning for de aller fleste av foreldrene når det gjaldt å få barna sine ut. Denne avhandlingen ble omtalt ovenfor i tilknytning til Carlsson og Haalands (2004) gjennomgang av erfaringene med blant annet foreldrenettverksgrupper. Hennes arbeid har også blitt mye referert til av andre forskere på feltet.

Tom Olsen (2011)¹⁸ skrev en masteroppgave i sosialt arbeid om «Nynazistiske miljøer: en studie om tilslutnings- og exitprosessene», basert på intervjuer med ni tidligere nynazister som alle gikk inn i miljøet før fylte 18 år. Bare to av disse hadde mor eller far med høyere utdanning. Samtlige hadde hatt problemer på skolen, enten som mobber eller som mobbeoffer. Åtte av de ni var i konflikt med mor/far ved inntredelse, og tre fortalte også om seksuelle overgrep og andre typer overgrep som psykisk og fysisk vold begått av voksenpersoner i nære relasjoner. Sju av ni beskriver å ha vokst opp i oppløste hjem uten en stabil farsfigur, og

¹⁸ Denne fremstillingen er i hovedsak basert på en sammenfatning foretatt av Tom Olsen selv. Han var selv en fremtredende nynazist på 1990-tallet før han brøt totalt med miljøet og utdannet seg i sosialt arbeid. Han er nå kriminalitetsforebyggende koordinator i Time kommune.

nesten alle følte at de ikke hadde noen trygg voksenperson å forholde seg til ved inntredelse i miljøet. De var søkende etter et fellesskap å delta i, og de beskriver et dypt savn av godt vennskap og trygghet. Seks av ni kom fra storbyer og hadde i tiden før inntredelse følt stor frykt etter å ha blitt «banket opp» av det de kalte «fremmedkulturelle ungdommer». Søken etter trygghet var en sterk faktor ved inntreden i miljøet. Flere hadde begått voldshandlinger før de gikk inn i miljøet, og fortsatte og fikk nye dommer for tilsvarende handlinger mens de var i miljøet. Flere har i voksen alder har fått påvist ADHD. Alle informantene beskriver møtet med miljøet som svært åpenhertig, imøtekommende og inkluderende. De opplevde stor romslighet for sine begrensninger og sin sosiale ballast. De hevder at de aldri, verken før eller etter, har blitt så godt motatt i et miljø. De fikk sterke vennskapsbånd internt i det lokale nynazistiske miljøet. De ble gradvis mer radikaliseret, tunnelsynet utviklet seg, og politisk/ideologisk indoktrinering gjorde dem mer åpne for bruk av vold. Denne beskrivelsen er i stor grad sammenfallende med hva Fangen og Bjørge fant i sin forskning.

Åtte av de ni hadde såkalte bekymringssamtale med politiet, og samtlige sier at den (i ulik grad) bidro til deres exit. Felles for dem alle var at de *ikke* trodde slike samtaler hadde noen betydning for andre i miljøet (!). Noen utviklet tillitsforhold til enkeltpersoner i politiet som i sterkere grad bidro til exit enn i andres tilfeller. For to av informantene bidro også fengselsopphold til at de trakk seg ut av miljøet. Samtlige hadde opplevd vold fra antirasister, og alle hevdet at det kun bidro til økt samhold og mer militant atferd blant nynazistene, ikke til at det trakk seg ut. De fleste beskrev utbrenthet og et savn etter et normalt liv med hus, hjem, kone og barn. Samtlige beskrev delaktighet i miljøet over tid som belastende, både i forhold til familierelasjoner, arbeid og skolegang, og at livet hadde stagnert.

Flere forteller om at et arbeidsmarkedstiltak, eller fast arbeid gjennom private eller offentlige ressurser, var medvirkende til at beslutningen om å trekke seg ut vedvarte. En beskriver hvordan de lange turene på sjøen

ga ham et nytt sosialt nettverk blant sine kollegaer og mannskapet for øvrig på båten. For ham ble det avgjørende, han kom seg vekk og falt naturlig bort fra miljøet. Hatet forsvant ikke over natten, men etter hvert normaliserte han tankegangen sin etter hvert som han over tid fikk andre impulser og opplevelser. Flere andre beskriver tilsvarende opplevelser. Kjærlighetsrelasjoner skal ikke undervurderes i exit-sammenheng. Flere av informantene beskriver nettopp dette som avgjørende for deres exit ut av det nynazistiske miljøet, særlig hvis kjæresten var fra utenfor miljøet, eller hvis graviditet ble en realitet.

Den [informanten som ...] hadde vært sterkest ideologisk besatt som nynazist [...], forteller om et forhold til ei jente han traff gjennom en kontaktannonse. Han beskriver en situasjon der savnet av en kjærlighetsrelasjon er sterkt. Ettersom det er ytterst få jenter i miljøet, tyr han til en kontaktannonse der han ikke nevner sin politiske tilhørighet. Slik oppstår etter hver et hett forhold med ei gladkristen jente. Denne informanten fremsto som svært ideologisk sterk, han beskriver en følelse av velvære, han er en nasjonalsosialist til margen, som han selv beskriver det. Dette er hans liv, hans sosiale identitet, og han er stolt av det. Da hans kjæreste for første gang inviterer seg selv hjem til ham, relativt uanmeldt, forteller han om en panikkartet, nærmest komisk situasjon der han løper rundt i sin egen leilighet og river ned hakekorsflagg, fjerner [nazi-]bilder og byster, effekter og pyntegjenstander. Presser dem ned i skuffer og skap, gjemmer dem bort i ren skam. Hun kommer på besøk like etter, svett viser han henne rundt, og hun kommenterer den bemerkelsesverdige tomme leiligheten som mangler det meste av bilder på veggene og andre pyntegjenstander. En ungkarsbule, konkluderer hun. Vedkommende informant forteller at etter dette besøket kastet han alle de nazistiske effektene i søppelet. Han beskriver den nynazistiske ideologien som en brun kappe han hadde bekledd seg med, og den rev han av seg den kvelden for aldri å ta den på igjen (Olsen 2011: 51).

Norsk forskning på høyreekstremisme etter 22. juli 2011

Terroraksjonene 22. juli 2011 rystet det norske samfunnet. Naturlig nok førte det også til at norske forskere og forskningsmiljøer engasjerte seg i spørsmålene om hvordan dette kunne skje, og hvordan det kunne forhindres at noe liknende skjer i fremtiden.

I første omgang var det imidlertid undersøkende journalister og faglitterære forfattere som Øyvind Strømmen (2011, 2013, 2014), Kjetil Stormark (2011, 2012), Åsne Seierstad (2013) Aage Storm Borchgrevink (2012) og Marit Christensen (2013) som kom med noen vektige (og noen mindre vektige) bidrag for å forstå hva som hadde hendt. Dette er journalistisk faglitteratur, men de skriver likevel innenfor ulike sjangere. Seierstad og Borchgrevink skriver innenfor en skjønnlitterær dokumentarisme-stil hvor de tar seg betydelige friheter ved å fortelle historien med omfattende bruk av skjønnlitterære virkemidler. Strømmens arbeider ligger nærmere formen til en forskningsbasert monografi. Samtidig har flere av disse forfatterne gjort et meget grundig kildearbeid. Arbeidene har i så måte preg av seriøs forskning, samtidig som de ønsker å bedømmes ut fra journalistikkens verdier og etiske normverk, og ikke ut fra forskningsetiske normer. Vi kommer tilbake til dette i konklusjonspartiet.

Den av journalistene som i sitt faglitterære forfatterskap sjangermessig ligger nærmest opp til forskning, er Øyvind Strømmen. Fire måneder etter 22. juli-angrepene i 2011 kom han ut med en bok som satte Breivik og angrepene inn i en større kontekst gjennom å beskrive og analysere det ideologiske miljøet terroristen tilhørte. Strømmen hadde fulgt med på og blogget om det antijihadistiske miljøet gjennom flere år i forkant av 22. juli. Han var derfor i en unik posisjon til å gi ut en faglig solid bok om *Det mørke nettet: Om høyreekstremisme, kontrajihadisme og terror i Europa*. Denne boken ga den første inngående beskrivelsen på norsk av kontrajihadismebevegelsen og de ulike grupperingene og nettsamfunnene. Senere fulgte han med *Den sorte tråden: Europeisk høyreekstremisme fra 1920 til i dag* (Strømmen 2013) med en grundig historisk gjennomgang, og om det moderne muslimhatet (Strømmen 2014). Strømmens bøker er utstyrt med et solid noteapparat, og følger langt på vei akademiske standarder for forskning, selv om han altså betrakter seg selv som journalist, og ønsker å bli bedømt som det. Bøkene har uansett betydelig verdi for både forskere og alle som trenger kunnskap om disse bevegelsene.

Kjetil Stormark var tidlig ute med en bok som ga den første helhetlige beskrivelsen av hva som skjedde i Oslo og på Utøya 22. juli 2011, og hvordan de ulike berørte aktørene reagerte og handlet. Boken ga en skarp kritikk av hvordan beredskapen sviktet på mange områder. Stormark (2012) ga også ut en bok om *Massemorderens private eposter*, tilveiebrakt via hackere, som viser hvordan Anders Behring Breivik fremsto og kommuniserte i tiden før terrorangrepene. Boken gir et visst innblikk i Breiviks tenkning og aktiviteter i tiden før angrepene. Øyvind Strømmen og Kjetil Stormark har sammen fått finansiering fra Fritt Ord og Utenriksdepartementet til prosjektet «Hate Speech International» for undersøkende journalistikk om ekstremisme og hatkriminalitet. Flere norske og svenske forskere er knyttet til prosjektet gjennom et rådgivende råd.

Tre journalistiske fagbøker har også fått mye oppmerksomhet for å forsøke å kaste lys over hvorfor og hvordan Andres Behring Breivik utviklet seg til å bli en terrorist og massemorder. Den første og mest nærgående var Aage Storm Borchgrevinks (2012) kritikerroste bok *En norsk tragedie: Anders Behring Breivik og veien til Utøya*. Forfatteren prøver å forklare hvor hatet og drapsviljen kom fra gjennom å tegne et psykologisk portrett av drapsmannen og hans oppvekst med en forstyrret mor. Gjennom omfattende bruk av intervjuer og rapporter fra barnevern og psykiatriske utredere går forfatteren langt inn i privatsfæren, ikke minst gjennom å utlevere moren. «Den mørke impulsen kom etter mitt syn fra barndommen, ikke fra kontrajihidistene», hevder Borchgrevink. Han tegner et brutalt nærgående bilde av morens sviktende evne til å ta vare på sin sønn. Gjennom sin tilgang til taushetsbelagte dokumenter og annen informasjon viser han også hvordan alarmerende bekymringsmeldinger og utredningsrapporter fra barnevern og Statens senter for barne- og ungdomspsykiatri (SSBU) anbefaler omsorgsovertakelse og fosterhjem, men at dette blir overprøvd av en dommer og senere en ny barnevernsrapport. Gutten ble boende hos sin mor, og utviklet seg til den unge mannen som drepte 77 mennesker 22. juli. I bokens konklusjon stiller Borchgrevink spørsmålet:

Med fasiten i hånd er det lett å bli indignert på barnevernet og på domstolen. Hvordan kunne dere la den lille gutten være igjen hos den stakkars, syke moren!? Hvorfor fikk hun ikke hjelp når hun ba om det? [...] Systemet fanget likevel opp at Breivik var i ferd med å falle utenfor. På grunn av vurderingene til enkeltpersoner, som lente seg på rettspraksis og tidens syn på familie, slapp staten taket i ham igjen. Dører sto fremdeles åpne for Breivik. Et annet liv var mulig. Én etter én smekket dørene igjen. Han ville ikke, eller kunne ikke, innrette seg. Han kunne ikke be om hjelp, heller. Det ble ikke suksess med noe, som moren sa. Han ble tredve år. Siden han knapt hadde noe liv, hadde han ingenting å tape. Til slutt valgte han å bygge seg en grotesk avatar og ta veien til Utøya (Borchgrevink 2012: 355–356).

Blant de viktigste innsiktene boken gir, er hvordan Breivik ble preget av den dataspillverdenen han i en lang periode levde i, og hvordan spillverdenen gradvis overtok virkelighetens plass. Boken bringer utvilsomt frem mye relevant innsikt for å kunne forstå hvorfor ABB endte opp som en kaldblodig massemorder, men det er også en hang til psykologiserende enkeltfaktorforklaringer der det trolig kreves mer sammensatte forklaringer. Borchgrevinks forklaring av Breiviks handlinger stopper opp med en traumatisert barndom, en omsorgssviktende mor og dataspillene. Det mangler noe.

Slik sett gir *Åsne Seierstads* (2013) bok *En av oss: en fortelling om Norge* et mer sammensatt bilde både av ABBs oppvekst og den sosiale og politiske konteksten han var en del av, men også av ofrene for Breiviks vold og virkningene på det norske samfunnet. Seierstad gir også tyngde til at oppveksten og forholdet til både moren og faren spilte en viktig rolle. Men hun viser også at erfaringene fra ungdomstiden, med sviket fra innvandrerkameratene når han mislykkes i sine iherdige forsøk i å bli akseptert i taggermiljøet, og senere hvordan han også mislykkes i å få en politisk karriere innenfor Fremskrittspartiet, bidrar til hans senere ekstreme valg. I likhet med Borchgrevink peker hun på de mange avvisningene og opplevelsene av å mislykkes som Breivik opplevde gang på gang opp gjennom sin barndom, ungdom og frem mot voksen alder som en nøkkel til å forstå hvorfor han hadde en slik sterk trang til å gjøre noe som var stort og

ekstremt, og som ville bli husket for alltid. Også rettspsykiaterne trakk frem at denne sterke selvsentreringen hadde sin rot i et meget skjørt selvbilde.

NRK-profilen *Marit Christensen* (2013) skrev sin bok om *Moren: historien om Wenche Behring Breivik* med sikte på å belyse fra en annen vinkel bakgrunnen til 22. juli-terroristen. I likhet med Borchgrevink og Seierstad peker Christensens bok på at 22. juli-terroristens barndom og forhold til sin mor trolig er en nøkkel til å forstå hvorfor han ble som han ble, og hvorfor han kunne begå så grusomme handlinger. Denne boken om «Moren» satte derfor søkelyset på morens historie og personlighet. Boken fikk mye oppmerksomhet på grunn av forfatterens sammenblanding av roller som både journalist og betrodd venn av moren. Kort tid før hun døde, trakk moren tilbake sitt samtykke om å publisere materialet, men det ble ikke etterkommet av forfatteren.

Åsne Seierstad, Marit Christensen og spesielt Aage Borchgrevink søker etter forklaringer på Breiviks ekstreme voldshandlinger i hans problematiske oppvekst og uheldige relasjoner til foreldrene og spesielt til moren.

Sosialantropologen *Sindre Bangstad* (2014) går til den motsatte ytterlighet ved å gå kraftig imot psykologiserende forklaringer. I sin bok *Breivik and the Rise of Islamophobia* argumenterer han for at Breivik og hans terrorhandlinger først og fremst må forstås i lys av den fremvoksende islamofobien i Europa, og at Breivik 22. juli langt på vei var et produkt av den diskursen Fremskrittspartiet har gjort stueren i den norske offentligheten.

There is no reason to think that Norwegians are more prone to avoiding facing up to uncomfortable facts about themselves or the society in which they live than other people, but the excessive focus on the personal mental idiosyncrasies of the perpetrator of the 22 July attacks has deflected any potential for introspection among ordinary Norwegians about the direction public discourse has taken in the past decade. Given the absence of this introspection, it is unsurprising that the public discourse about Islam and Muslims, immigration and integration has changed little since 22 July 2011 (Bangstad 2014: xii).

En sentral del av boken (særlig kapittel 4) og argumentasjonen handler om hvilken rolle Fremskrittspartiet har spilt i å alminneliggjøre islamofobisk språkbruk og islamofobiske tenkemåter i det norske samfunnet. Bangstad tar et kraftig oppgjør med forskere og forfattere som hevder at Fremskrittspartiet har bidratt til å redusere grobunnen for høyreekstremisme i Norge ved å kanalisere reelle frustrasjoner i deler av befolkningen inn i den demokratiske politiske arena, ofte omtalt som «trykkokerteorien».

Some analysts (e.g. Øyvind Strømme) have advanced the hypothesis that the [Progress Party's] rhetoric on Islam and Muslims in the past decade has, by voicing popular concerns, acted as a brake on the popularity of extreme right-wing political formations in Norway. These analysts argue that these views are thus channeled into the democratic political arena and thereby neutered. [...] the problem is that such a hypothesis is empirically virtually untestable *ex post facto*, and that it ignores the extent to which populist right-wing formations may also act as 'voice amplifiers' for extreme right-wing discourses, and thereby contribute to the normalization and legitimization of racist and/or discriminatory speech [...] (Bangstad 2014: 111, jf. 217–218).

Selv om forfatteren ikke direkte går inn i en diskusjon om forebygging, peker han i retning av en 'cordon sanitaire'-policy som har blitt fulgt i mange europeiske land, hvor de etablerte partiene har nektet å ha noe som helst samarbeid med de høyrepopulistiske partiene.

I boken *Hva er rasisme*, som Sindre Bangstad har skrevet sammen med Cora Alexa Døving, forsker ved HL-senteret (Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter) diskuterer forfatterne mer inngående ulike anti-rasistiske strategier (Bangstad og Døving 2015, kap. 5). Når det gjelder bruk av vold i kampen mot rasisme, er de blant annet inne på militante norske antirasister, som har hevdet det var deres innsats med fysisk konfrontasjon som jaget nazistene bort fra norske gater (bl.a. Kallevik 2014). Bangstad og Døving mener derimot at

Det er vanskelig, for ikke å si umulig, å vurdere hvilket bidrag til kampen mot rasisme, høyreekstremisme og nynazisme dette representerte, men det er nokså åpenbart at det innebar en langvarig og gjensidig forsterkende volds-spiral mellom begge parter, og heller bidro til folkelig avstandtaker til antirasister som anvendte slike metoder enn til økt oppslutning om dem. [...] Mye tyder

på at Martin Luther King Jr. hadde rett i at ikke-voldelige strategier både har vært og forblir de mest effektive i kampen mot rasisme og diskriminering (Bangstad og Døving 2015: 121).¹⁹

I forlengelsen av denne argumentasjonen diskuterer de også betydningen av brede allianser i kampen mot rasisme, og juridiske strategier mot rasisme.

Som beskrevet i det foregående underkapitlet om anvendt forskning diskuterte forskere som Carlsson, Bjørge og Fangen i hovedsak sosiale forebyggingstiltak og mer allmenne kriminalitetsforebyggende strategier mot høyreekstremistiske ungdomsmiljøer. En annen innfallsvinkel til å bekjempe slik ekstremisme er å ta til motmæle mot ekstremistenes retorikk og ideologi. Lars Gule (2012) diskuterer i sin bok *Ekstremismens kjennetegn: Ansvar og motsvar* hvordan man kan imøtegå ekstremister med saklige argumenter. Boken er dels basert på hans egen deltakelse i talløse diskusjoner på nettet med ekstremister av ulike ideologiske retninger (inkludert A.B. Breivik), og dels hans egne skolering i filosofi og argumentasjonsteori. Boken gjennomgår ulike former for ekstremisme, enten det er begrunnet i politiske ideologier, religion eller konspirasjonsteorier. Han diskuterer sammenhengene mellom ekstreme meninger, ytringer og handlinger. Språkbruken på nettet påvirker retorikken til den allmenne, offentlige debatten. Noen politikere har overtatt denne språkbruken og tatt den inn i det offentlige ordskiftet. Slik siver giften inn i en større opinion. En hardere språkbruk har gjort befolkningen mer fiendtlig innstilt til innvandrere, hevder han. Derfor har vi som samfunnsborgere et «ytringsansvar» med å ta til motmæle mot de ekstreme ytringene. I siste del av boken går Gule detaljert inn på hvordan man kan konfrontere ekstreme ytringer på nett. Han gir en rekke praktiske råd (for eksempel om man bør være anonym eller ikke), og gjennomgår grunnleggende argumentasjonslære for å vise hvordan man kan imøtegå usaklige eller dårlig funderte påstander.

¹⁹ I disse vurderingene er Bangstad og Døving helt på linje med andre norske forskere på feltet, som Katrine Fangen, Tore Bjørge og Yngve Carlsson.

Han fremhever at vi skal møte meningsmotstandere som mennesker som har krav på respekt, og at vi derfor skal unngå nedlatende holdninger overfor dem som personer. Gule hevder også at det er mulig å vinne debatter med ekstremister gjennom saklige argumenter, fordi kunnskapsbaserte argumenter står seg godt mot ekstremisme, som generelt er fundert på sviktende grunnlag.

Et tilsvarende bidrag fra forskningsmiljøet er antologien *Motgift: Akademisk respons på den nye høyreekstremismen*, redigert av Sigve Indregard og flere (2012). Her tar en gruppe norske akademikere – religionshistorikere, statsvitere, sosiologer, medievitere, kjønnsforskere og andre – for seg en rekke av de mest sentrale påstandene Anders Behring Breivik fremsatte i sitt manifest. Resultatet er en faglig tilbakevisning av terroristens tankegods punkt for punkt:

- Knut S. Vikør: «Islam er ein politisk ideologi»
- Oddbjørn Leirvik: «Islam er i krig med Vesten»
- Cora Alexa Døving: «Norge snikislamiseres»
- Sindre Bangstad: «Muslimenes religiøse verdier endrer seg aldri»
- Martin E. Sandbu: «Muslimer holder på middelalderske skikker»
- Joakim Hammerlin: «De fleste terrorister er muslimer»
- Lars Gunnesdal: «Europa oversvømmes av muslimer»
- Olav Elgvin og Jon Rogstad: «Muslimer flytter til Europa som et ledd i en demografisk krigføring»
- Guro Korsnes Kristensen: «Muslimer får mange barn»
- Bengt Andersen: «Oslo gettoiseres»
- Anne Hege Grung: «Islam er en kvinneundertrykkende religion»
- Cathrine Holst: «Feminismen har beredt grunnen for en fremtidig muslimsk maktovertakelse»
- Berit Thorbjørnsrud: «Kulturrelativistene skjuler sannheten om muslimene»

- Elisabeth Eide: «Islamkritikerne knebles»
- Paul Bjerke: «Vi hjernevaskes av politisk korrekthet»
- Erik Opsahl: «Norge har vært homogent»
- Katrine Fangen: «En innvandrere kan aldri bli helt norsk»
- Thomas Hylland Eriksen: «Norsk kultur blir utslettet»
- Knut Aukrust og Dorte Skulstad: «Fredelig sameksistens med muslimer er umulig»
- Aage Borchgrevink: «Vesten forrådte serberne»

Innledningen, «Svar på tiltale», er skrevet av Sigve Indregard /Wergeland/Wold, mens Sigve Indregard og Øyvind Strømmen har skrevet et bakgrunnskapittel om «Den nye høyreekstremismen» og Øystein Sørensen tok for seg diskusjonene om politisk galskap og rasjonalitet i kapitlet «Bare en gal manns verk?». Shoaib Sultan skrev avslutningskapitlet om «Organisert islamhat i dag». Boken er et godt eksempel på at det er fullt mulig å bekjempe ekstremistenes retorikk og tankegods med rasjonelle argumenter og forskningsbasert kunnskap.

«Nettverk for totalitarismeforskning» med forankring på Universitetet i Oslo har utgitt en serie antologier om ulike former for ekstremisme.

- Sørensen, Øystein; Hagtvet, Bernt & Steine, Bjørn Arne (2011). *Ideologi og terror. Totalitære ideer og regimer.*
- Sørensen, Øystein; Hagtvet, Bernt & Steine, Bjørn Arne (2012). *Høyreekstremisme: Ideer og bevegelser i Europa.*
- Sørensen, Øystein; Hagtvet, Bernt & Steine, Bjørn Arne (red.) (2012a). *Politikk og religion. En farlig kombinasjon?*
- Sørensen, Øystein; Hagtvet, Bernt & Brandal, Nikolai (red.) (2013). *Venstreekstremisme: Ideer og bevegelser.*
- Sørensen, Øystein, Bernt Hagtvedt og Nic. Brandal (2014). *Intellektuelle og det totalitære: Pervertert idealisme?*

Disse bøkene består i høy grad av ideologikritikk hvor de totalitære ideene konfronteres og hvor det vises hva disse totalitære bevegelsene har ledet til i form av terror, massedrap og folkemord. I samme ideologikritiske tradisjon står Bernt Hagtvets (2008) antologi «Folkemordenes svarte bok» og Øystein Sørensens (2007) bok «Den store sammensvergelsen», som tar for seg konspirasjonsteorier i et historisk perspektiv. Det forebyggende aspektet ligger i en tro på at kunnskap og kritisk vitenskapelighet kan bidra til å fordrive ekstremisme.

I boken ovenfor om *Høyreekstremisme* er et av de mest relevante bidragene (i vår sammenheng) av Vidar Enebakk (2012), som skrev kapitlet om «Fjordmans radikalisering». Fjordman, eller Peder Peder Are Nøstvold Jensen, som han egentlig heter, ble en av de mest fremtredende bloggerne innenfor den antiislamistiske bevegelsen. Han hadde en meget sterk påvirkningskraft på Breivik. Store deler av Breiviks kompendium var klippet og limt fra tekster skrevet av Fjordman. Selv om Fjordman fornekter ethvert «farskap» til Breivik og hans terrorhandlinger, og hevdet at han aldri hadde gått inn for bruk av vold, viser Enebakks studie det motsatte. Men også for Fjordman skjedde denne radikaliseringsprosessen langsomt, fra han begynte å skrive avis- og blogginnlegg fra kort tid etter 11. september 2001 frem til Breiviks terrorangrep 22. juli 2011. Bloggerprofilen «Fjordman» ble opprettet i 2005. Med sin akademiske bakgrunn, sin brede kunnskap og sine gode skriveferdigheter ble han raskt en av de sterkeste ideologene innenfor counterjihad-bevegelsen, og særlig med base i nettstedet «Gates of Vienna». Retorikken ble gradvis mer og mer militant. Temaer som muslimsk invasjon av Europa og politikernes og medias forræderi sto sentralt. Ifølge Enebakk (2012: 68) utviklet Fjordman også en liste over ulike typer fiender eller forrædere: «Fiende 1 er antivestlige holdninger i media og akademia; fiende 2 er EU-føderalistene som har skapt Eurabia, mens fiende 3 er muslimer». Enebakk viser også at Fjordland på den ene siden oppfordrer til og forherliger vold, samtidig som han hevder at han ikke gjør det. Fra 2008 og fremover blir retorikken stadig mer militant. Fjordman snak-

ker om «kulturmarxister», om behovet for å bevæpne seg og om borgerkrigen mot forræderregimene. Han hevder at «Islam og alle de som praktiserer [Islam] må totalt og fysisk fjernes fra hele den vestlige verden» (Enebakk 2012: 74). Dommedagsprofetiene blir stadig dystre, og det endelige oppgjøret med forræderne og den store borgerkrigen kommer stadig nærmere. Fra 2008 og fremover går Fjordman fra radikalisme til ekstremisme.

Det er ingen tvil om at Fjordman har oppfordret til bevæpning og voldsbruk. Den radikaliserende retorikken er revolusjonær og antidemokratisk i den forstand at Fjordman etter *Defeating Eurabia* høsten 2008 eksplisitt har gitt opp vårt parlamentariske system. Det avgjørende er ikke bare de gjentatte oppfordringene om våpen og vold, men også Fjordmans forførende samfunnsanalyse og historieoppfatning. Konflikten kommer ikke om 50, 20, eller 5 år. Krigen har allerede begynt. Vi befinner oss i en borgerkrig hvor våre egne politiske ledere bedriver etnisk rensning av den europeiske rase og kultur. Da er det legitimt med opprør. Da er det legitimt med vold. Og da er det legitimt å fjerne svikefulle politiske ledere med våpen [...] (Enebakk 2012: 78–79).

Enebakk påviser videre at sentrale elementer i Breiviks retorikk og virkelighetsoppfatning er hentet direkte fra Fjordman. Breivik sier selv om forskjellen mellom ham selv og Fjordman at «Our views are quite similar with the exception of me being an actual armed resistance fighter» (sitert i Enebakk 2012: 80). Breivik satte altså ut i handling det Fjordman bare snakket om og overlot til andre å trekke konklusjonene av. I sin kommende bok, «Witness to Madness» (skrevet med støtte fra stiftelsen Fritt Ord), har Fjordman annonsert at han vil imøtegå en slik oppfatning.

Flere forskere fulgte 22. juli-rettsaken tett og har kommet med forskningsbidrag knyttet til rettsaken, og flere av disse tok opp spørsmålet om hva som best forklarer Breiviks forrykte voldshandlinger. En av disse er historikeren *Øystein Sørensen* (2012), som tok opp spørsmålet om «Ideologi og galskap – Anders Behring Breiviks totalitære mentalitet» i et bokkapittel som i stor grad sammenfalt med Sørensen foredrag som ekspertvitne under 22. juli-rettsaken. Han prøver å tilnærme seg spørsmålet om terroristens eventuelle galskap gjennom å vurdere hans ideologiske begrunnelse

i manifestet i lys av kjente tradisjoner av ekstremistisk ideologi og ekstreme handlinger. Han finner at Breiviks tenkning er gjennomsyret av en totalitær mentalitet som har mange historiske paralleller. Han peker på en mye utbredt motstand mot multikulturalisme, konspirasjonstenkning og revolusjonære ideer, og til sammen begrunner disse ideene hans bruk av vold. Sørensen faller ned på at det er rimelig å karakterisere Breivik som en slags neo-fascist i bred, generisk forstand. Samtidig peker han på et paradoks: Dens samfunnsmodellen Breivik ønsker seg, inneholder en rekke elementer som særlig har blitt virkeliggjort ett sted i dagens verden: det islamske regimet i Iran, basert på Ayatollah Khomeinis ideer. Det er derfor likhetstrekk mellom Breiviks totalitære ideer og enkelte av hans dødsfiender (Sørensen 2012: 38–39).

Tore Bjørgo, som også var ekspertvitne under rettssaken, utviklet sin vitneforklaring til en artikkel (2012) om «høyreekstreme voldsideologier og terroristisk rasjonalitet: Hvordan kan man forstå Behring Breiviks utsagn og handlinger?» Artikkelen tar opp to hypoteser: a) At Breiviks utsagn og handlinger best kan forstås ut fra kjente former for høyreekstremistisk ideologi og det vi vet om terroristers strategier, operasjonsmønstre og prinsipper for målutvelgelse, og b) at Breiviks uttalelser og handlinger er forenlige med og best kan forstås ut fra psykiatriske diagnoser. Han poengterer at disse to hypotesene ikke er gjensidig utelukkende, men de kan ha ulik forklaringskraft. Bjørgo viste i sitt arbeid at det aller meste av det Breivik har sagt og gjort, kan forklares ut fra den første hypotesen, men det gjenstår noen trekk hvor psykiatriske forklaringer trolig gir bedre mening.

Ingen betviler at Breivik har en virkelighetsoppfatning og et atferdsmønster som er sterkt avvikende. Spørsmålet er hva det avviker fra, og hva som er sammenlikningsgrunnlaget. Er det normalbefolkningen, så er han jo spinn pine gal. Er det derimot de mest militante delene av den høyreekstremistiske subkulturen han skal sammenliknes med, er han ikke like avvikende. Svært mye av det han sier og mener, er uttrykk for kollektive virkelighetsoppfatninger innenfor den ekstremistiske subkulturen han tilhører. Da er det ikke sikkert at hans ekstreme handlinger og utsagn kan forstås først og fremst som uttrykk for individuell psykopatologi – selv om det neppe er tvil om at dette også er en del av bildet (Bjørgo 2012: 22).

I artikkelen «Mellom konspirasjonsteori og galskap» argumenterer *Katrine Fangen* (2012) på en liknende måte mot ensidige og reduksjonistiske forklaringer på hva som drev gjerningsmannen bak 22. juli, enten de fokuserer ensidig på en psykiatrisk diagnose (slik den første sakkyndig-kommisjonen gjorde) eller på tilslutning til en høyreekstrem ideologi. Hun argumenterer for å forstå terrorhandlinger, men også tilslutning til hatideologier generelt, som resultat av en rekke samvirkende faktorer hvor man ser politiske/ideologiske og psykopatologiske forklaringer i sammenheng:

Ofte ser vi at rådende forklaringer, også av terrorhandlinger, lener seg kun til den ene typen forklaringer (psykiatriske diagnoser, evt. psykologiske forklaringer) eller den andre (ideologi) (Fangen 2012: 191).

Snarere mener hun at vi må ta hele spekteret av forklaringer med, fra medfødte karaktertrekk, til den enkeltes oppvekst og bakgrunn, samspill med venner og familie, traumatiske enkeltepisoder, samt generelle påvirkninger som historiske hendelser og det politiske klimaet i vår tid. Hun mener at den sosiologiske analysens vektlegging av forholdet mellom person og miljø kan utgjøre en viktig motvekt mot reduksjonistiske forklaringer.

Blant de andre forskere som var inne på denne problematikken, var FFI-forskeren Jacob Aasland Ravndal, som arbeider med doktoravhandling om høyreekstrem terrorisme i Europa. Han skrev to artikler (2012a, 2012b) om henholdsvis «A Pre-Trial Profile...» og «A Post-Trial Profile of Anders Behring Breivik.» Ravndals forskning beskrives mer inngående nedenfor.

Tore Bjørge, Cato Hemmingby og en gruppe nederlandske forskere (2015a) kommer også ut med en artikkel om selve 22. juli-rettssaken. Artikkelen ser på de ulike aktørenes strategier i forbindelse med rettssaken, og hvordan et utvalg av den norske befolkningen reagerte på rettsprosessen.

Cato Hemmingby og Tore Bjørge skriver sammen også en bok om hva som påvirket Anders Behring Breiviks beslutningsprosesser og målutvelgelse. Studien baserer seg på både Breiviks kompendium, hans uttalelser

under rettssaken og på politiavhørene. Forskerne har etter en omfattende prosess med å innhente tillatelser og samtykke fått tilgang til 220 timer politiavhør på DVD samt 1200 sider skriftlige avhørsreferater. Ved å kartlegge personer, institusjoner og miljøer som Breivik åpenbart hadde en svært negativ innstilling til, kan man si at han kunne hatt over 65 potensielle angrepsmål. Nærmere analyser viser likevel at et betydelig antall av disse aldri ble seriøst eller konkret vurdert. Dels fordi de var urealistiske i forhold til hans kapasiteter, men mange også fordi de ikke var betydningsfulle nok. Det var således 21 enkeltpersoner og objekter som ble omfattet av hans konkrete planer. Flere av disse ble kun svært overfladisk vurdert, så i realiteten var det 13 potensielle mål som han vurderte mer inngående. Materialet gir unik innsikt i hvordan ideologiske og strategiske overveielser ga hovedretning til hans målutvelgelse: han satset på å angripe den indre fienden («forræderne») fremfor den ytre fienden (muslimene). Han hadde også noen moralske begrensninger knyttet til hvor stor andel uskyldige ofre han kunne akseptere for å ramme fienden (opp til 50 % «sivile» var akseptabelt, mindre enn 10 % var optimalt), og at han ikke ville drepe barn (noe han likevel gjorde). Han brukte også mye energi på å begrunne at det var legitimt å drepe kvinner, også vakre kvinner, dersom de tilhørte fiendekategoriene. Opprinnelig planla han tre bilbomber og tre påfølgende skyteangrep, men en rekke operative og kapasitetsmessige omstendigheter (bl.a. tid, penger og arbeidskapasitet) begrenset hans handlingsrom og beslutninger. Fra å ha et betydelig antall mulige angrepsmål, endte han altså med å angripe to: regjeringkvartalet og AUF-leiren på Utøya. Det er denne beslutningsprosessen med valg og bortvelging av angrepsmål som studien analyserer i detalj. Boken kommer trolig ut på forlaget Palgrave høsten 2015. Studien inngår i Hemmingbys doktorgradsprosjekt om terroristers målutvelgelse (se mer omfattende omtale under kapitlet om terrorismeforskning, s. 193).

Ved Terra-prosjektet på FFI arbeider statsviteren Jacob Aasland Ravndal med en doktoravhandling (ved UiO) om høyreekstremisme i Europa.

Prosjektet ble igangsatt ved FFI i 2012 som resultat av terrorangrepene 22. juli 2011. Prosjektets overordnede mål er å beskrive og forklare utviklingen av høyreekstrem terrorisme og vold i Vest-Europa siden 1945, med særlig vekt på perioden fra 1990 og frem til i dag.²⁰

Den innledende fasen av prosjektet ble brukt til å studere Anders Behring Breiviks radikaliseringsprosess samt enkelte operasjonelle aspekter rundt terrorangrepene 22. juli. Ravndal observerte også 22. juli-rettssaken daglig, noe som har resultert i to profilartikler om Breiviks bakgrunn, operasjonsmønster og ideologi i et amerikansk tidsskrift (Ravndal 2012a, 2012b). I tillegg har Ravndal gjennomført en studie av Breiviks bruk av Internett og sosiale medier. En norsk versjon av denne studien er publisert i en rapport fra Politihøgskolen om radikaliserings og voldelig ekstremisme på Internett (i Sunde 2013). En engelsk versjon om «The online life of a modern terrorist: Anders Behring Breivik's use of the Internet» er publisert i et tysk tidsskrift (Ravndal 2013).

Selve doktorgradprosjektet består av tre delstudier. Den første delstudien introduserer først en samfunnsvitenskapelig metode for å teste og utvikle typologier. Denne metoden blir så brukt til å gjennomgå eksisterende aktørtypologier over høyreekstrem terrorisme og vold, samt til å utvikle en ny typologi spesielt rettet mot Vest-Europa. Denne nye typologien baserer seg på en kombinasjon av tilgjengelige kvantitative hendelsesdata fra TWEED-databasen (se Engene 2007) og en rekke kvalitative case-studier av de mest sentrale terrorgruppene fra ytre høyre siden andre verdenskrig.

Den andre delstudien introduserer en omfattende kartlegging av rundt 500 terror- og voldsepisoder i Vest-Europa siden 1990 og frem til i dag. Hver enkelt episode er nøye gjennomgått med utgangspunkt i tilgjengelige åpne kilder, og har blitt kodet langs en rekke variabler, blant annet sted, dato, voldstype, organisasjonsform, målgruppe, voldsutøver, våpen-

²⁰ Beskrivelsen av doktorgradprosjektet er delvis formulert av Jacob Aasland Ravndal selv.

type, organisasjonstilknytning, osv. Dette datasettet brukes så til å beskrive og forklare utviklingen av høyreekstrem terrorisme og vold i Vest Europa siden 1990 ved hjelp av ulike kvantitative og kvalitative komparative metoder. Det er særlig faktorer som kan forklare voldsutviklingen over tid og forskjeller i voldsnivå mellom land som vektlegges i denne studien.

Den tredje og siste delstudien analyserer rundt 100 soloaktørtilfeller som tilsynelatende er den eneste aktørtypen som har vært i vekst siden 1990. Målet med denne studien er å frembringe mer informasjon om denne spesielle aktørtypen; hva slags bakgrunn og motiver gjerningsmennene har, hva slags typer angrep de gjennomfører, og hva som har vært avgjørende faktorer i deres voldelige radikalisering.

Johannes Due Enstad (for tiden 50 % på FFI og 50 % på HL-senteret) forsker på fremveksten av en militant høyreekstrem bevegelse i Russland etter 1990. Prosjektet skal beskrive utviklingen av denne bevegelsen frem til i dag, kartlegge det skiftende aktørlandskapet og gjøre rede for hvordan voldsbruken har endret seg. Et hovedsiktemål med prosjektet er å forklare hvorfor den russiske høyreekstre bevegelsen ble så mye mer voldelig sammenliknet med tilsvarende bevegelser i andre europeiske land på samme tid. Russland hadde ca. 600 registrerte HX-relaterte drap bare i tiårsperioden 2004–2014, mens det til sammenligning var registrert 640 HX-relaterte drap i hele Vest-Europa i førtiårsperioden 1965–2005. I denne sammenheng vil prosjektet innebære en komparativ studie som skal gjennomføres i samarbeid med Jacob Ravndal, der de basert på data fra sine respektive prosjekter skal undersøke mulige forklaringer på denne forskjellen i voldsnivå. Et første resultat av dette prosjektet, en studie av responsen på 22. juli-angrepene blant russiske høyreekstre, er publisert i et engelskspråklig tidsskrift (Enstad 2015).

Statsviteren *Anders Ravik Jupskås* (UiO), som har skrevet doktoravhandling om høyrepopulistiske partier i Skandinavia, har også utgitt en bok om det ekstreme Europa hvor han søker å gi en samlet fremstilling av årsaker til og mobilisering av det ytre høyre. Han vil med dette kartlegge det poli-

tiske landskapet som Anders Behring Breivik har tilhørt, og forholdet mellom de høyrepopulistiske partiene og de mer ekstreme og voldelige subkulturene (Jupskås 2012). I boken diskuterer han ulike typer bevegelser og ideologier, og ulike forklaringer på høyreekstremismens fremgang i en rekke europeiske land. De tre siste kapitlene i boken, om «Ekstreme subkulturer», «Ekstremismens møteplasser» og «Fra ord til handling: diskriminering, intoleranse og rasistisk vold» er av særlig relevans her. Det er mye viktig kunnskap her, men de forebyggende aspektene er lite diskutert.

Medieviteren *Svein Østerud* (prof. emeritus i medie- og IT-pedagogikk, UiO) redigerte en antologi om *22. juli: Forstå – forklare – forebygge* (Østerud 2012), hovedsakelig med bidrag fra UiO-forskere. Boken er definitivt sterkest når det gjelder å forstå og forklare. Østeruds eget kapittel om «Kan vi forstå terrorhandlingene som rammet oss 22. juli» og hans kapittel om «Terror via maske og spill» og flere andre bidrag fra andre forfattere gir slik innsikt og forståelse, særlig når det gjelder mediernes roller. Derimot er det vanskelig å se at kapitlene som står i seksjonen om «Forebygging», bringer noen spesielle innsikter om forebygging.

Hatkriminalitet – noe mer enn høyreekstremisme?

Mens begrepet høyreekstremisme tar utgangspunkt i en ideologisk orientering som kan være mer eller mindre eksplisitt, så tar begrepet hatkriminalitet sitt utgangspunkt i kriminelle handlinger (som vold, trusler og trakassering) motivert av ulike former for hat rettet mot bestemte kategorier mennesker. Ulike land har forskjellige definisjoner på hatkriminalitet, og med noe ulike avgrensninger. I Norge benyttes gjerne følgende definisjon: «Kriminalitet som har rasistiske, fremmedfiendtlige og homofobiske motiver, eller som på en eller annen måte er begrunnet i fordommer mot en person eller en gruppe av personer, på grunnlag av deres faktiske eller oppfattede gruppetilhørighet» (Meland 2007). Norsk politi har registrert hatkriminalitet som en egen lovbruddskategori siden 2006. Oslo-politiet

brukte i sin rapport om hatkriminalitet for 2014 følgende definisjon: «Hatkriminalitet er straffbare handlinger som helt eller delvis er motivert av negative holdninger på grunn av etnisitet, religion, seksuell orientering, kjønnsuttrykk og/eller nedsatt funksjonsevne» (Hansen 2014: 3).

Slike hatmotiver kan være ideologisk begrunnet, men trenger ikke å være det. Høyreekstreme ideologier og bevegelser som nasjonalsosialismen, Vit Makt-bevegelsen eller ekstremnasjonalisme kan gi retning og legitimering for hat og vold overfor etniske, religiøse eller seksuelle minoriteter. Militant islamisme eller kristen fundamentalisme kan gi seg ganske like utslag i form av hatkriminalitet mot de samme gruppene av ofre. Men det kan like gjerne dreie seg om mer diffuse former for fremmedfiendtlighet, fordommer eller personlige disposisjoner som kommer til uttrykk i hatefull atferd mot kategorier av mennesker bare fordi de er det de er.

Norsk forskning på feltet har gjerne tatt for seg mer avgrensede former for hatkriminalitet. Tore Bjørgo har for eksempel primært sett på vold og trakassering rettet mot innvandrere og asylsøkere (Bjørgo 1989, 1997). Sammen med den nederlandske forskeren Rob Witte redigerte han også en antologi om *Racist Violence in Europe* (Bjørgo & Witte 1993) på Macmillan og norsk utgave på Tiden. Hans tidligere omtalte doktoravhandling «Racist and right-wing Violence in Scandinavia: Patterns, Perpetrators and Responses» handlet også om denne typen hatkriminalitet.

Olav Rune Ekeland Bastrup og Aage Georg Sivertsen (1996) dokumenterer i sin bok *En landevei mot undergangen. Utryddelsen av taterkulturen i Norge* om taternes skjebne i Norge, og om hvordan storsamfunnet gjennom bruk av arbeidsleire, sterilisering og lobotomering systematisk søkte å utrydde taternes livsform. Gjennom konkrete livshistorier får vi bl.a. innblikk i hvordan kirken og psykiatrien har behandlet denne minoriteten. Boken beskriver hvordan det norske samfunnet fra senmiddelalderen og frem til tidlig på 1900-tallet drev organisert voldelig forfølgelse av tater. I flere lokalsamfunn hadde man organisert «fantejakt».

I Danmark-Norge kom den første anordning om fantejakt i 1643. Bygdas menn samlet seg en eller to ganger i året for å drive regulær klappjakt på tater og omstreifere. Med bistand fra [...] øvrighetspersoner ble så taterne samlet opp og enten internert eller skutt ned for fote. «De ble drevet ut av sine huler som de var rever», skrev prosten på Toten triumferende etter en fantejakt i 1711.

Fantejaktene pågikk som en fast, landsomfattende ordning i minst hundre år. Men i mange lokalsamfunn fortsatte jaktene lenge etter at ordningen offisielt opphørte. Særlig i Trøndelag og de indre østlandsbygdene var fantejaktene populære. Også i vårt århundre har det pågått fantejakter (Bastrup og Sivertsen 1996: 54–55).

Bastrup og Sivertsen forteller at så sent som i 1907 deltok over 1000 mann i Flå i Hallingdal på en fantejakt. De trodde «fantene» hadde kidnappet ei småjente, så de sprengte med dynamitt hulen hvor de trodde fantene hadde gjemt seg. Ingen ble funnet der, men jenta ble senere funnet. Hun hadde falt i en kloakkum under lek og omkommet.

Både denne og en rekke andre beretninger viser at taterne har vært fullstendig rettsløse helt opp til nyere tid. Taterne sto utenfor lov og rett på absolutt alle områder. Regler som sikret almuens og borgerskapets rettigheter gjaldt ikke taterne. Taterne hørte ikke med i samfunnet, følgelig stod de helt utenfor lov og rett. I den utstrekning de var nevnt i lovverket, var det utelukkende som objekter for repressive særtiltak. Taterne har blitt henrettet, fengslet eller satt under de mest ekstreme tvangstiltak uten lov og dom til langt opp i moderne tid. Det er ikke unntakene vi her tenker på. Det er dette som har vært det normale (Bastrup & Sivertsen 1996: 55–56).

Forfatterne viser videre hvordan denne brutale formen for offisielt autorisert forfølgelse og fysisk utrydding av en minoritet utover 1900-tallet ble erstattet av en tilsynelatende omsorgsfull politikk som i realiteten handlet om tvangssterilisering og tvangsassimilering av taterne i Norge. Tater-/romaniutvalget er et offentlig granskningsutvalg som skal se på norske myndigheter og andres behandling av taterne/romanifolket med særlig vekt på det siste hundreåret. I størstedelen av denne perioden førte norske myndigheter en politikk som tok sikte på å endre gruppens levesett gjennom blant annet tvangsbosetting og omsorgsovertakelse av barn. Det finnes pr. i dag lite forskning om likestillings- og diskrimineringsutford-

ringene som gruppen står overfor, men utvalgets undersøkelser viser at taterne/romanifolket fremdeles opplever å bli møtt med diskriminerende holdninger og praksis i det norske samfunnet. Utvalget skal legge frem sine funn i en NOU 1. juni 2015.

Taterne kalles også romanifolket, og de er språklig beslektet med en annen gruppe av reisende, rom (tidligere oftest omtalt som «sigøynere»). Begge disse minoritetsgruppene har på grunn av sitt utenforskap vært utsatt for forferdelige forfølgelser. *Maria Rosvoll og Natasha Bielenberg* (2012) ved Senteret for Studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) har gjort en undersøkelse om antisiganisme, altså stereotypier og diskriminering av romfolk. Romfolket ble, i likhet med jødene, utsatt for systematisk utryddelse under andre verdenskrig, noe som ble begrunnet med raseteorier. Men også i dagens Europa er rom utsatt for omfattende diskriminering, trakassering og vold.

Vi har sett grov trakassering av rom, for eksempel i form av brenning av campingvogner i Frankrike, trakassering på gatene og nedbrenning av leirer i Italia og systematisk undertrykkelse og kriminalisering i Tyskland (Rosvoll & Bielenberg 2012: 9).

Forskerne viser at holdningene til romfolk har vært preget av to motstridende stereotypier: Rom som de farlige, omstreifende kriminelle (i Norge typifisert med Karoli-familien), og de eksotiske og musikalske sigøynerne (typifisert med Gipsy Kings, Raya og Carmen). Selv om trakassering, vold, tvangsassimilering og til og med forsøk på utrydding av romfolket ikke har vært uvanlig, har diskriminering på bolig- og arbeidsmarkedet vært det vanligste problemet for romfolk (Rosvoll og Bielenberg 2012).

Jahn Otto Johansen har utgitt to bøker om *Sigøynernes Holocaust* (1989) og *Folket som ingen vil ha: Forfølgelsen av sigøynerne i Øst-Europa* (oppdatert utgave, 2013).

I europeisk historie har jødehat gitt seg mange ekstreme uttrykk, fra antisemittiske pogromer i Øst-Europa til nazistenes industrielle folkemord på jødene under 2. verdenskrig, og til jihadistiske terroraksjoner møt

jødiske institusjoner i dagens Europa, og trakassering av jødiske skolebarn i Oslo. Det finnes forholdsvis lite forskning om hatkriminalitet mot jøder i dagens Norge, men spørreundersøkelser har dokumentert at antisemittiske og stereotypiske holdninger finnes blant betydelige deler av befolkningen (HL-senteret 2012). Samlet sett har 12,5 prosent av befolkningen utpregede fordommer mot jøder. En studie av Cora Alexa Døving og Vibeke Moe (2014) fulgte opp denne undersøkelsen med å dokumentere hvordan norske jøder selv har erfart ulike uttrykk for antisemittisme i dagens Norge. Vibeke Moe har skrevet den delen som handler om opplevd antisemittisme (2014: 69–102). Undersøkelsen viser at «jøde» brukt som skjellsord eller en negativ karakteristikk er den mest vanlige erfaringen, men noen hadde også opplevd mer fysiske former for mobbing og voldelig aggresjon. Ofte har trusler og trakassering vært knyttet til spesielle hendelser i konflikten mellom Israel og palestinerne, hvor norske jøder holdes moralsk ansvarlige for hva staten Israel foretar seg.²¹

HL-senteret har for øvrig mye forskning på den historiske antisemittismen både i Norge og internasjonalt.²²

På dette temaet finnes det også mye annen sterk faglitteratur, for eksempel Marte Michelets (2014) bok *Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*, om hvordan store deler av det norske samfunnet sviktet i å beskytte vår jødiske minoritetsbefolkning under den tyske okkupasjonen, og at altfor mange bidro aktivt til at så mange norske jøder ble sendt til utryddingsleirene. En annen viktig bok om ett av disse ofrene er Espen Søbys bok (2008) om den norske jødiske jenta *Kathe – alltid bodd i Norge*.

Antirasistisk Senter har utgitt en studie «Om trakassering av muslimer og innvandrere etter eksplosjonen i Regjeringskvartalet 22.07.2011»

²¹ Det har også forekommet enkelte hendelser som nærmer seg terrorhandlinger med antisemittisk tilsvinn, som skytingen mot synagogen i Oslo i 2006, hvor den norske islamisten Arfan Bhatti ble dømt for psykisk medvirkning (men frikjent for terroranklagene).

²² Se <http://www.hlsenteret.no/om/medarbeidere/forskning/> for en oversikt over de aktuelle forskerne og forskningspublikasjoner.

(Haarr & Partapuoli 2012). Her dokumenterer de med førstehånds kilder at det skjedde en rekke til dels alvorlige voldsepisoder og trusler mot muslimer i Oslo etter bomben 22. juli, særlig i de første timene før det ble klart at terroristen var etnisk norsk. Flere episoder er kjent enn det man fikk ofrene til å fortelle om. For mange var det veldig vanskelig å snakke om vold og trakassering mot innvandrere etter bombeeksplosjonen. De fleste ønsker å bevare minnet om det gode samholdet og sa at de ikke vil vekke den negative debatten til live igjen. Mange mente også at Norge har blitt bedre for innvandrere etter 22. juli, og at de ønsket å se fremover. Noen var fortsatt redde for å møte mer hets. Og mange av de som har stått frem i media, ønsket ikke ytterligere oppmerksomhet. Studien konkluderer:

Hatkriminalitet er generelt underreportert, og det er en utbredt oppfattelse blant mange innvandrere at saker som anmeldes, ender med henleggelse. Vi har sett at våre informanter også hadde mange andre grunner til ikke å anmelde. Det er derfor vår oppfatning at tall fra politiet vil si lite eller ingenting om omfanget av trakassering og vold mot muslimer og innvandrere i perioden etter bombeeksplosjonen.

På grunn av manglende statistikk og temaets følsomhet er det vanskelig å si noe sikkert om hvor mange som ble trakassert eller hvor mange voldsepisoder og trusler det kan ha vært snakk om. Selv om mye er usikkert har vi i denne rapporten dokumentert flere til dels alvorlige hendelser innenfor et kort tidsrom og et avgrenset geografisk område. Vi vet også at det er flere historier som ikke har blitt fortalt. Selv om flere oppgir at de har opplevd negative hendelser tidligere, er det grunn til å tro at det var høyere forekomst av vold og trakassering av innvandrere og muslimer enn vanlig i perioden etter bombeeksplosjonen i Regjeringskvartalet (Haarr & Partapuoli 2012).

Øyvind Strømmen (2015) ved Hate Speech International har utarbeidet en kartlegging av hat mot muslimer i Europa og Nord-Amerika. Hovedkonklusjonene i rapporten «Hating Muslims: Anti-Muslim hate crimes and terrorism, 2010–2014» er:

- Vandalism against mosques is a quite common, and possibly increasing, transnational trend.
- What we have called «pork attacks» – in which perpetrators use pork meat in an attempt to desecrate mosques, Muslim community

centres or proposed mosque sites have taken place in at least the following countries: The United States, Canada, Australia, Russia, France, Spain, Sweden, Norway, Germany, Italy, the United Kingdom, Greece, Bulgaria, Iceland, Austria, the Czech Republic, Denmark and the Netherlands, Switzerland and Belgium. It is likely that similar examples can also be found in other countries.

- There have been at least 45 reported arson attacks against mosques in Europe and North America between 2010 and 2014 (including one on the night to 1. January 2015). A number of these have proven or likely connections to racist and/or anti-Muslim ideology.
- The definition of and data recording of hate crimes differ greatly from country to country, and in the U.S. also from state to state. This makes comparative analysis of statistics challenging if not impossible. It also prevents decision makers from relying on hard data in their attempts to draw up reasonable policy responses.
- Hate crimes against Muslims tend to spike immediately following terror attacks committed by militant Islamist groups, illustrating the phenomenon of cumulative extremism (Strømme 2015).

Øyvind Strømme (2014) har også utgitt boken *I hatets fotspor*, hvor han analyserer det moderne muslimhatet. Han går også nærmere på kontra-jihadismen og viser hvordan ideen om Eurabia har spredt seg, og setter det i sammenheng med terrorangrepene i Norge 22. juli.

Der muslimhatet blir mer utbredt, kan det være med på å slite i stykker et samfunn, og i det minste å skape hatefulle subkulturer som står mot hverandre. Motvilje, frykt og hat rettet mot muslimer legger til rette for at også frykten og hatet den andre veien kan styrke seg. Anti-muslimsk og islamistisk ekstremisme kan styrke hverandre gjensidig. Ekstremisme er en smittsom sykdom (Strømme 2014).

Henning Klatran ved Politihøgskolen har et pågående forskningsprosjekt om 'Gender policing' og 'crime policing': En queerteoretisk analyse av

LHBTQ-personers erfaringer med hatkriminalitet». Studien undersøker hva slags erfaringer LHBTQ-personer (lesbisk, homofil, bifil, transpersoner og queer) har med hatkriminalitet. Hatkriminalitet blir definert som straffbare handlinger begått mot personer på grunn av deres faktiske eller antatte etnisitet, religionstilhørighet, seksuelle orientering eller funksjonsevne. Studien baserer seg på 15 dybdeintervjuer med LHBTQ-personer som mener de har vært utsatt for ulike typer straffbare handlinger med et hatmotiv. Gjennom dybdeintervjuene viser Klatran hvordan informantene forstår lovbruddet de mener de har vært utsatt for som hatkriminalitet. Videre undersøker han hvorvidt informantene valgte å anmelde lovbruddet til politiet eller ikke, og hvordan informantene begrunner sine valg. En sentral del av studien tar for seg hva slags konsekvenser informantenes erfaringer får for deres trygghetsfølelse, kjønnsuttrykk, bruk av det offentlige rom, samt tiltal til politiet. Gjennom en queerteoretisk tilnærming der Michel Foucault, Judith Butler og Steven Seidman er sentrale teoretikere, forsøker Klatran å vise hvordan hatkriminalitet mot LHBTQ-personer ikke kan forstås utelukkende som lovbrudd. Tvert imot argumenterer han for at hatkriminalitet mot denne gruppen er et uttrykk for «gender policing», altså håndhevelse av heteronormative forventninger til kjønn, og hvordan disse sanksjonene fungerer som en disiplinering av kropp og kjønnsuttrykk. Et paradoks er at politiet, som i seg selv er en bærer av heteronormative verdier, har «crime policing» som oppgave, med andre ord å sanksjonere «gender policing» i de tilfellene der dette utgjør mulige brudd på straffeloven. Det er politiets oppgave å bekjempe kriminalitet og sikre befolkningens trygghet. Samtidig risikerer en overdreven tro på at politiet kan bekjempe hatkriminalitet mot LHBTQ-personer, å overskygge samfunnets heteronormative struktur som en hovedårsak til denne formen for hatkriminalitet, hevder Klatran.²³

Som nevnt har politiet siden 2006 fått rutiner og systemer for å rapportere og registrere hatkriminalitet. Kripos har etablert en egen tipstelefon

²³ Beskrivelsen av dette prosjektet er en tilpasset utgave av en tekst skrevet av Henning Klatran selv.

for hatkriminalitet. Oslo Politidistrikt har opprettet en egen gruppe som arbeider med hatkriminalitet, som i samarbeid med strategisk stab utgir årlige rapporter om registrert hatkriminalitet i Oslo (Hansen, 2013, 2015). I 2014 registrerte politiet 69 forhold som hatkriminalitet i Oslo (mot 55 forhold året før). Av disse 69 forholdene var 28 knyttet til hat på grunn av etnisitet, 15 på grunn religion, 25 på grunn av hat mot LHBT-personer,²⁴ mens én var ukjent. Rapporten fra 2014 oppsummerer:

Bak statistikken befinner det seg et variert utvalg av saker, også med hensyn til alvorlighetsgrad. Felles for alle hatkriksaker er at de ofte rammer flere enn den enkelte fornærmede. Når en person blir slått ned fordi han er homofil så har man sett at det sprer frykt blant andre homofile. Når en konvertitt til islam får trusler på internett fordi hun har konvertert, så vil det kunne berøre andre i hennes situasjon. Når en funksjonshemmet blir kalt krøpling og spyttet på, så kan tilværelsen bli utrygg for andre funksjonshemmede som frykter det samme kan skje med dem – fordi de er den de er og ikke på bakgrunn av noe de har gjort eller en situasjon de har vært i. Når en mann i sin jobbsituasjon blir kalt «jævla neger» og forsøkt kjørt ned, kan kollegaene med samme bakgrunn tenke at det kunne vært meg. En elev som blir kalt «jævla jøde» og får hatske blikk vil kunne fortelle dette til andre jødiske ungdommer, og det kan oppleves mindre trygt å gå på skolen (Hansen 2015: 17).

Antallet registrerte tilfeller av hatkriminalitet har gjennomgående vært lave i Norge sammenliknet med de fleste andre land hvor slik kriminalitet registreres. Men kunnskap om hatkriminalitet og de relevante lovbestemmelsene er lite utbredt i politiet. Det er grunn til at flere saker vil bli registrert etter hvert som kunnskapen om denne kriminalitetsformen blir bedre i politiet.

Det er også en del yrkesgrupper som i kraft av sitt arbeid ofte blir utsatt for hatefulle ytringer, trusler og voldelige angrep. Utøverne av det frie ord – nyhetsredaksjoner, journalister, karikaturtegnere og forleggere – har i det siste tiåret trolig blitt den mest terrorutsatte yrkesgruppen i vårt samfunn, særlig på grunn av konfliktene rundt Muhammed-karikaturene, men tidligere også i forbindelse med publiseringen av Salman Rushdis bok «Sataniske vers». Dette har som kjent medført en

²⁴ LHBT står for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner.

rekke forsøk på attentater og terrorhandlinger i Skandinavia. Attentatet på Rushdis forlegger William Nygaard er den mest alvorlige hendelsen her til lands. Men også vanlig undersøkende eller kritisk journalistikk kan føre til ekstreme reaksjoner med trusler mot journalister og redaksjoner. Slike trusler kan komme fra organiserte kriminelle grupper så vel som forretningsfolk eller andre som ikke liker å komme i nyhetsmedienes søkelys. Medieorganisasjonene Skup, Norsk Journalistlag, Fritt Ord og Norsk Redaktørforening har gjort sin egen undersøkelse om «Trusler: Situasjonsbilde og utfordringer for redaksjonelle miljøer»:

Frihet og uavhengighet er grunnleggende premisser for at journalister og redaktører skal ivareta samfunnsoppdraget og dermed sin demokratiske funksjon. Enkelte kilder og grupperinger forsøker å undergrave dette gjennom trusler og vold, med den hensikt å skremme journalister til taushet. Internasjonalt er dette et betydelig problem for ytrings- og pressefriheten. I Norge er situasjonen en annen, men hvert år får Norsk Journalistlag (NJ) og Norsk Redaktørforening (NR) inn saker hvor medlemmer er blitt truet som følge av journalistikken.

For å få oversikt over omfanget av problemet gjennomførte Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) en trusselundersøkelse for NR og NJ på forsommeren 2012. Ca. 4000 journalister og redaktører svarte. Den viste at ca. 20 prosent av journalistene og 40 prosent av redaktørene er blitt truet de siste fem årene. Den blottla også manglende rutiner for oppfølging av truede medarbeidere, at svært få saker blir politianmeldt, og at enda færre saker ender med tiltale (Idås, Heftøy, Stormark & Hauge 2013: 2).

Også en rekke andre personer som ytrer seg i det offentlige ordskiftet, er utsatt for hets, trakassering og trusler, og noen orker ikke mer og lar seg skremme til taushet. Ikke minst har dette rammet kvinnelige debattanter. Det er mangel på forskningsbaserte undersøkelser om omfang og virkninger av slike trusler. Men noe er gjort.

Politihøgskolen har gjennomført en studie etter oppdrag fra Politiets sikkerhetstjeneste (PST) om i hvilken grad norske stortingsrepresentanter og regjeringsmedlemmer har blitt utsatt for uønsket og truende oppførsel og faktiske angrep (Bjelland & Bjørge 2014). Det ble også undersøkt hvilke

konsekvenser slike truende hendelser får for deres privatliv og politiske virke. Spørreundersøkelsen ble våren 2013 sendt ut til alle statsråder, stortingsrepresentanter og vararepresentanter, til sammen 199 personer. 112 personer bevarte spørreskjemaet, noe som utgjør en akseptabel svarprosent på 56 %. Som forventet hadde de aller fleste, 84 % av politikerne, vært utsatt for en eller annen form for ubehagelig henvendelse. Men 36 % hadde vært utsatt for minst én alvorlig hendelse, som fysisk angrep eller forsøk på angrep, trusler om å skade dem eller noen som sto dem nær, eller skadeverk på bolig, bil eller liknende. De som hadde lengst fartstid som politikere og var mest eksponert i media, var også mest utsatt for slike alvorlige hendelser. Flertallet av disse mest utsatte politikerne ble ikke særlig skremt av slike hendelser, men det var også noen som ble engstelige eller svært engstelige etter slike opplevelser. For de fleste av de som hadde opplevd alvorlige hendelser, førte truslene til at de økte sikkerheten hjemme, endret daglige rutiner eller begrenset sine sosiale aktiviteter og opphold i det offentlige rom. Men for et lite mindretall fikk truslene også konsekvenser for deres politiske virksomhet ved at de unnlot å engasjere seg eller uttale seg på bestemte saksfelt, eller vurderte å slutte som politiker. Da blir slik trakassering og trusler mot politikere også en trussel mot den demokratiske prosessen (Bjelland & Bjørge 2014). Det planlegges å gjenta undersøkelsen mot slutten av inneværende stortingsperiode, vinter/vår 2017.

Den som har kommet lengst med forskning om «hatprat» i Norge, er utvilsomt Anne Birgitta Nilsen (2014) ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Hennes bok er den første boken som gir innsikt i hva hatprat er, og kunnskap om hvorfor denne formen for språkbruk virker. Med analytisk utgangspunkt i sin språkvitenskapelige bakgrunn analyserer hun hvilke språklige virkemidler det er som gjør at noen lar seg forføre eller manipulere av mobbing, netthets og hatretorikk.

Hatprat er en form for språkbruk som kan forsterke og skape negative følelser, holdninger og oppfatninger overfor en gruppe mennesker eller et individ. Hatprat gjør skade, og kan føre til utrygghet og frykt hos utvalgte grupper og

individer. Språkbruken kan redusere folks verdi som menneske, og på den måten være et angrep på deres verdighet. I sin ytterste konsekvens kan hatprat inspirere og motivere til hatkriminalitet og terrorisme ved hjelp av voldsoppliggende ytringer (Nilsen 2014, s. 5).²⁵

I boken tar hun opp hva ordene gjør med oss, og hvordan de styrer vår oppfatning av virkeligheten. Nedsettende ord om enkeltpersoner eller grupper kan påvirke hvordan de ser på seg selv og ses på av andre. Hun diskuterer også forholdet mellom ytringsfrihet og ytringsansvar. Selv om de juridiske rammene for å fremsette negative ytringer om andre er svært vide i Norge, gir Nilsen (2014: 10) også eksempler på saker hvor personer har blitt dømt for hatefulle ytringer, bl.a. mot norske jøder. Videre beskriver hun ulike former for hatretorikk, mobbing, hersketeknikker og fornærmelser. Hun diskuterer også «netttrollenes» rolle som kaosagenter i nettdebatter, hvor hensikten ofte bare er å ødelegge debattene gjennom å skape forvirring og kaos. Konspirasjonsteoriene florerer på Internett, og fremkommer ofte som rene hatideologier hvor ondsinnede folkegrupper påstås å stå bak hemmelige planer om å ødelegge «oss».

Like før denne rapporten skulle gå i trykken, lanserte Likestillings- og diskrimineringsombudet (2015) en rapport som belyser de skadevirkningene hatytringer og hatkriminalitet har for samfunnet. Rapporten gjennomgår status for kunnskap og politikk når det gjelder hatytringer og hatkriminalitet i Norge, og har avdekket en rekke utfordringer og mangler ved myndighetenes arbeid for å motvirke dette. Rapporten gir regjeringen innspill til hvordan det bør arbeides mot hatytringer og hatkriminalitet. Det foreslås at regjeringen utarbeider en helhetlig nasjonal handlingsplan for å svare på de aktuelle utfordringene på en effektiv måte.

Likestillings- og diskrimineringsombudet opererer [...] med en vid, samfunnsfaglig definisjon av hatytringer – som dekker både ulovlige og lovlige hatytringer: *Hatytringer* er nedverdiggende, truende, trakasserende eller stigmatiserende ytringer som rammer individets eller en gruppes verdighet, anseelse og

²⁵ Se også Anne Birgitta Nilsens kronikk «Språk må inn i arbeidet mot radikaliserings» i Forsknings.no. <http://forskning.no/meninger/kronikk/2013/11/sprak-ma-inn-i-arbeidet-mot-radikaliserings>

status i samfunnet ved hjelp av språklige og visuelle virkemidler som fremmer negative følelser, holdninger og oppfatninger basert på kjennetegn, som for eksempel etnisitet, religion, kjønn, nedsatt funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsuttrykk, kjønnsidentitet og alder. [...]

Myndighetenes innsats for å motvirke hatytringer har vært beskjeden. Årsaken er dels at fokus har vært på skillet mellom grensen mellom straffbare og lovlige hatytringer, og dels at myndighetene har ment at skadevirkninger av hatytringer blir nøytralisert av demokratiet og ytringsfriheten selv. Ombudets ønske om en mer proaktiv motarbeidelse av hatytringer deles av aktører fra sivilsamfunnet og myndighetene, herunder Oslo politidistrikt. [...]

Likestillings- og diskrimineringsombudet anbefaler derfor myndighetene å utarbeide en helhetlig nasjonal handlingsplan som gjelder hele spekteret av hatytringer, både lovlige og ulovlige, med hensyn til alle de ulike grunnlagene som motiverer hatytringer. I denne rapporten foreslår ombudet konkrete anbefalinger til en slik handlingsplan[...]:

- Forskning på art, omfang og skadevirkninger av hatytringer
- Styrket innsats i skolen
- Aktivitetsplikt for offentlige myndigheter
- Holdningsskapende arbeid
- Styrking av sivilt samfunns arbeid med hatytringer

Hatkriminalitet er kriminelle handlinger eller straffbare ytringer som gir uttrykk for intoleranse og diskriminering, dvs. motivert av hat eller fordommer. [...]

I rapporten foreslår ombudet konkrete anbefalinger for å bekjempe hatkriminalitet:

- Nasjonal standard for registrering av hatkriminalitet
- Statistikk om hatkriminalitet
- Enhetlig definisjon av hatkriminalitet
- Opplæring av politi og påtalemyndigheter
- Opplysningsarbeid og rutiner i politiet
- Hatkriminalitet inn i undervisning og politiets profesjonsutdanning
- Styrking av sivilt samfunns arbeid med hatkriminalitet
- Forskning på art, omfang og skadevirkninger av hatkriminalitet (Likestillings- og diskrimineringsombudet 2015)

Akkurat da vi skulle sette sluttstrek for denne rapporten, kom det ut en ny bok av forsker ved Arbeidsforskningsinstituttet Aina Landsverk Hagen (2015) om «Meningers mot – Netthat og ytringsfrihet i Norge». Boken tar for seg norske journalister, redaktører og bloggere som er utsatt for sjikane, trusler og trakassering, og ser på hvordan dette påvirker deres meningsytringer, journalistiske produksjon og offentlige profil. Når går det på helsa løs? Når gjør netthets at du mister dine meningers mot?

3

Norsk forskning på venstreekstremisme

Det finnes en del norsk forskning på fremvekst av venstreekstremisme og radikaliserings. Noen arbeider er også inne på hva som gjorde at unge mennesker ble rekruttert inn i ulike typer venstreekstreme miljøer hvor voldelige aksjonsformer både var ansett som legitime og også ble tatt i bruk. Men vi har funnet svært lite som direkte tar for seg hva som eventuelt kunne forebygges eller redusere venstreekstrem vold. Gjennomgangen blir derfor ganske kortfattet.

Den mest omfattende litteraturen handler om det maoistiske og revolusjonære Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene), eller AKP ml, som på mange måter dominerte den radikale venstresida i Norge på 1970- og 80-tallet. Det finnes en rekke litterære og selvbiografiske beretninger om opplevelsene i «rørsla» (for eksempel av Dag Solstad, Espen Haavardsholm og flere andre ledende forfattere). Mange av de mer akademiske bidragene til å forstå hva som skjedde, er også skrevet av personer som hadde deltatt, men som senere brøt med bevegelsen og skrev fra et mer kritisk reflekterende perspektiv som både var innenfra og utenfra. Et av grunnspørsmålene har vært hvordan en slik totalitær og antidemokratisk bevegelse som gikk inn for væpnet revolusjon og proletariats diktatur, kunne oppstå i det fredelige og relativt egalitære Norge. Hva drev unge, velutdannede mennesker inn i en slik bevegelse?

Historikeren *Terje Tvedt* (1989) redigerte antologien om (ml) *En bok om maoismen i Norge*, med bidrag fra tidligere sentrale aktivister i beve-

gelsen som nå hadde fått sin deltakelse litt mer på avstand. I sin innledning til boken skriver Tvedt:

Og for øvrig – spar deg din klamme medfølelse. Jeg skammer meg ikke, selv om jeg investerte min ungdomstid i et prosjekt jeg nå ser var vanvittig. Jeg tok konsekvensen av hva jeg trodde på. Og valget var ikke bestemt av egennytte! [...] Når jeg saumfarer min historie, ser jeg først og fremst en rekke rasjonelle valg næret av en genuin rettferdighetsfølelse som endte i det absurde, i det irrasjonelle. Problemet er: hvordan ble denne forbindelsen mellom det rasjonelle og det irrasjonelle etablert og befestet der og da, og hvorfor tok det vanvittige mer og mer overhånd? [...] Vi gjorde opprør mot autoritetene, men endte opp med å forsvare Gulag. Fornøyd? Men det er ikke hele historien. Du vet godt at vi ikke er alene om den skjebnen – å være offer for en prosess hvor implikasjonene tar makten over intensjonene. Problemet med å forstå hva som skjedde, er verre enn vissheten om å ha mislyktes. Jeg ser ingen enkle forklaringer. Jeg oppdager ingen «grunnleggende årsak». Men uten å gjenskape tiden vi åndet i, blir alt ubegripelig (Tvedt 1989: 17).

Senere kom Hans Petter Sjølis (2005) *Mao min Mao: Historien og AKPs vekst og fall*. Boken bygget på forskning og analyser fra tidligere AKP-medlemmer som gikk igjennom flere sider ved AKPs historie. Noen år senere kom Nikolai Brandal og Jon Rognliens (2009) *Den store ml-boka. Norsk maoisme sett nedenfra*, som sprang ut av det såkalte «Kaderprosjektet». Dette var et frittstående forskningsprosjekt støttet av blant andre Fritt Ord og Norsk kulturråd, som har samarbeidet med Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Bak prosjektet sto litteraturviter Jon Rognlien og historiker Nikolai Brandal. De har intervjuet nåværende og tidligere medlemmer av ml-bevegelsen på grasrotnivå.

I sin doktoravhandling ved Universitetet i Oslo og som en fortsettelse av dette prosjektet ser Nikolai Brandal nærmere på fremveksten og radikaliseringen av ytre venstre-grupper innenfor studentbevegelsene i USA og Vest-Tyskland på slutten av 1960-tallet. Avhandlingen er ennå ikke helt slutført.

Øystein Sørensen, Bernt Hagtvvet og Nik. Brandals (2013) antologi *Venstreekstremistiske ideer og bevegelser* har samlet noen av de nyeste bidragene til å forstå denne venstreradikale og til dels ekstremistiske bevel-

sen, både i Norge og i Europa. Et av bidragene som mest direkte går inn på radikaliseringsprosessene, er Bjørn Westlies (2013) kapittel om «AKPs ekstremisme». Han viser at hendelser på det internasjonale plan var svært avgjørende for radikaliseringen av norske ungdommer. Studentopprøret i Paris, militærkupp i Hellas og Chile (med USAs støtte) og Vietnam-krigen var viktige hendelser og konflikter. Her hjemme var kampen mot norsk medlemskap i EEC også en sak som mobiliserte mange og trakk dem inn i aktivisme på venstresiden. Samtidig fremmet AKP-ideologer som Tron Øgrim revolusjonære doktriner som gikk svært langt i å forsvare vold og terror. Westlie spør seg selv, 30 år senere, hvorfor han den gangen som aktiv deltaker ikke reagerte sterkere mot de ekstreme og opprørende ideene som AKPs ideologer fremførte:

Det er kanskje ved dette vi kan nærme oss kjernen i hva ekstremistiske organisasjoner gjør med dem som er gått inn i dem. Som i andre sekter var det nok mange AKP-ere som søkte et totalt fellesskap. For en del av oss var dette kanskje vel så viktig som drømmen om en utopisk sosialisme. Likevel hadde nok partiledelsen det store flertallet med seg i synet på nødvendigheten av revolusjonær vold – noe annet ville forårsaket medlemsflukt. Selv i den mest ekstreme fasen sluttet medlemmene opp om sitt parti (Westlie 2013: 72–73).

Men selv om AKP hadde en voldelig ideologi og retorikk, forble volden i hovedsak på papiret og på veggaviser, der det kunne pågå livlige diskusjoner om hvilke konkrete personer som måtte likvideres etter revolusjonen. AKP-ere var involvert i mye demonstrasjonsvold, men partiet hadde en klar linje mot individuell terrorisme. Dette diskuteres nærmere av Tore Bjørgo (1988), som undersøkte hvorfor det ikke vokste frem noen venstreterrorismen i Norge. Han pekte på at partiet tidlig tok et oppgjør med de mer anarkistiske kreftene som gikk inn for «individuell vold», dvs. terrorisme. AKP gikk derimot inn for «væpna revolusjon» som en form for kollektiv vold. Individuelle voldshandlinger ville bare få vanlige arbeidsfolk til å ta avstand fra den revolusjonære bevegelsen som AKP skulle lede, mente ledende aktivister fra den tiden.

AKP-erne vant aldri masseoppslutning, men partiet var heller ikke isolert, kriminalisert eller utsatt for yrkesforbud, slik tilfellet var for eksempel i Vest-Tyskland. Tvert imot dominerte AKP mye av den politiske og kulturelle debatten gjennom hele 1970-tallet. Denne relativt tolerante holdningen fra myndighetenes side overfor det revolusjonære partiet AKP bidro trolig til at et organisert politisk arbeid fremsto som en mer realistisk og effektiv metode enn terrorisme og individuell vold. AKP deltok også i valgene gjennom Rød Valgallianse (RV) (Bjørge 1988: 163).

Utover på 1980- og 90-tallet kom det mye demonstrasjonsvold fra den radikale venstresiden, hvor det autonome Blitz-miljøet sto sentralt i mobiliseringen. Oslos daværende politimester Willy Haugli (i perioden 1985–1994) sto for en særdeles hardhendt og konfronterende linje når det gjaldt politiets opptreden overfor demonstrantene, noe som utvilsomt bidro til radikaliserings og ytterligere voldsbruk fra mange venstreradikale unge, og langt ut over Blitz-miljøet. Denne dynamikken diskuteres i *Opprør! En bok om blitzere, pønkere, politi, presse og politikere i Oslo* av Jan Holm og Inge Kvaran (1989).

Da Ingelin Killengreen overtok som politimester i Oslo etter Haugli, ble denne konfronterende linjen overfor demonstranter forlatt, noe som førte til langt færre sammenstøt mellom demonstranter og politi. Et nytt vendepunkt kom i 2002 i forbindelse med demonstrasjonene mot et Verdensbank-møte i Oslo, da Oslo-politiet med stort hell la opp til dialog overfor demonstrantene og samarbeid om å ivareta deres ytringsfrihet mot at demonstrantene selv tok et ansvar for å opprettholde orden og sikkerhet. Denne dialoglinjen har ført til at det gjennom det siste tiåret bare unntaksvis har oppstått voldelige sammenstøt i forbindelse med demonstrasjoner i Oslo. Oslo-politiet har gått inn i en konstruktiv rolle som tilrettelegger av demonstrasjoner, og har i stor grad klart å bygge opp tillit langt inn i radikale demonstrantmiljøer (Bjørge 2014).

Men selv om vold mellom demonstranter og politi avtok kraftig fra midten av 1990-tallet og fremover, var det også venstreradikale miljøer som var svært aktive i å bruke vold mot sine meningsmotstandere blant

høyreekstemister og innvandringsmotstandere. Det var særlig Antifascistisk Aksjon (AFA), som i Oslo hadde tilknytning til Blitz-miljøet, og mer uavhengige antirasistiske Sharp Skins (Skinheads Against Racial Prejudice), som sto bak den mest brutale volden. Der de (vanligvis) tallmessig overlegne militante antirasistene i hovedsak brukte knyttnever, støvler og slagvåpen mot nynazister og nasjonalistiske innvandringsmotstandere, var det en rekke tilfeller hvor nynazister slo tilbake med skytevåpen og sprengladninger. Den tidligere lederen for Oslo, Jan Kallevik (2014), beskriver i sin selvbiografiske bok *Xtrm: krig i Oslos gater* om den blodige kampen mot nazistene. Han fremhever at de sloss for å holde nazistene borte fra gatene. Samtidig legger han ikke skjul på at det for Sharpskins-ene handlet minst like mye om subkulturelle verdier, identitet og tilhørighet som antirasistisk politikk.

For de fleste av oss er Sharp blitt en slags familie. Kanskje et aldri så lite substitutt for den familien man aldri hadde under oppveksten – eller et holdepunkt i en livsfase hvor man har lite fellesskap med foreldre og søsken. Det er ingen hemmelighet at enkelte av gutta har hatt ganske tøffe oppvekstvilkår. [...]

Kameratskapet er aldri vakrere enn når vi er ute i krigen og gir hverandre ryggdekning, da kan du være trygg på at det alltid er noen som tar vare på deg, fordi det er en æressak å aldri forlate en venn i stikka. Sterkere bånd enn når man slåss sammen, vet jeg ikke om (Kallevik 20014: 134).

Kallevik og andre blant de mest militante deltakerne i Sharp Skins stiftet også en hemmelig motstandsgruppe, Militante Anti-Fascister, MIF:

MIF organiserer Oslos tyngste og råeste gatefightere. Mange av disse folkene har politikk, i ordets ideologiske betydning. Der Antifascistisk Aksjon og lignende organisasjoner har en klassekampanalyse som plattform for sin militante kamp, skal MIF være en elitistisk, patriotisk organisasjon, for handlekraftige fightere som vil ha nazibermen ut av byen. Organisasjonen skal utføre konkrete, direkte aksjoner. Vi skal dundre inn på steder og inn i situasjoner hvor fascistene måtte være. Liv kan i verste fall gå tapt, både hos fienden og på vår side (Kallevik 2014: 152).

Den tidligere Sharp-lederen er i sin selvbiografiske bok nokså ambivalent til om de var en gjeng eller ikke, men erkjenner at de langt på vei var nettopp det, selv om han fremhever at de primært bekjempet nazistene:

På sett og vis kan jeg innrømme at vi i Sharp Skins oppfører oss som om vi er i en gjengkrig. Vi jager ikke nazister bare fordi vi er opptatt av å redde fedrelandet. Vi er først og fremst skins, og vi har en sterk egeninteresse av å skremme de ariske snauskallene bort fra gatene. Men jo oftere Sharp-skins og naziskins angriper hverandre, desto mer blir vi en del av hverandres hverdag. Vi ser omtrent identiske ut [...], og vi benytter omtrent de samme virkemidlene: vold og trusler om vold. Er det ikke deilig å ha noen å hate. Jeg lurer nok på om jeg vil føle en slags tomhet den dagen vi har knust dem. Antifascistisk Aksjon [med base i Blitz-huset] argumenterer nok langt mer inderlig enn Sharp når de insisterer på at dette ikke er noen gjengkrig (Kallevik 2014: 162).

Selv om Kalleviks beretning oser av testosteron og forherligende voldsromantikk, hevder han at «all voldsbruk skal ha en preventiv effekt, og at de ikke skal bedrive vold for voldens egen skyld (s. 154). Hans hovedbudskap i boken er at det var militante antirasister som han selv og hans gruppe som skulle høstet æren for at det ikke lenger finnes nazister i Oslos gater. Han er dypt såret over at forskere, politi og Exit-prosjekter har høstet æren for dette, mens «vi som tok ansvar og konfronterte det ariske monsteret i Oslos gater, har offentlig aldri eksistert» (Kallevik 2014: 309).

Det har vært lite akademisk forskning direkte på det militante antirasistiske miljøet. Det skyldes nok også at miljøet generelt har vært lite vennlig innstilt overfor flere av de aktuelle forskerne på området. Det skyldes bl.a. at forskere som Katrine Fangen, Tore Bjørge og Yngve Carlsson har vært kritiske til hvilke virkninger den antirasistiske volden har hatt overfor deres motparter. Både Fangen og Bjørge har påvist at en del av den antirasistiske volden har vært like brutal som mye av volden nazistene har stått bak, og at voldsbruken snarere har bidratt til å skru opp voldsnivået og forsterke rekrutteringen til de høyreekstreme miljøene enn det motsatte. Katrine Fangen (2001) gikk i avslutningskapitlet i sin bok om nynazister også nærmere inn på de militante antirasistene og deres metoder og voldsideologi. Her gjenga hun utdrag fra håndbøker og magasiner utgitt av Antifascistisk Aksjon som promoterte bruk av svært voldelige metoder i kampen mot nazistene (Fangen 2001: 320–322). Målet er at «dersom en nazist kontinuerlig møtes med fornærmelser, spyttklyser, slag eller blir trakassert på annen

måte, vil det ikke bli fristende for ham å møte opp i bygda igjen», og «nazister må isoleres og fryses ut av skolen». I demonstrasjoner var det vanlig med slagord som «Rasister, nazister skal moses til medister!». En nærmere forskningsbasert analyse av disse militante antirasistmiljøene «sett innenfra» har vi imidlertid ikke funnet. Kalleviks selvbiografiske beskrivelse (omtalt ovenfor) gir så langt det beste innblikket i disse miljøene.

4

Norsk forskning på militant islamisme og fremmedkrigere

Radikalisering og voldelig ekstremisme i form av militant islamisme og spesielt fremmedkrigere har daglig preget mediebildet i Norge i den siste tiden. Vi har ved flere anledninger opplevd at konfliktene i Syria og Irak og fremveksten av Den islamske stat (IS) også har fått store ringvirkninger for Europa og Norge. Nylige eksempler på dette er Charlie Hebdo-saken, angrepene mot en synagoge og et seminar om ytringsfrihet i København i februar 2015 samt terrortrusselen mot Norge sommeren 2014. Ifølge PSTs trusselvurdering for 2015 vil terrortrusselen mot Norge og norske interesser fra ekstreme islamister fortsatt være i negativ utvikling. På tross av stor mediedekning er fenomenet militant islamisme i Norge fortsatt understudert av forskere, og det foreligger per i dag få detaljerte forskningsstudier av norske jihadistmiljøer og de norske fremmedkrigerne. Det er foreløpig ikke publisert noen lengre vitenskapelige arbeider om islamistiske fremmedkrigere fra Norge, og detaljert informasjon om disse er foreløpig bare å finne i presseklender og undersøkende journalistikk, da spesielt i Lars Akerhaugs bok «Norsk Jihad». Veksten i antallet fremmedkrigere har imidlertid skapt bred politisk enighet om behovet for mer kunnskap om radikalisering i Norge, og regjeringens handlingsplan mot radikalisering og voldelig ekstremisme fremhever derfor forskning som et viktig punkt.

Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI) med sitt TERRA-prosjekt er Norges (og ett av verdens) ledende forskningsmiljø på islamistisk terrorisme. De

har forsket på dette feltet siden 1999, før de fleste andre kom på banen etter 11. september 2001. Forskningen har blant annet vært rettet mot å frembringe relevant kunnskap om terroraktører: hvordan aktørene radikaliseres og rekrutteres, hvordan de opererer og hva som motiverer dem, gruppefremvekst, ideologi og strategi og taktikk. Fokuset har i de senere år ligget på islamistiske grupper, spesielt transnasjonale aktører som al-Qaida, men har blitt utvidet til å omfatte høyreekstremisme i Europa. TERRA-forskningen er i hovedsak empirisk og basert på åpent tilgjengelige primærkilder. Forskerteamet, for tiden ledet av Thomas Hegghammer, inkluderer historikere og statsvitere med relevant språklig kompetanse og områdekunnskap. Prosjektet samarbeider med en rekke nasjonale og internasjonale forskningsmiljøer, samtidig som forskerne yter rådgiving og undervisning for Forsvaret og andre norske myndigheter. TERRA-prosjektet har gjennomført et imponerende omfang av forskning på radikal islamisme med et spesielt fokus på Midtøsten samt jihadistceller i Europa. Sett i forhold til forskningen på høyreekstremisme har den norske forskningen på militant islamisme hatt mye mindre fokus på forebyggende mekanismer og strategier. FFIs forskning har i større grad rettet seg mot temaer som er av interesse for ut fra sikkerhetsperspektiver og etterretning. Likevel er fenomenkunnskapen med analyser av radikaliseringsprosesser, rekruttering, gruppeprosesser og ideologi svært viktig ved utarbeidelse av effektive forebyggingsstrategier. Vi har valgt å fokusere på forskningen relatert til disse aspektene samt det som er gjort på militant islamisme i Norge.

Det finnes også andre forskningsmiljøer i Norge som arbeider med militant islamisme. Ved Noragric på Norges miljø- og biovitenskaplige universitet (NMBU) på Ås arbeider Stig Jarle Hansen særlig med militant islamisme på Afrikas Horn og Jemen. Han er også partner i NIBRs prosjekt om lokalt arbeid mot voldelig radikalisering (se s. 176-178). Atle Mesøy er også knyttet til Noragric, og har arbeidet med spørsmål knyttet til radikalisering og militant islamisme. Ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt

(NUPI) arbeider Morten Bøås særlig med Boko Haram og militant islamisme i Vest-Afrika, mens Francesco Strazzari forsker på terrorisme og militant islamisme i Nord-Afrika og Sahel-regionen. Julie Wilhelmsen har også forsket på militante islamistiske bevegelser i Kaukasus og myndighetenes reaksjoner. Frida Nome har forsket på salafisme i Egypt og på Syriakonflikten, og Henrik Thune jobber med Midtøsten. Ingvild Magnæs Gjelsvik har arbeidet med reintegrering av al-Shabaab-medlemmer i Somalia og Kenya, men også med rehabilitering av tidligere pirater (Gjelsvik & Bjørgo 2012). Dette prosjektet var koblet til forskningsgruppen «International Research Group on Reintegration» tilknyttet Universitetet i Tromsø, som arbeider med forskning på reintegrering av tidligere stridende (ex-combatants) fra opprørsgrupper i ulike land, deriblant tidligere deltakere i Taliban i Afghanistan (Bahman & Torjesen 2012) og maoistgeriljaen i Nepal (Bleie & Shrestha 2012).

På Fredsforskningsinstituttet (Peace Research Institute Oslo, PRIO) forsker Jacob Høigilt på islamisme i Midtøsten, mens direktør Kristian Berg Harpviken har lang erfaring med forskning på Afghanistan. PRIO har også et forskningsprogram på migrasjon. Institutt for kulturstudier og orientalske språk (IKOS) på Universitetet i Oslo har bred kompetanse innenfor religion i Europa og Asia (særlig Midtøsten). Bjørn Olav Utvik, Brynjar Lia, Kari Vogt, Tine Gade og Kai Kverme har blant annet forsket på islamisme.

Vi har i denne forskningsoversikten begrenset fokuset til forskningen som har størst relevans når det kommer til militant islamisme i en norsk kontekst og fremmedkrigervirksomhet fra Norge. Siden det i dag er et stort behov for denne kunnskapen, har vi valgt å gå litt mer i dybden i beskrivelsene av disse forskningsbidragene.

Forskning på norske muslimske fremmedkrigere

I artikkelen «Norske muslimske fremmedkrigere» analyserer *Brynjar Lia* (IKOS) og *Petter Nesser* (FFI) historiske eksempler på muslimsk fremmedkrigervirksomhet fra Norge, omfanget av virksomheten og rollen disse personene har spilt i konfliktområder. Videre ser de på bakgrunnen norske fremmedkrigere, hvordan de blir rekruttert, og deres motivasjonsfaktorer for å reise ut. Målet med artikkelen er å gi noen foreløpige svar på veien mot en mer helhetlig og nyansert forståelse av fenomenet i en norsk kontekst. Forskerne påpeker at norsk fremmedkrigervirksomhet er sammensatt, og at det derfor er vanskelig å trekke ut noen generaliserbar kunnskap om fenomenet. Likevel er det tydelig at norsk fremmedkrigervirksomhet har økt og blitt en del av norsk islamistisk aktivisme der kampen der ute og aktivismen her hjemme fremstår som to sider av samme sak (Lia & Nesser 2014:411).

Artikkelen viser at norske fremmedkrigere ikke er et helt nytt fenomen, men at det er få kjente eksempler på muslimsk fremmedkrigervirksomhet fra Norge før Syriakonflikten. Lia og Nesser har definert «før-Syriafarerne» i tre kategorier. I den første kategorien har vi norsk-somalisk ungdom som sluttet seg til jihadist bevegelsen al-Shabaab i Somalia, som det siste tiåret har vært et populært reisemål for vestlige fremmedkrigere. Al-Shabaabs tilknytning til Skandinavia har vært sterk. Det anslås at rundt 30 norsk-somaliere har reist til Somalia og knyttet seg til gruppen. Det mest kjente eksemplet er norsk-somalieren som deltok på al-Shabaabs angrep på kjøpesenteret Westgate i Kenya i 2013 hvor 67 mennesker ble drept. Ifølge Lia og Nessers definisjon av fremmedkrigere, «personer som kjemper i en væpnet konflikt i et land eller en region der de selv ikke har en etnisk eller familiær tilknytning», ligger norsk-somaliere som knytter seg til al-Shabaab i Somalia, i definisjonsmessig grenseland, ettersom deres etniske tilhørighet til konfliktområdet spiller en stor rolle, i motsetning til de mer ideologiske orienterte fremmedkrigerne som kjemper i «andres kriger».

Norges mest kjente militante islamist, Mullah Krekar, blir klassifisert i kategori nummer to. Krekar flyktet fra sitt hjemsted i Nord-Irak, reiste senere til byen Peshawar i nordvestlige Pakistan med det formål å søke støtte i islamistmiljøene for kurdiske flyktninger og for en nystartet kurdisk jihadistgruppe. I Peshawar fikk han opplæring i militære treningsleirer. Etter at Krekar etablerte seg i Norge, ble organisasjonen hans en egen militant fraksjon innenfor «Den islamske bevegelse i Kurdistan» i Nord-Irak. Krekar var en kort periode frontfiguren for jihadistgruppen «Ansar al-Islam», som siden da har kjempet for en islamsk stat i Irak med fokus på de kurdiske områdene. Krekar fremstår i noen henseender som en kurdisk islamist og politiker, mens han i andre sammenhenger uttrykker tydelig støtte til global jihadisme.

Krekars biografi er imidlertid en god illustrasjon på hvordan fremmedkrigervirksomhet var en del av karrieren til de mange islamistiske eksilpolitikere som flyktet fra sine hjemland og etablerte seg i Europa på 1990-tallet. Den mye omtalte «norske al-Qaida-cellen» som ble rullet opp i 2010, illustrerer også hvordan fremmedkrigervirksomhet oppstår i skjæringspunktet mellom en etnisk nasjonal kamp og al-Qaidas globale agenda. Her er det ønsket om militærøpp-læring fra den globale jihadistbevegelsen som er fremtredende, mens en lokal etnisk-nasjonal konflikt ulmer i bakgrunnen. (Lia & Nesser 2014:405).

Den norske konvertitten Anders C. Ø. Dale hører til i den tredje typen fremmedkriger. Dale reiste til Jemen i 2008 og ble senere rekruttert og trent av gruppen «al-Qaida på Den arabiske halvøy». Det er ikke kjent om Dale har deltatt i kamphandlinger. Det kan derfor stilles spørsmål ved fremmedkrigerbetegnelsen siden han ble rekruttert direkte inn i en internasjonal terrorgruppe. I Dales tilfellet er verken etnisk tilknytning til konfliktområdet eller ønske om bistand til egen lokal kamparena til stede, mens den religiøse og ideologiske motivasjonen er fremtredende. Dales forhistorie i Norge har flere interessante fellestrekk med de norske fremmedkrigerne i Syria, ettersom mange av syriafarerne også er nyomvendte konvertitter. «Den største forskjellen mellom tilfellet Anders C. Ø. Dale og de norske fremmedkrigerne i Syria er graden av åpen aktivisme som pre-

ger sistnevnte og hemmeligholdet som Dale ser ut til å ha omgitt seg med» (Lia & Nesser 2014:406).

Høsten 2012 økte antall norske fremmedkrigere dramatisk. Etter fremveksten av Profetens Ummah og starten på Syriakrigen har det vært en mangedobling sammenliknet med alle de forgående årene til sammen. Lia og Nesser påpeker at årsaken til denne økningen er av både lokal og geopolitisk karakter. I forbindelse med «krigen mot terror» vokste det frem en ny generasjon av europeiske jihadister ledet av unge radikale aktivister med hjemlig rotfeste og ungdomstekke. Et utpreget eksempel på dette er den norskspråklige «Profetens Ummah», som driver med gateaktivisme og høy aktivitet på sosiale medier, men har også tette internasjonale bånd. Gruppen opprettet en rekke Facebook-grupper i forbindelse med deres demonstrasjoner. Den meste kjente av disse kalt «Profetens Ummah», som hadde nærmere 2000 medlemmer da den ble stengt i 2014. Gruppens ledere var også aktive på Syria-orienterte Facebook-grupper, som for eksempel «Støtte og Dua til Våre Søsken i Syria». I tillegg etablerte gruppen tidlig kontakt med erfarne ekstremister i andre europeiske land, blant annet gjennom Sharia4-bevegelsen og Anjem Choudray i London. Oppblomstring av jihadistisk nettverking i Europa kan imidlertid bare delvis forklare oppsvinget i mobilisering av fremmedkrigere. En enda viktigere faktor var at de ytrerammebetingelsene endret seg radikalt (Lia & Nesser 2014:402–403). Syriakrigen endret det geopolitiske bildet, de viktigste begrensningene på fremmedkrigervirksomhet ble fjernet, og det ble ikke lagt hindringer i veien for europeere som reiste til Syria med motiv å slutte seg til kamphandlinger. Opprørsgrupper i Syria okkuperte nærmest uforstyrret landområder i nord på grensen til Tyrkia. Jihadistgrupper skapte statslignende strukturer i sine baseområder, samt et mottaksapparat for tilflyttende fremmedkrigere. Tyrkiske myndigheter hadde et sterkt ønske om å fjerne Baath-regimet i Syria, og så gjennom fingrene med at fremmedkrigere krysset den tyrkiske grensen over til Syria. Tyrkia utviklet seg dermed til å bli en mellomlandingsstasjon for fremmedkrigere

fra Europa og andre deler av verden til Syria. «Det er således god grunn til å hevde at aldri har jihadreiser vært enklere enn til Syria i perioden 2012–14» (Lia & Nesser 2014: 403).

Promotering av Syria som reisemål for jihad har vært en sentral aktivitet for Profetens Ummah. Sosiale medier har blitt brukt aktivt for å promotere dette, inkludert YouTube-filmer og opprettelse av Facebook-grupper med militant innhold. «Det gis sjelden direkte oppfordring til å reise, men de som reiser og dør som martyrer, hylles som helter og eksempler til etterfølgelse. Bilder av norske syriafarere som er blitt drept i kamp, har prydet profilene til en lang rekke av deltagerne» (Lia & Nesser 2014: 407). Lederen for Profetens Ummah, Ubaydullah Hussein, har også kunnet fortelle at de har hjulpet flere å reise til Syria, blant annet en profilert skikkelse i det militante islamistmiljøet og en viktig ideologisk pådriver, norsk-irakiske Mohyelddeen Muhammad fra Larvik. Muhammad ga en religiøs legitimering av ISIS samt oppfordret andre muslimer til lojalitet og oppofrelse til ISIS. Samtidig søkte han å undergrave autoriteten til tradisjonelle muslimske autoriteter. Noen av de norske fremmedkrigerne til Syria fra Profetens Ummah har fått mer sentrale roller i opprørsgruppene, som ledere for lokale militæravdelinger, talspersoner og koordinatører. En av disse er konvertitten Bastian Vasquez, som antakelig er den som har steget høyest i gradene av Profetens Ummahs frontfigurer og har fremstått som lederskikkelse og talsperson for IS. Vasquez har vært i Syria kontinuerlig siden 2012 og har dermed også kunnet legge til rette for ankomsten for andre norske fremmedkrigere. En annen profilert jihadist fra Norge, Arfan Bhatti, reiste til Afghanistan som fremmedkriger i 2012 og har brukt sosiale medier og YouTube til å promotere livet som fremmedkriger samt takke for bistand fra Norge. Bhatti ble senere pågrepet og fengslet i Nord-Pakistan for tilknytning til terrorgrupper. Bhattis destinasjon, AfPak-regionen, har ikke blitt noe populært reisemål for norske fremmedkrigere, og etter 2012 går hovedstrømmen av fremmedkrigere til Syria og Irak. Andre eksempler på kjente norske fremmedkrigere er «Abdul Hakim»,

som var en av de første norske konvertittene til IS i Irak fra Norge, samt tunisiske «Jamal», bosatt i Norge i flere år, som ble den første norske selvmordsbomberen i Midtøsten i et IS-angrep i Irak. Det er vanskelig å måle effekten av Profeten Ummahs promotering av jihad i Syria, men Lia og Nesser påpeker at det er en tydelig tendens til at fremmedkrigerne har søkt seg mot de mest ekstreme islamistgruppene i Syria.

På bakgrunn av lite informasjon om syriafarerne påpeker Lia og Nesser at det vanskelig å generalisere disse som en gruppe. Likevel er norske fremmedkrigere i Syria i all hovedsak unge menn fra muslimske familier. Kvinner er i klart mindretall. En betydelig andel er også konvertitter. De fleste kommer fra Østlandsområdet, både fra Oslo og omegn, men også byer som Larvik, Fredrikstad, Moss, Drammen og Skien, mens noen få er bosatt på Vestlandet og i Trøndelag. Mange av fremmedkrigerne er født i Norge med innvandrerbakgrunn. De har ofte familieband til Nord-Afrika, hovedsakelig Algerie og Tunisia, Kosovo, Nord-Kaukasus, Irak, Pakistan og Somalia, mens land som Eritrea er opprinnelsesland for minst én av fremmedkrigerne (Lia & Nesser 2014:409). Flere kommer fra familier der foreldregenerasjonen har vært aktive i islamistiske opprørseriljaer på 1990-tallet.

Bakgrunnen til fremmedkrigere varierer, men personer med sosiale problemer og utenforskap er overrepresentert. Flertallet kjennetegnes av lav utdanning og løs tilknytning til arbeidslivet, mens en del har forbindelse til kriminelle miljøer. Selv om de er geografisk spredt og fordelt på mange nasjonaliteter, er det gjennomgående fellestrekk for de fleste av fremmedkrigerne at de kjenner hverandre, og at de har knyttet sosiale bånd før de reiste til Syria. Flere av fremmedkrigerne er brødre, slektninger, er fra samme by i sine opprinnelsesland eller har gått på samme skole.

Disse tette båndene synes å bidra til nyrekrutteringen. Via sosiale medier, Skype, telefon og ved sammenkomster forteller syriaveteranene om sine erfaringer til venner, slektninger og bekjente, gjerne ispedd bilde- og videomateriale, religiøse formaninger og praktiske reiseråd. De norske fremmedkrigerne formidler også kontakter med støttenettverkene i Tyrkia og Syria [...]. Flere norske hjelpeorganisasjoner har etablert seg i regionen, og en av dem, Furqan

Relief, er blitt etterforsket av PST på grunn av mistanke om overføring av penger til terrororganisasjoner (Lia & Nesser 2014: 410).

Lia og Nesser sier videre at motivasjonene til syriafarerne er sammensatte.

For noen handler det mest om idealisme og solidaritet. For andre er ideologi og moralsk eller religiøs plikt fremtredende. Andre igjen dras mot konfliktområder på søken etter spenning, fellesskap eller anerkjennelse. Gruppeprosesser, enten det dreier seg om gruppepress eller lojalitet, antas videre å spille en avgjørende rolle i det hele (Lia & Nesser 2014: 400).

I den tidlige fasen av fremmedkrigervirksomhet fra Vesten til Syria ble syriske opprørere beundret. Terskelen for å reise til Syria som fremmedkriger fra Vesten ble senket ved at overgangen mellom hjelpearbeid og militær innsats var flytende, og de to aktivitetene ble betraktet som to sider av samme sak. Graden av religiøs og ideologisk overbevisning i tiden før avreise ser ut til å ha variert mye, og de befant seg på ulike stadier i en radikaliseringsprosess. Noen av de første norske syriafarerne ble beskrevet som ikke spesielt religiøse, men de aller fleste fremstår som sterkt idealistiske og ideologisk motiverte. Samtidig ble flere også drevet av personlige ønsker om heder, status og anerkjennelse, og dyrket fryktløse krigshelter og ikoniske lederskikkelser.

Ved å posere med våpen i krigssoner representerer fremmedkrigerne på mange måter en parallell til Paradise Hotel-generasjonen, der higenen etter å bli sett, bli beundret og få mange «likes» overskygger den ungdommelige idealismen. På jihadistiske mediekanaler fremstilles ofte jihadlivet som actionorientert og heroisk, og unge menn på jakt etter fart og spenning kan kanskje føle seg vel så tiltrukket av dette som av den ideologiske kampsaken (Lia og Nesser 2014: 410).

FFI-forskerne beskriver jihadismen som en motstrømsideologi blant unge mennesker og at ungdom ønsker å gjøre opprør mot foreldregenerasjonen og etablerte autoriteter. For de mer religiøst orienterte fremmedkrigerne er selve reisen til en jihadfront en religiøs reise til et land styrt etter Guds lover og i kamp for det gode. For den nyomvendte muslim med et kriminelt rulleblad kan en Syria-reise dessuten fremstå som den beste måten å oppnå åndelig renselse på.

FFI har også et pågående forskningsprosjekt om norske fremmedkrigere som blir beskrevet i delen om pågående forskning side 178-182.

Norske fremmedkrigere i et historisk perspektiv

I artikkelen «Norske fremmedkrigere i går og i dag» stiller FFI-forskeren *Thomas Hegghammer* spørsmålene: Hvor nytt er fremmedkrigerfenomenet i Norge, i hvilken grad utgjør nordmennene i Syria en fremtidig terrortrussel, og er det hyklersk å fordømme syriafarerne mens vi hedret de som kriget i Spania? Han setter dagens fremmedkrigerfenomen inn i et historisk perspektiv og sier at det er verken nytt eller spesifikt muslimsk. Krigsfrivillige har funnes til alle tider og i alle verdensdeler. I nyere tid er som nevnt det mest kjente tilfellet den spanske borgerkrigen, hvor over 30 000 utlendinger deltok. Norge har også en lang historie med krigsfrivillige og ideologisk motivert, verving har forekommet siden 1800-tallet.

Fellesnevneren i alle disse eksemplene er at de frivillige føler en sterk ideologisk tilhørighet til en konfliktaktør i utlandet. De opplever å være en del av et transnasjonalt ideologisk felleskap hvis sikkerhet de har solidarisk ansvar for. Fremmedkrigere må forstås som altruister; de reiser ut for å hjelpe folkegrupper de ser på som sine egne (Hegghammer 2014: 279).

Hegghammer argumenterer for at det er slik vi må forstå de islamistiske fremmedkrigerne som reiser til Syria for å krige. De identifiserer seg sterkt med det panislamske ideologifelleskapet og oppfatningen om at alle sunnimuslimer er ett folk. Norge hadde relativt få islamistiske fremmedkrigere før 2011, sannsynligvis bare noen titall personer i perioden 1990 til 2010. Syriakrigen har endret dette bildet drastisk. Etter tre år har antakelig over 10 000 sunnimuslimske fremmedkrigerkrigere fra rundt 80 land sluttet seg til opprørerne. Dette gjør Syria til den største islamistiske fremmedkrigerdestinasjonen noensinne. Av disse er et sted mellom 2000 og 3000 fra Europa, som vil si dobbelt så mange som i alle andre konflikter før 2011 til sammen (Hegghammer 2014: 280). Hegghammer mener det er to hovedgrunner til at tallene for fremmedkrigere i Syria er så høye. Den første er at lidelsene i Syria har vært så store og så synlige at flere enn vanlig har blitt inspirert til

å involvere seg, den andre er at det er lettere å komme seg til Syria enn til de tidligere fremmedkrigdestinasjonene. Syria-krigen skiller seg ut ved at de fleste relevante stater også støtter opprøret, og at det har vært politisk vanskelig for andre land å slå hardt ned på fremmedkrigervirksomheten. I tillegg kontrollerer opprørerne store områder i Nord-Syria, deriblant grenseområder som gjør at det er få aktører på syrisk side som forhindrer fremmedkrigere fra å komme inn. Et interessant spørsmål Hegghammer stiller, er hvorfor noen europeiske land har flere fremmedkrigere i Syria enn andre. Naturlig nok topper land med stor befolkning (som Storbritannia, Frankrike og Tyskland) lista over fremmedkrigere fra Europa. Likevel kommer små land som Danmark, Belgia, Norge og Sverige på topp hvis man korrigerer for folketall, uten at det finnes noen god forklaring på dette.

En medianfremmedkriger er ifølge Hegghammer en mann i begynnelsen av 20-årene fra Europa med ikke-vestlig opphav, gjerne med familiebakgrunn fra Nord-Afrika, Midtøsten eller Sør-Asia. Flertallet er mellom 18 og 30 år, men det finnes også barn ned i 14–15-årsalderen. Som Lia og Nesser sier Hegghammer at de fleste hører til nedre del av inntektsskalaen, noen er arbeidsledige, og noen har kriminelt rulleblad, men data mangler for å kunne si noe om hvordan de skiller seg ut sosioøkonomisk fra andre muslimer som ikke reiser. Han påpeker også at motivene til fremmedkrigerne fra Europa er sammensatt, men at fellesnevneren synes å være å hjelpe Syrias sunnimuslimer i kombinasjon med en sterk religiøs overbevisning.

Mange [fremmedkrigere] vektlegger det religiøse og snakker om plikten om å delta i jihad mot islams fiender. Andre fokuserer på det politiske og sier de vil beskytte syriske kvinner og barn mot Assad-regimets overgrep. Samtidig er det åpenbart andre motivasjoner til stede også: søken etter spenning, ønsket om å gjøre en forskjell, gleden av kameratskap og så videre. En god del ser ut til å like oppmerksomheten de får fra likesinnede i hjemlandet (Hegghammer 2014: 282).

Hegghammer forklarer videre at i starten av Syriakrigen var det sannsynligvis større variasjon i motivasjon blant de frivillige, men at mot slutten

av 2013 har de religiøst motiverte vært i klart flertall. Når det kommer til rekrutteringsprosessen, varierer dette også fra person til person, fra å bli overtalt av en leder i det lokale islamistmiljøet eller en hjemvendt syriafarer til å bli inspirert av bekjente som allerede har reist. Noen blir motivert gjennom media eller internettpropaganda og reiser avgårde på egen hånd, mens de fleste gjerne reiser sammen med et par venner. Et interessant poeng Hegghammer kommer med, er at det ser ut til å være lite tvang eller manipulering involvert i rekrutteringsprosessen. Fremmedkrigerne dekker gjerne kostnadene til reisen selv. Etablerte islamistnettverk i Europa spiller derimot en viktig rolle i mobiliseringen. Mange av syriafarerne kommer fra miljøer som Profetens Ummah i Norge, Sharia4Belgium eller Need4Khilafah i England, som alle uttrykker åpen støtte til al-Qaida, formidler jihadistpropaganda og applauderer terroraksjoner i Vesten.

Hegghammer beskriver den relativt enkle reiseruta fra Europa til Syria. De fleste reiser via Tyrkia, først med fly til Istanbul, så videre sørover med buss, eller med bil hele veien. I Sør-Tyrkia smugles de så over grensen på ulike vis. Fremme i Syria blir fremmedkrigerne ført til et gjestehus i Nordvest-Syria. Her knytter de seg enten til Nusrafronten eller ISIL, som begge er tett knyttet til al-Qaida-ideologi, men hvor ISIL er den mest radikale. De mannlige fremmedkrigerne deltar som regel i strid og tidvis i militærlogistikk, administrasjon og humanitært arbeid, men de fleste er primært interessert i å delta i kamphandlinger. Det er lite dokumentasjon på humanitært arbeid, men stadig mer dokumentasjon på grove voldshandlinger, noe de fleste fremmedkrigere er klar over før de reiser. Videre i artikkelen ser Hegghammer på terrortrusselen i forbindelse med dagens fremmedkrigere og sier at europeiske myndigheters vurdering av terrorfaren bygger på to momenter:

Det første er at islamistiske fremmedkrigere tidligere har vært sentrale i islamistisk terrorvirksomhet i vesten. Et flertall av jihadistiske angrepsplott i Europa siden 1995 har involvert minst én tidligere fremmedkriger ((referanse i artikkelen)). Fremmedkriger veteranene har ofte hatt lederroller i cellene, og deres aksjoner er mer dødelige enn gjennomsnittet. Selv om bare en liten andel av

de utgående fremmedkrigerne kommer hjem som terrorister, har «blowback-raten» aldri vært null; alle de større kontingentene har produsert noen personer som senere har planlagt voldshandlinger i Vesten. Den gjennomsnittlige historiske blowbackraten for vestlige islamistiske fremmedkrigere før Syria-krigen ligger sannsynligvis et sted mellom 1:10 og 1:30 ([referanse i artikkelen]). Raten varierer imidlertid mye mellom destinasjonene, og vi kan uansett ikke overføre det historiske gjennomsnittet til enkelttilfellet Syria. Men gitt at syriafarerne er så mange, er sannsynligheten uansett stor for at noen blir involvert i aksjoner i Vesten på et senere tidspunkt. Faktisk har vi allerede hatt minst seks Syria-relaterte plott i Europa ([referanse i artikkelen]).

Den andre grunnen til bekymring er at mange av syriafarerne har sterkt anti-vestlige holdninger før de reiser, og at gruppen de kjemper med er minst like antivestlige. Riktignok har de færreste av dem intensjoner om å utføre aksjoner i Vesten når de reiser ut – da hadde de jo ikke reist i utgangspunktet – men den ideologiske veien til aksept for aksjoner i Vesten er ganske kort. Noen fremmedkrigere i Syria sier eksplisitt at de ikke har til intensjon å angripe i Vesten, men andre – inkludert minst én nordmann – sier åpent at de har det ([referanser i artikkelen]). Det er en hard kjerne av fremmedkrigere i Syria som helt åpenbart er tilbøyelige til å delta i eller koordinere terrorangrep i Vesten. Hvorvidt blowback-raten fra Syria blir høy eller lav avhenger først og fremst av om organisasjonene i krigsteateret velger å angripe Vesten systematisk eller ikke. Foreløpig har de etter alt å dømme ikke en slik strategi, selv om enkelte plott i Europa har hatt vage forbindelser til ISIL. Både Nusra-fronten og ISIL opererer først og fremst lokalt og regionalt. Dette kan imidlertid endre seg etter hvert som den vestlige militære intervensjonen i Irak bringer ISIL på defensiven. Da vil organisasjonene kunne trene opp fremmedkrigere og sende dem til Europa for å gjennomføre aksjoner, slik al-Qaida i Pakistan har gjort de siste 10–15 årene (Hegghammer 2014: 284).

Et viktig poeng er at ikke alle syriafarere er terrorister, og at de fleste av dem sannsynligvis aldri vil utgjøre en trussel ved retur til Europa. Dilemmaet er likevel å vite hvordan man kan stoppe den farlige minoriteten uten å over reagere mot den harmløse majoriteten.

Å straffe alle fremmedkrigere som potensielle terrorister er ikke bare etisk betenkelig, men også potensielt kontraproduktivt. Overdrevet represjon kan fremprovosere hevnaksjoner fra islamistmiljøer som i utgangspunktet ikke planla aksjoner i vesten, og «moderate» fremmedkrigere kan radikaliseres av fengselsoppholdet (Hegghammer 2014: 285).

Det tredje spørsmålet som belyses i artikkelen, er forskjellen på de som reiser til Syria i dag og de som reiste til Spania på 1930-tallet, og om det

er hyklersk å fordømme de første mens vi reiser monumenter over de andre. Likhetstrekkene mellom Spania og syriafarerne er mange: Begge gruppene var idealister som risikerte livet for å hjelpe trosfrender mot det de oppfattet som en ond fiende. Begge var radikale i sin tid og trosset politiets forsøk på å holde dem tilbake. Begge kjempet med grupper som til tider begikk stygge voldshandlinger og brøt folkeretten, og begge gruppene inkluderte personer som ønsket å føre kampen videre etter krigen. Hegghammer påpeker likevel to viktige forskjeller. Den første gjelder graden av brutalitet hos gruppene som krigerne valgte å slutte seg til. ISIL er betydelig mer brutale enn kommunistene under den spanske borgerkrigen. De henretter et stort antall krigsfanger, og utfører halshugginger som de stolt kringkaster på nettet.

ISIL dysser ikke ned disse overgrepene eller bortforklarer dem som nødvendigheter; nei, de dokumenterer dem på videoer som gladelig kringkastes på internett. En film fra sommeren 2014 viser flere titalls avkappede hoder på staker i sentrum av byen Raqqa; en annen viser ISIL-krigere som håner Fotball-VM ved å spille fotball med menneskehoder; en tredje viser ISIL-fremmedkrigere som poserer smilende i en bil hvis grill er dekorert med menneskehoder. Dagens syriafarere kjemper altså med grupper som er betydelig mer voldsbejaende enn vertsgruppene for tidligere fremmedkrigere (Hegghammer 2014: 285).

Den andre forskjellen Hegghammer viser til, er normativ. Spaniakrigerne kjempet mot fascismen, mens mange syriafarere kjemper for et styresett med fascistiske trekk. De fleste syriafarerne forkaster vestlig demokrati, mange mener væpnet kamp mot Vesten er legitimt, og ISIL-staten praktiserer dødsstraff for teologisk, politisk og seksuelt avvik. Mange av syriafarerne var innbitte kommunister, men de kjempet ikke mot Europas demokratier etter første verdenskrig, og i motsetning til fremmedkrigerne fra Syria sprenget de ikke bomber i et fritt Europa (Hegghammer 2014: 285–286).

Global fremmedkrigervirksomhet

I 2010, før Syriakrigen startet for alvor, skrev Thomas Hegghammer artikkelen «The rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad». I artikkelen gjør han tre ting. Først skiller han kategorien fremmedkrigere fra kategoriene «insurgents» og terrorister. Han påpeker at fremmedkrigere ofte havner mellom to stoler, lokale rebeller/gerilja på den ene siden og internasjonale terrorister på den andre. Å skille fremmedkrigerkategorien fra andre aktørkategorier utgjør en viktig konseptuell nyanse i forhold til studier av transnasjonale militante bevegelser, mener Hegghammer.

The distinction between foreign fighters and international terrorists notably allows scholars to show that, although foreign fighters and al-Qaida hail from the same pan-Islamist mother movement, they do not have exactly the same political preferences (Hegghammer 2010: 89).

Han sier videre at fremmedkrigere og internasjonale terrorister ofte konkurrerer om ressurser. Fremmedkrigere har mer folkelig støtte i den muslimske verden og har derfor lettere for å samle inn penger og rekruttere. Ifølge Hegghammer representerer nåtidens fremmedkrigerfenomen et voldelig utspring fra panislamismen som oppsto på 1970-tallet blant marginaliserte eliter i ikke-voldelige islamistiske organisasjoner i Saudi-Arabia.²⁶ Til sist presenterer han en oversikt over tilfeller av mobilisering av fremmedkrigere i den muslimske verden i perioden 1945 til 2010. I konklusjonen peker han på to viktige implikasjoner av funnene sine i forhold til forebygging. Den ene er at forebyggende aktører må være innforstått med at rekruttering ikke kun bygger på teologiske argumenter, men også på solidaritet og altruisme.

Western governments should therefore worry less about the spread of ultra-conservative Salafism than about populist anti-Western reporting by the television network al-Jazeera and the rapid spread of audiovisual propaganda on the internet. Moreover, a long-term policy to stem foreign fighter recruitment

²⁶ Detaljert beskrivelse av veksten av islamisme i Saudi-Arabia finnes i Hegghammers bok (2010) «Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979».

must include strategies to undermine pan-Islamism, for example, by spreading awareness of factual errors in the pan-Islamist victim narrative and by promoting state nationalisms and other local forms of identification (Hegghammer 2010: 90).

Hans andre anbefaling til vestlig policyutforming er å tilpasse strategiene til det faktum at majoriteten av muslimer ser forskjellig på kategoriene fremmedkrigere og internasjonale terrorister.

The Western tendency to conflate the two has been a major source of communication problems between the West and the Muslim world since the terrorist attacks of September 11, 2001. At the same time, both Western and Muslim governments must continue to prevent foreign fighter activism, because most al-Qaida operatives begin their careers as war volunteers (Hegghammer 2010: 90).

I 2013 publiserte Thomas Hegghammer artikkelen «Should I Stay or Should I Go? Explaining Variation in Western Jihadists' Choice between Domestic and Foreign Fighting», som ble kåret til årets artikkel i 2014 av Fulbright Norway. I artikkelen utfordrer Hegghammer oppfatningen om at alle jihadister har som motiv å angripe Vesten. Ved innhenting av informasjon om vestlige jihadister i perioden 1990 til 2010 viser studien at de fleste vestlige jihadister foretrekker å kjempe utenlands, og at en minoritet av disse gjennomfører angrep hjemme etter å ha blitt radikalisert, ofte gjennom fremmedkrigervirksomhet eller ved kontakt med en veteran (hjemkommet fremmedkriger). Hovedandelen av fremmedkrigere reiser ikke ut med mål om å angripe Vesten, men et lite antall kan bli motivert underveis til å utføre angrep når de kommer tilbake. Målet for studien er å belyse ulike motivasjoner til radikale islamister i Vesten som igjen har stor betydning for hvordan vi vurderer fremmedkrigertrusselen i Vesten og utvikling av antiterrorstrategier.

Basert på data fra oversikter gjort av andre forskere på Europa, USA, Canada og Australia og andre åpne kilder har Hegghammer utviklet datasettet «Jihadi Plots in the West» (JPW), med oversikt over angrep av islamistisk karakter i Vesten mellom 1990 og 2010. Datasettet viser tentative estimater på antall «hjemmedyrkede terrorister» (domestic fighters, home-

grown terrorists). Den ene kategorien er personer som utøver voldsaksjoner i Vesten eller gjør forsøk på det, mens den andre kategorien er fremmedkrigere som defineres som personer som reiser eller forsøker å reise fra Vesten for å kjempe eller få opplæring og trening et annet sted. Studien indikerer også hvor mange som kommer tilbake, og deres forutsetninger for effektivt å gjennomføre angrep ved retur. Hegghammer påpeker, i likhet med andre forskere på området, at det er mange metodologiske utfordringer på dette feltet på grunn av mangler i datamaterialet. Tallene i datasettet må derfor ses på som tentative estimater og ikke leses som presise målinger eller vedtatt statistikk. Datasettet består av 401 individer som planlegger angrep, hvorav minst 107 har bakgrunn fra fremmedkrigervirksomhet og 294 er estimert som «hjemmedyrkede» krigere. Hegghammer etterprøver så tre hypoteser på årsaker til at fremmedkrigervirksomhet er mer populært blant vestlige jihadister enn angrep hjemme: (1) det er lettere, (2) behovet for opplæring og trening, og (3) fordi de selv foretrekker det. Den første hypotesen bygger på argumentet om at militante opererer der det er lettest. Dette kan være på grunn av lokale hindringer som for eksempel vestlige sikkerhetstjenester. Denne hypotesen bygger på en antakelse om at individer ikke bryr seg om hvor de velger å operere fra. Hegghammer sier derimot at mye tyder på at det ikke er lettere å operere fra utlandet enn lokalt:

Planning an attack in the West is risky, but so is foreign fighting; it involves crossing international borders, navigating unfamiliar territory, dodging heavy-handed local police, and dealing with unknown new contacts. There is a considerable risk of being arrested, tortured, wounded, or killed in the search for access to a conflict zone. Although domestic counterterrorism measures have proliferated post-9/11, the same is true at the international level. States share more intelligence and cooperate more on counterterrorism. International travel is better monitored and ID papers harder to forge. Western states take more direct action, in the form of espionage, special operations, drone attacks, and the like, to dismantle jihadi networks in the Muslim world. One might even argue that domestic fighting can be easier than foreign fighting, because there is anecdotal evidence of jihadists who attacked at home after finding foreign fighting impractical (Hegghammer 2013: 6).

Bildet forandrer seg hvis man tar utgangspunkt i at jihadistene er opptatt av lengden på sine kamperfaringer. I Vesten får de sjelden mer enn én sjanse før de blir drept eller arrestert, mens i en konfliktsone er sannsynligheten større for å kunne krige lenger. For individer som er drevet av eventyrlyst, spiller sannsynligvis lengden på deres jihadistkarriere en rolle, men det fins lite data om omfanget av personer med eventyrlyst som hovedmotivasjon, siden dette vanligvis ikke er noe de selv annonserer. Internasjonale antiterrorentiltak har også satt begrensninger for fremmedkrigervirksomhet. Hegghammer sier likevel at disse hindringene sannsynligvis ikke gir hele bildet. Endring i hva individer foretrekker, spiller også en rolle. Han konkluderer derfor med at fysisk hindring kan ha noe betydning for valg av lokasjon, men er mest sannsynlig ikke hovedfaktoren.

En vanlig oppfatning blant analytikere og policy-makers er at jihadister foretrekker å utføre angrep hjemme, men drar utenlands først for å forbedre sin egen kapasitet. Datasettet viser at individer med fremmedkrigererfaring gjennomfører mer effektive lokale operasjoner, men at denne treningen ikke er nødvendig, av ulike grunner:

For one, a domestic attack need not be very destructive or complicated, as al-Qaida itself has told its followers [...]. Second, certain forms of military instruction *are* available in the West, either offline from experienced operatives or online from instruction manuals. Third, the instruction offered abroad is not necessarily of the type required for attacks at home. Testimonies by foreign fighters ([referanser i artikkel]) indicate that most recruits receive only basic paramilitary training while abroad; only a handful learn bomb making, counter-surveillance, and other skills needed to operate in Western cities. Fourth, the benefits of training abroad are counterbalanced by substantial costs, in the form of risks associated with foreign fighting (Hegghammer 2013: 6-7).

Han påpeker at de ovennevnte årsakene kan være grunnen til at flere prominente jihadistledere har aktivt frarådet fremmedkrigervirksomhet. Et annet argument mot denne hypotesen er at det er relativt få fremmedkrigere som returnerer. JPW-datasettet indikerer at kun en av ni fremmedkrigere mellom 1990 og 2010 har kommet tilbake med mål om å utføre angrep i Vesten. Hvis behovet for trening og opplæring for å

utføre voldelige handlinger i Vesten var hovedmotivet for å reise ut, ville et større antall fremmedkrigere kommet tilbake, selv om noen blir fanget eller dør underveis. En annen indikator er fremmedkrigenes egne beskrivelser av sine motivasjoner. I 107 biografier av returnerte fremmedkrigere skrev kun to eksplisitt at motivet for å reise ut var å få trening for senere å gjennomføre angrep hjemme. Her er sannsynligheten for underrapportering stor, men det gir likevel noen indikasjoner som det er verdt å merke seg.

Den tredje hypotesen går ut på at militante islamister foretrekker å reise ut fordi de ser på fremmedkrigevirkosomhet som mer legitimt enn angrep hjemme. Denne bygger på religiøse avveininger. Studier viser at overvekten av islamistiske religiøse autoriteter mener at å kjempe i konfliktsoner er mer legitimt enn angrep i Vesten. Det viser seg at selv blant de mest radikale religiøse lederne er det tvil om hvorvidt det faktisk er legitimt å utføre angrep i Vesten. Det er til og med tilfeller der personer har reist fra Australia til Somalia for å søke om tillatelse fra en imam til et planlagt angrep på et militærmål i Australia, fordi de var usikre på legitimiteten av deres operasjon. En annen faktor som er relevant for individers preferanser om å bli fremmedkrigere i motsetning til å gjøre angrep hjemme, er at i rekrutteringsvideoer fra al-Qaida vises det nesten kun bilder fra konfliktsoner. Dette betyr at i en tidlig radikaliseringsfase er rekruttene mer eksponert for propaganda om konflikter i utlandet enn for aksjoner i Vesten. Hegghammer konkluderer derfor med at hypotesen om normative avveininger er den som står sterkest når det kommer til valget mellom å bli fremmedkriger eller å utføre angrep hjemme.

A majority of Western jihadis choose foreign fighting over domestic fighting, most likely because they have come to view the former as more legitimate after observing the distribution of views among religious authorities (Hegghammer 2013: 10).

Til sist tar Hegghammer for seg gruppen av fremmedkrigere som underveis blir motivert til å planlegge og gjennomføre angrep hjemme. JPW

viser at 107 av 945 fremmedkrigere har returnert til Vesten. Av disse har en av ni returnert med en målsetting om å gjennomføre angrep i Vesten. Tallene viser derfor at ytterst få fremmedkrigere i utgangspunktet var motivert for å gjøre angrep i Vesten. Hegghammer stiller spørsmålet hvorfor noen fremmedkrigere ønsker å komme tilbake for å utføre angrep hjemme, da han/hun i utgangspunktet ønsket å reise ut. Dette er et vanskelig spørsmål å besvare, og det finnes så langt lite datamateriale til å belyse dette tilstrekkelig. Hegghammer har derfor laget to hypoteser for videre studier. Disse ble laget fra observasjon av kjente tilfeller av fremmedkrigere som har utført angrep i Vesten. Hypotese nummer en kaller han «enlistment». Den går ut på at fremmedkrigeren reiser ut uten noen plan om å gjøre angrep på Vesten, men at han havner i en treningsleir ledet av en gruppe med konkrete planer om å gjøre et slikt angrep. Gjennom økende grad av lojalitet til lederskapet i gruppen og vennskap med andre gruppemedlemmer føler han seg forpliktet til å delta i en operasjon i Vesten, selv om dette er noe han i utgangspunktet fortsatt ikke ønsker.

Peer pressure, a sense of loyalty, and/or a lack of exit options make him accept. When the order to deploy to the West arrives, he is so deeply invested in the organization and has so few ways out that he complies, even if the operation is of a type that he originally considered illegitimate (Hegghammer 2013: 10).

Den andre hypotesen kaller Hegghammer sosialiseringprosessen. Her endres fremmedkrigerens preferanser underveis ved militær erfaring. Denne endringen i syn kommer innenfra og er ikke «påtvunget» av en ytre part.

The recruit arrives in the conflict zone, takes part in combat, and comes to see theological arguments constraining violence as impractical or naïve. Having participated in insurgency, he comes to view domestic fighting as just a small and permissible escalation. He decides to return, inclined to operate in the West, but without a specific plot in mind (Hegghammer 2013: 10).

Grunnen til at noen endrer sine preferanser er vanskelig å identifisere, men eksponering for et snevert voldssyn av ledere, ideologer og andre gruppemedlemmer innenfor et lukket miljø med liten påvirkning fra mer moderate krefter utenfra kan være en viktig årsak. Dette står i kontrast

til tilværelsen hjemme i Vesten, hvor personene er eksponert for et større spekter av meninger, for eksempel i den lokale moskeen eller gjennom venner og familie.

JPW-datasettet indikerer videre at hjemvendte fremmedkrigere øker effektiviteten av angrep i Vesten. Veteraner har militant trening og erfaring, noe som også gir dem troverdighet blant jihadister uten fremmedkrigererfaring. Veteraner kan også ha fått smaken på det militære livet eller blir drevet av et ønske om hevn. De er også i en posisjon hvor de kan radikaliserer andre og legitimere angrep i Vesten.

Til sist problematiserer Hegghammer begrepet og kategorien fremmedkriger og sier det er viktige forskjeller mellom de ulike fremmedkrigerne.

[...] there is a difference between fighting in one's country of origin (e.g., Somali-Americans going to Somalia) and fighting in a third country (e.g., Somali-Americans going to Afghanistan). There is also a difference between fighting one's host country (e.g., U.S. citizens fighting U.S. soldiers in Iraq) and fighting a third country (e.g., U.S. citizens fighting Indian soldiers in Kashmir). Finally there is the difference between leaving to train with international terrorists and leaving to fight with local insurgents. These distinctions are significant (Hegghammer 2013: 13).

Hegghammers funn har flere implikasjoner for strategi og policyutvikling. Han sier det er viktig å skille mellom fremmedkrigere som reiser ut og de som kommer hjem. Den siste gruppen bør ses på som en større trussel og bør overvåkes grundig ved retur. Å anklage alle fremmedkrigere som reiser, for å være terrorister med Vesten som mål, har liten forebyggende effekt. Statistisk sett er det få av disse som faktisk ønsker eller utfører slike angrep, og mange kommer heller ikke tilbake. Til sist argumenterer Hegghammer for at myndighetene bør tilpasse sine kommunikasjonsstrategier til det faktum at de fleste militante islamister ser på fremmedkrigervirksomhet som mer legitimt enn internasjonal terrorisme. I stedet for å skjære alle over en kam er det bedre å anerkjenne forskjellene på fremmedkrigervirksomhet og «hjemmedyrkede terrorister», og anvende ulike former for motargumenter og tiltak overfor de to gruppene.

Avslutningsvis kan vi også nevne at Thomas Hegghammer er redaktør for en ny bok under utarbeidelse med tittelen *Jihad Culture: Artistic Products and Social Practices of Transnational Islamist Militants*, hvor han også har et kapittel om sosiale praksiser i jihadgrupper.

To forskningslike kartlegginger

I det følgende presenterer vi to interessante og meget relevante kartlegginger som har forskningsmessig verdi, men som er utført av henholdsvis en nyhetsorganisasjon, NRK og en etterretningsorganisasjon, Felles kontraterrorsenter (FKTS), en avdeling ved PST. Disse kartleggingene er gjennomført ut fra andre etiske normer og begrensninger enn akademiske forskere må forholde seg til, særlig når det gjelder personvern og informert samtykke. Men ettersom disse undersøkelsene er publisert for allmennheten, må forskere kunne benytte seg av resultatene.

NRK.no²⁷ publiserte i 2014 en oversikt over 45 fremmedkrigere fra Norge som har reist for å kjempe med al-Qaida eller al-Shabaab. I oversikten har NRK sett på kjønn, alder, etnisk bakgrunn, tilknytning til Norge, utdanning, inntekt, kriminell bakgrunn og om de i dag fortsatt lever. Oversikten viser at av de 45 er 39 menn og seks kvinner. En person er mellom 15 og 17 år, 29 personer er mellom 18 og 25 år, 9 personer er mellom 26 og 35, og 6 personer er mellom 36 og 45 år. 60 % av disse kom til Norge som barn. Mange av disse har somalisk bakgrunn, men det er også flere med kurdisk, algerisk og pakistansk bakgrunn. Minst 33 % hadde droppet ut av videregående skole, 31 % har fullført videregående skole, og resten er ukjent. NRK identifiserte kun én fremmedkriger med høyere utdanning. De fleste hadde lav inntekt og tjente i snitt 84 651 kroner året før de reiste, og flere hadde ikke inntekt det siste året de var i Norge. 31 % er straffedømte, og fem er terrorsiktet. Kartleggingen viser også at ti av fremmedkrigerne er konvertitter, og sier at av de syv etnisk norske kon-

27 Stor kartlegging: Dette er dei norske framandkrigarane. <http://www.nrk.no/norge/desse-vart-framandkrigarar-1.12061691> Publisert 26.11.2014.

vertittene hadde ingen fullført videregående skole. Fire av disse er straffedømte og en siktet. De fleste har hatt Syria som reisemål, og 12 av de 45 er i dag døde. I oversikten kan man også lese et par setninger om bakgrunnen til hver av de 45 fremmedkrigerne. Noen har en småkriminell bakgrunn, mens andre hadde hva man kan kalle et «normalt ungdomsliv» preget av idrett, tv-serier og venner.

I en tilleggsartikkel beskriver NRK kildene og metodene²⁸ de har brukt for å lage oversikten. De sier at de har brukt sentralt plasserte kilder som stadfester at de 45 personene som er beskrevet, har reist ut som fremmedkrigere. Oversikten har ikke tatt med de som var i Norge under ett år før de reiste, da dette var for kort tid til å si noe om bakgrunnen deres i Norge. For å estimere inntekten har NRK tatt utgangspunkt i inntekten fra året før fremmedkrigerne reiste, og har brukt skattelistene som kilder. Personer hvor de fant noe informasjon om inntekt, er plassert i en egen kategori, og det samme med de som var skoleelever før de reiste. For å kvantifisere antall straffedømte har NRK brukt offentlige dommer etter 2003. Forenkla forelegg er ikke tatt med. Når det kommer til fullført videregående, var det vanskelig å finne informasjon om mange, så her sier NRK at tallet kan være høyere eller lavere enn de 15 personene som med sikkerhet ikke fullførte videregående. Kategorien tilknytning til Norge ble delt inn i de som er født i Norge, de som kom da de var under 18, og gruppen som kom da de var over 18 år. I kategorien etnisk bakgrunn har de valgt ut de største gruppene og samlet resten i én gruppe.

Felles kontraterrorsenter (FKTS) publiserte en rapport i 2014 om norske fremmedkrigere i Syria²⁹. Rapporten er et supplement til regjeringens handlingsplan mot radikaliserings og tilhørende rutine for varsling av kommuner. Målet med rapporten er å øke kunnskapen om de norske frem-

²⁸ Metode: Slik gjorde vi det. <http://www.nrk.no/norge/slik-har-nrk-jobba-1.12062664> Publisert 26.11.2014. NRK-journalistene har også laget en metoderapport om sitt prosjekt til SKUP-konferansen 2014: <http://2014.metoderapporter.skup.no/51%20-%20Han%20var%20en%20vanlig%20gutt.pdf>

²⁹ Felles kontraterrorsenter (2014). *Norske fremmedkrigere i Syria*. 18. juni. <http://www.pst.no/media/utgivelser/norske-fremmedkrigere-i-syria/>

medkrigerne blant aktører som enten skal bidra til å forebygge at nordmenn reiser til Syria, eller bistå med å ta imot de som kommer hjem. Vi har derfor valgt å gjengi store deler av rapporten her.

Rapporten beskriver bakgrunnen til fremmedkrigerne fra Norge og sier at de fleste er unge menn uten familietilknytning til Syria. Mange er født og oppvokst i Norge, og majoriteten kommer fra Østlandet. Det er også noen tilfeller av konvertitter, kvinner og mindreårige blant fremmedkrigerne. Flertallet har lav utdanning og løs tilknytning til arbeidslivet, og en del har forbindelser til kriminelle miljøer. Rapporten beskriver to ulike grupper fremmedkrigere. For den første gruppen kan det å kjempe i Syria gi en type status forenelig med deres verdsett og verdenssyn. Disse søker status i andre former enn den som tradisjonelt knyttes til utdanning og yrke. I denne gruppen er det eksempler på ressurssterke og godt integrerte personer, men som i takt med en radikaliseringsprosess har kuttet sine bånd til sitt opprinnelige miljø. «Denne gruppen kan antagelig vanskelig nås med tiltak som rettes inn mot sosioøkonomiske forhold alene, ettersom den lave statusen er en effekt av, og ikke årsak til, radikaliseringen» (FKTS 2014).

I den andre gruppen ser det ut til at årsakssammenhengen går i motsatt retning. I denne gruppen kan lav sosioøkonomisk status ha bidratt til en sårbarhet som kan øke risikoen for radikalisering. Manglende følelse av tilhørighet og svak tilknytning til samfunnet kan her være medvirkende til at personer er sårbare for negativ påvirkning i møte med ekstreme miljøer. Mange har hatt problemer med å finne sin plass i samfunnet siden ungdomstiden. Rapporten påpeker at det antakelig ikke er avbrutte utdanningsløp eller arbeidsløshet per se som skaper sårbarheten, men at skolegang og yrkesaktivitet kan ha en forebyggende effekt i seg selv fordi det kan bidra til å skape tilhørighet. «Det vil også redusere kontaktflaten med radikaliserende miljøer ved at de omgås mennesker som ikke deler deres ideologiske ståsted, i tillegg til at færre timer i døgnet kan brukes på radikaliserende nettsteder og debattfora» (FKTS 2014).

I likhet med forskningsbidragene påpeker FKTS at det ligger ulike motivasjonsfaktorer til grunn for fremmedkrigervirksomhet. Noen ønsker å bidra humanitært, mens andre ønsker spenning og krigserfaring. Rapporten påpeker at en viktig faktor er at fremmedkrigervirksomhet gir status i ekstreme islamistiske miljøer i Norge. Unges tilknytning til et ekstremt islamistisk miljø kan også forstås som et opprør mot det norske samfunnet og mot en moderat foreldregenerasjon. Fremmedkrigerne kan være på forskjellige stadier av radikaliseringsprosessen når de reiser ut. Noen er i begynnelsen av en radikaliseringsprosess, mens andre har vært overbeviste ekstreme islamister i lengre tid. De sistnevnte preges gjerne av et polarisert fiendebilde, voldsforherligende retorikk og al-Qaida-inspirert ideologi. Nettsider fungerer som rekrutteringsplattformer og er samtidig inspirasjonskilder. Personer som allerede har reist til Syria, eller som har kommet tilbake, spiller også en klar rolle i å motivere og rekruttere nye fremmedkrigere. Noen opererer i stor skala, mens andre er mer avgrenset i sin egen omgangskrets. Enkelte norske miljøer tilrettelegger for Syria-reiser og formidler kontakt med støttenettverk i Tyrkia.

Rapporten viser at etter kortere eller lengre tid i felt vil mange fremmedkrigere ønske å returnere. Noen reiser hjem av helsemessige årsaker, mens andre har et midlertidig opphold hjemme før de returnerer til Syria. Mange ser imidlertid ut til å falle på plass igjen i de miljøene de forlot. FKTS vurderer returnerte fremmedkrigere som en potensiell trussel for terroraksjoner i eller utenfor Norge. Det er fordi fremmedkrigerne har opparbeidet seg kunnskaper, trening og erfaring. Noen kan returnere fra Syria med et klart mål om å gjennomføre et terrorangrep. Mange er sannsynligvis ytterligere radikalisert etter å ha vært i et miljø av overbeviste ekstremister over lengre tid. Det er også bekymringsfullt at ekstreme islamistiske miljøer i Norge får tilførsel av Syria-veteraner med internasjonale nettverk. Disse oppnår høy status og kan ha stor påvirkningskraft i å vitalisere miljøene og når det gjelder radikalisering og rekruttering av nye medlemmer. PST gjør en individuell vurdering av hvilken potensiell trus-

sel fremmedkrigerne kan utgjøre. Rapporten viser til at endringer i norsk lov nå gjør det mulig å straffeforfølge norske statsborgere eller personer som oppholder seg i Norge ved bevis for at de har deltatt i terrorhandlinger i utlandet. Deltakelse i terrorgrupper samt terrortrening er kriminalisert. Det er også straffbart å oppfordre til terror og rekruttere medlemmer eller yte økonomisk eller annen materiell støtte til terrororganisasjoner.

Til slutt påpekes det at fremmedkrigerne kan ha behov for ulik type oppfølging på bakgrunn av erfaringer fra Syria og den livssituasjonen de er i. Fremmedkrigere og personer som har deltatt i nødhjelpsarbeid i Syria, kan komme tilbake med traumer som igjen kan lede til psykiske helseproblemer. Bearbeiding og behandling av traumer kan derfor være med på å forebygge at personene utgjør en fare for seg selv eller andre etter at de kommer tilbake. Noen vil ha behov for bistand til å komme seg ut av et kriminelt eller ekstremt islamistisk miljø, og noen har behov for medisinsk eller psykisk helsevern. Rapporten påpeker også at forebyggingsaktører bør være oppmerksomme på omgangskretsen til returnerte fremmedkrigere, ettersom disse kan rekruttere og radikalisere andre personer. FKTS poengterer avslutningsvis at utfordringene rundt fremmedkrigervirksomhet ikke kan håndteres av etterretnings- og sikkerhetsaktører alene. «Både forebygging og håndtering av returnerte fremmedkrigere krever derfor god samhandling mellom en rekke nasjonale og lokale myndighetsorganer og organisasjoner» (FKTS 2014).

Motivasjoner til å delta i jihad

Petter Nessers doktorgradsavhandling fra 2011 «Jihad in Europe: Patterns in Islamist terrorist cell formation and behaviour, 1995–2010» tar for seg fremveksten av militant islamisme i Vest-Europa fra 1990-tallet til 2010. I avhandlingen har Nesser samlet informasjon om nær 100 terrorplaner i Europa av jihadistiske celler, som vil si grupper av militante islamister med ulik tilknytning til al-Qaida-nettverket. Han gjør så en dybdestudie

av de 15 av de viktigste islamistiske terrorplanene i Europa for å belyse hvordan terrorceller blir til. Han starter med en analyse av en serie bombeangrep utført av den algeriske terrorgruppa Væpnet Islamsk Gruppe (GIA) i Frankrike i 1995 og fortsetter med en kronologisk gjennomgang av 14 av de andre mest veldokumenterte terrorplanene i Vest-Europa utover 2000-tallet. Med et bredt spekter av kilder dokumenterer Nesser i detalj hvor gjerningsmennene kom fra, hvordan de fant sammen, og hvordan de planla terroraksjonene. Noen av planene resulterte i dødelig angrep, slik som bombene på togene i Madrid i 2004 og i Londons kollektivtrafikk i 2005, mens andre planer ble stoppet i planleggingsfasen eller mislyktes av ulike årsaker. I slike avvergede saker har gjerningsmennene fortalt om motivasjonene for angrepet i etterforskningen og rettssaker. Det gjør de ikke etter aksjoner som de lykkes med, fordi terroristene da gjerne dør under politijakt eller som selvmordsbombere.

For å sammenlikne terrorplaner fra 1995 til 2010 har Nesser delt den historiske utviklingen av trusselbildet i Vest-Europa inn i tre faser. Den første fasen på midten av 90-tallet besto av terroraksjoner i Frankrike GIA. Aksjonene skulle avskrekke Frankrike fra å støtte militærregimet i kampen mot islamistene i Algerie. Al-Qaida var med på å danne GIA og gjøre gruppa mer internasjonalt fokusert. Den andre fasen startet rundt årtusenskiftet, etter at al-Qaida med bin Laden i spissen erklærte global hellig krig mot USA og Israel. Det kulminerte med angrepene mot USA 11. september 2001, men disse angrepsplanene ble avverget eller mislyktes. På denne tiden planla jihadister en rekke aksjoner mot amerikanske og jødiske mål i Vest-Europa. Den tredje fasen ble trigget av Irak-krigen i 2003. Da ble en rekke europeiske land med i «koalisjonen av de villige» og deltok i invasjonen i Irak. Europeiske land som deltok, havnet høyere på fiendelista til al-Qaida. Irak-krigen bidro også til å gjøre al-Qaida-nettverket mer flernasjonalt, gjennom rekruttering av andregenerasjons innvandrere og konvertitter. Så kom Mohammed-karikaturene i Danmark i 2005. Da dreide trusselbildet seg mot Skandinavia. Etter 2008 ser Nesser en endring i

metodene for angrep, og viser at det blir flere enkeltmannsangrep, i motsetning til tidligere, da det først og fremst var gruppeaksjoner. Studien konkluderer med at den islamistiske terroraktiviteten i Europa i perioden 1990–2010 i all hovedsak kan tilskrives transnasjonale nettverk av jihadistveteraner med forbindelser til al-Qaida og opprørsgrupper i muslimske land. Nettverkene har historiske røtter i krigen mot Sovjetunionen i Afghanistan på 1980-tallet. Disse utgjorde en bevegelse av arabiske muslimer som frivillig dro til Afghanistan for å kjempe mot kommunismen. Al-Qaida vokste ut av denne bevegelsen. Et betydelig antall Afghanistanveteraner reiste til Europa etter at Sovjetunionen trakk seg tilbake på slutten av åttitallet. Mange sentrale ledere og ideologer bosatte seg i land som Storbritannia og Frankrike. Disse var med på å stifte terrornettverkene i Europa gjennom nittitallet, og de har vært med på å styre hvordan terrortrusselen fra disse gruppene har endret seg over tid. Veteranene drives av politisk antipati mot Vesten og religiøs overbevisning. De fungerer som entreprenører som verver innvandrerdøm og konvertitter med et budskap om at Vesten truer islam, ofte med henvisning til symbolsaker som Irak-krigen og Mohammed-karikaturene.

Avhandlingens viktigste funn er at det finnes flere veier inn i terrornettverk, og at jihadister blir med av ulike grunner. Lederne er ofte motivert av politisk og religiøs ideologi, mens flertallet av rekrutter drives inn i radikale miljøer av misnøye, gjennom bekjentskaper, eller andre omstendigheter. Nesser hevder at for å være i forkant av planlagte terrorangrep må vi forstå drivkreftene bak truslene, aktørene vi står overfor, hva som driver dem og hvordan terrorceller dannes. Kunnskap om motivasjonsfaktorer og grunner til at individer deltar i jihadbevegelser, er derfor sentralt for å utvikle gode forebyggingsmodeller og tiltak.

Nesser påpeker at årsakene til at noen blir radikaliseret og går inn i voldelige og ekstreme grupper, er ofte sammensatte og komplekse og varierer fra person til person. Blant de mest kjente islamistiske militante personer i Europa er det stor variasjon mellom etnisk og nasjonalt opphav,

alder, yrker, sosial bakgrunn og veien inn i jihadistmiljøer. Det kan derfor være vanskelig å oppdage systematiske forskjeller mellom individer og deres motivasjoner. Ved å sammenligne sosial bakgrunn, karaktertrekk og roller til nøkkelpersoner i åtte terroristceller i Europa har Petter Nesser likevel funnet noen likehetstrekk og laget en typologi over «typer» terrorister og deres motivasjoner som han beskriver i avhandlingen samt bokkapitlet «Joining jihadi cells in Europe. Exploring motivational aspects of recruitment and radicalization (Nesser 2010) i Magnus Ranstrops (2010) bok *Understanding Violent Radicalization. Terrorist and Jihadist Movements in Europe*. Her har Nesser gjort en systematisk datainnsamling over en fireårsperiode av medlemmers bakgrunn, aktiviteter, personlighet og roller i åpne kilder som media, offisielle rapporter og juridiske dokumenter. Ut fra dette utvalget ble fire kategorier identifisert: entreprenørene, protesjéene, sosialt mistilpassede medlemmer (misfits) og tilfeldige rekrutter (drifters). Typologien er inspirert av kategorier av forskere på høyreekstremisme (Willems 1995; Bjørge 1997: 48–53). Nesser påpeker at kategoriene ikke er uttømmende. Noen medlemmer kunne ikke kategoriseres, og i noen tilfeller var det vanskelig å finne nok informasjon. Han sier at modellen bør heller ikke forveksles med en psykologisk profilering av terrorister. Man kan ikke konkludere med at alle individer som har trekk som sammenfaller med modellen, er disponert for terrorisme, til dette er karakteristikkene for generelle og kildematerialet for begrenset. Likevel er denne modellen ment som et analytisk redskap til å forstå interne dynamikker og identifisere typiske motivasjonsfaktorer, og den er derfor nyttig i arbeidet med å utvikle strategier for å forebygge radikalisering. Under følger en beskrivelse av de fire kategoriene:

Entreprenørene er overhoder i terroristceller og er avgjørende i oppstartsfasen. Entreprenørene sørger for at gruppen blir operativ, og en viktig del av deres rolle er å nettverke med andre jihadnettverk samt rekruttere og trene medlemmer. Når cellen er opprettet, har entreprenørene ansvar for gruppens operasjonelle aktiviteter og kontrollerer eksterne

relasjoner med andre nettverk. Profilen til entreprenørene er varierende, men noen har bakgrunn fra jihadistbevegelser i sitt opprinnelsesland, noen har gjennomgått trening i Afghanistan, Pakistan, Tsjetsjenia, Bosnia eller i andre områder og har typisk mer erfaring enn andre medlemmer i cellen. En del er utdannede og i arbeid, mens andre ikke har høyere utdanning og er arbeidsledige, har strøjobber, får velferdsstøtte eller støtte fra andre jihadister eller grupper som al-Qaida. Mange er gift og har barn. Typisk for entreprenørene er at de er karismatiske, religiøse og politiske aktivister med en sterk rettferdighetssans.

They are passionate about and committed to social and political causes and demand respect from their surroundings. They are not militants for their own sake, it seems, but out of what they consider a religious duty to defend others. One might say they want to do good for those they consider «their people» or «their communities», based on ethnicity, common background and destiny, faith or other bonds. They seem to be genuinely concerned with the situation for fellow Muslims on the European scene and globally, and typically enraged by the suffering of Muslims in places such as Palestine, Chechnya, Afghanistan, Kashmir, Iraq and so forth (i.e. the conflicts addressed most often by Al-Qaeda) (Nesser 2010: 92).

Entreprenørene engasjerer seg ikke i partipolitikk, men noen dedikerer seg til NGO-aktivisme og har høye ambisjoner. Gjennom intellektuelle prosesser, aktivisme, idealisme og et kall for sosial og politisk rettferdighet trekkes de gradvis mot jihadisme, som ses på som et alternativ med flere muligheter og et større handlingsrom for å gjøre en forskjell enn ved ikke-voldelige politiske prosesser. De velger derfor i stedet å ta på seg et prosjekt for individer eller grupper med tilknytning til al-Qaida. Entreprenørene er som regel belest og kan bidra med egne ideer gjennom taler eller tekster.

Protesjéene har likhetstrekk med entreprenørene, men står lavere i rang, gjerne «second in command». I likhet med entreprenørene er protesjéene idealister og aktivister med sterke personligheter og en sterk rettferdighetssans. De beundrer sine mentorer og omfavner militant ekstremisme ved en kombinasjon av lojalitet til lederen og intellektuell rettferdiggjøring

av aktivisme. Hovedmotivasjonen er politisk misnøye over behandling av muslimer lokalt og internasjonalt. Protesjéene er som regel intelligente, høyt utdannede og dyktige i det de gjør. De møter cellens behov for ekspertise, for eksempel med kunnskap om å lage en bombe eller viktige IT-ferdigheter. Mange i denne kategorien er unge og har begrenset livserfaring, og er derfor lette å manipulere av lederskikkelser de ser opp til, for eksempel entreprenørene.

The presence of such characters in the cells tells us something about the sophistication of the entrepreneurs and the ideology they convey to their cadre. It indicates that jihadism appeals to highly intelligent, socially skilled and well-off people, social segments that, according to classical 'rational choice arguments', would have a lot to lose by engaging in terrorist activity (Nesser 2010: 93).

Et viktig poeng å trekke ut er at Nesser ikke kunne identifisere noen i sitt utvalg i kategoriene entreprenører eller protesjéer som ble informanter etter at de ble arrestert. De ga sjelden intervjuer i pressen, og viste ingen form for anger for å ha deltatt i terrorisme. Derimot var de konsistente i sin oppfatning om at terrorisme er en legitim form for væpnet motstand og en plikt for muslimer verden over. Dette viser en høy grad av overbevisning og følelse av forpliktelse.

De sosialt mistilpassede medlemmene («misfits») er individer som ofte har trøblete bakgrunner med kriminelt rulleblad, og som sliter sosialt. Disse virker mindre ideologisk overbeviste enn entreprenørene og protesjéene. De blir ofte knyttet til militante grupper på grunn av personlige problemer, lojalitet til venner eller en kombinasjon av de to, og kan ses på som en slags healing- eller frelsesprosess. De blir gjerne rekruttert i fengsler eller kommer i kontakt med jihadister i kriminelle miljøer. De har oftest lav utdanning, er «streetwise» og er godt fysisk trente. Aldersspennet varierer, men mange er yngre enn entreprenørene. Sosialt mistilpassede medlemmer kan være i omgangskretsen til ledere eller medlemmer i gruppen, og disse har som mål å få dem inn på en bedre

livsvei ved å rekruttere dem til gruppen. De har lav status i gruppen, og det er eksempler på konflikter mellom disse og andre medlemmer i cellen, ofte lederen. Grunnet deres sterke fysikk, tendenser til vold og kriminell erfaring egner de seg ofte til å utføre viktige praktiske oppgaver i forbindelse med planlegging og utførelse av operasjoner, som å være ansvarlige for å skaffe våpen og materialer til bomber. I motsetning til entreprenørene og protesjéene viser Nesser at minst to i denne kategorien ble informanter etter arrestasjon.

Tilfeldige rekrutter («drifters») er en mindre definert kategori fordi de har mange likehetstrekk med personer i alle de ovennevnte kategoriene. Forskjellen er at de har færre spesifikke grunner til å knytte seg til en jihadistgruppe, men har heller en tendens til å følge strømmen. Medløpernes hovedmotivasjon til å gå inn i en slik gruppe er heller relatert til sosiale nettverk enn til ideologisk overbevisning, og at det er heller tilfeldig hva slags type gruppe de blir medlem av.

Possibly because of their «volatile» characteristics and dubious devotions, drifters are typically not entrusted with the most important tasks in the group, and they might not be privy to details about the terrorist operation. However, they do fulfil important support functions for the group. At times, recruitment of drifters also seems to involve stronger elements of youth rebellion, search for adventure and lack of viable options, than is the case for entrepreneurs, protégés and misfits (Nesser 2010: 94–95).

Petter Nesser har bearbeidet og oppdatert sin doktoravhandling til en ny bok som kommer ut høsten 2015 under tittelen *Islamist Terrorism in Europe: A History*.

Tore Bjørge (1997: 48–53, 2011, 2015: 218–219, 2015: 248–249) har for øvrig utviklet en typologi som i stor grad samsvarer med Nessers typologi, men med vekt på de forebyggende mulighetene.³⁰ Tre av Bjørgos typer

³⁰ I sin doktoravhandling videreutviklet Bjørge (1997: 48–53) en typologi opprinnelig av Helmut Willems (1995), men denne var knyttet til høyreekstremisme. I sin artikkel «Dreams and Disillusionment: engagement in and disengagement from militant extremist groups» (Bjørge 2011) og senere i boken *Forebygging av kriminalitet* utviklet Bjørge denne typologien slik at den ble uavhengig av ideologisk retning.

– «de ideologiske aktivistene», «medløperne» og «de sosialt frustrerte» – sammenfaller helt med tre av Nessers typer, men i tillegg innfører Bjørgo en fjerde type, «eventyrerne», som først og fremst drives av søken etter spenning, action og heltestatus. Bjørgo bruker sin typologi til å vise at disse fire ulike typene engasjerer seg i militant aktivisme ut fra helt forskjellige motiver og drømmer, men også at de desillusjoneres av helt ulike grunner. Dette kan gi viktige innsikter for å legge opp skreddersydde forebyggende innsatser overfor disse ulike gruppene.³¹

For *de ideologisk motiverte aktivistene* kan det være mulig å konfrontere deres ideologi eller gå i dialog om de politiske sakene de er opptatt av. Noen av dem blir desillusjonerte fordi de innser at målet er uopnåelig, eller at terrorisme gjør mer skade enn gagn. For å hindre at de radikaliserer andre, kan en strategi være å redusere deres muligheter for kontakt med sine potensielle tilhengere gjennom fengsling hvis de har begått lovbrudd, utvisning fra landet eller et jobbtilbud langt unna.

For *medløperne*, som først og fremst trekkes inn mot ekstremistiske grupper ut fra et behov for tilhørighet og fellesskap, kan det være mulig å tilby alternative vennenettverk og fellesskap. Denne typen personer blir også ofte desillusjonerte fordi lederne og gruppen ikke lever opp til forventningene. De opplever at lederne manipulerer dem, og at gruppen er preget av mangel på ekte lojalitet og paranoia over mulige infiltratører. En av de vanligste årsakene til at slike ungdommer trekker seg ut av ekstremistiske miljøer, er at de får seg kjæreste eller barn. De nye forpliktelsene blir sterkere enn lojaliteten til den militante gruppen.

Eventyrere og spenningsøkere kan tilbys andre muligheter enn å bli terrorister eller fremmedkrigere. De kan også bli desillusjonerte fordi tilværelsen som terrorist viser seg å være preget av ørkesløs venting og kjedsomhet. Motsatt kan de også få overdose av action. Det er ikke så heroisk som de trodde når bestekameraten hylar av smerte med tarmene utover

³¹ En kortversjon av Bjørgos typologi finnes i kronikken «Hvem blir terrorister?». http://www.nrk.no/ytring/hvem-bli-terrorister_-1.12215852

bakken.

For *de sosialt frustrerte og marginaliserte* vil sosiale forebyggingstiltak for å integrere dem bedre i samfunnet og arbeidslivet kunne bidra til å trekke dem bort fra militante og kriminelle aktiviteter. Men for noen av disse er det en lang vei å gå for å komme tilbake til et lovlydig liv.

Når årsakene til radikaliseringsen er sammensatt, må også forebyggingstiltakene være det. One size does not fit all. Her trengs skreddersøm.

Antologi om islamistisk terrorisme

I antologien *Islamistisk terrorisme*, redigert av *Bjørn Erik Rasch* (2005), ser forfatterne på terrorisme som utøves av militante islamister, fra forskjellige synsvinkler. Boken undersøker bakgrunnen for islamistisk terrorisme, analyserer ideologien, visjonene og motivene til islamistiske terrorgrupper og drøfter hvordan terrortrusselen kan og bør møtes. Den ser også på hva det er som kjennetegner islamistisk terrorisme, hvilke mål terrorgruppene har, og ser på forholdet mellom jihad og politisk vold. Fremstillingen nedenfor er basert på sammendragene i boken.

I første kapittel gir *Thomas Hegghammer* en bred oversikt over islamistiske terrorgrupper. Trass i at det er en scene med et mangfold av ulike aktører, er det mulig å skille mellom tre hovedkategorier; nasjonalistiske eller separatistiske terrorgrupper, revolusjonære bevegelser og globale jihadgrupper som al-Qaida. Målet for alle disse er ønske om en islamistisk stat.

Kari Vogt beskriver så drømmen om den islamske staten og ser på spekteret av strømninger, organisasjoner, budskap og strategier som faller inn under betegnelsen på politisk islam.

I kapittel tre analyserer *Cecilie Hellestveit* det sterkt symbolsk ladede begrepet «jihad» og redegjør for ulike jihad-doktrinens syn på politisk vold, og viser at det er svært få som støtter ytterliggående doktriner om revolusjonær og global jihad.

I *Tore Brekkes* kapittel diskuteres globale målsettinger og visjoner til voldelige islamistiske grupper. Han argumenterer for terroraksjoner må forstås som et bidrag til at bestemte mål skal nås. Han forklarer at den overordnende visjonen til al-Qaida og tilknyttede grupperinger er omveltningen av verdensordenen og innføringen av et rettferdig styre og at det islamske kalifatet skal gjenoppstå.

Pål Kraft analyserer terrorens psykologi og viser til at bak enkeltindividers deltakelse i terrorhandlinger ligger virkelighetsbilder, verdier, holdninger og motivasjon. Om man vil forstå, forutse og forebygge terrorhandlinger er det viktig å ta i betraktning psykologiske faktorer.

Jon Elster ser på hvilke forestillinger og motiver som gjør seg gjeldende i selvmordsaksjoner. Hans analyse omfatter selvmordsbomberne selv og organisasjoner som sender dem i døden.

Tanja Ellingsen ser på om den globale hellige krigen og krigen mot terror er et uttrykk for et sammenstøt mellom sivilisasjoner.

Bjørn Erik Rasch og *Håvard Strand* argumenterer for at det er vanskelig å bekjempe islamistisk terrorisme uten at demokratiske styreformer får bedre feste i de delene av verden hvor det er mest politisk vold. På samme tid er det en fare for at terroren øker på kort sikt ved mer åpne politiske prosesser. I mange land som er i en overgangsfase mot mer demokrati og åpenhet, eller i land der statsinstitusjonene er svake, synes grobunnen for terrorgrupper å være best.

I kapittel ni analyserer *Torbjørn Knutsen* al-Qaida og sier at organisasjonen ble utviklet av internasjonale, islamistiske brigader i Afghanistan, med Pakistan og Saudi-Arabia som aktive pådrivere.

Balansforholdet mellom frihet og sikkerhet belyses i *Janne Haaland Matlarys* kapittel. Hun mener at terrorisme i all hovedsak må møtes med politi og etterretning, og at politikerne ikke kan suspendere våre borgerlige friheter i en krigssituasjon. Hun poengterer at vi som borgere likevel må godta at sikkerhetsnivået ikke kan opprettholdes uten intensivt kontroll og etterretning og den svekkelsen av privatsfæren som det innebærer.

Til sist drøfter *Stein Tønneson* bekjempelsen av terrorisme og avviser tanken om en militær «krig om terror». Han begrunner i stedet en tilnærming han kaller «fred mot terror», med vekt på beskyttelsestiltak, politiarbeid og politiske virkemidler i motsetning til opprusting og militær makt. Tønneson mener vi har større utsikt til å lykkes med fredelige metoder enn med maktbruk.

Islamisme, salafisme, IslamNet og Profetens Ummah

I et intervju med forskning.no³² i 2006 sier *Bjørn Olav Utvik*, nå instituttleder for Institutt for kulturstudier og orientalske språk (IKOS) ved UiO, at typisk for vestlige medier, og til en viss grad også akademisk litteratur, er at den ser islamistisk aktivitet som et sykdomstrekk, og ikke går inn i hva islamistene faktisk står for. Ifølge Utvik får den vestlige allmennheten ofte ikke med seg at store islamistiske bevegelser som for eksempel «Det muslimske brorskap» står for en annen linje enn de kreftene som for eksempel står bak terroraksjoner mot vestlige mål. I boken *Islamismen* fra 2011 redegjør Utvik for islamismens opprinnelse, utbredelse, dagens ulike retninger og hva disse står for. Boken bygger på 20 års forskning og samtaler med ledende islamister og deres motstandere. Den gir en innføring i den organiserte politiske islamismens historie, dens utbredelse i dag, dens ideologi og politiske program og den samfunnsmessige rollen bevegelsene spiller med særlig fokus på Midtøsten og Nord-Afrika. Han drøfter islamismens forhold til demokrati og menneskerettigheter, debatten om praktisering av sharia og islamismens forhold til likestilling mellom kjønnene. Boken viser tydelig at islamismen er et sammensatt fenomen, der noen grupperinger er mer konservative enn andre.

Han poengterer at det offentlige rom er i altfor stor grad preget av en serie tvilsomme likhetstegn «der en muslim = en islamist = en fundamentalist = en terrorist» (Utvik 2011: 19), og sier at det trengs en opprydning i

³² <http://forskning.no/stub/2008/02/nyanserer-synet-pa-islamismen>

disse begrepene. Ifølge Utvik er det også et behov for å kaste lys over hovedstrømmen i islamismen, som får liten plass i vestlige medier, siden disse er langt viktigere for fremtiden til den muslimske verden enn for eksempel al-Qaida. Utvik kommer også med en interessant observasjon som er verdt å merke seg om at forskere på dette feltet ofte går i et minefelt.

Forskere som ikke entydig framstiller islamismen som en trussel mot alt som er godt og framskrittssvennlig, blir gjerne kritisert for å være «naivister», som i (beste fall) blåøynd lar seg dupere av islamistenes taktiske spill. Typisk i så måte er boka *Islamister og naivister* fra 2006 av danskene Karen Jespersen og Ralf Pittelkow. Hevder man at islamismen på ulike vis skal ses som en konstruktiv kraft i muslimske samfunn, skjerpes tonen ytterligere. I ekstreme varianter gjelder beskyldningen om naivisme enhver som mener religionen islam inneholder noe annet enn negative aspekter. På motsatt side vil forskere som anlegger et mer kritisk perspektiv, bli omtalt som «alarmister» og anklaget for å tjene krefter som pisker opp hatske stemninger mot muslimer. Dette kan ramme også forskere som i og for seg fremmer en balansert analyse, men som i sin forskning kaster lys over trekk ved islamistiske bevegelser som folk flest i Vesten oppfatter som negative (Utvik 2011: 32).

Utvik poengter at denne polariseringen også er lett synlig i norsk politisk debatt. Han forklarer at Danmark har hatt en sterkere polarisering innenfor det akademiske miljøet som også har fått politiske uttrykk.

Stærke politiske krefter i Danmark hadde lenge vært misfornøyde med innretningen til forskerne på Carsten Niebuhr-instituttet ved Københavns universitet, der ledende islamekspertene som Jørgen Bæk Simonsen og Jakob Skovgaard Petersen ikke ble oppfattet som klare nok motstandere av islamismen. I 2006 gikk Folketinget til det skritt å gi en særegen bevilgning til det danske forsvarsdepartementet for opprettelse av et «Center for forskning i islamisme og radikaliseringsprosesser». Til å lede senteret, som ble opprettet sommeren 2008, valgte departementet den person innen dansk akademia som klart hadde signalisert at han anså islamisme som vår tids fascisme, nemlig iranske Mehdi Mozaffari ved universitetet i Aarhus (Utvik 2011: 35–36).

Utvik poengterer at denne forhistorien selvsagt ikke forhindrer at senteret har gitt verdifulle forskningsbidrag til forståelsen av radikal islamisme, men at dette er et godt eksempel på hvordan politikken kan gripe inn i forskningsfeltet.³³

³³ Se også omtale av «Center for forskning på islamisme og radicaliseringsprosesser» i fotnote på side 215.

Flere forskere har skrevet om salafismens fremvekst i Norge og beskrevet likheter og ulikheter mellom IslamNet og Profetens Ummah. Religionsviter *Marius Linge* (2013) sier i artikkelen «Den konservative muslimske vekkelsen: Om IslamNet, Profetens Ummah og salafismens fremvekst i Norge» at på få år har salafismen blitt en sentral aktør for unge norske muslimer. Han beskriver salafisme som en utpreget moderne reformbevegelse som har en del til felles med islamismen, men at salafister er mer opptatt av religiøs praksis og doktrine. Å være en salafist betyr at man hevder å følge Profetens eksempel.

Salafisme beskrives mer spesifikt som en «ny-fundamentalistisk» eller «bokstavtro» bevegelse. «Bokstavtro» fordi dens tilhengere hevder å etterleve Koranen og profetens eksempel bokstavelig. «Ny» fordi moderne salafisme drar fordel av å fremstå som universalistisk, autentisk og hevet over lokal kultur, og dermed fremstår som et globalt fenomen. Litt forenklet handler salafidoktrinen om å bevare troen på Guds enhet ved å motarbeide det salafistene selv definerer som paganisme, kjetteri og blind etterlikning av de fire ortodokse lovskolene innen sunni-islam (Linge 2013: 40).

Linge sier at denne formen for dogmatisk puritanisme impliserer en svært intolerant holdning overfor sufi- og særlig shi'a-orienterte muslimer. Salafismen utgjør en liten minoritet blant verdens muslimer, og i organiserte former er salafisme i Norge en relativt ny trend. Den har ikke et klart utspring fra en bestemt moské, men enkelte norske moskeer kan sies å utgjøre et løst salafistisk nettverk i Norge. Han argumenterer for at den konservative bølgen blant unge muslimer er både en religiøs protestbevegelse og et ungdomsopprør basert på et generasjonsskille. «Ungdommen fant seg verken til rette i foreldrenes «etniske moskeer» eller i det stadig mer islam-kritiske norske ordskifte» (Linge 2013: 45). I tillegg kan den forstås som en identitetsmarkør som tar til orde for et mindre religionskritisk ordskifte, en strengere islamfortolkning og retten til å praktisere denne reformerte forståelsene av islam i det offentlige rom. Linge viser at en sentral målsetting for de muslimske studentorganisasjonene var å motarbeide den diskrimineringen mange unge muslimer følte seg utsatt

for, og å oppklare misforståelser om islam, og at IslamNet gradvis overtok rollen som «forsvarer av islam» i media.

Linge mener at etableringen av blant annet IslamNet i 2008 og Profetens Ummah i 2012 sammenfalt med fenomenet «den unge konservative bølgen», en bred konservativ vekking blant unge norske muslimer i Norge. Han viser til at flere sentrale aktører i Profetens Ummah har bakgrunn fra IslamNet, og at de i prinsippet deler salafistiske doktriner. Gruppene er også svært ulike, spesielt da Profetens Ummah i motsetning til IslamNet aksepterer vold som et virkemiddel. I motsetning til Profetens Ummahs voldsromantisering, som opplagt fremstår som problematisk, er utfordringen knyttet til IslamNet mer sammensatt. Han poengterer at i lys av religionsfriheten må det være rom for muslimske konservative religiøse stemmer og misjon i offentligheten. Men han mener også at i lys av polariseringen som nå utspiller seg i den muslimske verden mellom sunni- og shi'a-muslimer, bidrar IslamNet til å underbygge doktrinær fragmentering og polarisering blant norsk muslimsk ungdom. Han poengterer at unge norske muslimers tiltrekning til salafismen er et svært sammensatt fenomen, og at medlemskap i IslamNet ikke kan tolkes som et uttrykk for tilslutning til salafismen som sådan. Til sist argumenterer Linge for at fremveksten av salafisme i Norge representerer en utfordring for det norske muslimske landskapet, og dermed også for det flerkulturelle og flerreligiøse norske samfunnet. Han mener at dialogen mellom norske myndigheter og konservative muslimsk ungdom i Norge er svært mangelfull. For å forhindre intoleranse og mistenksomhet mellom muslimer og ikke-muslimer, og også mellom muslimske grupperinger seg imellom, burde kontroversielle islamske fortolkninger diskuteres og utfordres i fora der både nye unge aktører og tradisjonelle muslimske talspersoner er representert.

På tross av at IslamNets mobiliseringsgrunnlag i stor grad er fundert på en misnøye med disse talspersonene, er også organisasjonen pragmatisk nok til å engasjeres i en slik form for reell dialog. Hvis det motsatte blir tilfellet, risike-

rer det flerkulturelle Norge en ytterligere og permanent polarisering innenfor og rundt det norske muslimske landskapet (Linge 2013: 51).

Sindre Bangstad og *Marius Linge* argumenterer i artikkelen «IslamNet – puritansk salafisme i Norge» for at IslamNet gradvis er blitt et sentralt uttrykk for en transnasjonalt orientert puritansk salafisme i Norge. De sier at den puritanske salafismen som IslamNet er et uttrykk for, stiller et liberalt og sekulært samfunn overfor helt bestemte utfordringer som for eksempel synet på kvinners og seksuelle minoriteters rettigheter, synet på andre muslimer og ikke-muslimer, samt demokrati og sekularisme. De mener derfor at det er et behov for en systematisk analyse av bakgrunnen for IslamNet og hva slike organisasjoner representerer i en religiøs-ideologisk forstand. De påpeker at IslamNet er den muslimske ungdomsbevegelsen med størst oppslutning i Norge i de senere år, og at IslamNet representerer et nytt fenomen i det norske muslimske religiøse landskapet.

IslamNets medlemsmasse består i all hovedsak av unge muslimer med minoritetsbakgrunn og spesielt kvinner med norsk-somalisk bakgrunn. Organisasjonen har brukt sosiale medier som et effektivt redskap for rekruttering og mobilisering og har «[...] lyktes i å mobilisere grupper blant unge muslimer som i kraft av sin sosiale og utdanningsmessige status fremstår som mer marginaliserte enn medlemmene til mer etablerte muslimske student- og ungdomsorganisasjoner i Norge» (Bangstad & Linge 2013: 255). Andelen «etnisk norske» konvertitter er liten, men enkelte av disse synes å spille en sentral rolle som talspersoner og/eller tekstforfattere for organisasjoner i norske medier. Bangstad og Linge beskriver ledelsen som sterkt sentralisert og at den domineres av unge menn. Det fremgår av IslamNets styrevedtekter at ledelsen i Oslo utøver en sterk doktrinær kontroll over sine avleggere i resten av landet. IslamNet har studentforeninger i Tromsø og Bodø, men med lavt medlemsstall og aktivitetsnivå. Det eksisterer også en avlegger i Trondheim, og IslamNet har også forsøkt å etablere seg i Drammen. I 2013 fikk stu-

denter med tilknytning til IslamNet avslag på en søknad fra Universitet i Oslo (UiO) om registrering av en ny muslimsk studentforening. Avslaget var begrunnet i kjønnssegregasjon på tidligere IslamNet- arrangementer. Ifølge IslamNet selv har de 2000 betalende medlemmer, men forfatterne mener at organisasjonen kun har en liten medlemskjerne som kan karakteriseres som dedikerte salafister. På sin Facebook-side har IslamNet 12 000 «venner», men Bangstad og Linge påpeker at dette ikke er et adekvat mål på sympatisører, og at tallet på sympatisører antakelig er langt lavere. IslamNets finansieringskilder kommer fra en årlig medlemsavgift på 100 kr per medlem, donasjoner via deres nettsider og konferanser og midler fra Landsforeningen for Norges Barne- og Ungdomsorganisasjoner (LNU). Bangstad og Linge mener den siste finansieringskilden er oppsiktsvekkende, da 70 % av LNUs midler kommer fra Norsk Tipping, som ifølge Koranen burde anses som «haram» (forbudt). «Det vitner om en betydelig grad av pragmatisme i økonomiske spørsmål i IslamNet-kretser» (Bangstad og Linge 2013: 259). Selv om IslamNet har fått sterkt fokus i norske medier, poengterer Bangstad og Linge at kunnskap om bakgrunnen for bevegelsen og dens religiøst-ideologiske orientering fortsatt er mangelfull.

Forfatterne argumenterer for at IslamNet i de siste årene har blitt mer tydelige i sin salafistiske orientering. «Dette reflekteres i så vel bevegelsens henvisninger til det man anser som autoritative kilder blant islamske skriftlærde utenfor Norges grenser, som bevegelsens samarbeidspartnere i Norge og i den muslimske verden» (Bangstad & Linge 2013: 260). De sier videre at det er verdt å merke seg at IslamNet selv ikke bruker betegnelsen salafisme om sin religiøst-ideologiske orientering. Bangstad og Linge avslutter med å si at den puritanske salafismen som IslamNet fremmer, ser ut som den er kommet for å bli. De mener at IslamNet er uttrykk for en muslimsk identitetspolitikk som er forankret i et offernarrativ, og er knyttet til forestillingen om «islamskautentisitet» som appellerer til norsk muslimsk ungdom.

I artikkelen «Salafisme på norsk» i *Nytt Norsk Tidsskrift* (2013) tar *Anders G. Sveen* og *Einar Wigen* fra IKOS ved UiO for seg den offentlige begrepsbruken blant norske salafister med særlig vekt på IslamNet og Profetens Ummah. I artikkelen ser de på hvordan de to organisasjonene står frem offentlig og hvordan de definerer seg selv, sin politikk og sitt forhold til omverdenen i offentlig tekst. Forfatterne starter med å vise at etter mange år som ansiktsløst og stemmeløst skremmebilde har norske islamister de senere årene fått en større plass i offentligheten. I motsetning til tidligere, da det kun var Islamsk råd og noen få godt integrerte og moderate enkeltpersoner som uttalte seg i offentligheten som muslimer, er det i dag flere grupperinger av unge muslimer med mer radikale holdninger i norske medier. Forfatterne påpeker at det knapt nok er noen som kaller seg selv islamist. De som blir definert innenfor denne kategorien, påstår gjerne at dette er et begrep Vesten har funnet på for å splitte og herske over muslimer. «Å kalle noen islamist kommer med et sett av konnotasjoner og identifiserer brukerne som en utenforstående» (Sveen & Wigen 2013: 276). Selv definerer «islamister» seg som praktiserende muslimer og sine meningsfeller som brødre. Sveen og Wigen sier at å omtale noen som salafist ikke er like problematisk, da det kan anses som en hedersbetegnelse, men de påpeker at det ikke er noen presis kategori. De poengterer at aktørenes selvidentifikasjon ikke alltid er den nyttigste måten å klassifisere noen på, og at man noen ganger må ta utgangspunkt i akademiske kategorier og se om deres uttalelser og praksiser passer med disse kategoriene.

Sveen og Wigen viser hvordan salafisme kan deles inn i tre ulike typer; jihadi-salafisme, aktivistisk salafisme og opplysningssalafisme. Forfatterne sier at i grove trekk kan man kategorisere IslamNet som opplysningssalafister, med fokus på opplæring av individer til rituell renhet gjennom korrigerende avvik fra den «rette» lære. Profetens Ummah fremstår som jihadi-salafister som anser vold som et hovedvirkemiddel mot den eksisterende politiske orden. «Mens Profetens Ummah vektlegger jihad som legitimt virkemiddel, har IslamNet hovedfokus på da'wa – misjon/invitasjon til Islam,

og på å «korrigere misoppfatninger (...)» (Sveen & Wigen 2013: 77). I Profetens Ummahs begrepsbruk er det sentrale at det er en pågående global krig mellom islam og dets fiender. IslamNet er mindre opptatt av jihad og mer opptatt av å konvertere flest mulig og å korrigere avvik fra deres definisjon av riktig religiøs praksis. Trass i Profetens Ummahs hyllest av martyrer i Syria og fremmedkrigervirksomhet blant medlemmer poengterer forfatterne at gruppen også har holdt fredelige demonstrasjoner og kan derfor ses på som en mer moderat norsk versjon av jihadi-salafister. Til sist viser Sveen og Wigen at IslamNet bruker flere norske begreper i sin retorikk, og at de legitimerer sine handlinger mot et norsk publikum i større grad enn Profetens Ummah. Profetens Ummahs målgruppe er i større grad personer som kjenner eller burde kjenne viktigheten av de arabiske begrepene, fordi de allerede er muslimer.

I artikkelen «Harakî Salafism in Norway: 'The Saved Sect' Hugs the Infidels» tar professor *Ulrika Mårtensson* fra NTNU for seg IslamNet og analyserer organisasjonens kapasitet i forhold til samfunnsengasjement (civic engagement). På bakgrunn av Certaus diskurskonsept og Habermas' konsept om demokratisk legitimitet og religion i den offentlige sfære argumenterer hun for at IslamNets kapasitet for samfunnsengasjement er svært begrenset. Hun sier at bevegelsens mangel på aksept av verdier basert på menneskerettighetene fører til at offentlige institusjoner ikke ønsker å gå i dialog med organisasjonen. Fra Habermas' perspektiv sier hun at dette kan bli sett på som mangelfullt demokrati, siden det kan føre til svekkelse av demokratiets legitimitet i IslamNets medlemmers øyne.

Mårtensson skriver at majoriteten av IslamNets medlemmer kan ses på som representanter for unge europeiske muslimer innenfor retningen nyfundamentalisme.

Neo-fundamentalism signifies a view of Islam as an all-encompassing system of faith and practice, which in its pure form is found in the scriptures, and which is believed to differ in essence from the cultures of Muslim majority countries. While this definition of Islam may appear highly traditional in that it defines Islam in terms of the Qur'an and the *hadith*, this scriptural Islam ne-

vertheless expresses the circumstance that young western Muslims define Islam in the context of their everyday lives in the West (Mårtensson 2014: 192).

Dette innebærer en ny og sterk forpliktelse til det «rene» islam og er en slags re-islamisering av vestlig muslimske ungdom. Dette kan ses på som en strategi for å forme vestlig islam, mens man samtidig kan være i opposisjon til hva man oppfatter som vestlige verdier. Ny-fundamentalisters definisjon av islam er uavhengig av tradisjonelle autoriteter, både når det kommer til å definere og praktisere religion, og er i den forstand mer lik vestlig kristendom og nye religiøse bevegelser i Vesten enn tradisjonell islam. Mårtensson definerer IslamNet som en europeisk «haraki»-salafisme som fokuserer på sosial og politisk deltakelse, og søker å harmonisere sharia så godt det er mulig med nasjonal lovgivning.

Mårtensson påpeker at IslamNets ledelse fremmer samfunnsengasjement, men at dette begrenses av deres tolkning av islam og da spesielt i forhold til deres praksis av kjønnssegregering på sine arrangementer. Hun sier at det virker som det spesielt er IslamNets medlemmer som ønsker å fortsette kjønnssegregeringen. Det kom til uttrykk da IslamNet i 2012 fikk midler fra IMDi til å holde en workshop om islam og tvangsekteskap på den betingelse at arrangementet ikke skulle være kjønnssegregert. Lederen for IslamNet Farah Qureshi godtok denne betingelsen. Men organisasjonens medlemmer nektet å «selge ut islam», og IslamNet returnerte derfor pengene. Kjønnssegregerte arrangementer er derfor noe mange medlemmer ikke er villige til å forhandle om, men heller noe de er forberedt på å kjempe for overfor offentlige autoriteter og institusjoner.

With Habermas' terms, Islam Net's clarifications of Islam have not convinced its public institutional interlocutors that they have anything to contribute to the common good, as long as they maintain gender segregation. The fact that the public institutions equate gender segregation with something enforced and discriminatory, and reject members' attempts to explain that they prefer it this way, implies that the communication is actually one-way: the public institutions are not prepared to see Islam Net's view on this issue (Mårtensson 2014: 217).

Hun påpeker at noen kan argumentere for at siden IslamNets medlemstall er så lavt, så spiller det liten rolle om de får muligheten til å forklare sine meninger i den offentlige debatten. Mårtensson mener likevel at deres mangel på mulighet til deltakelse heller kan ses på som en mangel på demokrati eller en svakhet i demokratiet. Hun argumenterer for at man burde invitere IslamNet inn i den offentlige debatten slik at begge parter kan forklare sine argumenter offentlig. Hvis offentlige institusjoner likevel holder på sitt standpunkt, vil i det minste prosessen være demokratisk legitim i øynene til de som taper debatten.

Kjell Madsen (2007) fra Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og klassiske språk, UiO, spør i artikkelen «Liberal forsvar mot radikal islamisme» om et liberalt samfunn er svakt i møte med radikal islamisme. Han bruker eksempler fra det han kaller to antiislamister; norsk-somaliske Ayaan Hirsi Ali og britiske Ed Husain, forfatteren av selvbiografien *The Islamist*. Han mener at selv om de kommer fra veldig ulike ståsteder, så er de enige om en ting: Islamisme er antidemokratisk og antiliberal og utgjør en reell fare for vestlige samfunn, som må lære å forsvare seg mer effektivt. Han sier også at radikale islamister sjelden finnes blant første generasjons innvandrere, og påpeker at England spesielt har erkjent at det handler om personer som er født i landet, og kan ses på som et opprør mot foreldrenes ikke-politiske islam.

Mange slags konservatismer blir ofte forsterket når man flytter til et fremmedartet land; i det private fastholder man tradisjoner, i det offentlige tilpasser man seg det gjeldende system. Radikal islamisme i Europa synes på mange måter å være et opprør mot islamsk innvandrer-konservatisme (Madsen 2007: 499).

Madsen viser at radikal islamisme utfordrer ytringsfriheten og personvernet i demokratiske samfunn, men avslutter med å si at vi må være ærlige nok til å innrømme at vi ønsker å forsvare ytringsfriheten for noen, for eksempel Ali og Husain, og innskrenke den for andre.

Forskning på radikalisering og voldelig ekstremisme på nett

I 2012 fikk Politihøgskolen i oppdrag fra Justisdepartementet via Politidirektoratet å gjøre en kunnskapsjennomgang/kartlegging om radikalisering og voldelig ekstremisme på Internett. Førsteamanuensis (nå professor) ved Politihøgskolen, *Inger Marie Sunde*, utga i 2013 rapporten «Forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme på Internett», med henne som redaktør og bidrag fra flere forskere ved FFI. Sunde påpeker at det var lite forskning på nettekstremisme,³⁴ og at:

Det forskningsmessige underskuddet medfører at man vanskelig kan fremme mange konkrete forslag om forebyggende tiltak, fordi problemet først bør være vesentlig bedre definert. Mer tverrfaglig forskning vil kunne gi bedre innsikt i nettekstremismen og de psykososiale prosesser som utløses hos deltakerne (Sunde 2013: 10).

Hun sier videre at det per i dag ikke foreligger et fullstendig og samlet kunnskapsgrunnlag om nettekstremisme under norske forhold, og påpeker at hatkriminalitet bør også fokuseres på, da hatefulle ytringer er en del av problemet. «For å komme til mer kunnskap om omfanget av straffbare hatefulle ytringer på internett, og omfanget av straffbare oppfordringer til å begå kriminelle handlinger, er det behov for mer forskning og kartlegging» (Sunde 2013: 10).

I del to av rapporten ser Sunde på forebygging av nettekstremisme i et politiperspektiv og poengterer at politiet bør skille mellom aktivitet som har til formål å avdekke indikasjoner på radikalisering, og aktivitet som har som formål å avdekke straffbare ytringer. Hun problematiserer bekjempelse av nettekstremisme i sammenheng med ytringsfriheten og ser på hvilke forebyggende oppgaver politiet kan ha uten å bli «meningspoliti». Sunde påpeker også viktigheten av rollefordelingen mellom politiet og andre aktører. Det sivile samfunn, som for eksempel frivillige og religiøse organisasjoner, spiller en viktig rolle i å utfordre ekstremistiske

34 Det må påpekes at det har kommet ut mye ny forskning på feltet nettradikaliserings i de aller siste årene. Se Gemerli (2014a og 2014b) for en oversikt.

syn på nett og ta til motmæle, og at dette arbeidet må gjøres i tråd med personvernloven.

Del tre av rapporten ser på ekstremismeforskningen i forhold til radikalisering og voldelig ekstremisme på nett, og består av bidrag fra FFI-forskerne *Petter Nesser, Brynjar Lia, Anne Stenersen og Jacob Aasland Ravndal*. Disse viser til at ekstremisters og terroristers bruk av Internett har vært et økende fenomen internasjonalt siden 1990-tallet. Det synes likevel å være konsensus i forskningsmiljøene om at Internett først og fremst fungerer som et supplement til radikaliseringsprosesser innenfor vennegjenger, små grupper eller organisasjoner. De fremhever at selv om det er en svak økning i terrorangrep utført av enkeltpersoner i de senere årene, er voldelig radikalisering i all hovedsak et gruppefenomen, noe som tidligere har satt begrensninger i hvor stor grad radikalisering kan foregå virtuelt.

Likevel byr den teknologiske utviklingen på bedre muligheter til grupperadikalisering og forberedelser til voldsaksjoner innenfor lukkede virtuelle rom og nettsamfunn. I tillegg kan agitasjon og indoktrinering, som tidligere foregikk på hemmelige møtesteder, nå i større grad skje på Facebook og Twitter. Å kunne nå ut til et stort publikum med ekstreme budskap og alternative virkelighetsforståelser for en billig penge er sentralt i denne forbindelse. «Slike sosiale nettverkstjenester (Facebook og Twitter), samt fildelingssystemer som YouTube, kan fungere som «ekko-kammer» der ekstremister roper i kor, gir hverandre respons og positive tilbakemeldinger» (Nesser mfl. i Sunde 2013: 81). Et viktig poeng å få med er at «Interaktive nettapplikasjoner og krypteringsteknologi gir militante muligheter og spillerom på den ene siden, men innebærer også muligheter i forhold til forebygging og bekjempelse av voldelig radikalisering og terror» (Nesser mfl. i Sunde 2013: 101).

I kapittel 11 tar Brynjar Lia for seg Profetens Ummah. Han viser at gruppen har benyttet en rekke medieplattformer, og da spesielt sosiale medier, for å nå ut med sitt budskap. Profetens Ummah var i utgangspunk-

tet en Facebook-gruppe, men oppslutningen om gruppen er noe usikker da den i perioden har hatt mange medlemmer, men bare et mindretall deler de ekstreme synspunktene til gruppas talsmenn. Profetens Ummah opprettet også sin egen hjemmeside som definerer gruppens ideologiske ståsted. Her legges det ut nyhetsklipp fra krigssoner. Mye av informasjonen som legges ut, er likevel informasjon og annonseringer av demonstrasjoner og arrangementer. I tillegg kan sidene ha en viss identitetsbyggende og normdannende funksjon. Deltakere diskuterer hvordan muslimer bør opptre og handle, og fremsetter fordømmende kommentarer om det de mener er uislamske handlinger. Gruppen ser ikke ut til å ha noen felles utmeislet ideologi. De mangler en sentral ideologisk leder med autoritet til å avgjøre stridsspørsmål.

Lia mener derfor at deres facebook-sider fremstår «vel så mye som en arena for diskusjoner der ideologisk uenighet utspiller seg, enn som et ekkokammer som forsterker ekstreme synspunkter» (Lia i Sunde 2013: 109). Hos et mindretall av medlemmene uttales det likevel sterke jihadistsympatier og hyllester av martyrer. Hos noen fremkommer det også en tydelig fascinasjon for våpen. Spørsmålet er om dette er reelle voldsoppfordringer. Lia sier at en god del av voldsretorikken bærer preg av å være «gutteprat» inspirert av voldsretorikken i kriminelle ungdomsgjenger, ettersom uttalelsene ikke er ideologisk begrunnet eller konsistente med det overordnede ideologiske budskapet til Profetens Ummah.

Kvinner og militant islamisme

Den norske forskningen på militant islamisme vi har gått igjennom i forbindelse med denne kunnskapsoversikten, viser at syriafarerne skiller seg ut fra andre muslimske fremmedkrigere fra Europa ved at det er en større andel kvinner enn tidligere, selv om de fortsatt er få i antall. Over 100

kvinner fra Europa har reist til Syria, deriblant flere fra Norge.³⁵ Dette kan skyldes at som for menn er Syria en enklere fremmedkrigerdestinasjon, men kan også ifølge Hegghammer (2014: 281) skyldes en normendring i islamistmiljøene som kan oppfattes som en slags kvinnefrigjøring. Lia og Nesser (2014: 409) sier at de norske kvinnelige fremmedkrigerne gjerne er gift med mannlige fremmedkrigere i konfliktområdet. Når det kommer til kjønnsroller, kan deltakelse i jihad fremstår som den ultimate maskuline måten å oppnå syndsforlatelse på, mens for kvinnene representerer jihadreisen opprør fra patriarkatet og en flukt fra kvelende familieautoriteter, selv om jihadistbevegelsens kvinnesyn er svært konservativt. Som fremmedkrigerhustruer vil kvinnene ikke lenger være bundet av troskapsbånd til sine fedre og eldre brødre, siden den lokale militærkommandanten automatisk trer inn i rollen som kvinnenens overhode. Jihadreisene muliggjør således også samboerskap og ulovlig kjærlighet på tvers av foreldrenes ønsker på en måte som kanskje ville vært umulig på hjemstedet (Lia & Nesser 2014:411).

Anne Birgitta Nilsen, lingvist og førsteamanuensis på Høgskolen i Oslo og Akershus (HIOA), påpeker den manglende kunnskapen om europeiske kvinner som støtter den islamske staten. Vi vet at kvinnene er unge, men utover det er det store hull i vår kunnskap, hevder hun³⁶. Hun er i gang med prosjektet «Europeiske kvinner som støtter IS: Språk, identitet og radikaliserings på Facebook».³⁷ I prosjektet ser hun på:

- Hva som motiverer og inspirerer kvinner til å støtte den islamske staten

³⁵ NRK laget i februar 2015 en oversikt med korte beskrivelser av de kvinnelige fremmedkrigerne fra Norge som vi kjenner identiteten til: <http://www.nrk.no/norge/kvinnene-som-ble-radikalisert-og-reiste-1.12219865>

³⁶ Mangel på forskning på kvinnelige jihadister påpekes også i et bakgrunnsnotat fra International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) i Haag: Bakker, Edwin og de Leede, Seran (2015). *European Female Jihadist in Syria: Exploring an Under-Researched Topic*. ICCT Background Note. April 2015. <http://www.icct.nl/download/file/ICCT-Bakker-de-Leede-European-Female-Jihadists-In-Syria-Exploring-An-Under-Researched-Topic-April2015%281%29.pdf>

³⁷ Beskrivelsen av prosjektet fikk vi tilsendt fra Anne Birgitta Nilsen samt et intervju med Nilsen i Dagbladet 02.02. 2015.

- Hvordan kvinner utvikler sine ekstreme holdninger og oppfatninger
- Hvordan kvinner som støtter IS, finner hverandre på nett
- Hvilken rolle Facebook spiller i en radikaliseringsprosess

En del av de europeiske kvinnene som støtter IS, er svært aktive på Facebook. For å finne ut hvem de radikalisererte kvinnene er, følger hun Facebook-profilene til kvinner fra Frankrike, Belgia, Tyskland og Nederland. I utvalget har hun funnet jenter ned i 14 år og kvinner opp mot 30 år som støtter IS. Hun har ikke snakket direkte med kvinnene, men sier at mange deler åpent om for eksempel problemene de har hjemme. Dette kan være fedre som ikke snakker med dem, eller hån og latterliggjøring av andre mennesker i hverdagen. Hun sier kvinnene har en del fellestrekk: «De er unge og usikre. De er preget av en voldsom svart-hvittetenkning. Det er ingen nyanser, og de tar veldig avstand fra majoritets-samfunnet og de vantro.»³⁸ Også kvinner henger seg på konspirasjonsteoriene om at det er krig mellom Vesten og islam og at Vesten driver et korstog mot muslimer politisk, økonomisk og militært. Alt som er vanskelig å forstå, blir forklart med at det er et evigvarende korstog fra Vesten, hevder Nilsen. Hun sier videre at når disse kvinnene får kontakt med andre som deler deres tankesyn, forsterkes hatet mot storsamfunnet. Hun påpeker at de unge kvinnene selv hevder at det er de som har valgt bort storsamfunnet og ikke omvendt. Kvinnene får kontakt med hverandre på nettet og spesielt på Facebook, hvor de møter andre som har mer kunnskap om bokstavtro former for islam. Dette drar dem lenger inn i radikaliseringsprosessen, og de fjerner seg fra storsamfunnet og sin egen bakgrunn. På spørsmål om disse unge kvinnene kommer fra islamske hjem, svarer Nilsen at etter hennes oppfatning gjør ikke alle det, og at flere av dem virker å være konvertitter. Disse føler seg oversett og ønsker å få oppmerksomhet. For mange er håpet å finne en hellig kriger de kan reise til Syria med. De ser på tiden på jorda som en transportetappe og er overbeviste om at det

³⁸ Dagbladet (2015). *Slik blir de ekstreme islamister*. Dagbladet 02.02.2015 side 6.

virkelige liv begynner når de kommer til himmelen. Et viktig poeng Nilsen kommer med, er at i dette miljøet har enker etter hellige krigere som har mistet livet i kamper i Syria, høy status og blir beundret av andre kvinner. Hennes forskning tyder på at når kvinner først blir en del av det ekstreme islamistiske miljøet, blir de værende der, og at det er vanskelig å bryte ut. Har de først tatt steget og blitt akseptert, ser det ut til at de bare blir mer radikalisererte, sier Nilsen.

På seminaret «Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme» (i regi av Oslo Venstre den 23. april 2015) påpekte leder for Minotenk Linda Noor Alzaghari også problematikken rundt kvinner og ekstrem islamisme. Hun påpekte at kvinnelige fremmedkrigere synes å være en ny trend. Det er flere og flere kvinner som i dag reiser til Syria, noe som ikke var tilfellet i Afghanistan. På seminaret viste hun at jihadgrupperinger har egne rekrutteringsstrategier rettet mot kvinner. Det produseres propaganda med kvinner som målgruppe som løfter frem kvinner som sterke individer og som kan være med på å hjelpe. I likhet med Nilsen argumenterer hun for at det kan være vanskeligere for kvinner å komme seg ut av ekstreme islamistiske grupper, og at mekanismene for avradikalisering er forskjellige fra menns. Mange får barn mens de er i gruppen, noe som kompliserer bildet ytterligere.

Alzaghari påpekte også at kvinner er viktige aktører i det forebyggende arbeidet. Som mødre og søstre til mannlige fremmedkrigere er mange kvinner i en posisjon hvor de kan plukke opp faresignaler i forbindelse med radikaliserings. *Elisabeth Fosseli Olsen*, leder for gender programmet på International Law and Policy Institute (ILPI), sier i en kronikk i VG at vi trenger å: «forske, studere og systematisere kunnskapen om hvordan muslimske- og andre- familier og mødre kan bidra som endrings- og påvirkningsagenter ovenfor deres egne barn som står i faresonen for å bli radikaliseret³⁹». Fosseli viser til Storbritannia, som har startet en kampanje

³⁹ Fosseli, Elisabeth Olsen (2015). *Mamma som antiterroriltak*. Kronikk i VG 27.04.2015. <http://www.vg.no/nyheter/meninger/islam-debatten/mamma-som-antiterroriltak/a/23442746/>

rettet mot muslimske mødre som en strategi i anti-radikaliseringstiltak. Britiske myndigheter mener at mødrene har den viktigste posisjonen i barnas liv og kan derfor fungere som et «early warning system» for radikalisering. Mødre innehar også en sentral posisjon når det kommer til å kunne hente hjem sine barn som har valgt å reise ut som fremmedkrigere. Tiltaket har møtt kritikk først og fremst fordi det er sensitivt å omgjøre morsrollen til et politisk instrument. Fosseli påpeker at det er viktig å forstå at en mor aldri lever i et sosiokulturelt vakuum og at muslimske mødre- som andre mødre- må forholde seg til kjønnsrollemønstre, hierarkier og strukturer i sitt miljø. Kultursensitivitet og kunnskap er derfor sentralt i utarbeidelse av effektive anti-radikaliseringstiltak, sier hun.

Politiinnsats mot voldelig radikalisering og islamistisk ekstremisme

Polititjenestemannen *Ketil LaForce* (2011) har skrevet masteroppgave ved Politihøgskolen om «Politiinnsats mot voldelig radikalisering og islamistisk ekstremisme: en sammenlignende studie av utvalgte danske, nederlandske og norske politiavdelinger». Studiens overordnede mål var å undersøke hvordan noen utvalgte politiavdelinger i tre ulike land arbeidet for å forebygge og motvirke voldelig radikalisering primært knyttet til islamistisk ekstremisme, og å fremme en helhetlig forståelse av denne innsatsen. I studien presenteres likheter og forskjeller i politiavdelingenes innsats innenfor noen spesielt utvalgte temaer. Temaene er i hovedsak valgt fra relevant teori knyttet til politiets forebyggende innsats og fra voldelig radikalisering spesielt knyttet til islamistisk ekstremisme. Studien har et deskriptivt utgangspunkt, men analysen inneholder likevel vurderinger av mulige årsaker til forskjellene som fremkom.

Et av de første hovedfunnene var at den forebyggende innsatsen varierte like mye internt i landene som mellom dem. Sammenligningen måtte derfor gjøres mellom hver enkelt politiavdeling, altså på avdelingsnivå.

Selv om bevisstheten og årvåkenheten i forhold til voldelig radikaliserings og islamistisk ekstremisme varierte, var disse utfordringene en liten del av politiavdelingenes daglige utfordringer. Nasjonale forebyggende handlingsplaner, målrettet ledelse eller erfaring fra terrorsaker relatert til islamistisk ekstremisme, betød noe for politiavdelingenes innsats. Det var imidlertid ikke gitt at dette gjenspeilet seg i den aktive forebyggende innsatsen på utøvende plan. Behovet for informasjon og etterretning om mulige voldelige radikale personer eller miljøer dominerte politiavdelingenes innsats. Nærpoliti ble derfor fremmet som en viktig strategi. Politiavdelingenes aktive nettverksbygging underbygget også dette.

Grovt oppsummert viser studien at politiavdelingenes innsats i stor grad var styrt av behovet for etterretning, i stedet for at etterretningen styrte innsatsen. Hva som etterfulgte etterretningen, var mer uklart og sprikte i to hovedretninger. På den ene siden var innsatsen dominert av konstruktive oppbyggende strategier og metoder der andre forebyggende aktører ble ansett å ha en viktig rolle. På den andre siden var den en del av den avvergende kontraterrorinnsatsen som hovedsakelig ble utført av spesialavdelinger eller sikkerhetstjenesten. Mellom disse ytterpunktene fremkom det få forebyggende strategier eller metoder. Dette er kanskje en av de største utfordringene for politiavdelingenes forebyggende innsats.

Forebygging av radikaliserings blant unge muslimer i Norge

I 2014 publiserte Minotenk boken *Radikaliserings blant unge muslimer i Norge – en antologi*, redigert av Linda Alzaghari og Ellen Reiss. Minotenk er en tankesmie som jobber med å definere problemstillinger og utfordringer som angår minoriteter i Norge. Å motarbeide radikaliserings og hatyttringer er et av deres satsingsområder. Boken er ment som en inspirasjon og kunnskapsheving for myndigheter, lærere, helsepersonell, foreldre og ungdommer. I tillegg gir den noen verktøy til å identifisere og iverksette forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme og foreslår fore-

byggingstiltak. Vi har derfor valgt å ta med denne i kunnskapsoversikten, selv om boken ikke er et forskningsprodukt per se. Boken er delt inn i fire deler: årsak, virkning, løsning og verktøy.

I del 1 gjengis noen av de mange og sammensatte årsakene som kan ligge til grunn for at en person starter en radikaliseringsprosess fra et psykologisk og sosiologisk perspektiv. Forfatterne argumenterer for at radikalisering ofte henger sammen med psykisk sårbarhet, identitetss-konflikt og konspirasjonsteorier. Videre sier de at ideologi bare er et middel, men for å finne årsaker til radikalisering må vi se på individet.

Yousef Assidiq beskriver i sitt bidrag radikaliseringsprosessen, og påpeker at utfordringen med forskning på radikalisering og ekstremisme er at mange av disse faktorene kan finnes i den generelle befolkningen uten ekstreme synspunkter. Han mener derfor det er lettere å finne ut hva som gjør mennesker sårbare og hvilke situasjoner man lettest kan påvirke. Han påpeker at arbeidet med å forebygge radikalisering og ekstremisme er å reagere tidlig nok. Jo lenger en person er kommet inn i den såkalte radikaliseringsstunnelen, desto vanskeligere er det å komme seg ut. Derfor er det viktig å utvikle gode planer for å identifisere sårbarhetsfaktorer og bekymringstegn tidlig. For å kunne hjelpe personer ut av ekstreme islamistiske miljøer er det viktig å kunne overbevise dem om at det finnes et alternativ til den veien som førte dem ut på skråplanet i utgangspunktet. Dette bør følges opp av en mentor som kan være et positivt forbilde og en støtte i starten, i kombinasjon med tilbud om jobb og fremtid. Han påpeker at det er vanskelig å overbevise personer med en dyp ideologisk overbevisning, da disse vil se på dette som et angrep og vil provosere forsvar med godt utviklede fiendebilder.

I et intervju beskriver Ragnhild Bjørnebekk noen av de psykologiske faktorene som ofte ligger til grunn når noen radikaliseres. Hun sier at for å kunne jobbe effektivt med forebygging må nøkkelpersoner som lærere, sosialarbeidere og andre i kontakt med ungdom i risikogruppen være seg bevisst at det ikke er «slemme» ungdommer de står overfor, men menn-

esker med opplevelser i bagasjen som fører til sinne, antipati og behov for tilhørighet.

Linda Alzaghari og *Ellen Reiss* ser så på søken etter identitet og tilhørighet som en faktor til radikalisering. De påpeker at mange unge muslimer i Norge i dag føler at det er vanskelig å bli akseptert som norsk, og at kravet om «norskhet» kan komme i konflikt med ønsket om å bevare sine røtter og sin tro. Det negative mediebildet av islam kan være med på å forsterke følelsen av identitetskonflikt. De mener det er viktig å være på vakt når noen begynner å rendyrke sin religiøse identitet og tar monopol på sin forståelse av islam. De peker på viktigheten av å motarbeide monopoliserte, eksklusive identiteter i arbeidet mot radikalisering.

Lars Gule viser at det i dag finnes mange ulike konspirasjonsteorier, men at de for mange er psykologisk tilfredsstillende fordi de skaper orden i kaos og gjør konspirasjonstenkeren betydningsfull og til et offer for andres onde planer.

I kapitlet radikalisering på Internett viser *Linda Alzaghari* til en rapport fra den engelske tenketanken Quilliam Foundation⁴⁰ som viser at sensur fra regjeringer er ineffektiv, kostbar og kontraproduktiv, og at motmæleltak og nettaksjoner er mer effektive i å utfordre ekstremistiske ideologier. Hun beskriver så to norske tiltak: «stopp hatpratkampanjen» og «Motoffensiv-nettverk mot ekstreme ytringer på nettet». Stopp hatpratkampanjen gir unge mennesker og ungdomsorganisasjoner verktøy, kunnskap og ferdigheter for å gjenkjenne og handle mot hatprat. Motoffensiv er et nettverk av mennesker som er engasjert i nettdebatter mot ytterliggående meninger som ble initiert av Lars Gule og koordineres av Human Etisk Forbund. Nettverket organiserer kurs og samlinger for personer som ønsker å engasjere seg i nettdebatter med fokus på hvordan man best mulig møter ekstreme ytringer på nettet. De jobber også med å opprette en kunn-

⁴⁰ Hussain, Ghaffar, Saltman, Eirin Marie (2014). *Jihad Trending: A Comprehensive Analysis of Online Extremism and How to Counter it*. Quilliam Foundation May 2014. <http://www.quilliamfoundation.org/wp-content/uploads/publications/free/jihad-trending-quilliam-report.pdf>

skapsdatabase som kan brukes for å avlive de vanligste ukorrekte påstandene som går igjen i nettdebatter. Alzaghari understreker i neste kapittel viktigheten av å kurse unge ressurspersoner i å motargumentere ekstremistisk propaganda og knyttes til nettverk som kan gi råd og støtte. De som flørter med det ekstremistiske tankegodset, bør få et nettverk av positive og stabile voksenpersoner rundt seg. Konsekvensene av å gå over streken bør være tydelige.

Ideelt sett bør det etableres et nasjonalt ressurscenter hvor alle kan henvende seg for å få kunnskap om radikaliseringsprosesser og ekstremistiske grupper, som kan ha en koordinerende funksjon på landsbasis (Alzaghari & Reiss 2014: 25).

Til sist i delen «Årsak» beskriver *Yousef Assidiq* sine opplevelser av å konvertere til islam og deretter havne i et radikalt islamistisk miljø. For ham var det båndet til foreldrene som gjorde at han fikk styrke til å komme seg ut av miljøet. Han påpeker viktigheten av foreldre som stiller opp, eller at det finnes gode mentorer i samfunnet som er der for en og som man kan se opp til.

I delen «Virkning» gir forfatterne eksempler på hvor radikalisererte mennesker kan finne meningsfeller og felleskap, og hvilke handlinger dette kan føre til. Her beskrives blant annet Islam Net og Profetens Ummah. Marius Linge sier at den største forskjellen mellom disse to er at Profetens Ummah i motsetning til Islam Net aksepterer vold som et virkemiddel. Videre sier han at salafismens fremvekst i Norge er en utfordring for integrering og vanskeliggjør arbeidet med å forhindre intoleranse og mistenksomhet mellom muslimer og ikke muslimer. Samtidig bidrar den til å øke konfliktnivået mellom muslimer imellom. Han mener løsningen er samtale og dialog, både mellom religiøse ledere og moskeene og mellom majoritets-samfunnet og muslimer.

Atle Meløy sier at sikkerhetstjenester har ansvaret for å forhindre terrorisme, men mange deler av samfunnet må ta ansvar i den generelle forebyggingen av radikaliserings. Mange av fremmedkriegerne som har reist

til Syria, har foreldre fra andre kulturer enn den norske. Meløy poengterer derfor viktigheten av å sette inn tiltak for at alle barn og unge skal bli sett og respektert, uavhengig av sin etniske og sosioøkonomiske bakgrunn. Her spiller spesielt foreldre, utdanningsinstitusjoner og kommunale tiltak en viktig rolle. Foreldre bør kjenne til farene for manipulering som finnes på Internett og andre steder. Skolene kan ta opp vanskelige temaer som ungdommer er opptatt av, som ekstremisme. Det må jobbes med dialogmøter med de forskjellige etniske miljøene, og man må forstå hva som kommuniseres innad i disse miljøene. Her hviler ansvaret på IMDI, UDI, NAV og Politiets utlendingsenhet, argumenterer Mesøy.

Usman Asif ser på veksten av Islamsk Stat og sier at man ikke kun kan forklare denne med konspirasjonsteorier, men at man også må se på deres teologiske utgangspunkt, politiske forhold og deres effektive propaganda apparat.

I delen «løsninger» gis råd og eksempler på hvordan man kan tilnærme seg og jobbe med ungdom i faresonen. Bjørnebekk vektlegger viktigheten av å fange opp barn og unge som står «utenfor». Familie, skole og fritid er her sentralt. Hun sier videre at man må jobbe med hele individet, både tanker, følelser og ambisjoner for fremtiden.

Michael Cruz beskriver sine erfaringer fra skoleprogrammet «unge ambassadører», hvor målet er at de unge blir motivert til å være forbilder og ha en positiv innvirkning på skolemiljøet. *Assidiq* beskriver så bekymringssamtalen, som er et pedagogisk verktøy for politiet. Dette er en innledende samtale med ungdomskriminelle, unge rusmisbrukere og ungdom med radikale tendenser. I et intervju med PST beskriver organisasjonen deres jobb med trusselvurderingene og sier at det sivile samfunnet kan gripe inn og stanse radikaliseringsprosessen før det blir en sak for PST. Det er langt billigere og mer hensiktsmessig å hindre at ungdom blir radikalisert, enn å overvåke etter at de er langt på vei i radikaliseringsprosessen. *Alzaghari* beskriver så arbeidet til den amerikanske muslimske tenketanken Muflehun, ledet av Humera Khan, som jobber med forebygging av radikaliseringsprosessen og voldelige ekstre-

misme. Til sist beskriver *Abdirahman Abdulkadir*, en ungdom vokst opp i Bærum, sine tanker rundt radikaliserings og forebygging.

I den siste delen av boken påpeker forfatterne at jihadistmiljøenes høye aktivitetsnivå på sosiale miljøer også gir aktører som jobber med forebygging en mulighet til å følge med på miljøene og enkeltindivider man er bekymret for. Derfor er det spesielt viktig at aktører i det forebyggende arbeidet har kjennskap til de mest fremtredenene ideologene og jihadistkrigerene som det ofte deles bilder av og brukes som profilbilder. I tillegg er det viktig å kunne identifisere symbolikk som sympatiserer og fremmer jihadisme og forstå de vanligste arabiske begrepene som ofte benyttes i diskusjoner. Forfatterne har derfor i slutten av boken samlet noen eksempler på moderate bilder og propaganda som ofte brukes av ekstreme islamistiske grupper. Denne type propaganda er lett tilgjengelig for unge i dag. Det spilles ofte på referanser fra vestlig populærkultur som de kan relatere seg til, i kombinasjon med et politisert religiøst budskap. Jihadistgrupper deler også ofte mer ekstreme bilder og videoer fra krigssoner, særlig med drepte barn og kvinner. Propagandamaterialet spiller følelsesmessig på lag med rapporter som viser muslimer som lider under undertrykkelse og krigføring. Det er også populært å posere med en pekefinger som peker oppover, som symboliserer den monotone islam – Guds enhet. Dette er symboler som brukes utover jihadistiske grupper og har ikke nødvendigvis en direkte kobling til voldsforherligelse. Men sammen med andre symboler som ISIS-flagget eller bilder av jihadistledere indikerer det sympatisering med terrorgrupper. Retorikken kjennetegnes som frustrasjon av det som oppleves som dobbeltmoral fra vestlige land som fremmer demokrati og menneskerettigheter, men at dette tilsynelatende ikke gjelder muslimer. Samtidig spiller propagandaen på følelser av desillusjonering og utenforskap, noe som kan gi en «boost» til selvfølelsen hos unge mennesker i en radikaliseringsprosess. Det gir dem følelsen av å være med på noe større enn dem selv, og at de unge kan gjøre noe meningsfylt med livet sitt. Al Hayat, medieavdelingen til ISIS, er eksperter på å trigge psykologiske sårbarhetspunkter

hos målgruppene sine og markedsføre jihad som en løsning. De fremstiller jihad som en vinn–vinn-situasjon. Enten dør man som martyrer og kommer til paradiset, eller så bidrar man til den islamske statens suksess. Forfatterne sier at det er enkelt å bestille propagandamaterialet på nett. Det kan for eksempel være klær og flagg med ISIS' logo eller det sorte flagget med profetens segl og den islamske trosbekjennelsen som brukes mye i propagandaøymed. De påpeker også at desensivering og dehumanisering er viktige komponenter i propagandakrig. Desensivering er gradvis tilvenning til det som utløser frykt og angst, for å bli rustet til å tåle påkjenninger og etter hvert se på det som normalt. Dehumanisering er umenneskeliggjøring og rettferdiggjøring av drap, lemlestelse og undertrykking.

I jihadistisk ideologi går denne dehumaniseringen ofte ut på å degradere andre muslimske grupper og folkegrupper, ut fra ens egne ideer om moralsk og religiøs overlegenhet som bærere og forsvarere av 'den sanne islam', og at alle ens motstandere er legitime fiender fordi de ikke aksepterer ideologien (Alzaghari & Reiss 2014: 6).

Forfatterne har også laget en oversikt over arabiske begreper som ofte brukes i diskusjoner om islam og da særlig på nettet. I lista har de merket begreper som brukes hyppig i diskusjoner knyttet til ytterliggående religionsforståelse, i rødt. Til sist kommer en liste med sårbarhetsfaktorer knyttet til radikaliseringsprosessen i forhold til islamistisk ekstremisme. Det påpekes at disse faktorene i seg selv ikke trenger å bety at individer er i en radikaliseringsprosess, men at en kombinasjon av disse og sympatier for islamistiske militante grupper eller ideologier er faresignaler som må følges opp. Faktorene som er listet opp, er: identitetskrise, psykiske lidelser, søken etter spenning, berømmelse og anerkjennelse, søken etter mening med livet, opplevelse av diskriminering, vold eller mobbing, internasjonale konflikter, fiendebilder og offermentalitet, angrende synder, vanskelig oppvekst og familiebakgrunn, livskriser eller kjærlighetsbrudd som endrer ens syn på verden, rusmisbruk og til sist såkalt ekspressradikaliserings – når holdninger, verdier og verdenssyn forandres over natten.

Undersøkende journalistikk på militant islamisme

Dekningen av militant islamisme og spesielt de norske fremmedkrigerne har vært stor i norske medier i de siste årene. Vi har nevnt NRKs kartlegging av 45 norske fremmedkrigere se side 132-133. Også andre norske nyhetsmedier har gjort undersøkende journalistikk og kartlegginger av norske fremmedkrigere og militante islamister i Norge. Som beskrevet tidligere benytter journalister seg av metoder for innhenting av informasjon som forskere ikke har mulighet til. Vi kommer tilbake til denne problematikken i sluttkapitlet, hvor vi diskuterer forskningsetiske problemer og begrensninger.

Den til nå mest inngående studien av muslimske ekstremister i Norge er *Lars Akerhaugs* bok *Norsk Jihad: Muslimske ekstremister blant oss*, som kom ut i 2013. Journalisten og forfatteren har samlet informasjon om et stort antall kjente og mindre kjente radikale/ekstreme islamister i Norge og beskriver deres bakgrunn, veien inn i det radikale islamistiske miljøet i Norge og deres aktiviteter. Akerhaug tegner et bilde av deres tenkesett og verdensforståelse basert på islam. Han forklarer at for disse betyr ordet jihad mer enn det å strebe etter å gjøre gode gjerninger, og at de selv argumenterer for at den viktigste formen for jihad er å føre krig for islam. «For mange av dem er det å dø som martyr den største ære man kan oppnå i livet og en vei til paradiset» (Akerhaug 2013: 11). Informasjonen er i hovedsak hentet fra samtaler med personer i miljøene, kilder i de hemmelige tjenestene og sosiale medier som Facebook.

Boken gir en inngående beskrivelse av enkeltindivider som beveger seg i dette miljøet og hva de handler i forhold til. Blant disse personene er Norges mest profilerte radikale islamister, som Mohyeldeen Mohammad, Arfan Bhatti, Mullah Krekar og Bastian Vasquez. Han beskriver også Abdul Rauf Mohammad, tidligere helseminister for Taliban, som senere flyktet til Norge, konvertitten Anders C. Ø. Dale, som reiste til Jemen og fikk trening av al-Qaida, og Rashi Ali, som reiste til Somalia og døde på slagmarken der for al-Shabaab.

Akerhaug hevder at mange innvandrerungdommer opplever at det norske samfunnet ikke aksepterer dem, at de faller mellom to stoler. Radikal islam kan bli en vei ut av dette dilemmaet ved at man viderefører foreldrenes arv, men på samme tid kan det forstås som et ungdomsopprør. Han viser til Stig Jarle Hansen, som bruker begrepet «generasjon 1.5» om somaliere i Vesten som reiser til Somalia for å kjempe med al-Shabaab. Generasjon 1.5 er ungdom som har levd et halvt liv i krig og et halvt liv i Vesten. Disse skiller seg fra den første generasjonen innvandrere som kom til Europa som økonomiske eller humanitære flyktninger, og fra generasjonen som har vokst opp her i Norge og som ikke kjenner en annen virkelighet. Ifølge Hansen er dette er en spesielt utsatt gruppe som raskt kan radikaliseres (Akerhaug 2013: 203). Akerhaug påpeker at i likhet med Somalia var borgerkrigen i Algerie svært brutal, og at det er en rekke algeriere i det norske radikale islamistiske miljøet. Han sier at tre av fire drepte fremmedkrigere med norsk tilknytning har algerisk bakgrunn og savner systematisk forskning på norsk-algeriere som gruppe. «Mens man har hatt et stort fokus på integreringsproblemer blant somaliere, har ungdommen med ballast fra en av Afrikas blodigste kriger blitt oversett» (Akerhaug 2013: 204). Han påpeker at det er mulig å ha oppfatninger som er ytterliggående uten å ty til vold, men at det «likevel er bekymringsfullt om norske ungdommer slutter seg til en ideologi som maner til fiendtlige holdninger mot samfunnet de lever i. Skal man forstå ekstremistenes holdninger er man også nødt til å forstå hvorfor unge norske statsborgere radikaliseres» (Akerhaug 2013: 10).

Akerhaug har i flere anledninger vært i kontakt med representanter fra moskeer i Norge hvor radikale miljøer har frekventert. Disse forklarer at de står i en vrien situasjon. Det har vært forslag om at man bør tillate radikale miljøer å etablere seg i moskeene slik at man overvåke miljøene og motvirke at de blir isolerte og farlige.

Sannsynligvis kan det motvirke ytterligere radikalisering at ungdom ikke blir fullstendig isolert og overlatt til seg selv. Men moskeene risikerer å havne i en

mellomposisjon der ingen er fornøyd. Selv om et flertall i moskeene ikke støtter de unges radikale oppfatninger, er det mange som vil argumentere for at de må få lov til å være en del av moskeen på samme måte som andre. Å kaste dem på gaten blir umulig. Samtidig er moskeene avhengige av statlig støtte og en viss godvilje fra politikere og myndighetsapparat. Forstanderne og imamene havner i en spagat, der de hele tiden blir trukket mellom hensynet til storsamfunnet og deres egne (Akerhaug 2013: 207).

I kapitlet «Jakten på jihadistene» tar Akerhaug for seg politiets arbeid med islamister i Norge og effektene på deres fremgangsmåte. Han forklarer at politiets arbeid mot radikale miljøer i hovedsak er av forebyggende karakter, og at dagens lovverk gir begrensede muligheter for handlingsrom for politiet. Det forebyggende arbeidet handler ofte om å banke på dører og oppsøke individene. Han sier likevel at denne fremgangsmåten kan være effektiv. Det kan oppleves skremmende å få en politimann på døra, noe som kan være tilstrekkelig til å få individer som er i en tidlig fase i radikaliseringsprosessen, til å endre retning. For personer som allerede er langt inn i radikaliseringsprosessen, kan denne metoden på den andre siden bidra til å forsterke bildet av staten som forfølger muslimer.

Mange av de radikale muslimene oppfatter det som en form for trakassering [...], og det kan bli tolket inn i en større fortelling om hvordan Syria-konflikten er en del av en verdenskonflikt der Vesten er i krig med Islam (Akerhaug 2013: 61-67).

Akerhaug (2014) publiserte også en artikkel i Hate Speech International i 2014 med tittelen «The Nordic Jihadist». Her påpeker han at antallet nordiske fremmedkrigere er høyt i en europeisk sammenheng sett i forhold til folketall og størrelsen på den muslimske diasporaen i landene. Tallene er overraskende hvis man ser dem i forhold til vanlige forestillinger om grobunnen for ekstremisme. Mange av fremmedkrigerne i Syria kommer fra land hvor det er relativt lite konflikt mellom immigranter og majoriteten av befolkningen, og hvor asylsøkere får støtte fra solide velferdssystemer. Det er vanskelig å identifisere likhetstrekk mellom de nordiske jihadistene, men at mange har linker til åpne radikale islamistgrupper og

miljøer. Disse er lett tilgjengelige, ettersom lederne ofte fremstår i media, det arrangeres demonstrasjoner og andre offentlige arrangementer, og de er aktive spredere av informasjon og propaganda på nett.

Danmark er det landet i Skandinavia som har hatt åpne radikale islamistiske miljøer lengst. Den panislamske organisasjonen Hizb-ut-Tahrir har sterk tilstedeværelse blant muslimer i Danmark, likevel har mange av de danske fremmedkrigerne i Syria tilhørighet til en annen gruppe, «Kaldet til Islam». Denne er sterkt inspirert av den britiske gruppen Sharia4UK, ledet av Anjem Choudary. Lederen for Kaldet til Islam, Shiraz Tariq, døde i Syria i 2013 etter å ha kjempet med IS i Irak og ISIL. Akerhaug sier at Profetens Ummah og Kaldet til Islam har mye til felles, og at de kommuniserer med hverandre. Han mener at begge gruppene ser det som en plikt å «misjonere» sin versjon av islam. Muslimer må spre islams budskap i vestlige land med det ønsket at disse landene blir en del av et islamsk kalifat, styrt med en rigid tolkning av islamsk lov. Begge gruppene har truet blant annet politikere og har derfor trukket til seg oppmerksomhet fra media og sikkerhetstjenester. Dette kan virke lite produktivt i forhold til målet om å sende unge menn til Syria for å kjempe, men strategien ser ut til å ha fungert. I Skandinavia kan radikale grupper støtte og spre propaganda om terroristgrupper i større grad enn i resten av Europa. Det er rettslig sett vanskelig å hindre individer i å bli fremmedkrigere samt stille de returnerte for retten. I Sverige finnes det ikke i like stor grad så åpne islamistgrupper, og det er vanskeligere å finne ekstremister som oppfordrer unge til å bli fremmedkrigere. Svensk media gir også mindre oppmerksomhet til radikale miljøer. Likevel har et betydelig antall fremmedkrigere reist fra Gøteborg til Syria. Noen av disse har vært aktive i Bellevue-moskeen, som har rykte på seg for å huse mange radikale islamister. Man vet mindre om finske islamistiske ekstremister, men at blant disse er det også spor av miljøet rundt Anjem Choudary.

Akerhaug påpeker til sist at rekruttering til de radikale islamistiske gruppene i Norden gjerne skjer gjennom sosiale nettverk. I Skandinavia

har de fleste av disse ekstreme miljøene dukket opp i spesifikke lokalmiljøer. Noen er tydelige i offentligheten, mens andre er av en mer klandestin karakter. De som velger å være synlige, kan se på dette som en strategi for å øke rekruttering, da de tar det for gitt at motgående krefter uansett vet om deres eksistens. Det virker som denne strategien har fungert, og at synligheten til de skandinaviske gruppene har bidratt til en økning i oppslutning om radikale nettverk. Til sist poengterer han at denne åpenheten gjør det lettere for sikkerhetstjenestene å kartlegge miljøene, men at deres begrensende midler gjør at de har en tøffere oppgave foran seg når oppslutningen øker.

Pågående forskningsprosjekter

Som vist er det gjort noe forskning på militant islamisme i Norge, men det er fortsatt mange områder og perspektiver hvor vi trenger mer kunnskap. Vi vil her gi en presentasjon av pågående prosjekter som vil bidra til å fylle noen av disse kunnskapshullene. Beskrivelsene av prosjektene er i hovedsak gjort ut fra prosjektbeskrivelser og skisser vi har fått tilgang til.

Diskurser og effekter av forebygging av radikaliserings i Skandinavia (RADISKAN)

Forskningsprosjektet RADISKAN ble tildelt midler fra Norges forskningsråd via SAMRISK II-programmet våren 2014, og er et samarbeid mellom FFI, Fafo og Avdeling for antropologi ved Universitetet i Aarhus.⁴¹

Med utgangspunkt i de skandinaviske landenes handlingsplaner mot radikaliserings vil prosjektet fokusere på hvilke diskurser på ulike nivåer som underbygger forebyggende arbeid. Felles for de tre landene er ansvaret det sivile samfunn tillegges for å detektere og forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme. Tilsynelatende bygger offisielle forståelser av bakgrunner for ulike typer radikaliseringsprosesser på underliggende premisser om

⁴¹ Beskrivelsen av prosjektet ble sendt til oss av prosjektleder Therese Sandrup fra FFI.

at det finnes en slags «merket løype» med utgangspunkt i sosial eksklusjon. Imidlertid kan forskere fortelle at det ikke finnes tilstrekkelig empirisk substans til å utvikle teorier knyttet til radikaliseringsprosesser.⁴²

Prosjektet ønsker derfor å se nærmere på hvordan kategorier av potensielt «sårbare» individer og grupper skapes, innenfor ulike miljøer, og under rammer av lokale historiske og sosiale kontekster. Videre vil det se på hvordan usikkerhet og ambivalens knyttet til hva radikalisering innebærer, virker inn på nivåer av tillit både mellom grupper og innenfor grupper. Fokus vil derfor være på både «oppgaveløserne» på lokalt plan, og på ulike kontekstrelaterte «mistenkeligjorte miljøer»; altså på «de som skal se» og «de som blir sett» (og de som muligens havner i begge grupper). Diskurser rundt radikalisering vil knytte prosjektets to hovedområder sammen: a) Diskurser og ideer rundt radikalisering og kreering av potensielle målgrupper; b) Virkninger av kreering av målgrupper, på både individ- og gruppenivå.

RADISKAN startet opp 1. september 2014, og vil vare frem til 30. august 2018. Prosjektet består foreløpig av fire forskere (hvorav en stipendiat). Tre av medarbeiderne har tidligere feltarbeidserfaring fra grupper og lokaliteter av betydning for prosesser som foregår i Skandinavia. Metodisk vil prosjektgruppen jobbe kvalitativt, hovedsakelig gjennom deltakende observasjon, men også gjennom mer strukturerte livsløpsintervjuer og gruppeintervjuer. I løpet av prosjektperioden vil det bli utført etnografiske feltarbeid i Sverige, Danmark og Norge. Delprosjektene vil ha et noe ulikt fokus, og etter hvert vil også masterstudenter bli rekruttert til å utføre supplerende feltarbeid.

⁴² Borum, R. (2011). Radicalization in to violent extremism: a review of conceptual models and empirical research. *Journal of Strategic Security* 4. Dalgaard-Nielsen, A. (2010). Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know. *Studies in Conflict & Terrorism* 33: 797–814. Hemmingsen, A. S. (2011). Salafi Jihadism: Relying on fieldwork to study unorganized and clandestine phenomena. *Ethnic and Racial studies* 34: 1201–1215.

Kommunenes rolle i

forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme

Som vist i delen om høyreekstremisme spiller lokalsamfunn og kommuner en viktig rolle i forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme på lokalt nivå. Yngve Carlsson har i en årrekke påpekt kommunenes sentrale rolle i forebyggingsarbeid og at regjeringen forventer at kommunene stiller opp, men at mangel på kompetanse og ressurser i mange kommuner kan være en utfordring. I kjølvannet av Aksjonsplan Brumunddal på 1990-tallet fikk mer enn 20 kommuner bistand og veiledning av ulike fagfolk til å finne frem til mer treffsikre tiltak se s. 43-44. I dag er trusselbildet noe annerledes, og kommunene står overfor nye utfordringer som for eksempel islamistisk ekstremisme og radikalisering på nett. Det er derfor behov for mer kunnskap om hvilke utfordringer kommuner og lokalsamfunn står overfor i forbindelse med radikalisering og voldelig ekstremisme i dag, samt kunnskap om hvordan dette kan forebygges og bekjempes lokalt. I den forbindelse har Kommunesektorens organisasjon (KS) sammen med Justis- og beredskapsdepartementet bevilget midler til et utredningsprosjekt som skal kartlegge kommunenes utfordringer når det gjelder radikalisering og voldelig ekstremisme. Prosjektet inngår i tiltak 2 i regjeringens handlingsplan mot radikalisering og voldelig ekstremisme. Det skal synliggjøre hvordan kommuner tar ansvar for nytenkning og innovasjon på dette området og gi kunnskap som kan nyttiggjøres i andre kommuner og lokalsamfunn. Prosjektet ble tildelt Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR), som gjennomfører prosjektet i samarbeid med Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).⁴³

Prosjektets to hovedspørsmål er: Hvilke utfordringer står kommuner og lokalsamfunn overfor når det gjelder radikalisering og voldelig ekstremisme? Og hvordan kan dette forebygges og bekjempes lokalt? Studien

⁴³ Vår beskrivelse av prosjektet bygger på tilsendt informasjon fra NIBR.

undersøker hvilke organisasjonsformer og tiltak kommunene tar i bruk, og hvordan tiltakene fungerer. Videre vil den beskrive hva som kjenne-tegner samarbeidene om forebygging av radikaliserings og ekstremisme, og hvilke samarbeidsformer som vurderes som vellykkede, eventuelt som dårlig fungerende. I tillegg identifiseres likheter og forskjeller mellom det forebyggende arbeidet for radikaliserings og annet forebyggende arbeid. Et sentralt spørsmål er om kommunene oppfatter problemene med – og arbeidet mot – radikaliserings og ekstremisme som grunnleggende annerledes enn arbeidet med andre typer problemer som krever forebygging. En ny type utfordring som oppleves som svært utfordrende av kommunene, er hvordan de skal håndtere hjemvendte fremmedkrigere.

Kommunene er avhengig av nært samarbeid med både lokalt politi og frivillige organisasjoner for å drive godt kriminalitetsforebyggende arbeid. Hovedfokus i prosjektet er derfor kommunenes *rolle og arbeid*, og spesielt hvordan kommunene samarbeider både internt, mellom kommunale tjenester og eksternt med andre aktører. Kartleggingen omfatter også lokalt arbeid rettet mot alle typer radikaliserings som kan innebære en utvikling mot voldelig ekstremisme – både høyre-radikalisme, venstre-radikalisme og religiøst begrunnet radikalisme. En viktig hensikt med prosjektet er å støtte kommuner og lokalsamfunn i deres arbeid med å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme. Prosjektet er derfor designet som en prosess med gjensidig dialog mellom forskere, ansatte og folkevalgte i kommunene og andre aktører med særlig kompetanse på eller interesse for problemstillingene som skal belyses i prosjektet. Prosjektbeskrivelsen viser at det spesielt vil legges vekt på å videreformidle kunnskap om nye og innovative tiltak og samarbeidsformer.

Forskningsprosjektets hoveddel er å kartlegge fem utvalgte bykommuner (Oslo, Kristiansand, Fredrikstad, Sarpsborg og Larvik) sitt arbeid mot radikaliserings og voldelig ekstremisme og undersøke hvilke utfordringer de står overfor i dette arbeidet. Det vil bli gjennomført intervjuer med relevante aktører i kommunene. Det gjelder særlig kommunalt ansatte

med koordineringsansvar: SLT-koordinator, rådmann, politi og regional PST-kontakt, NAV, barnevern og skole, men også muslimske trossamfunn, frivillige organisasjoner, helsesøster, og institusjoner for enslige mindreårige. I Kristiansand vil prosjektet også se spesielt på relevansen av tidligere tiltak rettet mot høyreekstremisme.

Arbeidet i kommuner og blant andre lokale aktører preges av rammebetingelser fra statlig hold og samarbeid mellom statlige/regionale myndigheter på den ene siden og kommunene på den andre. I en innledende fase har prosjektet derfor intervjuet nasjonale myndigheter om hvordan de arbeider med denne utfordringen i forhold til kommunene.

I prosjektet skal det også gjennomføres casestudier rundt et mindre antall personer som har handlet voldelig på grunnlag av radikal ideologi. Ved hjelp av kvalitative intervjuer vil kartleggingen søke å kartlegge og spore den enkeltes utvikling og eventuelle kontakt med ulike kommunale og statlige instanser, for derigjennom å kunne avdekke forbedringsmuligheter i samhandling eller tiltakstilbud. I tillegg skal det gjennomføres tre utviklingsverksteder hvor de fem utvalgte casekommuner er invitert sammen med 26 andre kommuner. Verkstedene skal være en arena for å utvikle og spre kunnskap og kompetanse om temaet.

Norske fremmedkrigere

Som vist i denne delen er det fortsatt mangel på forskning på fremmedkrigere fra Norge. FFI har derfor, med midler fra Justisdepartementet, startet et forskningsprosjekt med fokus på norsk fremmedkrigervirksomhet.⁴⁴ Prosjektleder Thomas Hegghammer har påpekt at prosjektet ikke er ordentlig påbegynt, på grunn av manglende konsesjon fra Datatilsynet. Hegghammer vil sammen med Petter Nesser og Truls Tønnessen i studien forsøke å besvare de tre overordnede forskningsspørsmålene: Hvem blir fremmedkriger i Norge i dag og hvorfor, hvilken trussel kan fremmedkrigerne utgjøre mot Norge når de returnerer, og hva kan norske myndighe-

⁴⁴ Beskrivelsen av prosjektets mål og metode er tatt fra prosjektskissen som FFI har gitt oss tilgang til.

ter gjøre for å forebygge og håndtere fremmedkrigertrusselen? Målsettingen for prosjektet er å øke kunnskapen om radikaliseringsprosesser og motivasjonsfaktorer til fremmedkrigere og forbyggende tiltak mot fremmedkrigeraktivitet. Prosjektet vil også se på oppfølging og ivaretagelse av returnerte fremmedkrigere, og analysere trusselen disse kan utgjøre for det norske samfunnet og mot norske interesser. Til sist vil det se på utvalgte europeiske lands utfordringer med fremmedkrigere og håndtering og oppfølging av disse. Hovedproduktet av prosjektet vil være en ugradert forskningsrapport som etter planen skal publiseres i juni 2015 (men prosjektet er som nevnt forsinket på grunn av manglende tillatelser).

I prosjektbeskrivelsen påpeker forskerne at forskning har gitt oss mye kunnskap om *hvordan* mennesker radikaliseres, og hvilke indikatorer som røper at en radikaliseringsprosess er i gang. Derimot vet vi fortsatt lite om *hvorfor* noen mennesker blir radikale og ikke andre. For hver lavtlønte unge mann med identitetsproblemer som blir terrorist, finnes det hundrevis med samme profil som ikke blir det. De sier at selv om prosjektet neppe vil få svar på «Det fundamentale hvorfor», vil en slik studie frembringe kontekstspesifikk kunnskap av stor praktisk betydning for kontraekstremismearbeidet i Norge. I dag mangler vi fortsatt mye grunnleggende «lokalkunnskap» om radikalisering. Vi vet lite om hvilke nettverk, møtesteder og informasjonskanaler som er sentrale når unge norske muslimer radikaliseres. Vi vet også relativt lite om hvilke autoritetspersoner som er sentrale, hvilke utenlandske ideologer de lytter til, og hvordan de påvirkes av norsk politikk. En underliggende grunn til dette er nok at jihadisme inntil nylig har vært et marginalt fenomen i Norge. En annen kan være at norske forskere har vegret seg for å studere jihadistnettverk av hensyn til de strenge norske reglene for samling av biografisk informasjon om norske borgere.

Av hensyn til prosjektets gjennomførbarhet har forskerne valgt å avgrense studien til *islamistiske fremmedkrigere* i moderne tid. Videre vil studien ha fremmedkrigerne i Syria etter 2011 som hovedfokus, fordi de

er flest i antall, nærmest i tid og best dokumentert. Fremmedkrigere i andre områder som Somalia, Afghanistan og Jemen vil også bli omtalt, men Syria-kontingenten vil bli gjenstand for den grundigste analysen. Studien tar bare for seg fremmedkrigere med tilknytning til Norge, det vil si personer som bodde i Norge i minst to år før de ble fremmedkrigere. Andre vestlige fremmedkrigere vil bli omtalt der det er naturlig.

Prosjektets første forskningsspørsmål, «Hvem blir fremmedkriger i Norge i dag og hvorfor?» brytes opp i fem mindre underspørsmål: Hvilken bakgrunn har fremmedkrigerne? Hvordan forløp radikaliseringsprosessen? Hvilke uttalte motivasjoner og drivkrefter kan vi utlede fra bakgrunnen og radikaliseringsforløpet? Hva sier fremmedkrigerne selv om sine motivasjoner? Og i hvilken grad skiller norske fremmedkrigere seg fra fremmedkrigere i andre europeiske land?

For å svare på disse vil forskerne først etablere en oversikt over de biografiske profilene til så mange som mulig av de antatt 50 personene som skal ha reist til Syria. De vil samle tilgjengelig informasjon om sosial bakgrunn og radikaliseringsforløp fra åpne kilder, primært pressekilder, bøker, artikler, åpne sosiale medier, jihadistpropaganda og rettsdokumenter. De vil så forsøke å kode dette materialet for variabler som kjønn, fødselsår, oppvekststed, etnisk bakgrunn, utdanning, og liknende med tanke på å utarbeide deskriptiv statistikk for fremmedkrigerkontingenten i Syria. De vil også se etter, og kode for, utvalgte variabler som er assosiert med radikaliseringsprosessen i andre land, for eksempel personlige kriser, opplevelser av rasisme og diskriminering, kriminell bakgrunn og liknende. Informasjon som ikke egner seg for koding (for eksempel beskrivelser av radikaliseringsforløp), skal analyseres induktivt med tanke på å identifisere regulariteter og idealtyper. Det vil formodentlig være stor variasjon i hvor mye informasjon som vil være mulig å oppdrive om hver enkelt.

FFI-forskerne forventer å finne grunnleggende informasjon om de fleste, mens detaljert informasjon om radikaliseringsprosessen bare vil være tilgjengelig for et mindretall. For å besvare spørsmål fire vil de

finkjemme åpne kilder for uttalelser av personer som er eller har vært fremmedkrigere. For å besvare spørsmål fem vil prosjektet gjøre et literatursøk etter beskrivelser av andre lands kontingenter, sammenfatte hovedfunnene i disse og sammenlikne dem med funnene i den foregående analysen. Her forventer forskerne å finne mange likhetstrekk, men mistenker at den norske kontingenten har flere personer med kriminelt rulleblad.

Forskningsspørsmål to, «Hvilken trussel kan fremmedkrigerne utgjøre mot Norge når de returnerer?», har følgende underspørsmål: Hva forteller historiske data oss om hvor stor andel av syriafarerne som kan tenkes å begå voldshandlinger etter hjemkomst? Hva forteller historiske data oss om hvilke av syriafarerne som er mest tilbøyelige til å begå voldshandlinger etter hjemkomst? Hva forteller historien oss om hvilke omstendigheter som kan trigge voldsbruk av en returnert fremmedkriger? Og hva forteller historien oss om eventuelle andre typer problemer hjemvendte fremmedkrigere kan skape for seg selv og andre? Alle disse spørsmålene besvares ved å studere tidligere fremmedkrigeres atferd etter hjemkomsten. Prosjektet vil antakelig kunne si noe om de norske syriafarerne som har returnert, og litt om norske fremmedkrigere i tidligere konflikter, men det meste av informasjonen vil måtte komme fra en analyse av hjemvendte fremmedkrigere i andre vestlige land. I dette arbeidet vil forskerne benytte seg av metodene og datasamlingene som Thomas Hegghammer har utviklet i sine tidligere studier av vestlige fremmedkrigere, samt gjøre nye literatursøk.

Forskningsspørsmål tre, «Hva kan norske myndigheter gjøre for å forebygge og håndtere fremmedkrigertrusselen?», deles inn i: Hvilke overordnede strategier har ulike vestlige land adoptert i møtet med fremmedkrigertrusselen, og hva vet vi om effekten av disse? Hvilke konkrete tiltak har andre land implementert for å forebygge og forhindre at folk reiser ut som fremmedkrigere, og hva vet vi om effekten av disse? Hvilke konkrete tiltak har andre land satt i verk mot fremmedkrigere mens de befinner seg

utenlands, og hva vet vi om effekten av disse? Hvilke konkrete tiltak har andre land implementert for å håndtere hjemvendte fremmedkrigere, og hva vet vi om effekten av disse? Hvilken strategi og hvilke taktikker virker mest hensiktsmessige for Norge i lys av det vi har avdekket om den norske Syria-kontingenten? De fire første spørsmålene vil besvares ved først å foreta et søk og analysere og systematisere litteratur om andre lands tiltak mot fremmedkrigerproblemet. Hensikten med disse fire spørsmålene er å etablere en størst mulig «meny» av tiltak. Til sist vil forskerne identifisere det de mener er de beste tiltakene fra andre land, og vurdere om de er hensiktsmessige for Norge.

Militant islamisme i Norge

Petter Nesser og Brynjar Lia⁴⁵ er i gang med en bok om militant islamisme i Norge med den foreløpige tittelen *Militant Islamism in Norway: From Expat Politics to Violent Activism*. Forfatterne påpeker mangelen på akademisk litteratur om militant islamisme i Norge på tross av en økning av organisert aktivisme blant militante salafister, spesielt i forbindelse med Profetens Ummah. Boken vil derfor se på hvorfor og hvordan muslimsk ekstremisme har blitt en utfordring i det norske samfunnet. Den vil gi et innblikk i hvem disse aktørene er, og gi en beskrivelse av nøkkelaktivister og ledere. Religiøse ledere, imamer, studentaktivister, personer som bidrar med pengeinnsamlinger, eksilpolitikere, kriminelle som har blitt islamister, og celleledere, vil her bli inkludert. Deretter vil boken ta for seg ulike typer aktivisme som disse engasjerer seg i. Her vil det gjøres studier av tilfeller av terrorisme og voldelig ekstremisme siden 1990. Dette vil blant annet inkludere beskrivelser av Profetens Ummah, syriafarerne, Mulla Krekar, Kato Air-hendelsen, Arfan Bhatti og Davud-cellen. Forfatterne vil se på disse miljøene og personenes ideologiske agenda og verdensoppfatninger, samt identifisere sentrale motivasjonsfaktorer. Prosjektet vil også kartlegge hvor mange muslimske ekstremister det finnes i Norge, og deres

⁴⁵ Dette avsnittet baseres på Nessers og Lias egen beskrivelse av bokprosjektet.

forbindelser med nettverk i andre land. Til sist kommer en komparativ del som kontekstualiserer fenomenet i Norge i forhold til andre europeiske land. Dette vil bidra til å forklare hvorfor de ekstreme muslimske miljøene i Norge er relativt små og mindre voldelige enn lignende nettverk i andre europeiske land. Forfatterne påpeker at boken ikke vil handle om islam, politisk islamisme eller fundamentalistisk tolkning av islam. Den vil heller ikke handle om terrorisme eller terrorister per se. Fokuset er på muslimsk ekstremisme eller muslimske militante som kan defineres som aktivister, og som støtter voldelige ideologier basert på tolkninger av islam og har tilknytninger til voldelige muslimske ekstremistnettverk andre steder. Boken kommer ikke til å analysere tiltak eller politikktutforming i forbindelse med kontraterrorisme, men vil heller belyse fenomenet muslimsk ekstremisme. Den blir et bidrag til debatten rundt ekstremistisk radikalisering i Norge.

5

Norsk forskning på forebygging av terrorisme

I de siste 15 årene har det i Norge vokst frem noen av de sterkeste forskningsmiljøene i Europa på terrorismeforskning. TERRA-prosjektet ved Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI) er spydspissen i dette miljøet, ved at denne gruppen på 4–7 forskere har vært verdensledende på forskning om militant islamisme. Gruppen har hatt som et av sine særpreg at alle forskerne har behersket et Midtøsten-språk, noe som har gitt tilgang til mer primærkilder enn de fleste andre terrorismeforskere. De har også hatt et ganske snevert fokus på hva de har forsket på, som primært har vært terroristiske aktører, og særlig militante islamister. De sentrale forskningsspørsmålene har vært: Hvem er aktørene? Hvordan oppsto de? Hva vil de? Hvordan opererer de? Hvem rekrutteres og hvorfor? TERRA-miljøet har bevisst *ikke* forsket på forebygging og bekjempelse av terrorisme. Dette er en tematikk de har overlatt til andre forskere de har samarbeidet tett med, særlig ved NUPI og Politihøgskolen. Også ved NUPI, PHS og Universitetet i Bergen har det vært drevet terrorismeforskning i den internasjonale forskningsfronten.

«Konsortium for forskning om terrorisme og internasjonal kriminalitet» ble etablert som et formelt samarbeid mellom terrorismeforskere ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) og FFI i 2002. Politihøgskolen (PHS) kom inn som et tredje medlem i 2004. Grunntanken var at i stedet for å forske på de samme temaene hver for seg var det bedre å forske på de

samme temaene sammen, eller ulike temaer hver for seg. Dette har ført til noen samarbeidsprosjekter, men også en høy grad av arbeidsdeling der FFI i hovedsak driver aktørstudier, mens NUPI og PHS i hovedsak forsker på forebygging og bekjempelse, og i tillegg også dekker internasjonal organisert kriminalitet. Et varierende antall departementer, direktorater og næringsorganisasjoner har deltatt i konsortiet som brukermedlemmer og bidrar økonomisk til forsknings- og formidlingsaktiviteten. Konsortiets koordinator har siden starten i 2002 vært Tore Bjørge, som i tillegg til sin hovedstilling ved PHS også har en bistilling ved NUPI.

Forskning på årsaker til fremvekst av terrorisme

Forklaringer på hvorfor terrorisme oppstår, kan søkes på ulike analysenivåer. Studier av radikaliseringsprosesser – hvorfor noen blir ekstremister eller terrorister – ser primært etter faktorer og prosesser på mikronivå (individnivå) og mesonivå (gruppenivå). Man forsøker å finne ut hva som kjennetegner de personene som blir radikaliseret, og hvordan de blir påvirket av (eller i) en gruppe eller gjennom sosiale medier.

En annen forskningstradisjon ser på prosesser på makronivå, med andre ord hvordan prosesser på samfunnsnivå gir grobunn for fremvekst av terrorisme. Det er først og fremst tre norske forskere som på hver sine måter har kommet med viktige forskningsbidrag om årsaker til hvorfor terrorisme vokser frem i et samfunn: Jan Oskar Engene, Brynjar Lia og Tore Bjørge. De har i varierende grad vektlagt den forebyggende dimensjonen i sine analyser.

Jan Oskar Engene (Institutt for sammenliknende politikk ved Universitetet i Bergen) studerte i sin masteroppgave og senere doktoravhandling (Engene 1994, 2004, 2007) årsaker til at noen vesteuropeiske land hadde langt høyere forekomst av terrorisme enn andre land. Han bygget opp et meget anerkjent datasett, «Terrorism in Western Europe: Events Data» (TWEED), som er basert på data om over 11000 terrorangrep

og 200 terrorgrupper i 18 europeiske land i årene mellom 1950 og 2004, noe som ga et unikt grunnlag for komparative analyser. Datasettet er også gjort tilgjengelig for andre forskere. Engene fant at de statene som hadde mest hjemmedyrket terrorisme, var kjennetegnet av tre ulike typer legitimitetsproblemer, knyttet til henholdsvis etniske fraksjonering som ledet til separatistbevegelser, integrasjonsproblemer hvor noen sektorer i samfunnet blir ekskludert, eller kontinuitetsproblemer knyttet til brudd i den demokratiske utviklingsprosessen i forbindelse med håndtering av en historie med diktatur. Slike ulike former for legitimitetsproblemer har bidratt til å skape større grunnlag for fremvekst av terrorisme i noen europeiske land. Engene tar i liten grad opp hvorvidt kunnskapen om disse prosessene kan brukes til å redusere fremtidig terrorisme.

Brynjar Lia (FFI) tar i sin bok *Globalisation and the Future of Terrorism: Patterns and predictions* (Lia 2005) utgangspunkt i en rekke etablerte teorier om hva som får terrorisme til å oppstå eller øke, og kombinerer dette med teorier om globalisering. På grunnlag av dette forsøker han å forutsi hvordan økende globalisering vil påvirke den fremtidige utviklingen av terrorisme på ulike felter. Han finner at øket globalisering og globale strukturelle faktorer fører til en mer intervensjonistisk verdensorden, flere svake stater, mer internasjonal organisert kriminalitet, mer privatisering av politi og militærvesen, øket migrasjon og mer etnisk heterogene befolkninger, stadig mer sammenvevde informasjonssystemer, og spredning av potensielt dødelige teknologier. Disse systemiske årsakene former fremtidens terrorlandskap og vil føre til et høyt nivå av internasjonal terrorisme i overskuelig fremtid. Ti år etter utgivelsen kan vi se at bokens prediksjoner har truffet ganske godt. Bokens formål var nettopp å predikere fremtidige utviklingstrekk når det gjelder terrorisme slik at vi kan være forberedt, men Brynjar Lia så i sin bok få muligheter til å påvirke de strukturelle faktorene slik at det kan bli mulig å snu den negative utviklingen i retning av mer terrorisme.

Tore Bjørge (NUPI) arrangerte i 2003, etter oppdrag fra Utenriksdepartementet og Statsministerens kontor, en internasjonal forsknings-

konferanse med sikte på å utarbeide en kunnskapsstatus om grunnleggende årsaker til terrorisme («root causes of terrorism»). Dette skulle danne kunnskapsgrunnlaget for en høynivåkonferanse som daværende statsminister Bondevik inviterte statsledere til i New York på toårsdagen etter 11. september. Det underliggende siktemålet med å utarbeide kunnskapsstatusen var å se om det kunne identifiseres årsaker til terrorisme som det var mulig å gjøre noe med, slik at terrorismeproblemet kunne reduseres. Et tyvetall internasjonalt ledende forskere fikk i oppdrag å dekke ulike temaer. Innleggene på konferansen ble først samlet i en konferanserapport som gikk til statslederne på høynivåkonferansen. Senere ble disse tekstene foredlet til bokkapitler som ble utgitt som antologien *Root Causes of Terrorism: Myths reality and ways forward* (Bjørge 2005).

Kunnskapsgjennomgangen viste imidlertid et komplekst bilde og ingen enkle løsninger. Som ventet finnes det ingen enkelt hovedårsak til fremvekst av terrorisme. For eksempel er fattigdom i liten grad en direkte årsak til terrorisme. Selv om det finnes sammenhenger, er de langt mer indirekte. Fattigdom kan være en del av et bredere knippe av systemiske faktorer som til sammen gir grobunn for fremvekst av terrorisme, som dårlig styresett, korrupsjon, nepotisme, undertrykking, diskriminering og manglende integrering av minoriteter eller fremvoksende samfunnsklasser. Dette er forhold og faktorer som det i prinsippet er mulig å endre, selv om det er seige prosesser. Men det finnes andre makrofaktorer som det kanskje verken er mulig eller ønskelig å «fjerne», selv om de kanskje medvirker til å gi grobunn for fremvekst av terrorisme, som rask modernisering og globalisering (jfr. Lia 2005). Det er heller ikke nødvendigvis de samme årsaker og faktorer som opprinnelig frembrakte en terrorbevegelse, som gjør at den fortsetter. Slike opprettholdende faktorer finnes gjerne på meso- og mikronivå. Eksempler er at gruppen forsøker å få friggitt fengslede kamerater gjennom å gjennomføre kidnappinger, eller at individer har «investert» så mye i saken (for eksem-

pel gjennom å få et kriminelt rulleblad eller «blod på hendene»), noe som gjør det vanskelig å trekke seg ut.

Bjørge skiller mellom to ulike typer årsaker til terrorisme: forutsetninger og foranledninger. *Forutsetninger* er de forhold som gir grobunn for terrorisme. De er vanligvis av relativt generell og strukturell karakter på makro-nivå, og kan bidra til å skape en rekke sosiale fenomener og uttrykk, hvor terrorisme bare er ett. Selv om slike forutsetninger er til stede, er det ikke i seg selv tilstrekkelig til å forårsake utbrudd av terrorisme. Eksempler på forutsetninger for terrorisme er mangel på demokrati, sivile rettigheter og rettssamfunn, illegitime og korruperte myndigheter, diskriminering på grunnlag av etnisk eller religiøs opprinnelse, og opplevelse av sosial urettferdighet.

Foranledninger er en type årsaker som langt mer direkte innvirker på fremveksten av terrorisme. Dette er de mer spesifikke hendelser og situasjoner som direkte motiverer eller utløser et utbrudd av terrorisme. En viktig foranledning er at det finnes karismatiske ledere som er i stand til å omsette utbredt misnøye og frustrasjon til en politisk agenda for voldelig kamp, og som kan mobilisere andre til deltakelse. En annen er at provoserende hendelser og handlinger kan være de utløsende foranledningene til voldelig radikaliserings og terroraksjoner, slik invasjonene i Irak og Afghanistan provoserte unge muslimer i land som England og Danmark til å planlegge og til dels gjennomføre terrorhandlinger, eller borgerkrigen i Syria, som fikk bl.a. norske ungdommer til å bli fremmedkrigere. Tilsvarende utløste utgivelsen av Muhammed-karikaturene i Danmark (og senere i bl.a. Norge) bølger av voldshandlinger over store deler av den muslimske verden og i Skandinavia, særlig rettet mot Danmark og Jyllandsposten, men også mot Norge. Dette ville neppe skjedd uten at det på forhånd fantes en del forutsetninger, bl.a. oppdemmet frustrasjon over hvordan Vesten behandler den muslimske verden, samtidig som en rekke ulike aktører så seg tjent med å piske opp og utnytte denne stemningen for egne formål.

Spørsmålet er i hvilken grad det er mulig å komme en negativ utvikling i forkjøpet ved å redusere noen av forutsetningene og foranledningene for voldelig radikaliserings og fremvekst av terrorisme. Noen av forutsetningene er det mulig å gjøre noe med, for eksempel mangel på demokrati og rettssamfunn, illegitime og korrupte myndigheter, diskriminering og sosial urett. Det er også mulig å unngå en del provoserende handlinger og hendelser som kan utløse radikaliserings og terrorisme. Dette var norske myndigheter svært bevisste på under konflikten rundt Alta-utbyggingen i 1981, hvor det ble lagt stor vekt på å unngå brutal og voldelig opptreden fra politiets side overfor demonstrantene. I verste fall, hvis en sameaktivist hadde blitt drept, kunne dette lett ha utløst en samisk terrorisme som det utvilsomt fantes en viss grobunn for. Og etableringen av Sametinget kort tid etter at Alta-utbyggingen var vedtatt, var utvilsomt en måte å redusere sinnet og frustrasjonene på blant samefolket etter nederlaget. Sannsynligvis var dette viktige og vellykkede bidrag til å dempe konflikten og unngå en voldelig radikaliserings blant samene. Tilsvarende ville det å unnlate å publisere Muhammed-karikaturer man vet virker sårende og aggresjonskappende, kunnet bidra til å unngå terrorhandlinger og lidelser. Men dette må selvsagt veies opp mot konsekvensene av å gi etter for angrepene på trykke- og ytringsfriheten.⁴⁶

Tore Bjørge var også medredaktør og initiativtaker til antologien *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement* (Bjørge & Horgan 2009). Det var i introduksjonskapitlet til denne antologien at redaktørene forsøkte å rydde opp i den uklare begrepsbruken på feltet ved å innføre et skille mellom «radicalisation/deradicalisation» (som omhandler endringer i verdier og holdninger) og «engagement/disengagement» (som handler om endringer i atferd og involvering i voldelige aktiviteter). Redaktørene inviterte 14 internasjonalt ledende forskere til å komme med kapittelbidrag for å dekke ulike typer ekstremistiske bevegelser og reha-

⁴⁶ De foregående avsnittene er i hovedsak hentet fra Bjørge 2015: 216–218.

biliteringsprogrammer. Den første bolken i boken beskriver disengagement-prosessene, altså hvordan og hvorfor enkeltpersoner og/eller grupper avslutter sin deltakelse i voldelig aktivisme. Den andre hovedbolken beskriver en rekke programmer som legger til rette for at personer og grupper kan trekke seg ut av voldelig ekstremisme. Dette bokprosjektet var blant de første til å lansere deradikalisering/disengagement som et viktig element i en helhetlig strategi mot terrorisme.

Forskning på terroristers handlingsstrategier, rasjonaliteter og målutvelgelse

Et utgangspunkt for å kunne forebygge terrorisme er å forstå hvordan terrorister tenker strategisk, og hvordan de velger ut sine aksjonsmål. *Tore Bjørge* og *Daniel Heradstveit* (1993) gjorde i boken *Politisk terrorisme* en teoretisk analyse av terroristers rasjonaliteter og handlingsstrategier. De stilte spørsmålet om hva terrorister prøver å oppnå med sine voldelige handlinger, og fant fire grunnleggende strategier: Terrorisme som kommunikasjonsstrategi (få oppmerksomhet og formidle et politisk budskap), terrorisme som krisemaksimering (provosere frem overreaksjoner eller handlingslammelse), terrorisme som utpressing (få myndigheter eller andre til å gi etter for bestemte krav), og terrorisme som diskreditering (bl.a. å utføre aksjoner i andres navn eller provokasjoner). Alt dette er uttrykk for en mål/middel-rasjonalitet (i Max Webers terminologi), og det forklarer det meste av hvorfor terrorister handler som de gjør. Men noen ganger handler terrorister på måter som fremstår som irrasjonelle ut fra en slik mål/middel-rasjonalitet. Da gir det ofte mer mening å forstå det som verdirasjonelle eller ekspressive handlinger, altså som en markering av en verdi (hevne, eller «vi eksisterer!»), selv om det ikke gir noen direkte politisk gevinst. Mye terrorisme kan også forstås ut fra en organisatorisk rasjonalitet, for eksempel for å opprettholde samholdet eller kampviljen i gruppa, eller få satt fri fengslede kamerater. I boken ble disse analytiske

perspektivene anvendt på palestinsk terrorisme, den tyske Baader-Meinhof-gruppa (RAF), og en svensk nynazistisk gruppe, VAM.

Tore Bjørge (1988) har gjort en gjennomgang av terrorrelaterte hendelser i tilknytning til Norge fra til 1988. Han systematiserte hendelsene ut fra følgende inndeling:

- Politisk vold fra norske aktører mot norske mål i Norge
- Politiske vold fra norske aktører mot utenlandske mål i Norge
- Politisk vold fra norske aktører mot utenlandske mål i utlandet
- Internasjonal terrorisme mot utenlandske mål i Norge
- Internasjonal terrorisme mot norske mål i Norge
- Internasjonal terrorisme mot norske mål i utlandet

Dessverre er ikke denne oversikten videreført for årene etter 1988. Forskerne ved FFIs TERRA-prosjekt har gjennomført en rekke studier av terroristers målutvelgelse og modus operandi. De har blant annet sett på terrorisme mot kritisk infrastruktur, bl.a. transportsektoren (luftfart, jernbane), maritim terrorisme, oljesektoren, drikkevann og Internett. Oversikt finnes på TERRA-prosjektets hjemmeside.⁴⁷ Den nyeste studien fra FFI innenfor dette feltet er *Petter Nessers og Anne Stenersens* (2014) «The Modus Operandi of Jihadi Terrorists in Europe».

This article provides the most thorough overview yet of how jihadis have plotted terrorist attacks in Europe. Drawing on a database of 122 incidents, we review trends in weapon types, attack types and target types in the period 1994–2013. The overall finding is that jihadi terrorism in Europe is becoming more discriminate in its targeting while attack types and weapons are becoming progressively more diverse. The most likely scenarios in the coming three to five years are bomb attacks and armed assaults against sub-national entities, communities and individuals. A majority of the terrorist attacks will be limited in scope, but mass-casualty terrorism cannot be excluded. Foreign fighters from Syria are likely to influence the threat level in Europe, but we do not expect them to alter patterns in modus operandi dramatically (Nesser & Stenersen 2014, abstract).

⁴⁷ <http://www.ffi.no/no/Forskningen/Avdeling-Analyse/Terra/Publikasjoner/Sider/Temasider/Kritisk-infrastruktur.aspx>

For å forebygge terrorisme på en mest mulig effektiv måte er det også viktig med god kunnskap om hvordan motparten tenker og hva de faktisk gjør i en operasjonell kontekst. I et doktorgradsprosjekt som stipendiat *Cato Hemmingby* utfører ved Politihøgskolen og Universitetet i Stavanger, ses det på hva som virker inn på terroristers valg av fysisk målobjekt for en terrorhandling. Dette inkluderer kartlegging av den praksis ulike aktører har vist gjennom planlagte eller utførte aksjoner opp gjennom årene.⁴⁸

Veien fra det prinsipielle valget om å ty til terrorisme og frem til en konkret aksjon er lang, og faktorene som virker inn på målvalg, er mange. På det overordnede plan har ulike variabler knyttet til ideologi og strategi stor innflytelse. På taktisk nivå vil aktørens kapasitet måtte vurderes opp mot ulike alternativer og muligheter, og her er det et høyt antall interne og eksterne variabler som virker inn i forhold til målseleksjonsprosessen. Hensikten med denne studien er ikke bare å identifisere de ulike variablene som virker inn på terroristenes valg av mål, men også å bringe til veie en bedre forståelse av rasjonaliteten som ligger bak beslutningene. Ved å gå inn i et antall caser er ambisjonen derfor å finne det ratio deci-dendi (latin, årsaken til beslutningen) som gjelder for de enkelte tilfeller.

Studien har en fordypning mot fire ulike aktører, som inkluderer både soloterorister og grupperinger innenfor flere ideologiske retninger. Casene består av Anders Behring Breivik og 22. juli-angrepene, Malmö-skytteren Peter Mangs, militante islamisters aktivitet i Vest-Europa i perioden 1994–2015 og Provisional Irish Republican Army (PIRA) fra Nord-Irland-konflikten i perioden 1970–1998. Utvalget gir en god bredde på tematikken.

Nytteverdien av prosjektet ligger først og fremst innenfor det forebyggende feltet. Kunnskapen er verdifull i forhold til utvikling av generelle aktørprofiler. Det kan videre knyttes direkte til arbeid med trusselanalyser, fordi det gir vesentlig empiri for analytikere som må resonnerer og reflektere over metoder og målvalg. Det må også fremheves at det er relevant kunnskap i forhold til utvikling av forebyggende sikkerhetsstrategier og objektsikringstiltak. Terrorismen er en overordnet trussel som ofte er dimensjonerende for grunnsikring, for eksempel ved enkelte myndighetsobjekter, men man må like fullt ha god kunnskap for å gjøre de riktige valg og prioriteringer hva angår sikringstiltak. Det kan igjen også kobles opp mot annen forebyggende tematikk, herunder sikkerhetsarkitektur og integrering av tiltak i bymiljøer.

Petter Nesser og Brynjar Lia (2010) har også skrevet en artikkel om lærdommer fra et planlagt terroristangrep på kinesiske mål i Norge av en celle med

⁴⁸ Denne beskrivelsen av prosjektet er formulert av Cato Hemmingby selv.

forbindelser til al-Qaida. De påpekte da at oppdagelsen av en slik al-Qaida-celle i Norge kunne bety at organisasjonen ønsket å bygge kapasitet til å gjøre angrep i europeiske land som enda ikke hadde blitt så påvirket av al-Qaida-terrorisme. De poengterer at fra et norsk perspektiv er det viktig å vite at terroristceller ikke oppstår i et vakuum, og at celler trenger å rekruttere og skaffe sympatisører. Oppdagelse av slike celler er ofte en sterk indikasjon på at radikalisering og ekstremistiske nettverk er økende.

Noen terrorister velger bevisst å handle helt alene og ikke involvere andre i planlegging, forberedelser eller gjennomføring av aksjonen. For sikkerhetstjenester og politi er det spesielt utfordrende å oppdage slike soloterrorister (*lone actor terrorists*) i forkant, fordi de oftest ikke kommuniserer med andre.

Brynjar Lia (2007) har i sin bok *Architect of Global Jihad: The Life of Al-Qaeda Strategist Abu Mus'ab Al-Suri* tatt for seg en av de fremste strategiske ideologene innenfor al-Qaida-bevegelsen. Al-Suri gikk sterkt inn for at jihadistene burde satse på «individuell jihad», altså solo-aksjoner. En masterstudent ved Politihøgskolen, *Oddbjørn Myklebust* (2015), har i sin avhandling utviklet et nyttig definisjonssystem for ulike typer soloterrorister.

Forskning på forebygging og bekjempelse av terrorisme

Flere norske forskere og faglitterære forfattere har gått mer konkret inn på hvordan man kan forebygge og bekjempe terrorisme og voldelig ekstremisme – og ikke minst spenningen som kan oppstå mellom sikkerhet og frihet.

Statsviterne *Iselin Nordenhaug* og *Jan Oskar Engene* (2008) tar i sin bok *Norge i kamp mot terrorisme* først og fremst opp de politiske, strafferettslige og militære tiltakene mot terrorisme. Når de snakker om norsk politikk mot terrorisme, er det særlig bekjempelse de er opptatt av. «Forebygging» handler i dette perspektivet primært om preaktiv strafferett, avverging av forsøk på terrorhandlinger og beskyttelsestiltak. Boken har en meget

nyttig gjennomgang av politikk og lovgivning på dette området. Blant annet diskuteres utviklingstrekk i internasjonal terrorisme og trusselen mot Norge, den strafferettslige modellen mot krigsmodellen i kampen mot terrorisme, internasjonale forpliktelser i bekjempelsen av internasjonal terrorisme, hvordan terrortiltak i stor grad styres av symbolpolitikk, og glidningen over mot en preaktiv strafferett som tillater mer utstrakt bruk av overvåkning og andre maktmidler for å kunne intervensere i forkant av terrorhandlinger. Bekjempelse av terrorismens årsaker gjennom blant annet fredsmegling og sosial utjevning blir til en viss grad diskutert, men mest på makronivå. Forfatterne tar i liten grad opp «mykere» forebyggings tiltak iverksatt av politiet og andre forebyggingsaktører. Politiets bekymringsamtaler med ungdom på vei inn i ekstremistiske grupper og samarbeidet mellom politi, kommune og ulike etater og frivillige organisasjoner for å hindre at noen *blir* ekstremister, er i liten grad behandlet i denne boken. Selv om mye av dette arbeidet først ble løftet frem i regjeringens handlingsplaner mot radikaliserings og voldelig ekstremisme fra 2010 og 2014, så er det litt påfallende at disse bredere tiltakene i liten grad omtales i Nordenhaug og Engenes bok fra 2008. Særlig fordi den første handlingsplanen fra 2010 var i stor grad en mer systematisk beskrivelse av tiltak som allerede var iverksatt langt tidligere. Men i forfatternes statsvitenskapelige perspektiv fremstår ikke dette i tilstrekkelig grad som politikk – iallfall ikke på det tidspunktet da boken ble skrevet. Men bortsett fra denne begrensningen er dette en meget interessant og nyttig gjennomgang av sentrale sider av norsk politikk mot terrorisme.

I tillegg til slike forskningsbaserte bøker har norske akademikere også skrevet meningssterke debattbøker om hvordan samfunnet skal møte terrorisme. Et godt eksempel på denne sjangeren er *Joakim Hammerlin*, som har kommet ut med to bøker på Forlaget Manifest. *Terrorindustrien* fra 2009 tar for seg virkningene av terrorbekjempelsen i Europa. Forfatteren mener at myndighetene ved å kartlegge våre bevegelser og hvem vi kommuniserer med, gjennom dette underminerer våre rettigheter og friheter.

Hammerlin var meget kritisk til hvordan det var i ferd med å utvikle seg et kontrollsamfunn som truet demokratiet og menneskenes frihet gjennom overdrevne antiterroriltak som baserte seg på et overdrevet trusselbilde.

Hammerlins neste bok (2011) var klar til ombrekking da bomben sprang og massakren skjedde på Utøya 22. juli. I forordet til *Terror & demokrati: Fra 11. september til 22. juli* beskriver han hvordan denne rystende hendelsen gjorde at han måtte skrive om sitt manuskript. Ser man de to bøkene opp mot hverandre, viser boken som ble omskrevet etter 22. juli, en betydelig større forståelse for at ulike former for antiterroriltak er nødvendige. Men han argumenterer godt for hvor viktig det er at befolkning og politikere ikke lar seg gripe av terrorpanikk og gir slipp på grunnleggende demokratiske verdier i bytte med mer sikkerhet. Avslutningsvis gir forfatteren sterk ros til daværende statsminister Stoltenberg for den kloke måten han og den norske befolkningen i dagene etter terrorhandlingen svarte med å møte terroren med ønske om mer åpenhet og mer demokrati. Hammerlin mener dette står i sterk kontrast til den amerikanske Bush-administrasjonens reaksjon etter 11. september.

I artikkelen «After Oslo and Utøya: A shift in the balance between security and liberty in Norway?» tar *Anne Lise Fimreite, Peter Lango, Per Lægreid og Lise Hellebø Rykkja* (2013) for seg utfordringene samfunnet står overfor når man skal balansere sikkerhet og frihet etter et terrorangrep. Hovedspørsmålet er i hvilken utstrekning holdninger til antiterroriltak endret seg i Norge etter 22. juli-angrepene i 2011. Forskerne tok for seg en hypotese om at folk i større grad vil akseptere slike tiltak etter et terrorangrep. Dette undersøkte de ved å bruke data fra to spørreundersøkelser foretatt henholdsvis i 2006 og i august 2011, samt en ny spørreundersøkelse i 2012. Dette sammenliknet de med svar på tilsvarende spørsmål i USA kort tid etter 11. september 2001. Et hovedfunn er at i Norge, i motsetning til i USA, sank støtten for antiterroriltak umiddelbart etter terrorangrepene i 2011. Forfatterne mener dette delvis kan forklares med

ulike nivåer av tillit i de to landene, og dels med forskjeller i hvordan myndighetene satte krisen inn i en meningssammenheng («framing»). I 2012 øket støtten til antiterroriltak til samme nivå som det var på før 2011. Dette forklares med endringer i den norske diskursen etter fremleggningen av 22. juli-kommisjonens rapport. Forfatterne er sentrale i forskningsmiljøet om samfunnssikkerhet ved Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.

Antologien *Fra terror til overvåkning* (Hausken, Yazdani & Haagensen 2014) diskuterer holdninger til overvåkning i dagens Norge, med 22. juliangrepene, 22. juli-kommisjonens rapport og en fremvoksende militant islamisme som bakteppe. Mange av bidragsyterne fremfører ikke uventet sterkt kritiske synspunkter på det de oppfatter som stadig mer omseggripende tendenser til overvåkning. Innleggene diskuterer overvåkning som utfordring for demokrati og ytringsfrihet, tillit og makt, forholdet mellom sosiale medier og personvern, og spenningen mellom befolkningens forventninger til beskyttelse, og sikkerhetstjenestenes begrensede evne til å oppdage og avverge ondsinnede handlinger. To av de mest interessante innleggene handler nettopp om forventninger om beskyttelse, skrevet henholdsvis av kriminologiprofessor Heidi Mork Lomell (2014) og fagdirektør for strategisk analyse ved Politiets sikkerhetstjeneste (og statsviter), Jon Fitje Hoffmann (2014). Til tross for ganske ulike utgangspunkter er det mye som sammenfaller i deres konklusjoner: Befolkningen har altfor høye forventninger om at politi og sikkerhetstjenester skal kunne gi dem full beskyttelse mot ondsinnede hendelser.

Heidi Mork Lomell (2014) stiller spørsmål ved forventningene om at myndighetene skal gi beskyttelse ved å kunne gripe inn i forkant og avverge trusler før katastrofale hendelser skjer. Innenfor tenkningen om rettssikkerhet er det frykten for de falske positive som dominerer: Det er bedre at ti skyldige går fri enn at én uskyldig blir dømt. Men innenfor det nye sikkerhetsparadigmet med føre-var-tenkning er det frykten for de falske negative som dominerer – at myndighetene ikke skal oppdage den ene skyldige,

og at det derfor er bedre å utsette mange uskyldige for belastninger (for eksempel overvåkning) for å sikre at så mange skyldige som mulig tas. Her er det interessene til de potensielle ofrene som gis prioritet, ikke rettssikkerheten til de som rammes av overvåkning eller straffeforfølgelse.

Formålet med kriminalisering av forberedelseshandlinger er å avverge handlingene før de skjer. Premisset er at det er uakseptabelt å forholde seg passivt til risikoen for at alvorlige lovbrudd og overgrep skjer eller kan komme til å skje. Forebygging, i form av avverging, blir middelet. Og det blir sett på som uakseptabelt risikofylt å la tvilen (om den potensielle gjerningspersonen vil fullbyrde sine planer) komme tiltalte til gode. Den preaktive strafferetten blir slik uttrykk for sikkerhetstenkningen om føre-var-prinsippets inntog i kriminalpolitikken [...]

Når forebygging, beskyttelse og avverging blir et imperativ for politikere og myndigheter, får det konsekvenser. Føre-var-prinsippet og beskyttelsesideen innfører et handlingsimperativ *før* situasjonen oppstår. Venter vi for lenge, kan skaden eller katastrofen alt ha skjedd. Venter vi til etter at handlingen er begått, er det «for sent». Den usikkerhet og tvil som måtte eksistere i forhold til om planene og forberedelsene vil ende i en fullbyrdet ugjerning, må komme de potensielle ofrene – eller samfunnet – til gode, ikke de potensielle gjerningspersonene. Det er vel ikke å ta for hardt i at uskyldspresumsjonen settes under press når strafferetten endrer seg fra å være reaktiv til å bli preaktiv (Lomell 2014: 53–54).

PST-lederen for analyse ved PST, *Jon Fitje Hoffmann*, deler flere av Lomells bekymringer. Han stiller spørsmål ved om 22. juli-kommisjonens anbefalinger når det gjelder overvåkning, vil føre til et annet samfunn enn det vi har i dag, og om dette er et samfunn vi ønsker. Kommisjonen hadde hevdet at «med en bedre arbeidsmetodikk og et bredere fokus kunne PST ha kommet på sporet av gjerningsmannen før 22.7». Fitje Hoffmann mener det ikke er klart hvilke generelle kriterier som da skulle vært fulgt, og hvor mange andre personer som ifølge slike kriterier også ville blitt overvåket. Samtidig erkjenner kommisjonen at «forventningen til PSTs resultater er derfor en annen enn at tjenesten skal kunne oppdage og avverge alle trusler. Snarere er målet at PST skal kunne avverge mest mulig innenfor de verdimessige rammer som samfunnet setter» (22. juli-kommisjonens rapport, s. 365). Fitje Hoffmann kommenterer:

Etter mitt syn reflekterer kommisjonens ulike utsagn en generell ambivalens som eksisterer i samfunnet når det gjelder overvåkning. Vi nordmenn vil ikke overvåkes, men vi vil være trygge. Vi innser at terror kan skje, men samtidig krever vi (se Lomells drøftinger av forventinger om beskyttelse [...]) at terror skal avdekkes og avverges. Terror er så uakseptabelt at det skal rett og slett ikke kunne gjennomføres. Hvis det likevel skjer, må det ha blitt begått feil. Statsministeren sa 25. juli 2011: «Aldri mer 22. juli».

Dette utsagnet kan nok tolkes på ulike måter, men en nærliggende tolkning er at myndighetene, i alle fall på det tidspunktet, tok mål av seg til å forhindre *all fremtidig terror*. Da er ikke bare aksepten av risiko underkommunisert, men snudd på hodet. Man aksepterer at demokrati og et åpent samfunn innebærer risiko, men man tar likevel ansvaret for at terrorangrep ikke skal kunne skje (Fitje Hoffmann 2014: 88–89).

Fitje Hoffmann tar også opp at 22. juli-kommisjonen kritiserte PST for å være preget av en «forsiktighetskultur».

Kommisjonen vurderer at PST bør være preget av noe helt annet enn forsiktighet. Dette kommer tydelig fram når kommisjonen skriver at PST kunne «med fordel dyrket større grad av nysgjerrighet» [s. 395]. Hva ligger i et slikt utsagn, og hva mener man at PST bør gjøre? «PST må ha tilstrekkelige ressurser og settes i stand til å dele sin risikoforståelse og tilegne seg all nødvendig og relevant informasjon i de tilfeller der det er grunn til å undersøke om noen forbereder terrorhandlinger». Å kunne tilegne seg *all nødvendig og relevant informasjon* ville være en drømmesituasjon for en etterretnings- og sikkerhetstjeneste, der tjenesten selv måtte få avgjøre hva som er nødvendig og relevant.

Den faktiske situasjonen er en ganske annen, både hva gjelder kapasitet og lovhemler. [...] Mer bemerkelsesverdig er det kanskje at ingen i debatten har inn tatt det motsatte standpunktet, altså at en «uforsiktighetskultur» kunne ha større negative konsekvenser for samfunnet. Forventningen er intet mindre enn at man skal overvåke *alle* som planlegger terrorhandlinger, men *ingen* andre.

[...] Man kan litt forenklet si at dette er en refleksjon av en «dobbel nektelse» – det skal ikke forekomme urettmessig overvåkning eller registrering av personopplysninger i et fritt og demokratisk samfunn. Hvis det skjer, er det noen som må stilles til ansvar. Samtidig skal det heller ikke skje terrorangrep, og alle som kan tenkes å begå slike aksjoner i framtiden, skal være under overvåkning, slik at angrep skal kunne forhindres. Hvis terrorangrep likevel skjer, er det igjen noen som må stilles til ansvar. Ikke bare gjerningspersoner, men også de som hadde ansvar for å forhindre angrepet, og som dermed – på en eller annen måte – må ha feilet (Fitje Hoffmann 2014: 95–97).

Så langt om boken «Fra terror til overvåkning», som også inneholder en rekke andre interessante bidrag.

En ganske annen innfallsvinkel til debatten om sikkerhet og beskyttelse gir forsker ved Transportøkonomisk Institutt, *Sunniva Frislid Meyer* (2011, 2012a,b,c, 2013), som tok sin artikkelbaserte doktorgrad i statsvitenskap (UiO) på forebygging av terroristiske massedrap på offentlige kommunikasjonsmidler og andre offentlige mål gjennom ulike typer beskyttelsestiltak. Hun kombinerte abstrakt spillteori med praktisk orientert teori om situasjonell kriminalitetsforebygging, «crime scripts», og kriminalitetsforebygging gjennom «environmental design». Målet var å kunne etablere et analytisk rammeverk for å kunne prioritere bedre på hvilke potensielle terrormål man bør sette inn beskyttende tiltak. Hun argumenterte for at:

1. Myndighetene kan påvirke terrorister til å angripe mål som påfører samfunnet redusert skade gjennom prioritering av sikkerhetsressurser mellom potensielle mål. Dersom det ikke er mulig å avskrekke terroristene fra å angripe i det hele tatt, bør myndighetene forsøke å påvirke terroristene til å angripe mål som enten er godt beskyttet og/eller mindre sårbart.
2. Når myndighetene skal beskytte offentlige mål mot massedrapsangrep, bør de prioritere mål hvor man kan risikere et høyt antall døde, hvor det er lite personale eller anlegg hvor det er mange gjemmesteder, mange innganger, høy anonymitet eller høy systemsårbarhet.
3. Når det gjelder skinnbasert trafikk, bør tiltak som fokuserer på å redusere skaden av et bombeangrep prioriteres istedenfor tiltak som reduserer sannsynligheten for at et bombeangrep lykkes. Årsaken er at tiltak som reduserer skaden ofte er mer kostnadseffektive enn tiltak som reduserer sannsynligheten. Sikring av glass, styrking av bygninger mot strukturell kollaps og fjerning av ting som gir skadelige fragmenter koster mindre enn tiltak som reduserer sannsynligheten for at et eventuelt bombeangrep vil lykkes.

4. Det er viktig å tenke forebygging allerede ved planlegging av ny infrastruktur eller andre anlegg. Ved å tenke sikkerhet allerede i designfasen av for eksempel togvogner, kan skaden fra bombeangrep reduseres. Rask ventilasjon av gasser ved en innvendig eksplosjon kan redusere skadene som påføres passasjerene.

Meyers avhandling bygger på en generell beskrivelse av potensielle terrorister hvor det kun forutsettes at terroristene forsøker å oppnå en umiddelbar fysisk effekt av selve angrepet. For å gjøre de ovennevnte anbefalingene mer spesifikke, trengs det kunnskap om hvilke evner og ressurser terrorister besitter.

Prosjektet SORISK (The social determination of risk: critical infrastructure and mass transportation protection in the Norwegian civil aviation sector) var et konsortium med PRIO og SEROS ved Universitetet i Stavanger, finansiert av SAMRISK og AVINOR. Prosjektet var ledet av PRIO-forsker J. Peter Burgess. Prosjektet gjennomførte en analyse av risikooppfatning og sikkerhetstiltak ved norske lufthavner samt en av de største internasjonale flyplassene (Frankfurt i Tyskland). Sikkerhetstiltakene er stort sett de samme og reflekterer at det er den tradisjonelle teknologiske definisjonen av risiko som ligger til grunn for utforming av tiltakene.

Studien ga flere interessante observasjoner, bl.a. ble det oppdaget ulike organisatoriske kulturer innenfor flyplassene, med ulike oppfatninger av risiko. Det finnes ingen entydig oppfatning av hva som er trusselen og hva som kan gjøres for å redusere den. SORISK-prosjektets forskere argumenterer for at det vil være mer rasjonelt å tilpasse denne typen sikkerhetstiltak til lokale og kulturelle forskjeller når det gjelder risikoforståelse. Ulike nasjoner opplever risiko for internasjonal terrorisme forskjellig. Risiko er også et subjektivt og individuelt fenomen, samtidig som det understrekes at ulike organisatoriske kulturer på flyplassene og kompleksitet i oppgavefordeling, og ulike oppfatninger av ansvar og rammebetingelser, påvirker utformingen av sikkerhetstiltak.

En av hovedtesene i SORISK-prosjektet er at flysikkerheten i Europa er blitt svært objektorientert. Faren assosieres med potensielt sett farlige ting i passasjerenes bagasje og ikke på vurderinger av hvordan en eventuell terrorist ville tenke eller oppføre seg. Prosjektleder Peter Burgess (PRIO) peker også på at omfattende sikkerhetstiltak i seg selv kan skape en følelse av usikkerhet, f.eks. hvis du lander på en internasjonal flyplass i Europa og blir møtt av tungt bevæpnede politifolk eller soldater (Burgess 2009a, 2009b, Burgess & Begby 2009, Olsvik & Engen 2010).

Den forskeren i Norge som har gått dypest inn i problemene med å håndtere stor usikkerhet, er professor Terje Aven ved SEROS, Universitetet i Stavanger. Han har tidligere kritisert grunnlaget for mye av den rådende tenkning omkring risiko- og sårbarhetsanalyser (ROS-analyser), hvor man tradisjonelt har «beregnet» graden av risiko ut fra en formel om sannsynlighet og konsekvens (Aven 2008, 2010, 2011; Aven & Renn 2010; Aven, Baraldi, Flage & Zio 2014). Aven påviser at sannsynlighet er en størrelse som ikke lar seg beregne, fordi den er kjennetegnet ved fundamental usikkerhet og uforutsigbarhet. I boken *Risk, Surprises and Black Swans: Fundamental ideas and concepts in risk assessment and risk management* (Aven 2014) tar han for seg dette fenomenet, som ofte beskrives med metaforen «svarte svaner», altså utenkelige hendelser som likevel skjer, og med store konsekvenser. Her diskuterer han risiko og «svarte svaner» blant annet opp mot de uventede terrorangrepene 11. september 2001 og 22. juli 2011.

Sissel H. Jore ved SEROS-senteret, Universitetet i Stavanger, undersøkte i sitt doktorgradsarbeid (Jore 2012) hvordan terrortrusselen har blitt kommunisert i det norske samfunnet, og hvorvidt endringene i terrorforståelsen har bidratt til å legitimere antiterroriltak. Jore har spesielt undersøkt anvendelsen av risikobasert styring som prinsipp i terrorbekjempelsen. Datagrunnlaget er hentet fra fire samfunnsområder: terrorismeforskning, myndighetsdokumenter, mediaartikler og luftfartsindustrien. Doktorgradsarbeidet konkluderer med at den norske forståelsen av fenomenet terrorisme har endret seg drastisk. Imidlertid er ikke den norske terrordiskur-

sen ensartet, men den består av to ulike forståelsesrammer for hva terrorisme er og hvordan trusselen bør bekjempes. Analysene viser at antiterroriltak i Norge ikke er begrunnet ut fra risikovurderinger, men ut fra argumenter som internasjonale forpliktelser, solidaritet, moralske forpliktelser og føre-var-tenkning.

Jores avhandling stiller spørsmål ved bakgrunnen for implementeringen av antiterroriltak i Norge etter terrorangrepene i USA i 2001. Avhandlingen er et viktig bidrag til å forstå bakgrunnen for de allerede innførte antiterroriltakene. I tillegg er den et bidrag i den norske samfunnsdebatten etter 22. juli-angrepene fordi den gir rammer for ulike forståelser av terrortrusselen og holdninger til antiterroriltak i Norge.

Etter endt doktorgradsarbeid har Jore jobbet videre med hvordan samfunnet forstår og forholder seg til antiterroriltak. Hun har fokusert på hvordan man kan bygge samfunnsresiliens (robusthet) i forhold til terrorisme, og utfordringer for organisasjoner i å sikre seg mot denne typen trusler (Jore 2014; Jore og Moen 2015; Meyer, Jore & Johansen 2015). SEROS-senteret har eller har hatt flere forskningsprosjekter som omhandler tematikken sikkerhet i forbindelse med terrorisme, og hvordan aktører og samfunnet opplever og forholder seg til terrortrusler. I tillegg til prosjektene som er omtalt ovenfor, ser NORDSTEVA-prosjektet på hvordan flere trusler, blant annet terrorisme påvirker samfunnssikkerhet og verdier. Det EU-finansierte ValueSec-prosjektet har sett på bruken av kost-nytte-verktøy i sikringsarbeidet. SecurEd (også EU-finansiert) fokuserer på risikostyring, sikkerhet og sikring i urban transport. SEROS har også forskere som har vært tilknyttet FNs arbeid i kriseområder hvor flere terrorgrupper er representert, som i Irak og Somalia. Det arbeides med flere publiseringer om dette.⁴⁹

Franck Orban (2012) ved Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) har gjort en studie av hvilke utfordringer og dilemmaer terrorisme og voldelig radikaliseringsreiser for fengselsvesenet. En av utfordringene er at man i de siste årene har fått en rekke personer dømt for terrorrelaterte for-

⁴⁹ Beskrivelsen av Sissel Jores forskning er i hovedsak formulert av henne selv (med noen tilpasninger).

hold inn i norske fengsler. Det gjelder bl.a. personer som Anders Behring Breivik, Mulla Krekar (dømt for trusler), de tre som ble arrestert og senere dømt for terrorplanlegging i 2010, og det som trolig blir et økende antall hjemvendte fremmedkrigere som blir dømt for deltakelse i terrororganisasjoner. Det er en fare for at slike radikaliserede fanger kan fungere som radikaliseringsagenter overfor andre fanger i fengslene. Og i fengslene finnes det personer som er sårbare og lett påvirkelige. Noen ønsker en radikal endring i livet sitt, og religiøs eller politisk ekstremisme kan fremstå som et svar på deres behov. Det er velkjent fra andre land at fengsler *kan* bli drivhus for radikaliseringsprosess. En av utfordringene for fengselsvesenet blir derfor å håndtere de allerede radikaliserede fangene slik at de ikke får påvirke andre fanger i negativ retning, samtidig som deres grunnleggende rettigheter som fanger respekteres. Men erfaringer fra andre land har også vist at fengselsopphold for noen straffedømte ekstremister kan bli en anledning til avradikalisering. Orbans studie diskuterer mange av disse aspektene.

Tore Bjørge og *Ingvild Magnæs Gjelsvik* deltar i et internasjonalt komparativt forskningsprosjekt om «Who Does Not Become a Terrorist, and Why? Towards an Empirically Grounded Understanding of Individual Motivation in Terrorism». Den internasjonale prosjektgruppen vil intervju 10 deltakere fra 15 ulike bevegelser som representerer forskjellige (nasjonalistiske, islamistiske, venstreekstreme og høyreekstreme) militante bevegelser fra ulike deler av verden. Bjørge og Gjelsvik har ansvar for å intervju 10 personer som har deltatt i høyreekstreme grupper i Skandinavia. Målet for prosjektet er å få kunnskap om radikaliserede personer som valgte å *ikke* satse på voldelige strategier og virkemidler, men heller på andre måter å arbeide for sin sak. Det finnes mye forskning på hvordan personer radikaliseres inn i vold og terrorisme, men lite om de som ikke gikk den veien. Kunnskap om hva som får personer til å avbryte en radikaliseringsprosess på et tidlig stadium kan gi innsikter som kan brukes til forebyggende innsatser. Det kan også gi kunnskap for å bedre kunne skille mellom de som er farlige og de som ikke er det.

Tore Bjørgos helhetlige modell for forebygging av terrorisme og annen kriminalitet

Noe av utgangspunktet for *Tore Bjørgos* arbeider på dette feltet var mangelen på helhetlige modeller og strategier for forebygging av terrorisme og annen kriminalitet. I en forskningsrapport (2011) og to påfølgende bøker (2013, 2015) argumenterer han for at terrorisme må forstås som en alvorlig form for kriminalitet. Han viser hvordan en helhetlig modell for kriminalitetsforebygging kan gi grunnlag for en samlende forebyggingsstrategi hvor ulike forebyggingsaktører kan bidra med sine respektive virkemidler inn mot et felles mål – å redusere fremtidige terrorhandlinger og de negative konsekvensene av slike handlinger.

Det sentrale begrepet i modellen er «kriminalitetsforebyggende mekanismer», som forklarer hvordan et virkemiddel kan ha en kriminalitetsreducerende virkning. Det kan være mange ulike virkemidler som kan benyttes for å aktivere hver enkelt mekanisme. Samtidig kan ett enkelt virkemiddel også aktivere flere mekanismer samtidig. Bjørgo identifiserer ni generiske forebyggingsmekanismer: Bygge normative barrierer, redusere rekruttering, avskrekking, avverging, inkapasitering (uskadeliggjøring), beskytte sårbare mål og fjerne anledninger, redusere gevinster, redusere skade og få personer til å slutte med kriminalitet. Disse generiske forebyggingsmekanismene må spesifiseres inn mot bestemte kriminalitetsformer for å bli en forebyggingsstrategi. Da må man beskrive hvordan hver av de ni mekanismene virker inn på den aktuelle kriminalitetstypen. Hva slags virkemidler kan aktivere hver av mekanismene? Hvem besitter disse virkemidlene? Hvem er målgruppene for virkemidlene: hele befolkningsgrupper (primærforebygging), risikogrupper (sekundær-), problemgrupper (tertiær-) eller ofrene. Og endelig må man vurdere fordeler så vel som begrensninger, kostnader og utilsiktede bivirkninger ved de aktuelle virkemidlene. Spesifisert inn mot kriminalitetstypen terrorisme kan modellen skjematisk se slik ut:

Normdannelse mot aksept av vold og terror

- *Mekanisme:* Redusere radikaliserings ved å forsterke motforestillinger og normative barrierer mot bruk av vold og terrorisme; fjerne unnskyldninger og rettferdiggjøring.
- *Virkemidler:* Grunnleggende oppdragelse og sosialisering, lovgivning, offentlige uttalelser, holdningskampanjer, demonstrasjonstog, debatt og andre ytringer
- *Aktører:* Foreldre, skole, lovgivere, politiske eller religiøse ledere, opinionsdannere, media, likesinnede, etc.
- *Målgrupper:* Brede befolkningsgrupper, men også potensielle og aktive terrorister (primær, sekundær og tertiær)
- *Fordeler:* Virkemidler er demokratiske, lite repressive og ukontroversielle. Lave kostnader.
- *Ulemper og begrensninger:* Noen har ingen moralske skrupler mot å skade andre; normative barrierer kan falle under visse omstendigheter, slik at også moralske personer kan begå grusomme handlinger.

Redusere rekruttering til voldelig ekstremisme og terrorisme

- *Mekanisme:* redusere årsaker på samfunnsnivå og prosesser på gruppe- og individnivå som leder til deltakelse i voldelig ekstremisme og terrorisme.
- *Virkemidler:* Konfliktløsning, integrering, politiske prosesser, sosial utvikling, likestilling, rettssamfunn, m.m.
- *Aktører:* Politiske aktører, ungdomsarbeidere, frivillige organisasjoner, meglere, mfl.
- *Målgrupper:* Hele befolkningsgrupper og risikogrupper for voldelig radikaliserings (primær og sekundær)

- *Fordeler:* Kan gi positive effekter på flere felter enn terrorisme
- *Begrensninger og bivirkninger:*
 - Det finnes ingen enkelt hovedårsak til individuell radikaliserings eller fremvekst av terrorisme i et samfunn. Dette er komplekse prosesser.
 - Ofte vanskelig å gjennomføre effektive tiltak (f.eks. fjerne dype sosiale problemer, rotfestede konflikter, individuelle faktorer)
 - Tar ofte lang tid før tiltak gir effekt; vanskelig å måle effekter
 - Ofte andre årsaker som vedlikeholder terrorisme enn de som forårsaket at terrorismen oppsto

Avskrekking mot å begå terrorhandlinger

- *Mekanisme:* Øke kostnadene ved terrorisme gjennom trussel om straff eller gjengjeldelse, slik at potensielle terrorister velger å avstå
- *Aktører:* Politi, rettsapparat, militært forsvar, myndigheter
- *Målgrupper:* Aktive og potensielle terrorister (tertiær og sekundær)
- *Virkemiddel:* Represjon, kraftig voldsbruk, straff, økonomiske og diplomatiske sanksjoner
- *Fordeler:*
 - Kan være særlig effektivt overfor statlige sponsorer av terrorisme
 - Kan øke støtten til myndighetene i hjemmeopinionen
- *Begrensninger og bivirkninger:*
 - Tvilsom effekt overfor svært motiverte terrorister, særlig selvmordsaksjonister
 - Vanskelig å ramme aktører som ikke kan lokaliseres

- Kan lett ramme uskyldig tredjepart, for eksempel familie av selvmordsbombere
- Kan gjøre staten til speilbilde av terroristene
- Bidrar til voldsspiralen, gjør ikke noe med årsakene
- Kan spille inn i terroristenes strategi for krisemaksimering: Myndigheter reagerer på måter hvor de svekker seg selv

Avverging av planlagte terroranslag

- *Mekanisme:* Hindrer terrorister i å gjennomføre anslag gjennom å avsløre aksjoner i forkant
- *Virkemidler:* Overvåkning, avlytting, infiltrasjon og andre skjulte metoder, arrestasjoner i forkant, tidlig intervensjon med dialog og advarsel, bekymringssamtaler med radikalisererte personer (og foreldre), sikkerhetskontroller, informasjonsdeling mellom ulike etater og informasjon til publikum
- *Aktør:* Etterretning, (sikkerhets)politi, publikum, media
- *Målgrupper:* Aktive og potensielle terrorister (tertiær og sekundær)
- *Fordeler:*
 - Målrettet og konkret, redder liv, reduserer lidelser
 - Høy legitimitet, styrker tilliten til politi og myndigheter
 - Kan bryte en potensiell voldsspiral og opptrapping
- *Begrensninger og bivirkninger:*
 - Oppdager ikke alt; noen planlagte aksjoner slipper igjennom
 - Overvåkning og arrestasjoner kan ramme uskyldige, stigmatisering
 - Kan avverge for tidlig (til domfellelse) eller for sent
 - Har vi personell og kompetanse til å forstå hva som er under oppseiling?

Inkapsitering ved å frata (potensielle) terrorister evnen til å gjennomføre terrorhandlinger

- *Mekanisme:* Frata (potensielle) terrorister kapasiteten til å gjennomføre voldelige aksjoner
- *Virkemidler:* Arrestasjon, fengsling, dødelig vold, maktbruk, redusere tilgang til økonomiske ressurser, våpen, eksplosiver og andre innsatsmidler
- *Aktør:* Politi, militære styrker, fengsel, kontrollregimer
- *Målgrupper:* Hovedsakelig aktive, men også potensielle terrorister (tertiær og sekundær)
- *Fordeler:* Kan være effektivt for å sette nøkkelaktivister og grupper med begrenset medlemsmasse ut av spill.
- *Begrensninger og bivirkninger:*
 - Tvilomt hvor mye effekt denne strategien har på grupper med stor rekruttering og sterk sosial basis
 - Kan virke forsterkende på rekruttering og ekstremisme.
 - Represjon kan undergrave statens moralske legitimitet
 - Kan undergrave langsiktige forebyggingsstrategier
 - Kostbart å holde (potensielle) terrorister i fengsel lenge

Beskyttelse av sårbare mål mot terrorangrep

- *Mekanisme:* Gjøre det vanskeligere å kunne gjennomføre en spesifikk aksjon, slik at det kreves større anstrengelser og mer ressurser, risikoen for å bli oppdaget og stanset øker, og muligheter for å gjennomføre spesifikke typer terroraksjoner reduseres.
- *Virkemidler:* Stort spekter av mulige tiltak, f.eks. adgangskontroll, bagasjesjekk, TV-overvåkning, barrierer rundt utsatte bygninger, og mange andre typer kontrolltiltak.

- *Aktører:* Mangel! (Sikkerhetsvakter, kontrollorganer, plasseiere, div. myndigheter, næringsliv, publikum, m.m.)
- *Målgrupper:* Skal påvirke aktive og potensielle terrorister (tertiær og sekundær), men tiltakene rammer ofte alle i brede kategorier (primær). Skal også beskytte potensielle ofre mot fare.
- *Fordeler:* Har ofte umiddelbare og målbare effekter på spesifikke problemer. Målrettet, men virker også på andre typer kriminalitet.
- *Begrensninger og bivirkninger:*
 - Kan skape et kontrollsamfunn: Storebror-syndromet
 - Svært kostnadskrevenende; ingen ende på mulige terrormål
 - Symptombehandling; fjerner ikke årsaker til problemet
 - Kan forskyve problemet («displacement»)

Redusere skadevirkninger fra terrorhandlinger

- *Mekanisme:* Redusere skadevirkninger gjennom intervensjoner som er planlagt, forberedt og trent før en eventuell krisehendelse oppstår
- *Virkemidler:* Krisehåndtering, akutt bistand, psykologisk oppfølging, gjenopprettelse av vitale samfunnsfunksjoner, kommunikasjon, forhandlinger om løslatelse av gisler, m.m.
- *Aktører:* Politi, brannvesen, helsevesen, gisselforhandlere, div. myndigheter, frivillige organisasjoner, venner/familie
- *Målgruppe:* Ofrene for terror – enkeltpersoner, grupper, institusjoner og samfunnet som helhet
- *Fordeler:* Reduserer lidelser for ofrene, gjenoppretter trygghet og tillit til myndigheter

- *Ulemper og begrensninger:* Kostnadskrevenende, svak krisehåndtering undergraver trygghet og tillit

Redusere gevinstene fra terrorhandlinger

- *Mekanisme:* Gjøre bruk av vold mindre attraktivt ved å unngå å gi terroristene det de er ute etter. Grunnspørsmål: Hva prøver terroristene å oppnå? Oppmerksomhet, provosere frem overreaksjoner eller handlingslammelse, få myndigheter til å gi etter for krav.
- *Virkemidler:* Ikke reagere slik terrorister ønsker vi skal reagere
- *Aktører:* Politiske myndigheter, næringsliv, nyhetsmedier, gisselforhandlere, sivilsamfunn.
- *Målgruppe:* Terroristiske aktører og de som vurderer å bruke terror
- *Fordeler:* Kan redusere fremtidige terrorhandlinger og befeste myndigheters legitimitet
- *Ulemper og begrensninger:* Uunngåelig å gi terrorister mediedekning. «Patriotisk journalistikk» kan gjøre at media svikter sin kritiske rolle overfor myndighetenes politikk (jf. War on terror). Vanskelige dilemmaer oppstår hvis myndigheter blankt avviser å forhandle med terrorister, gisler kan miste livet.

Få terrorister til å slutte med terrorisme

- *Mekanismer:* Få aktive terrorister til å avslutte sin involvering i terrorisme, som enkeltpersoner eller gruppe, og reintegreres tilbake til samfunnet
- *Virkemidler:* Amnesti, vitneprogrammer, forhandlinger, politiske prosesser, alternativer til vold, hjelp til avhoppere, rehabiliterings- og deradikaliseringprogrammer

- *Aktør:* Myndigheter, rettsapparat, NGO-er, fredsmeklere, mfl..
- *Målgruppe:* De som er involvert i terrorisme (tertiær)
- *Fordeler:*
 - Kan få slutt på terrorkampanjer, og dermed redusere vold og lidelser.
 - Kan redusere terrorgruppers størrelse og motvirke rekruttering
 - Kan gi viktig etterretningsinformasjon og vitnemål i rettsaker
- *Begrensninger og bivirkninger:* Amnesti kan misbrukes, og kan være vanskelig å akseptere for terroristenes ofre. Kan undergrave rettsprinsipper og rettsbevissthet.

Bjørgo fremholder at ikke noe enkeltstående virkemiddel, ingen forebyggingsmekanisme eller forebyggingsaktør alene kan redusere et terrorismeproblem tilstrekkelig. Og satser man ensidig på noen få repressive forebyggingsmekanismer, slik Bush-administrasjonen gjorde med sin «krig mot terrorisme», blir virkemidlene ofte voldsomme, og skaper mange negative bivirkninger. En mer helhetlig strategi som gjør bruk av hele spekteret av både «harde» og «myke» forebyggende mekanismer og virkemidler, trenger ikke å la de enkelte virkemidlene være like tunge. Dermed dempes også en del av de negative bivirkningene (Bjørgo 2013: 95–98).

I sin nyeste bok viser Bjørgo (2015) at modellen med ni forebyggende mekanismer er en generisk modell for forebygging av alle former for kriminalitet. I tillegg til terrorisme viser han hvordan modellen også kan anvendes på så forskjellige kriminalitetsformer som innbrudd i bolig, kriminelle ungdomsgjenger, bilkjøring i rus og organisert kriminalitet med utspring i 1 % MC-klubber.

6

Forskning på forebygging av radikaliserings og ekstremisme i Skandinavia og Europa

I årene etter terrorangrepene i USA 11. september 2001 har det vært en enorm økning i den internasjonale forskningen på terrorisme og voldelig ekstremisme. I de første årene var det meste av forskningsinteressen rettet mot al-Qaida og beslektede grupper, som ble oppfattet som en trussel utenfra. Etter terrorangrepene i Nederland i 2004 og spesielt etter Londonbombene i 2005 ble man klar over at terrorisme også kan oppstå blant egne innbyggere («homegrown»). Denne erkjennelsen ble særlig påtvingende i Europa, hvor det ble avslørt og avverget en rekke slike terrorplott i årene etter 2005. Problemet ble definert som «radikaliserings» – at personer i økende grad aksepterer bruk av vold for å oppnå politiske, religiøse eller ideologiske mål, og at de som følge av radikaliseringsen også involverer seg i terrorisme. Det ble derfor stort behov for å få en bedre forståelse av slike radikaliseringsprosesser, hvordan man eventuelt kan identifisere radikalisererte personer, og hvordan man kan forebygge at noen blir radikaliseret.

Nordiske forskere har levert sentrale bidrag på dette feltet. Som nevnt i innledningen forsøkte vi å få en oversikt over denne forskningen ved at vi i slutten av januar 2015 sendte ut et enkelt spørreskjema til 12 forskere i Danmark, Sverige og Finland hvor vi bl.a. ba om innspill på hvem som er de sentrale forskerne på feltet, og hva som er de sentrale forskningste-

maene. Denne henvendelsen ga dessverre meget magert utbytte (svarprosent 0), så vi har måttet prøve å få en viss oversikt på annet vis. Etter nyttige møter med terrorismeforskere ved Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) har vi et brukbart overblikk over forskningen i Danmark, mens vi ikke har fått tilsvarende informasjon om forskningen i Sverige og Finland. Bildet vi gir på de neste sidene, er derfor både skjevt og mangelfullt, men gitt de knappe tidsfristene vi har hatt, var dette alt vi fikk med oss i denne omgang. Vi valgte å kutte ut Finland i denne oversikten.

Forskning på terrorisme, radikalisering og forebygging i Danmark

Blant våre nordiske naboland er det imidlertid gode grunner til å legge mest vekt på den danske forskningen på dette feltet, både fordi forskningsinnsatsen har vært sterkest her i de siste årene, og fordi det er i Danmark myndighetene i de siste årene har hatt den sterkeste satsingen på å forebygge voldelig ekstremisme.

Danmark har hatt betydelig erfaring med terrorisme av ulikt slag gjennom flere tiår. Den venstreradikale «Blekingegadebanden» gjennomførte på slutten av 1980-tallet en serie ran og andre kriminelle handlinger for å finansiere den palestinske terrororganisasjonen PFLP (Knudsen 2007a, 2007b).⁵⁰ Høyreekstremister sto trolig bak en kraftig brevbombe som drepte en venstreradikal aktivist i 1992. Militante islamister har også stått bak en rekke terrorplott i Danmark, særlig i etterkant av publiseringen av Muhammed-karikaturene i Jyllandsposten i 2006. De fleste plottene har blitt avverget, men 14. februar 2015 ble det gjennomført et terrorangrep med to drepte og mange sårede i København. Danmark er også et av de landene i Europa hvor flest har reist som fremmedkrigere til Syria/Irak i forhold til folketallet.

⁵⁰ En dansk politimann ble skutt og drept i forbindelse med et av disse ranene. Det var også planer om å kidnappe en svensk industrileder mot løsepenger, og holde ham skjult i ei hytte på Nesodden i Norge.

Den danske regjeringen bevilget 10 millioner danske kroner for perioden 2007–2010 til Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) for å drive forskning på terrorisme. Dette ble fornyet med en ny treårsperiode for 2011–2013, og for ett år om gangen deretter (Andersen 2014: 6). Denne finansieringen har ført til at DIIS har utgjort det absolutte tyngdepunktet i dansk terrorismeforskning de siste årene.⁵¹

De mest sentrale terrorismeforskerne på seniornivå ved DIIS er Lars Erslev Andersen, Manni Crone og Ann-Sophie Hemmingsen. Mens Andersen har arbeidet mest med internasjonal terrorisme og anti-terror i Midtøsten, har Crone og Hemmingsen i større grad forsket på hjemme dyrket terrorisme og fremmedkrigere. DIIS-miljøet har gitt ut tre bøker/rapporter som oppsummerer mye av terrorforskningen på en lett tilgjengelig måte: *DIIS om terror* dekker forskningsinnsatsen i perioden 2007–2009, *Ti år efter 11. september 2001* (Andersen mfl. 2011), samt *Terrorisme og trusselvurderinger* (Andersen 2014). Her har de fleste forskerne som har vært knyttet til DIIS-forskningen om terrorisme, gitt sine bidrag.

Ann-Sophie Hemmingsen (2010) skrev sin doktoravhandling om tre danske terrorsaker, med særlig henblikk på hvordan motivasjonen for å begå terrorhandlinger kunne oppstå blant danske muslimer. Hun baserte sin avhandling på et analyseperspektiv om jihadisme som motkultur og som kultiske miljøer (se også Hemmingsen 2014b). Hun har senere fulgt opp med artikler om selve rettssakene i etterkant av disse terrorsakene (Hemmingsen 2012, 2013). I den siste tiden har hun også forsket på vestlige fremmedkrigere som drar til konfliktområder for å grunnlegge Utopia (Hemmingsen 2014).

Manni Crone (2014, 2014b) har i sin forskning blant annet tatt et oppgjør med den gjengse oppfattelsen av «radikalisering» som prosess der en

⁵¹ Det hører med til historien at Dansk Folkeparti ikke likte at DIIS fikk denne bevilgningen, og krevde at Dansk Folkeparti skulle få plukke ut et annet forskningsmiljø som skulle få like mye penger. Dermed fikk islamismeforskeren Mehdi Muzzafari ved Aalborg Universitet tildelt 10 millioner danske kroner for å etablere «Centre for Studies in Islamism and Radicalisation». Dette ble ingen suksess, og bevilgningen ble ikke forlenget. Senteret er nå nedlagt.

person først tar opp i seg radikale, ekstremistiske eller militante islamistiske ideer, som så naturlig leder til voldelig handling. Det er ingen nødvendig sammenheng mellom ekstremistiske ideer og handlinger. Det er ofte helt andre prosesser enn ideologi som leder unge mennesker til å delta i terroristiske handlinger. For mange er det estetikken som formidles gjennom jihad- og martyrvideoer, og tiltrekningen til våpen, risiko og spenning, som appellerer til unge menn.

Current understandings of radicalization tend to underscore the cognitive dimension of a radicalizing process. The adoption of radical religious ideology is seen as the first step in a process that might eventually lead to terrorism and violence.

The present article challenges this intellectualist vision of radicalization and suggests that pathways to Muslim militancy could also be apprehended as embodied practices of self-government. Building on three years of ethnographic fieldwork within a militant milieu in Copenhagen, the article looks into how young Muslims govern themselves to become activists, jihadis and martyrs. It suggests that radicalization is increasingly enabled by aesthetic media (jihad- and martyr-videos) which through identification and mimetic practice can enable a transformation of the body and the «body techniques» (Fra abstract til Crone 2014b).

I artikkelen «Global eller Regional Jihad? Foreign Fighters og al-Qaida retorik i al-Shabaabs nationalistiske oprørskamp» konkluderer *Lars Erslev Andersen* og *Louise Wiuff Moe* (2015) at al-Shabaab ikke har en global agenda, og at sympatisørene derfor ikke utgjør noen terrortrussel i Danmark.

Tobias Gemmerli (2014a, 2014b) ved DIIS har gjort en meget utførlig gjennomgang av forskningen om online-radikalisering. Gemmerli diskuterer de mest fremherskende definisjonene og antakelsene i litteraturen om online-radikalisering opp mot den mer generelle forskningslitteraturen om radikalisering. Han peker på at radikaliseringsbegrepet i litteraturen om online-radikalisering ofte beskrives implisitt og baserer seg på en rekke forenklete modellantakelser som de fleste radikaliseringsforskere allerede har forlatt. Litteraturen om online-radikalisering postulerer ofte

en sammenheng mellom radikalt online-innhold og politisk vold, og forutsetter at Internettets mange ekstremistiske fora har en direkte påvirkning på unge menneskers handlingsvilje. Men noen slik påvirkningsrelasjon er ennå ikke empirisk påvist, og «viljen til vold» forblir et ubesvart mysterium. Litteraturen om online-radikalisering ender derfor ofte i tendensiøse trusselbeskrivelser og uvitenskapelige sirkelslutninger, hevder Gemmerli (2014a).

En del av DIIS-forskningen har en tydelig kritisk orientering ved at forskerne primært ønsker å sette et kritisk søkelys på hva myndighetene gjør innenfor feltet forebygging av voldelig ekstremisme, og at man ikke ser det som sin oppgave å bidra til å forbedre myndighetenes innsats (Lars Erslev Andersen & Louise Wiuff Moe, til review, 2015a). Man er også oppatt av at trusselbilder blir brukt til å legitimere utvidet støtte til antiterror-initiativer og til å øke ressurser og fullmakter til etterretningstjenestene (Lars Erslev Andersen & Louise Wiuff Moe, under utgivelse 2015b).⁵² De er særlig kritiske til at den forebyggende innsatsen mot radikalisering baserer seg på en form for profilering av personer som oppfyller visse kjennetegn. Et annet dilemma i den danske modellen for antiradikalisering er at det mangler en solid, empirisk basert teori og definisjon for hva som menes med «radikalisering». Disse problematiske trekkene ved den danske forebyggingsmodellen følger med på lasset når danske myndigheter «eksporterer» sin modell til andre steder i verden, bl.a. til Kenyas innsats mot al-Shabaab, hevder de (Lars Erslev Andersen & Louise Wiuff Moe, under utgivelse 2015a).

Ved siden av forskningen ved DIIS har det også vært mye relevant forskning ved Aarhus Universitet. En av de mest sentrale forskerne her har vært *Mark Sedgwick*, som ved siden av sine omfattende studier av islamisme også har skrevet om radikalisering og antiislamisme (Sedgwick 2010 og 2013).

⁵² Disse DIIS-forskerne plasserer seg her klart innenfor skoleretningen «Critical studies of terrorism».

Men den som i særlig grad har drevet forskning på forebygging av radikaliserings og ekstremisme, er *Lasse Lindekilde* (2009, 2010, 2012, 2012a, 2012b, 2015, 2015b; Kühle & Lindekilde 2012; Lindekilde & Sedgwick 2012). Lindekildes perspektiv på myndighetenes innsats mot radikaliserings er i hovedsak kritisk, ved å påpeke en rekke reelle og potensielle negative bivirkninger av tiltakene. Men han har også en konstruktiv innfallsvinkel ved å se på hva som fungerer med innsatsene, og hvordan de eventuelt kan fungere bedre. I en helt fersk artikkel gir Lindekilde (2015) en nyttig oversikt over «Dansk forebyggelse af ekstremisme og radikalisering 2009 - 2014: Udviklingstendenser og fremtidige udfordringer», hvor han diskuterer utviklingen fra den første handlingsplanen mot radikaliserings (av Fogh Rasmussen-regjeringen i 2009) til den andre handlingsplanen (av Thorning-Schmidt-regjeringen i 2014). I konklusjonen skriver han blant annet:

Dansk radikaliseringsforebyggelse har i perioden fra 2009 til 2014 gjennomgået en markant utvikling. På en række områder er der sket en professionalisering af indsatser, sofistikering af teknikker samt organisatorisk bundfældelse, som har sikret centrale initiativers overlevelse og modning i perioden. Det gælder først og fremmest de individuelle interventioner via mentorer, som i dag hviler på et solidt psykologisk grundlag med tilhørende individuelle udredningsværktøjer og udviklingsplaner samt semiprofessionelle mentorer [...]. Hertil kommer PET's forebyggende indsatser med præventive samtaler og dialog med radikale miljøer, som er blevet udviklet, udvidet og forfinet. Endelig kan nævnes udbredelsen af lokale samarbejder omkring radikaliseringsforebyggelse mellem kommune og politi, som har skabt det fornødne organisatoriske fundament for eksempelvis uddannelsen af frontpersonalegrupper. [...]

Samlet tegner der sig et billede af et policy-område, som i dag fremstår langt mer teknisk sofistikeret, nuanceret i sin forandringslogik og praksisviden samt fokuseret omkring nogle bestemte kerneaktiviteter. Alt sammen utviklingstendenser som er positive forandringer til det bedre. Men implementeringen af den nye handlingsplan for 2014 står fortsatt over for utfordringer. Det gjelder således håndteringen av spændingen mellom omsorg og sanksjoner introdusert i handlingsplanens innsats i forhold til syriensfrivillige. Her eksisterer en reel fare for, at tiltag kommer til at virke modsattrettet fremfor supplerende. Utfordringer eksisterer også fortsatt i forhold til at afstemme forventninger, målsætninger og forståelsesrammer mellom forskjellige faggrupper involvert i radikaliseringsforebyggelse – en utfordring som er vokset med utvidelsen av

aktørkredsen via civilsamfundssporet. Denne afstemning er nødvendig for at undgå misforståelser og feilvurderinger af sager. Endelig er der et akut behov for at præcisere målsætningerne og succeskriterierne for en række initiativer og dermed muliggøre egentlige outcome-evalueringer af indsatser samt undgå mytedannelser omkring motiverne for indsatser (Lindekilde 2015b).

Psykologiprofessor *Preben Bertelsen* ved Aarhus Universitet har arbeidet med klinisk oppfølging av hjemvendte fremmedkrigere. Dette skjer i tilknytning til det tverrfaglige samarbeidet mellom Aarhus Kommune og Østjyllands Politi for å forebygge radikaliseringsprosesser (den såkalte Aarhus-modellen). I en artikkel (Bertelsen 2015, under utgivelse) beskriver han Aarhus-modellen med vekt på tiltakene for tidlig intervensjon og exit. Innsatsen er rettet både mot personer involvert i høyreekstremer og i militante islamistiske miljøer. Modellen har et analysesenter («Info-hus») hos Aarhus-politiet – bemannet med to meget erfarne polititjenestemenn med sterke kommunikasjonsferdigheter – som vurderer innkomne bekymringsmeldinger og hvorvidt det er behov for tiltak overfor personer som synes å være inne i en alvorlig radikaliseringsprosess. Et av oppfølgingstiltakene er mentorinnsats. Kommunen har et team med ti mentorer med spesialopplæring. Det er også etablert nettverksgrupper for foreldre som har ungdommer i ekstremistiske miljøer. Det ble i 2013 også opprettet et eget exit-program for hjemvendte fremmedkrigere. Formålet er å hjelpe personer som ønsker å komme ut av en ekstremistisk løpebane med å finne en vei tilbake til samfunnet. Det inngås i så fall en exit-avtale med denne hjemvendte personen, som da kan få tilbud om hjelp med arbeid, utdanning, bolig, psykologisk oppfølging og terapi eller annen medisinsk hjelp. Ved Roskilde Universitet arbeider historikeren *Chris Holmsted Larsen*, som har forsket på politisk ekstremisme både på det ytre høyre og det ytre venstre. Han har bl.a. forfattet rapporten «Politisk ekstremisme i Danmark» for Social- og Integrationsministeriet (Larsen 2012).

Anja Dalgaard-Nielsen (2010, 2013, 2014), tidligere DIIS-forsker og senere sjef for Center for Terroranalyse og ansvarlig for forebygging ved

Politiets Efterretningstjeneste (PET), har utgitt to meget relevante artikler fra et praktikerperspektiv. «Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know», og «Promoting Exit from Violent Extremism: Themes and Approaches». Spesielt denne siste artikkelen gir meget relevant innsikt i hvordan det er mulig å påvirke holdninger og atferd hos deltakere i voldelige ekstremistmiljøer gjennom exit-samtaler. Slik oppsummerer hun selv sine funn, som i tillegg til forskning også er basert på erfaringer fra PETs egen innsats på feltet:

Drawing on research into voluntary exit from violent extremism, this article identifies themes and issues that seem to cause doubt, leading to exit. It then provides a perspective on how these natural sources of doubt might best be brought to bear in connection with an exit program by drawing on social psychology and research into persuasion and attitude change. It is argued that an external intervention should stay close to the potential exiter's own doubt, make the influence attempt as subtle as possible, use narratives and self-affirmatory strategies to reduce resistance to persuasion, and consider the possibility to promote attitudinal change via behavioral change as an alternative to seek to influence beliefs directly (Dalgaard-Nielsen 2013).

Sosialantropologen *Tina Wilchen Christensen* skriver en artikkelbasert doktoravhandling ved Roskilde Universitet om «A Question of Participation – Disengagement from the Extremist Right», med en casestudie av det svenske Exit-prosjektet. Flere av artiklene som inngår i avhandlingen, er allerede publisert. Avhoppere som oppsøker Exit-prosjektet for å få hjelp, blir tildelt en mentor som bistår dem gjennom prosessen med å komme tilbake til et vanlig liv. Det spesielle med det svenske EXIT-prosjektet er at mentorene selv har bakgrunn som tidligere deltakere i det nynazistiske miljøet. Christensen (2014) gir en detaljert analyse av samhandlingsprosessene som oppstår mellom mentorene og klientene, og hvordan mentorene med sin spesielle erfaringsbakgrunn har særlige forutsetninger for å oppnå tillit og kunne nå frem med råd og erfaringer overfor klientene. Mange av avhopperne sliter med skamfølelse for det de har vært med på, og fordi de har kastet bort mange år av sitt liv på en ekstremistisk bevegelse. De frykter fordømmelsen fra samfunnet og fra hjelpeapparatet.

Mentorene fordømmer derimot ikke – de har vært der selv, men har overvunnet skammen og har vist at det er mulig å bygge seg et godt liv også for en ex-nazist. Christensens studie har stor relevans for etableringen av avhopperprosjekter, også for prosjekter som ikke nødvendigvis baserer seg på tidligere ekstremister som mentorer. Blant annet viser hennes forskning tydelig at slike exit-prosjekter bør ta utgangspunkt i avhoppernes livssituasjon og behov, og hvor målet i første omgang bør være å endre atferd, ikke «deradikalisering». Det svenske EXIT-prosjektet unngår å konfrontere avhoppernes ideologi i første omgang. Holdningsendring skjer gradvis gjennom at klientene erfarer at deres tidligere verdensbilde ikke lenger gir mening i den nye sosiale virkelighet de blir tatt inn i. Etter hvert som avhopperne ikke lenger deltar i det nazistiske miljøet, mister dette gamle verdensbildet knyttet til Vit Makt-verdenen etter hvert sin sosiale forankring og troverdighet. Mentorene, som selv har erfaringsbakgrunn fra Vit Makt-miljøet, fører klientene inn i en annen sosial virkelighet og praksis hvor likeverd og prososiale verdier naturlig inngår.

Stine Finne Jacobsen og Steffen Jensen (2011) ved Rehabiliterings- og Forskningscentret for Torturofre i København har også laget en rapport om «Fra bekymring til handling i arbeidet med unge og radikaliserings».

Denne rapport søker at fremstille, hvordan medarbeidere i deres daglige arbeide reflekterer over bekymrende adferd hos unge, og hvordan det politiske mandat om øget fokus på forebygging av ekstremisme og radikaliserings forhandles lokalt. Rapporten presenterer forhold, fremmet i analysen av medarbeideres overvejelser og handlinger, der er viktige at overveje og adressere i forebyggende innsatser rettet mot unge og radikaliserings (Jacobsen & Jensen 2011: 2).

De poengterer at det er ulike forståelser blant offentlige ansatte om hva «radikaliserings» er, og hva «urovekkende» oppførsel består i, og at dette skaper uklarheter om mål og midler for innsatsen.

I tillegg til den akademiske forskningen på radikaliserings, ekstremisme og forebygging finnes det også flere danske journalister som gjennom

omfattende kildestudier og intervjuer har skrevet meget solide og dyptpløyende bøker om både den venstreekstreme organisasjonen Blekingebanden (Knudsen 2007a, 2007b) og om fremveksten av militant islamisme i Danmark (Skjoldager 2009). Begge disse forfatterne beskriver inngående hvordan unge mennesker gradvis ble radikalisert inn i voldelig ekstremisme – om enn i helt ulike ideologiske retninger.

Forskning på terrorisme, radikalisering, hatkriminalitet og forebygging i Sverige

Sverige har en lang tradisjon for forskning på høyreekstremisme og nynazisme. En av de mest sentrale i denne forskningen er historikeren *Heléne Lööw*. Hun skrev sin doktoravhandling på Nazismen i Sverige før, under og like etter 2. verdenskrig (Lööw 1990), og har senere fulgt utviklingen i den svenske nynazismen opp til vår tid, særlig gjennom tre bøker som dekker tidsperioden 1924–1979, 1980–1999, og 2000–2014 (Lööw 2004, 1999, 2014).

En annen av veteranene innenfor forskning på høyreekstremisme er *Anna-Lena Lodenius*, opprinnelig undersøkende journalist som har blitt frilansforsker og utreder. I 1991 skrev hun boken «*Extremhögern*» sammen med Stieg Larsson (daværende journalist, nazismeeekspert og senere kjent forfatter av Millennium-serien). Senere har hun utgitt en rekke bøker og artikler, særlig om høyreekstremisme, men også om andre former for ekstremisme (bl.a. *Gatans parlament – om politiska våldsverkare i Sverige* fra 2006). Hun har markert seg som en skarp kritiker også av de som vil bekjempe høyreekstremisme med vold (2006). Hun har dessuten gjennomført en evaluering av det svenske Exit-prosjektet (2010).

Forskerparet *Berit Wigerfelt* og *Anders S. Wigerfelt* (2001) har studert fremveksten av et nynazistisk ungdomsmiljø i lokalsamfunnet Klippan i Skåne. Mediebildet og stigmatiseringen av lokalsamfunnet Klippan hadde

mange fellestrekk med det som skjedde i Brumunddal. Studien diskuterer også hvilke tiltak som ble iverksatt av kommunen og sivilsamfunnet.

Religionshistorikeren *Mattias Gardell* tok sin doktorgrad på svart nasjonalistisk islam i USA. Boken *Rasrisk* (1998/2003) handler om to nasjonalistiske bevegelser i USA: den svartmuslimske raseradikale organisasjonen Nation of Islam og hvite raseradikale bevegelser som Aryan Nation og Ku Klux Klan. Han utga i 2005 boken *Bin Ladin i våra hjärtan: globaliseringen och framväxten av politisk islam*, og er senere mest kjent for boken *Islamofobi* (2010).

Magnus Ranstorp ved Forsvarshögskolan (forskningsdirektør ved CATS, Centrum för Asymmetriska Hot- och TerrorismStudier) er den internasjonalt mest kjente forskeren i Sverige når det gjelder mer generell forskning på terrorisme, voldelig radikaliserings og militant islamisme. I tillegg til å være en internasjonalt ledende ekspert på Hizballah, Hamas og al-Qaida har han også vært sentral i forskningen på voldelig radikaliserings og fremmedkrigere. Blant hans mange publikasjoner på dette feltet er antologien *Understanding Violent Radicalisation: Terrorist and Jihadist Movements in Europe* (2010). Ranstorp utga i 2013 sammen med Peder Hyllengren en svært relevant studie om «Förebyggande av våldsbejakande extremism i tredjeland : åtgärder för att förhindra att personer ansluter sig till väpnade extremistgrupper i konfliktzoner». Oppdrettet fra den svenske regjeringen var å:

1. belysa gode eksempler fra relevante EU-länder på förebyggande arbeid mot våldsbejakande extremism i tredjeland, med fokus på åtgärder som syftar till att förhindra att individer ansluter sig till väpnade extremistgrupper i konfliktzoner,
2. belysa hur diasporagrupper kan involveras i arbetet för att förebygga våldsbejakande extremism i tredjeland, och särskilt i verksamhet som syftar till att förhindra att individer ansluter sig till väpnade extremistgrupper i tredjeland, och

3. lämna förslag på lämpliga åtgärder för att stärka det förebyggande arbetet mot våldsbejakande extremism i tredjeland (Ranstorp & Hyllengren 2013: 8).

Erfaringene ble særlig hentet fra Storbritannia, Nederland, Tyskland og Danmark, men man hentet også inn erfaringer om forebyggende innsatser fra «mottakerlandene» Pakistan og Somalia. Rapporten er på nesten 300 sider, men sammendraget på ca. 40 sider inneholder de viktigste erfaringene (og særlig på s. 20–27).

Bråttförebyggande Rådet (BRÅ) og Säkerhetspolisen (SÄPO) utga i 2009 en rapport om «Våldsam politisk extremism: Antidemokratiske grupperinger på yttersta höger- och vänsterkanten» (Korsell et al. 2009). Studien beskriver både miljøene, organisasjonsformene, ideologiene, voldskriminaliteten, hvem som deltar, og motivasjonene. Dessuten diskuteres også hvilke forebyggende tiltak som er satt inn og som kan settes inn for å redusere disse ekstremismeproblemene. I 2010 utga Säkerhetspolisen en tilsvarende rapport om «Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige».

Justitiedepartementet oppdaterte i 2014 begge disse rapportene i en ny rapport, «Våldsam politisk extremism i Sverige – nuläge och tendenser». Av disse tre rapportene er det rapporten om «Våldsam politisk extremism: Antidemokratiske grupperinger på yttersta höger- och vänsterkanten» (Korsell et al. 2009) som går mest detaljert inn på forebyggende tiltak overfor de bevegelsene som denne rapporten tar for seg. Det savnes en tilsvarende analyse av forebyggende innsatser rettet mot islamistisk ekstremisme i Sverige.

En svensk sosioøkonomisk analyse av destruktive subkulturer (Lundmark-Nilsson & Nilsson 2012) viser at deltakelse i ekstremistiske subkulturer og gjenger medfører store kostnader for samfunnet, både som direkte følge av de kriminelle handlingene (bl.a. materielle tap og skader, medisinsk behandling, rettsprosess og fengselsopphold), men særlig på

grunn av de langsiktige følgene for både ofrene og gjerningspersonene (bl.a. psykiske senskader, sosial marginalisering og arbeidsledighet).

En gjengkriminell person som lever i et slikt miljø i 15 år, skaper samfunnskostnader på cirka 23 mill. SEK. I en tilsvarende periode kan en dypt involvert Hvit Makt-aktivist forårsake samfunnskostnader på cirka 30 mill. SEK. En organisert kriminell gjeng på 15 personer kan på en 15 års tid skape samfunnskostnader på cirka 244 mill. SEK, om man ser bort fra samfunnets totale systemkostnader for beskyttelse [bl.a. politiinnsats og sikkerhetstiltak]. Om man inkluderer disse kostnadene, stiger summen til 430 mill. SEK (Lundmark-Nilsson & Nilsson 2012: 89–90).

Forskerne viser at hver gang man lykkes i å forebygge at et ungt menneske får en karriere i et ekstremistisk eller kriminelt miljø, vil det spare samfunnet for store kostnader, og er derfor samfunnsøkonomisk sett en svært lønnsom investering.

Sverige har en betydelig mer omfattende forskning på hatkriminalitet enn vi har hatt i Norge. Sentralt i denne forskningen står kriminologiprofessoren *Eva Tiby*, som gjennom sin doktoravhandling og oppfølgende studier særlig har undersøkt hatkriminalitet mot homofile kvinner og menn (1999, 2000, 2001, 2004, 2006, 2007, 2009), men også islamofobisk hatkriminalitet mot barn (2012).

Birgitta Löwander og *Mirjam Hagström* (2011) tar for seg «Antisemitism och islamofobi – utbredning, orsaker och preventivt arbete». De gir også eksempel på forebyggende tiltak og gode eksempler på hvordan man kan arbeide for å redusere diskriminering, fordommer og hatkriminalitet (2012: 40–51). En rekke andre studier av ulike former for hatkriminalitet er tilgjengelig på Forum för levande historia (www.levandehistoria.se), som har en stor materialbank.

Skandinavias eneste professor i etterretningsanalyse, *Wilhelm Agrell* (2005), har forsket mye på hvordan terrorisme og andre tilsiktede hendelser med katastrofale konsekvenser kan oppdages i forkant og avverges eller håndteres på skadereduserende måter. Agrell (2013) har bl.a. gjort en analyse av «Den svarta svanen och dess motståndare : Förvarnings-

aspekter på attentaten i Oslo och på Utøya 22 juli 2011», hvor han tar for seg i hvilken grad det fantes tilstrekkelige indikatorer på at et terrorangrep var under oppseiling til at det kunne vært mulig å avverge angrepet.

Europeisk forskning på forebygging av radikaliserings, ekstremisme og terrorisme

Mange europeiske land har hatt erfaring med alvorlige former for voldelig ekstremisme og terrorisme lenge før 11. september 2001 (se Engene 2004, 2007). Italia, Tyskland og Frankrike har hatt sterke utslag av både venstre- og høyreterrorisme. Nord-Irland/Storbritannia, Spania og Frankrike har gjennom mange tiår slitt med etno-nasjonalistisk terrorisme. I de siste årene har alle disse landene også fått sterk føling med jihadistisk terrorisme. De har derfor også hatt lange tradisjoner for forskning på terrorismefenomenene, årsakene til at unge mennesker går inn i disse ekstremistiske miljøene og aktivitetene, og hva som kan settes inn av tiltak for å forebygge og bekjempe disse problemene. Det finnes derfor et knippe forskere som har arbeidet med terrorismespørsmål gjennom lange forskerkarrierer, og som til dels fortsatt er aktive. Her kan nevnes veterangenerasjonen med Paul Wilkinson (Skottland, 1937–2011), Alex P. Schmid (Nederland/Østerrike), Donatella della Porta (Italia), Fernando Reinares (Spania), Max Taylor (Irland/Skottland), Xavier Raufer (Frankrike), Richard Clutterbuck (UK), Alison Jamieson (UK/Italia), Peter Waldman (Tyskland) og Wilhelm Heitmeyer (Tyskland). En «mellomgenerasjon» av europeiske terrorismeforskere ble aktive fra 1990-tallet (eller litt før), med blant andre Rogelio Alonso (Spania), John Horgan (Irland/USA) og Andrew Silke (UK). De skandinaviske forskerne Magnus Ranstorp (Sverige), Brynjar Lia (Norge) og Tore Bjørge (Norge) hører også med i denne generasjonen, som altså startet å forske på terrorisme i god tid før 11. september 2001.

De al-Qaida-inspirerte terrorangrepene i USA 11. september 2001, Madrid i 2003, Amsterdam i 2004 og i London 2005 førte til en sterk vekst

i terrorismeforskningen i Europa. Særlig etter London-bombene, hvor det ble klart at dette var begått av personer som hadde vokst opp i vestlige land, ble en av de mest sentrale hovedproblemstillingene å få svar på hvordan slike personer ble radikalisert, hva som kunne gjøres for å forebygge slik radikalisering, eller i det minste å oppdage det så tidlig at disse radikaliserte personene kunne stanses før de rakk å begå voldshandlinger. Mye av forskningsressursene ble satt inn på nettopp dette feltet, og det ble endatil etablert flere europeiske forskningsentre som hadde «radikalisering» i navnet. Eksempler er «Centre for the Study of Radicalisation and Contemporary Political Violence» (CSRV, Aberystwyth University, UK), «International Centre for the Study of Radicalisation» (ICSR, King's College, UK) og det nå nedlagte «Center for Forskning i Islamisme og Radikaliseringssprosesser» (CIR, Aarhus Universitet, Danmark).

Men selv om «radikalisering» for alvor kom på den forskningspolitiske dagsorden etter 2005, har det vært drevet mye forskning på akkurat de samme fenomenene i de foregående tiårene, knyttet til deltakelse i både venstreekstremer, høyreekstremer og militante etnonasjonalistiske bevegelser. Tilsvarende ble «deradikalisering» et hett forskningstema i Europa fra rundt 2008, men selve prosessene med hvorfor og hvordan personer trekker seg ut av ekstremistiske bevegelser, hadde vært studert på 1990-tallet, både når det gjaldt avhoppere fra venstreekstremer bevegelser i Italia (av Alison Jamieson og Donatella della Porta) og fra høyreekstremer grupper i Skandinavia (av Katrine Fangen og Tore Bjørgo).

Hvor finner man så dagens ledende europeiske forskningsmiljøer og -sentre når det gjelder forebygging og bekjempelse av radikalisering og voldelig ekstremisme?

Storbritannia har flere av de ledende sentrene på dette feltet. «International Centre for the Study of Radicalisation» (ICSR) ved King's College i London, under ledelse av Peter Neumann, har i de siste par årene konsentrert innsatsen på forskning om fremmedkrigere, men har også gjort viktige studier på «The Challenge of Online Radicalisation: A Strategy

for Action» og «Prisons and Terrorism: Radicalisation and Deradicalisation in 15 Countries». Studiene finnes tilgjengelig på hjemmesiden <http://icsr.info/>.

«The Centre for the Study of Terrorism and Political Violence» (CSTPV) ved University of St. Andrews i Skottland er det eldste av alle de europeiske forskningssentrene på dette feltet, opprinnelig startet av Paul Wilkinson og Bruce Hoffman i 1994. Flere av de mest sentrale europeiske terrorismeforskerne her har vært eller er tilknyttet dette sentret (bl.a. Alex P. Schmid, Magnus Ranstorp, John Horgan, Max Taylor, Louise Richardsson, Richard English, mfl.). Dette senteret har en bredere forskningsmessig agenda enn ICSR, men har i stor grad arbeidet med temaer knyttet til forebygging og bekjempelse av terrorisme og voldelig ekstremisme.

Ved University of East London er det også et aktivt forskningsmiljø rundt professor Andrew Silke, som er Director of Terrorism Studies. Han har skrevet/redigert viktige bøker om *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical issues in Management, Radicalisation and Reform*, *The Psychology of Counter-Terrorism*, og flere andre.

«Institute for Strategic Dialogue» i London (<http://www.strategicdialogue.org/>) er tungt involvert i forskning og utvikling av forebyggingstiltak mot radikaliserings og voldelig ekstremisme. De tar for seg både høyreekstremisme og militant islamisme, og er orientert mot praksisfeltet. De har mye nyttig å bidra med i praktisk forebyggende arbeid mot radikaliserings. Her er Vidhya Ramalingam en sentral forsker, særlig på temaer som Exit-programmer og forebygging av høyreekstremisme.

Det er også en rekke enkeltstående britiske forskere som har kommet med viktige og relevante bidrag i forskningen om forebygging av radikaliserings og ekstremisme. Her kan særlig nevnes Basia Spalek (2013, 2014) ved Kingston University, som har forsket på hvordan lokalsamfunn (og etniske «communities») kan bidra til å forebygge terrorisme. Statsviteren Matthew Goodwin ved University of Nottingham er en av Storbritannias ledende forskere på ekstremisme, og særlig høyreekstremisme.

Leiden-universitetet i Nederland har også lange tradisjoner innenfor terrorismeforskning. Alex P. Schmid var tidligere den sentrale forskeren der (han var blant annet veileder for Tore Bjørgo, som tok sin doktorgrad i Leiden i 1997). Siden 2007 har terrorismeforskningen vært samlet ved Leiden-universitetets campus i Haag, hvor det ble opprettet et «International Center for Counter-Terrorism» (ICCT) som et konsortium sammen med Netherland's Institute of International Relations 'Clingendael' (tilsvarende NUPI) og T.M.C. Asser Instituut i internasjonal rett. Professor Edwin Bakker er en av de sentrale forskerne på senteret, i tillegg til at Alex P. Schmid også gjennom lengre tid har vært tilknyttet ICCT som gjesteforsker. ICCT har et nært samarbeid med «the Dutch National Coordinator for Counterterrorism» (NCTb).

I Tyskland er det flere relevante forskningsmiljøer. Ved Universitetet i Bielefeld bygget professor Wilhelm Heitmeyer opp et «Institute for Interdisciplinary Research on Conflict and Violence» (IKG), som også står bak tidsskriftet «International Journal of Conflict & Violence». Senteret har særlig vært kjent for forskning på høyreekstremisme, men har også dekket mange andre felter. Etter at prof. Heitmeyer nylig gikk av med pensjon (men er fortsatt aktiv som forsker), har professor Andreas Zick overtatt som instituttleder.

I Berlin er «Friedrich Ebert Stiftung» et viktig kompetansesenter innenfor forskning på voldelig ekstremisme. Også her har mye av innsatsen vært rettet mot høyreekstremisme. Ralf Melzer og Sebastian Serafin er sentrale forskere her.

Det finnes også sterke forskningsmiljøer i Italia, bl.a. rundt professor Donatella della Porta ved «European University Institute» i Firenze. Hun har forsket på både venstreekstremisme, høyreekstremisme, sosiale bevegelser, demonstrasjoner og hvordan politiet håndterer demonstrasjoner og opptøyer. Den norske forskeren Lars Erik Berntzen tar her sin doktorgrad om «Anti-Islamic Opposition and Rhetoric: A Political Phenomenon from the Mainstream to the Extreme» under veiledning av della Porta).

Frankrike har mye solid forskning på militant islamisme, bl.a. i miljøet rundt professor Olivier Roy, tidligere forskningsleder ved «Centre national de la recherche scientifique», CNRS. Han er nå ved European University Institute i Firenze. En annen sentral forsker er prof. Farhad Khosrokhavar ved «Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales» (EHSS), som blant annet har forsket på islamistisk radikaliserings i fengsler.

I Spania regnes Francesco Reinales og Rogelio Alonso ved Rey Juan Carlos-universitetet i Madrid som de fremste terrorismeforskerene. De har begge arbeidet mye med etnonasjonalistisk terrorisme (ETA, IRA), men også ulike typer mottiltak.

7

Konklusjoner, kunnskapshull og forskningsbehov

Dette avsluttende kapitlet gir en kortfattet oppsummering av forskningsstatus innenfor ulike former for voldelig ekstremisme, men uten forsøk på å lage noen syntese av innholdet i forskningen. Deretter kommer et avsnitt om hva slags forventninger man kan ha til at forskningen kan svare på spørsmål om «hva virker og hva virker ikke» når det gjelder metoder og virkemidler for å forebygge radikaliseringsprosesser og ekstremisme. Videre diskuteres noen overordnede spørsmål om forskningsetikk og begrensninger i hva slags data forskere kan samle og systematisere, sammenliknet med hva undersøkende journalister kan gjøre. Til slutt kommer det viktigste: Hva anser vi som de mest åpenbare kunnskapshullene i forskningen på forebygging av radikaliseringsprosesser og ekstremisme, og hvilke temaer foreslår vi bør vektlegges i en fremtidig forskningssatsing på dette området?

Oppsummering

Det er gjort mye forskning i Norge og Skandinavia på radikaliseringsprosesser og voldelig ekstremisme av ulike ideologiske retninger. Det meste av forskningen har tatt for seg fenomenene i seg selv uten å være særlig opptatt av de forebyggende aspektene eller mulighetene. En del av forskningen har imidlertid beskrevet radikaliseringsprosesser på en slik måte at det gir kunnskap om mulige intervensjonspunkter for forebyggende innsatser. Men det er bare en liten andel av forskningen som direkte og eksplisitt tar

for seg hvordan man kan forebygge radikalisering og voldelig ekstremisme, eller vurderer slike innsatser fra et kritisk eller evaluerende perspektiv. Denne forebyggingsrelevante forskningen er dessuten svært ulikt fordelt på ulike former for ekstremisme og i ulike tidsperioder.

Den mest systematiske forskningsinnsatsen med et uttalt siktemål om å produsere kunnskap for å forebygge voldelig ekstremisme skjedde i perioden 1991 til 2005, og da var det høyreekstremisme, rasistisk vold og gjenger det handlet om. Det var et lite forskningsmiljø, med Yngve Carlsson og Tore Bjørgo i spissen, som sto for det meste av denne forskningen, men med viktige bidrag fra flere av deres kolleger (bl.a. Katrine Fangen, Thomas Haaland, Herman von der Lippe, Inger-Lise Lien og Frøydis Eidheim). Et kjennetegn ved denne forskningen var nærhet til – og kunnskapsutveksling med – praktikere i de offentlige etatene og frivillige organisasjonene som arbeidet med å iverksette forebyggende tiltak. Forskerne (særlig Yngve Carlsson og Tore Bjørgo) vurderte og evaluerte forebyggende virkemidler og tiltak som praktikerne hadde iverksett, og kom selv med innspill til nye metoder og strategier. Norske forskere formidlet i denne perioden forskningsbasert kunnskap til resten av Skandinavia og til dels Europa om hvordan man kunne forebygge og bekjempe høyreekstreme ungdomsmiljøer og gjenger med «myke» virkemidler som Exit-satsing, foreldrenettverksgrupper, forebyggende samtaler og veiledningsmetoder.

Det er grunn til å tro at denne praksisnære forskningen bidro til at det forebyggende apparatet ble mer kunnskapsbasert, effektivt og målrettet i sine innsatser, og at dette i sin tur medvirket til at de voldelige høyreekstreme ungdomsmiljøene i stor grad ble «demontert» og forsvant som problem i Norge utover 2000-tallet. Men etter hvert som problemet med høyreekstreme ungdomsmiljøer forsvant, gikk de aktuelle forskerne over på andre arbeidsområder og temaer. I perioden fra 2005 til etter 22. juliangrepene i 2011 pågikk det nesten ingen akademisk forskning om høyreekstremisme i Norge.

Samtidig endret selve fenomenet seg betydelig. Den nye «antijihadismen» var ikke lenger et fenomen knyttet til marginaliserte ungdommer, men ofte heller veletablerte voksne, og aktivismen foregikk i hovedsak i sosiale medier på nettet, ikke på gata. De forebyggingsmetodene som hadde vist seg effektive overfor sosialt marginaliserte ungdommer i de høyreekstreme miljøene på 1990- og tidlig på 2000-tallet, var ikke like relevante overfor helt andre målgrupper og fenomener. I etterkant av 22. juli-angrepene har det igjen kommet i gang en del forskning på høyreekstremisme i Norge. Men det er knapt noen norske forskere som har tatt for seg hvordan man kan møte denne nye formen for høyreekstremisme. Det viktigste unntaket er Lars Gule (2012), som har skrevet bok om hvordan man kan imøtegå disse aktivistene på nettet og i sosiale medier. Også Anne Birgitta Nilsen (2014) har bidratt til å vise hvordan man kan imøtegå hatefulle ytringer.

Det har også vært lite forskning på hatkriminalitet i Norge, særlig sammenliknet med Sverige. På 1990-tallet ble det forsket mye på rasistisk og fremmedfiendtlig vold (særlig av Tore Bjørgo). Det mest sentrale norske forskningsmiljøet på hatkriminalitet i dag er ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret). I tillegg drives det noe forskning ved Politihøgskolen når det gjelder hatkriminalitet mot LHBT-personer, og trusler mot politikere. I Sverige er forskning på hatkriminalitet langt mer omfattende enn i Norge.

Forskningen på venstreekstremisme i Norge har vært nokså begrenset, og i hovedsak handlet om fenomenet AKP og hvordan norske ungdommer kunne slutte seg til en slik totalitær bevegelse. Den mer gateorienterte, militante aktivismen har i liten grad vært gjenstand for akademisk forskning. Noen av de som har forsket på høyreekstreme miljøer (Katrine Fangen, Yngve Carlsson og Tore Bjørgo), har også skrevet om hvordan voldelige angrep fra antirasister virket mot sin hensikt ved å bidra til å forsterke samholdet og ekstremismen i de høyreekstreme ungdomsmiljøene. Men ut over demonstrasjonsvold og sammenstøt med meningsmotstandere generelt har voldelig venstreekstremisme utgjort et nokså begrenset problem i Norge,

særlig sammenliknet med situasjonen i Sverige og Danmark. Dermed er det kanskje ikke så rart at det heller ikke har vært noen stor etterspørsel etter forskning om forebygging av venstreekstremisme.

Det er likevel behov for ny forskning om militant antirasisme og den dynamikken som oppstår mellom dem og deres fiender på den ytre høyresiden. En slik forskning bør helst ha et bredere skandinavisk perspektiv eller europeisk perspektiv, ettersom disse bevegelsene i høy grad er transnasjonale

I Norge har det vært drevet omfattende forskning på militant islamisme: Den ledende aktøren her har vært TERRA-prosjektet ved FFI, som etter oppstarten i 1999 raskt etablerte seg i den internasjonale forskningsfronten på dette området. De har konsentrert sin innsats om terroristiske aktører knyttet til eller inspirert av al-Qaida. Det meste av deres forskning har handlet om militant jihadisme i den muslimske delen av verden, men de har også bidratt med viktig forskning om jihadisme i Europa og Skandinavia (og mer nylig i Norge), blant annet knyttet til radikaliseringsprosesser, lokale aktivisters koblinger til globale jihadistnettverk og fremmedkrigere. TERRA-forskerne har i liten grad sett på forebygging og bekjempelse, men deres påbegynte prosjekt om (norske) fremmedkrigere vil ha en god del oppmerksomhet rettet mot forebygging, rehabilitering og andre mottiltak.

Også andre norske forskere og fagmiljøer har arbeidet med militant islamisme og jihadisme, men har i liten grad sett på forebygging. Derimot er det igangsatt to nye forskningsprosjekter som mer eksplisitt tar for seg forebygging av radikaliseringsprosesser. Det ene er RADISKAN-prosjektet, finansiert av Forskningsrådets SAMRISK-program og basert på FFI, om diskurser og effekter av forebygging av radikaliseringsprosesser i Skandinavia. Det andre og mest praksisnære prosjektet er om «Kommunenes rolle i forebygging av radikaliseringsprosesser og voldelig ekstremisme», finansiert av KS og Justisdepartementet som ledd i Handlingsplanen mot radikaliseringsprosesser og voldelig ekstremisme. Dette er et samarbeidsprosjekt mellom NIBR og

NMBU. Prosjektets to hovedspørsmål er: Hvilke utfordringer står kommuner og lokalsamfunn overfor når det gjelder radikaliserings og voldelig ekstremisme? Og hvordan kan dette forebygges og bekjempes lokalt? Studien undersøker hvilke organisasjonsformer og tiltak kommunene tar i bruk, og hvordan tiltakene fungerer.

Terrorismeforskningen i Norge har vært ganske omfangsrik og mangfoldig, og har hevdet seg godt opp mot den internasjonale forskningsfronten. Hovedmiljøene i Norge har vært ved FFI, NUPI, Politihøgskolen og Universitetet i Bergen. Mye av forskningen har vært knyttet til spesifikke former for politisk ekstremisme, særlig militant islamisme og høyreekstremisme. Den mer forebyggingsrelevante terrorismeforskningen har sett på så vel samfunnsmessige årsaker til terrorisme som hva slags drivkrefter og omstendigheter som ligger til grunn for individuell radikaliserings og rekruttering til voldelig aktivisme. En del av forskningen har også tatt for seg virkemidler og mottiltak mot terrorisme, både forebyggende, kontrollerende og repressive tiltak, til dels ut fra et kritisk perspektiv.

Hva virker, og hva virker ikke?

Om hva forskningen (ikke) kan svare på

Det eksisterer til dels urealistiske forventninger om at forskningen skal komme opp med resultater som viser klart og tydelig hva slag tiltak som virker og hva som ikke virker for å forebygge radikaliserings og ekstremisme. Den positive tanken er at politikere og policyutviklere på basis av forskningsresultater skal kunne satse på «evidensbaserte» tiltak og slippe å kaste bort ressurser på det som ikke virker. En viktig skoleerfaring innenfor evalueringsforskningen, Campbell Collaboration, som i Norge er representert gjennom Kunnskapscenteret, har vært en sterk talsmann for dette. De går inn for at kun evalueringer som er basert på en eksperimentell metodikk med forsøksgrupper og kontrollgrupper, kan gjøre krav på å frembringe evidensbasert kunnskap om hvilke tiltak som virker og hva

som ikke virker, og dette skal i sin tur være retningsgivende for policy og praksis. Denne typen evalueringer av forebyggings tiltak overfor voldelig ekstremisme og radikaliserings har imidlertid vist seg å frembringe svært magre resultater. Det er ytterst få evalueringer av relevante tiltak som er basert på slike kontrollerte forsøk.

Dette fremgår tydelig av en norsk oversiktsstudie (Johansen, Wollscheid & Einagel 2014) om «Forebygging av ideologisk radikaliserings – et systematisk litteratursøk med sortert referanseliste». Det var Seksjon for velferdstjenester ved Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten som fikk i oppdrag av Politidirektoratet og Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) å utføre et systematisk litteratursøk med påfølgende sortering av mulig relevante studier. Oppdraget var å identifisere empiriske studier som undersøker effekten av og erfaringer med tiltak som har til hensikt å forebygge radikaliserings, fortrinnsvis blant ungdom. Forskerne oppsummerte:

Søket resulterte i totalt 13511 referanser. Av disse ble 18 studier vurdert som mulig relevante i henhold til inklusjonskriteriene. Vi identifiserte to mulig relevante systematiske oversikter om tiltak mot religiøs radikaliserings. Vi identifiserte to kontrollerte studier (en RCT og en ikke-randomisert kontrollert studie). Disse studiene undersøkte effekten av å fremme offerbevissthet og kunnskap om menneskerettigheter, og effekten av opplærings i å bedre relasjonen mellom ulike (kulturelle) grupper. Vi identifiserte åtte kvalitative studier som utforsket erfaringer med ulike forebyggende tiltak mot radikaliserings. De øvrige studiene hadde casestudiedesign, mixed methods-design eller hadde uklare studiedesigner.

Vi har identifisert kun to små kontrollerte studier som målte effekt av to ulike forebyggende tiltak mot radikaliserings. Det foreligger dermed ikke noe empirisk grunnlag for å utarbeide en systematisk oversikt om effekt av forebyggende tiltak mot radikaliserings (Johansen, Wollscheid & Einagel 2014: 2).

En mulig tolkning er at de forskerne som arbeider med forebygging av radikaliserings og ekstremisme, generelt har mangelfull kompetanse i forskningsmetode og spesielt innenfor evalueringsmetodikk. En mer nærliggende forklaring er at forebygging av radikaliserings og ekstremisme er et felt hvor virkemidlene vanligvis (og nødvendigvis) er av en slik art at det

er svært krevende og oftest umulig å evaluere effektene gjennom kontrollerte forsøk.⁵³

Noen sentrale evalueringsforskere er skeptiske til denne ortodokse og ensidige anvendelsen av eksperimentelle forskningsdesigner for å veilede policy og praksis innenfor kriminalitetsfeltet. Blant de fremste kritikerne er Ray Pawson og Nick Tilley (1997), med sin bok *Realistic Evaluation*. De hevder at denne eksperimentelle metodikken ikke nødvendigvis hjelper oss til å finne ut om programmer og intervensjoner gir intenderte og uintenderte konsekvenser, fordi man ikke tar tilstrekkelig høyde for konteksten et virkemiddel blir satt inn i. Et bestemt virkemiddel kan ha sterke positive effekter i én sosial sammenheng eller overfor én bestemt målgruppe, og ingen effekt eller sterke negative bivirkninger i en annen sammenheng eller overfor en annen gruppe. Pawson og Tilley hevder at meta-studier basert på å sammenholde ulike eksperimentelle forsøk med samme virkemiddel nærmest av nødvendighet vil ende opp med sprikende eller svake resultater. Grunnen til dette er at slike studier ikke er interessert i hvordan de kontekstuelle forholdene spiller inn, noe som maskerer interessante og relevante forskjeller, og dermed blir til liten hjelp for policyutviklere (Pawson & Tilley 1997: 30–54).

Man kan derfor ikke fastslå at et virkemiddel enten er effektivt eller ikke, og at de samme virkemidlene alltid vil gi de samme resultatene, slik den ortodokse eksperimentelle evalueringstradisjonen synes å forutsette. Effekten av et tiltak er helt avhengig av hvilken sosial sammenheng og under hvilke omstendigheter det iverksettes, hevder Pawson og Tilley (1992). Det som gir den tilsiktede virkning i én sammenheng, vil ikke nødvendigvis virke i et annet lokalsamfunn eller overfor en annen målgruppe. Mens den tradisjonelle eksperimentelle evalueringsskolen er opptatt av hva som virker, vil den realistiske evalueringsretningen heller stille spørsmålet om hva som virker i hvilken sammenheng (Pawson & Tilley 1997: 55–82).

⁵³ Den følgende teksten i dette underkapitlet er hentet fra Bjørgo (2015) *Forebygging av kriminalitet*, s. 259–274.

Nøkkelspørsmålet for evalueringsforskning er å finne ut hvordan og under hvilke forhold et gitt virkemiddel vil innvirke [på et problem]. Selvfølgelig vil effektene noen ganger være uønskede, noen ganger vil de være ønskede, og noen ganger vil det være en blanding av ønskede og uønskede effekter. Utstyrt med en forståelse av hvordan virkemidler gir ulike resultater under ulike omstendigheter, vil policymakers og praktikere være bedre i stand til å fatte avgjørelser om hvilke tiltak de skal iverksette under hvilke forhold (Tilley 2000: 4).

Forebyggende samtaler (eller bekymringssamtaler) er et eksempel på et virkemiddel som synes å være virksomt i svært ulik grad overfor ungdommer som deltar i ulike typer voldelige ekstremistmiljøer. Slike samtaler ble utviklet til en mer systematisk metodikk av forebyggende tjeneste ved Manglerud politistasjon på midten av 1990-tallet i forbindelse med deres arbeid med høyreekstreme ungdomsmiljøer, og ble senere standardisert av Politidirektoratet (2011).⁵⁴ Politiets sikkerhetstjeneste (PST) brukte metodikken med gode resultater overfor høyreekstreme ungdomsmiljøer (særlig Vigrid) på første halvdel av 2000-tallet. PST mener selv at denne intervensjonen medvirket til at de fleste som ble utsatt for den, bestemte seg der og da for å bryte med ekstremistmiljøet. Det var derfor god grunn til å tro at dette også ville være en effektiv metode overfor muslimske ungdommer som lot seg radikalisere inn i miljøer som støttet jihadistisk ekstremisme og terrorisme da dette begynte å bli et problem i Norge fra rundt 2010 og utover. Resultatene av denne innsatsen har imidlertid ikke vært like oppløftende. Politiet har hatt vanskelig for å få disse ungdommene (og unge voksne) i tale, og har i langt mindre grad lyktes med å overtale dem til å trekke seg ut av de militante islamistmiljøene, eller hindre dem i å dra som fremmedkrigere til Syria. Det skyldes neppe at virkemidlet i seg selv er dårlig, men at forutsetningene for at det skal virke, er svakere overfor denne målgruppen. Årsakene til dette kan nok være sammensatte. Blant

⁵⁴ Det har ikke vært gjennomført noen omfattende vitenskapelig evaluering av denne metoden, men flere interne og eksterne evalueringer peker i samme retning (Carlsson & Haaland 2004: 95-102; Winsnes 2005; Olsen 2011) - at bekymringssamtaler var en meget effektiv metode overfor norske ungdommer som deltok i høyreekstreme miljøer.

annet har politiet trolig lettere for å etablere en viss grad av tillit og forståelse i sin relasjon til etnisk norske ungdommer enn til muslimske ungdommer med innvandrerbakgrunn, som i utgangspunktet ofte har et dårligere forhold til politiet og mindre tillit og svakere bånd til samfunnets institusjoner. Andre forebyggingsaktører enn politiet kan overfor noen personer sannsynligvis ha bedre forutsetninger for å nå frem med dette virkemidlet, for eksempel ungdomsarbeidere, religiøse ledere, respekterte eldre fra deres eget minoritetsmiljø, eller personer som selv har en fortid i ekstremistmiljøet. Det ville uansett være nyttig å få mer systematisk kunnskap om hvorfor en metode som forebyggende samtaler fungerer bedre i noen sammenhenger og overfor noen målgrupper enn andre, og hvordan man kan tilpasse iverksettelsen av dette virkemidlet slik at det fungerer bedre for flere målgrupper. Det er også viktig å få bedre kunnskap om hva som eventuelt gjør at noen forebyggingsaktører trolig er mer effektive i å iverksette denne typen virkemiddel enn andre, og hvilken betydning personlige egenskaper og relasjoner har for hvilken effekt det får. Men foreløpig er det gjort lite evalueringsforskning for å fremskaffe slik praktisk anvendbar kunnskap om forebyggende samtaler.⁵⁵

Et dilemma med evaluering av forebyggende innsatser mot radikalisering eller voldelig ekstremisme, er å kunne isolere effekten av et bestemt tiltak fra effekter av andre tiltak som også er iverksatt overfor samme problem. Det er dette problemet man forsøker å løse gjennom kontrollerte eksperimenter hvor man forsøker å isolere effekten av et tiltak ved å holde andre faktorer mest mulig konstante. Dette kan være en meget god kilde til kunnskap, men den har sine begrensninger. Slike

⁵⁵ En av de få studiene som ut fra både teoretisk og praktisk kunnskap analyserer hvordan man på en mer effektiv måte kan bruke samtaler for å få ekstremister til å trekke seg ut, er Anja Dalgaard-Nielsens (2013) «Promoting Exit from Violent Extremism: Themes and Approaches». Studien går nærmere inn på forutsetninger for å kunne påvirke ekstremister til å endre atferd, og hun diskuterer også situasjoner hvor det er vanskelig å få til atferdsendring. Analysen er imidlertid basert på teori, ikke empirisk evaluering. Men i tillegg til å være forsker har Dalgaard-Nielsen vært sjef for forebyggende avdeling i Politiets Efterretningstjeneste (PET) i Danmark, så hun skriver på grunnlag av solide praktiske erfaringer.

eksperimentelle situasjoner er som regel nokså kunstige, og det er bare visse typer intervensjoner som lar seg isolere på denne måten. Mange virkemidler blir benyttet i sammenhenger hvor det enten er praktisk umulig eller etisk uforutsvarlig å etablere realistiske kontrollgrupper.⁵⁶

En annen utfordring i forlengelsen av dette er å evaluere forebyggende innsatser som er basert på en helhetlig strategi hvor det settes inn et bredt spekter av virkemidler. Da må man enten evaluere totalresultatet, men uten å kunne vite sikkert hvilke virkemidler som bidro sterkest til resultatet, eller man må evaluere flest mulig av de enkelte virkemidlene separat for å kunne få et best mulig bilde av hvilke virkemidler som ga hovedsakelig positive effekter eller overveiende negative bieffekter. Likevel er det fortsatt utfordrende å se hvordan de ulike virkemidlene interagerer, forsterker og utfyller hverandre.⁵⁷

Forskningsetiske begrensninger og paradokser

Det har fremstått som et paradoks i arbeidet med denne kunnskapsoversikten at akademiske forskere har måttet forholde seg til noen begrensninger som andre forfattere innenfor journalistiske faglitterære sjangere ikke har latt seg begrense av. Strenge forskningsetiske rammer har gjort at forskere ikke har kunnet gjøre bruk av datamateriale som journalister har fått tilgang til. Dette har vært særlig påfallende i Breivik-saken og i forbindelse med norske fremmedkrigere.

⁵⁶ Et eksempel hvor eksperimentelle studier med kontrollgrupper er problematisk både etisk og metodisk, gjelder evaluering av exit-programmer, særlig der intervensjonen er basert på at avhopperen selv tar initiativet til å kontakte programmet for å få hjelp til å komme ut av miljøet. Da vil det være direkte uetisk å avvise annenhver av dem som ber om hjelp, ut fra at de skal tjene som kontrollgruppe. Dessuten vil en slik avvisning trolig påvirke deres exit-prosess på en negativ måte, slik at de i større grad kommer tilbake i miljøet enn de ellers ville gjort. Dermed vil også resultatet av eksperimentet påvirkes. Pawson og Tilley (1997: 36) påpeker også at mange forebyggende innsatser nettopp er basert på selvseleksjon og motivasjon fra deltakerne for å være effektive, og at kontrollgrupper derfor ikke fungerer som evalueringsmetodikk.

⁵⁷ Problematikken rundt evaluering av helhetlige innsatser for å forebygge voldelig ekstremisme (og kriminalitet generelt) diskuteres mer inngående i Bjørge (2015), s. 259–266.

Det ligger i de ulike profesjonenes rammebetingelser og metodikk at journalistiske arbeider etter slike store hendelser som 22. juli-angrepene ofte kommer mye raskere ut enn forskningsarbeider. Akademisk forskning baserer seg på en mer tidkrevende metodikk og ikke minst mer omstendelige forskningsetiske godkjenningsprosedyrer og referee-prosesser. Aage Borchgrevink og Åsne Seierstad har gjort omfattende bruk av taushetsbelagte dokumenter (bl.a. rapporter fra Statens senter for barne- og ungdomspsykiatri og politiavhør) som de åpenbart må ha fått tilgang til gjennom lekkasjer (trolig utlevert fra noen av de mange advokatene som var involvert i 22. juli-rettssaken). Seierstad forteller for eksempel i sitt etterord at hun hadde gjort bruk av både taushetsbelagte psykiatrirapporter og politiavhørene i saken.

Om barndommen til Anders Behring Breivik har jeg fått uvurderlig informasjon gjennom rapportene fra Statens senter for barne- og ungdomspsykiatri. Jeg har også snakket med fagfolk som observerte ham i denne perioden. Jeg har vurdert det dithen at denne saken er av så stor offentlig interesse at det har vært riktig å innhente opplysninger fra taushetsbelagte rapporter. [...] Jeg har også gjort bruk av politiavhørene i saken. Jeg har kunnet bla og lese i titusener av sider med avhør, bevis og bakgrunnsdokumenter. I noen sammenhenger har jeg brukt direkte sitater fra avhørene. [...] Jeg har valgt å bruke disse dokumentene som ikke er offentlig tilgjengelige fordi jeg anser terrorsaken som så viktig å belyse at det kan rettferdiggjøres (Seierstad 2013: 526–527).

Akademiske forskere kan ikke gjøre det samme uten å møte sterke sanksjoner fra forskningssystemet. Høsten 2012 startet jeg (Tore Bjørge) sammen med Cato Hemmingby (forskerkollega ved Politihøgskolen) prosessen med å få innsyn i politiavhørene av Breivik etter forskriftsmessig prosedyre: Innhenting av informert samtykke fra Breivik, søknad om innsyn til Riksadvokaten, behandling i Rådet for taushetsplikt og forskning, melding til Personvernombudet, endelig godkjenning fra Riksadvokaten, og anmodning til Oslo Politidistrikt om utlevering av materialet. Det var først langt ut på sommeren 2013, etter nærmere ni måneder, at vi endelig fikk tilgang til avhørmaterialet. Da jeg fortalte dette til den undersøkende journalisten Kjetil Stormark, lo han godt og sa: «Dette kunne du fått av

meg!» Det kunne vi sikkert. Men som forskere kunne vi ikke benyttet taushetsbelagt materiale som var fremkommet gjennom lekkasjer, men måtte gå den omstendelige veien. Og vi ville heller aldri fått tillatelse til å gjøre bruk av personsensitivt materiale som lekkede psykolograpporter til barnevernet, slik Borchgrevink og Seierstad benyttet. Og Marit Christensens metoder for å intervju Anders Behring Breiviks mor ville aldri ha oppfylt forskningsetiske krav om informert samtykke. Dette illustrerer noen av skillene mellom hva undersøkende journalister kan tillate seg å gjøre, og hvilke etiske rammer og begrensninger forskere må holde seg innenfor. Stort sett er det bra at forskere opererer innenfor strenge forskningsetiske normverk, selv om prosedyrene kan være unødig langdryge. Men det er et tankekors at journalister, som generelt synes å være langt mindre opp-tatt av personvern og anonymisering, kan gjøre bruk av et langt større kildetilfang enn forskere.

Et annet felt hvor akademiske forskere møter langt større hindringer enn journalister, gjelder samling og systematisering av personopplysninger. Dette har særlig blitt aktualisert når det gjelder norske fremmedkrigere. Flere norske medieinstitusjoner, som NRK og TV2, har bygget opp omfattende persondatabaser som de bruker for å beskrive både generelle mønstre og enkeltpersoner som har blitt fremmedkrigere. I mange tilfeller identifiseres de med fullt navn, eller beskrives slik at de er lett gjenkjennelige i nærmiljøet. I sin metoderapport til Skup-konferansen beskriver TV2-journalistene Ola Haram og Kadafi Zaman (2014) hvilke metoder de bruker for innsamling av persondata om fremmedkrigere, og hvilke etiske vurderinger de gjør når det gjelder å identifisere dem.

Identifisering: TV 2 er det mediet som har identifisert flest IS krigere med navn og bilde, og vi har vært de første til å gjøre det. Identifisering har vært viktig for redaktørene. Vi ville bringe ordet «fremmedkriger» ned på et lokalt plan og gi de norske islamistene et ansikt. Er man med i verdens verste terrororganisasjoner, og er enten siktet for det eller skryter av det i lukkede eller åpne profiler på sosiale medier, så er utgangspunktet til TV 2 at vi identifiserer med navn og bilde.

- De vi ikke har identifisert, har i hovedsak vært følgende kategorier:
- De vi ikke har minst tre kilder på at kriger enten for IS eller Jabhat al-Nushra.
- I saker der det har vært opplysninger om at personen vil tilbake til Norge eller er tilbake i Norge.
- Vi har ikke identifisert de minst fem norske kvinnene som ifølge familiene holdes i Syria mot sin vilje. Vi mener at en identifisering vil sette deres liv i fare i Syria og gjøre det vanskeligere å komme seg ut. [...]

I hvert enkelt tilfelle er det redaktørene som har tatt avgjørelsen om å publisere navn og bilde. Vi vet at det er svært belastende for familiene i Norge, og har derfor brukt mye tid på å forklare de pårørende som har villet snakke med oss om hvorfor vi identifiserer.⁵⁸

Også NRK-journalistene bak deres database over norske fremmedkrigere har laget et metodedokument hvor de beskriver sine metoder for datainn-samling, oppbygging av en persondatabase og etiske vurderinger for når de publiserer navn på konkrete personer (Aardal og Svensen 2014). NRK synes å være mer restriktive enn TV2 når det gjelder å gå ut med fulle personnavn (bare fire personer), men opplysningene de publiserer, gjør at personene oftest er lette å gjenkjenne i nærområdet.

Journalistenes muligheter for å samle og systematisere personopplysninger om fremmedkrigere står i sterk kontrast til de begrensninger som gjelder for forskere. TERRA-prosjektet ved FFI fikk i september 2014 i oppdrag av Justisdepartementet å skrive en rapport om norske fremmedkrigere. Dette forskningsprosjektet var et av tiltakspunktene i Regjeringens handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme (fra juni 2014). For i det hele tatt å kunne gjøre en empirisk fundert analyse av hvem som blir fremmedkrigere og hvorfor, var FFI-forskerne avhengig av å kunne samle inn en viss mengde biografisk informasjon om fremmedkrigere og organisere denne informasjonen. FFI ønsket derfor å kunne klippe og lime

⁵⁸ De ekstreme islamistene – En metoderapport av Ola Haram og Kadafi Zaman, TV 2. <http://2014.metoderapporter.skup.no/41%20-%20De%20ekstreme%20islamistene.pdf> Metoderapporten inneholder også mye annet interessant om journalisters arbeidsmetoder for å samle inn personinformasjon, og hvordan de bruker slike data i nyhetssaker.

nyhetsartikler (fra f.eks. VG.no) som omtaler norske fremmedkrigere, inn i et Word-dokument sortert etter navn. Denne typen enkel aggregering av informasjon fra helt åpne kilder er i dag konsesjonspliktig hos Datatilsynet. Prosjektet skulle startet opp i september 2014, men per april 2015 har FFI ennå ikke fått svar på sin søknad til Datatilsynet og har dermed ikke kunnet starte sitt forskningsarbeid. Resultatet er at norske myndigheter i dag – fire år inn i Syriakrigen – ikke har noen systematisk forskningsbasert kunnskap om norske fremmedkrigere. Myndighetene har dermed heller ingen empiri å basere eventuelle forebyggende tiltak på, utover det etterretningstjenestene måtte supplere dem med av gradert informasjon, og det man kan lese seg til i norske nyhetsmedier.

Dette står i sterk kontrast til hva andre lands forskere kan gjøre. The International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR) ved King's College i London er verdensledende i forskning på fremmedkrigere. De har bygget opp omfattende databaser over fremmedkrigere og deres aktiviteter. Blant annet har de samlet sosiale media-profiler av 600 vestlige fremmedkrigere som har deltatt i konflikt i Syria/Irak. Rundt 80 % av disse profilene tilhører fremmedkrigere som man mener er aktivt tilknyttet IS. ICSR samler data om 78 variabler (data points) per fremmedkriger. For omtrent 15 prosent av disse har man omfattende data (mer enn 2/3 av alle datapunktene er fylt inn). ICSR har også en samling på tusenvis av screenshots og bilder, dusinvis av videoer, og titusenvis av tweets fra fremmedkrigere. ICSR-forskerne har dessuten gjennomført mer enn 50 online-intervjuer (på bl.a. Skype) med fremmedkrigere, og flere av disse har man kunnet følge gjennom gjentatte intervjuer over lengre tid.⁵⁹ Denne typen persondata gir mulighet til å utvikle systematisk kunnskap om bakgrunn, beveggrunner, motivasjon og handlingsmønster for de som reiser ut som fremmedkrigere – og med sterk relevans for utvikling av mer treffsikre forebyggende tiltak.

⁵⁹ Om ICSRs forskning på fremmedkrigere, se <http://icsr.info/projects/western-foreign-fighters-syria/>

Det er åpenbart at innsamling av slike persondata reiser forskningsetiske dilemmaer. Men det er også paradoksalt at dersom forskere ikke får samle inn slike data, gjør journalistene det i stedet – uten de samme begrensningene som forskerne, men med langt mindre vekt på anonymisering og personvern enn det forskerne vil sørge for.

I det denne rapporten går til trykking, har forskergruppen ved FFI nettopp fått konsesjon for å bygge opp en database om norske fremmedkrigere. Men det stilles krav om at «Forsvarets Forskningsinstitutt skal oversende Datatilsynet bekreftelse på at de registrerte er informert om behandling av personopplysninger i samsvar med personopplysningsloven §§ 18 og 19.» Det er usikkert om dette er praktisk gjennomførbart å formidle slik informasjon overfor personer som befinner seg i en borgerkrigsone. Hva skjer i de tilfellene hvor man ikke lykkes å få kontakt med de aktuelle personene og få overbrakt informasjonen om at de blir forsket på? Og hva de som har mistet livet? Datatilsynet stiller ikke krav til å innhente aktivt samtykke, men personopplysningslovens § 19 sier også at «det er frivillig å gi fra seg opplysningene», noe som kan innebære at fremmedkrigerne kan motsette seg at opplysninger om dem kan bli brukt til forskning. I skrivende stund er det usikkert om FFI-forskerne vil forsøke å gjennomføre eller bare skrinlegge det.

Kunnskapshull og forskningsbehov

Det finnes ikke noen fasit på hva som er de viktigste kunnskapshullene innenfor feltet «forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme». Men her er vårt forsøk på å peke ut noen temaområder hvor vi mener mer forskning kan bidra til å skape et bedre grunnlag for å utvikle mer treffsikre tiltak.

Radikalisering, rekruttering og rehabilitering av voldelige aktivister og fremmedkrigere

For å utvikle empirisk basert forskning om hva som får enkeltpersoner og grupper til å involvere seg i voldelig ekstremisme og terrorisme, er det vanskelig å få gjennomføre dette uten å drive systematisk innsamling og analyse av informasjon om hendelser og enkeltpersoner. Det er for eksempel ikke mulig å få frem reell kunnskap som kan brukes til å forebygge at unge mennesker fra Norge blir fremmedkrigere, uten å samle inn og systematisere tilgjengelig kunnskap om de personene som faktisk har dratt som fremmedkrigere fra Norge. Dette innebærer åpenbart noen forskningsetiske utfordringer, og vil nok pålegges sterke begrensninger fra regulerende myndigheter.

Det er et åpenbart behov for å få mer kunnskap om hva som driver personer fra Norge til å bli fremmedkrigere i Syria, Irak, Somalia og andre land preget av borgerkrig og konflikt. Handlingsplanen mot radikalisering og voldelig ekstremisme har et eget tiltakspunkt om dette, og legger særlig vekt på behovet for kunnskap om i hvilken grad hjemvendte fremmedkrigere kan utgjøre en fare for aksjoner her hjemme. TERRA-prosjektet ved FFI har fått i oppdrag av Justisdepartementet (knyttet til Handlingsplanen) å gjøre en slik studie, men sliter med å få tillatelser fra Datatilsynet for å sette sammen tilgjengelig kunnskap om enkeltpersoner inn i en forskningsdatabase.

Et aspekt ved fremmedkrigerproblematikken som skaper undring, er konvertitter (personer som ikke er født og vokst opp som muslimer) som drar ut som fremmedkrigere for å kjempe med jihadistiske grupper. I mange tilfeller fremstår det som nærmest uforståelig for omgivelsene at relativt vanlige personer tar noen slike livsvalg. Medierapporter tyder på at det i stor grad dreier seg om personer som ikke helt takler livet sitt, og som har mislyktes på skole og i arbeidslivet. Det er jo en beskrivelse som passer titusenvis av unge mennesker. Men hva som får akkurat disse personene til å velge akkurat det å konvertere til islam og reise ut som frem-

medkrigere, er et stort spørsmål hvor systematisk forskning basert på kartlegging av deres livssituasjon kanskje kan bringe oss nærmere et svar – og kanskje også peke i retning av noen relevante virkemidler. Her ligger det utvilsomt noen vanskelige forskningsetiske avveininger knyttet til spørsmål om personvern, personregister og samtykke.

En annen problemstilling hvor det er behov for mer kunnskap, handler om håndteringen av hjemvendte fremmedkrigere, som etter hvert utgjør et voksende antall personer i Norge og i de andre skandinaviske landene. Et lite mindretall av disse utgjør en fare for samfunnet ved at de fortsatt er svært militante og kan ha både intensjon og kapasitet til å gjennomføre terroraksjoner i hjemlandet. Det store flertallet utgjør imidlertid neppe noen slik fare, men representerer likevel utfordringer når det gjelder hvordan samfunnet skal behandle dem. Et politisk hovedvalg står mellom om man primært skal satse på straffeforfølgelse eller på rehabilitering. Her er det naturlig at de skandinaviske landene, som har en relativt lik filosofi om forebygging og rehabilitering av kriminelle og ekstremister, slår sammen sine forskningsressurser, data om individuelle caser og erfaringer for å bygge opp en solid kunnskapsbasis for en best mulig policy. Her kan det trekkes på allerede etablert forskningsbasert kunnskap om rehabilitering av andre typer ekstremisme, bl.a. om de ulike Exit-programmene i de skandinaviske landene rettet mot høyreekstremister (Norge og Sverige), gjengmedlemmer (Sverige og Danmark) og militante islamister og hjemvendte fremmedkrigere (Danmark). Det bør legges til rette for et større skandinavisk samarbeidsprosjekt for forskning om disse temaene.

Men vi må ikke se oss blinde på fremmedkrigere. Det er også behov for kunnskap om voldelige aktivister som *ikke* drar ut som fremmedkrigere, men heller involverer seg i terroraktiviteter i hjemlandet. Eksempler på slike «hjemmeværende» terrorister er de som sto bak angrepene i København og Paris vinteren 2015. På et seminar på NUPI med Konsortium på terrorisme og internasjonal kriminalitet 12. februar 2015 påpekte Thomas Hegghammer og Petter Nesser fra FFI at vi i de neste 10 årene sannsynlig-

vis vil se en økning av sympatisører i Europa, det vil si personer som ikke reiser ut som fremmedkrigere, men radikaliseres lokalt. Noen av disse kan utgjøre en fare for å planlegge og gjennomføre angrep i Europa.

Kvinner i ekstremistiske miljøer

Et klart kunnskapshull når det gjelder forskning på militant islamisme i Norge, er forskning på kvinner i ekstreme islamistiske miljøer, kvinner som fremmedkrigere og deres roller i ekstreme islamistiske nettverk. Mye tyder på at kvinner i større grad enn tidligere inntar aktive roller i jihadistiske bevegelser, og det finnes eksempler på rekrutteringspropaganda rettet spesielt mot kvinner. Foreløpig vet vi lite om hvilke virkninger dette får. Det er derfor behov for mer kunnskap om radikaliserings- og rekrutteringsprosessen for kvinner samt hvilke motivasjons- og eventuelle sårbarhetsfaktorer som det spilles på. Vi trenger også mer informasjon om hvilke roller, opplevelser og erfaringer kvinner får i møte med ekstreme islamistiske miljøer, og om det er behov for spesifikke forebyggings- og rehabiliteringstiltak rettet mot kvinner. Mye tyder på at det kan være vanskeligere for kvinner å komme seg ut av jihadistnettverk og avradikaliseres. For å kunne utvikle gode strategier trenger vi en omfattende kartlegging av kvinner i ekstreme islamistiske miljøer i Europa og spesifikt i Norge og Norden, og detaljert informasjon om de kvinnelige fremmedkrigerne. Noe av denne forskningen bør baseres på kvalitative data på individnivå, først og fremst intervjuer med kvinnelige aktivister.

Her må det nevnes at Katrine Fangen har gjort liknende studier av kvinnelige deltakere i det høyreekstreme miljøet i Norge på 1990-tallet. Det kan synes som utviklingstendensene har en viss likhet: I et militant miljø som opprinnelig var sterkt mannsdominert, har kvinner i økende grad krevd sin plass som aktivister på egen hånd. Se omtale av Fangens forskning om dette på s.38.

Det er også et behov for å analysere fremmedkrigervirksomhet og ekstreme islamistiske miljøer utifra et kjønns- og maskulinitetsperspektiv.

Hos mange mannlige jihadister er det en tydelig fasinasjon for våpen og deltakelse i jihad fremstår som heroisk, actionfylt og som den ultimate maskuline måten å oppnå syndsforlatelse på. Flere av disse miljøene er preget av hypermaskuline krigeridealer, og hvor det å være heroisk fremmedkriger eller gatekjemper fremstår som en måte å oppfylle disse mannsidealene. Maskulinitet innenfor andre typer ekstremistiske miljøer er også et tema som trenger mer forskning.

Forholdet mellom de voldelige ekstremistene og de ikke fullt så ekstreme

En av diskusjonene innenfor forskningen på militant islamisme og jihadisme handler om forholdet mellom de ultrakonservative islamistmiljøene (for eksempel IslamNet og Hizb ut-Tahrir), som tar avstand fra vold, men går inn for et islamistisk styresett, og de ekstremistiske miljøene som eksplisitt støtter eller deltar i voldsutøvelse for å etablere et islamistisk styre (for eksempel Profetens Ummah). Debatten går på om disse ultrakonservative islamistmiljøene utgjør en barriere («firewall») mot eller et transportbånd («conveyer belt») inn i de voldseksremistiske miljøene. Det norske IslamNet mener selv at de fyller en viktig forebyggende rolle ved å fange opp unge, rotløse mennesker med radikale idéer og korrigere deres feilaktige forståelser av jihad, slik at de ikke havner i det mer ekstreme Profetens Ummah. Samtidig finnes det mange eksempler på at voldelige aktivister kommer inn via disse ultrakonservative gruppene. For å få kunnskap om hvilke roller disse gruppene faktisk spiller, er det trolig nødvendig med data på individnivå.

En tilsvarende problemstilling gjelder forholdet mellom høyrepopulistiske partier (som Fremskrittspartiet, Sverigedemokratene og Dansk Folkeparti) på den ene siden, og høyreekstreme og voldsorienterte grupperinger (for eksempel nynazistiske grupper som «Svenska Motstands-rörelsen» eller Brevviks imaginære «Knights Templar») på den andre. Noen forskere mener at de høyrepopulistiske partiene i hovedsak utgjør en barriere ved å redusere rekrutteringsgrunlaget for de militante og ved å

overta deres kampsaker i en mer moderat utgave (Koopmans 1996).⁶⁰ Andre forskere, bl.a. Sindre Bangstad (2014, kap. 4), hevder det motsatte, at Fremskrittspartiet har forsterket og legitimert rasistisk språkbruk og bidratt til å legge til rette for mer ekstreme aktivister. Igjen er det vanskelig å gjøre gode analyser av dette bare på grunnlag av aggregerte data, slik Koopmans gjorde (og trakk slutninger på sviktende grunnlag). Det er trolig nødvendig å undersøke hvordan individuelle voldelige aktivister eventuelt har blitt påvirket av mer moderate bevegelser og partier.

Høyreekstremisme og hatkriminalitet

Det er et åpenbart behov for å få frem mer oppdatert forskning på militant høyreekstremisme og antijihadisme, både internasjonalt og i Norge. Ikke minst er det viktig å få bedre kunnskap om hvordan lokale grupper og individer kobler seg til utenlandske miljøer og internasjonale bevegelser, både i «real life» og gjennom sosiale medier. Det er også behov for mer forskning på militante antirasistiske og antifascistiske bevegelser, fortrinnsvis i en bredere skandinavisk eller europeisk sammenheng.

I to kronikker⁶¹ har Thomas Hegghammer gjort oppmerksom på at det har vist seg å være nærmest umulig å få finansiert forskning på høyreekstremisme i Norge, selv etter hendelsene 22. juli 2011. Det er positivt at regjeringen i starten av 2015 erklærte at det vil komme en kraftig satsing på forskning på høyreekstremisme, og at det kan bli en ganske kraftig satsing. Det er svært viktig å få oppdatert, forskningsbasert kunnskap om dagens former for høyreekstremisme.

⁶⁰ Tore Bjørgo (2003: 793–794) kritiserte Ruud Koopmanns (1996) for at hans komparative analyser baserte seg på tall om rasistiske voldshendelser fra ulike land, men hvor tallene var basert på svært forskjellige kriterier og derfor ikke var sammenliknbare. Det betyr ikke nødvendigvis at Koopmanns hypotese var feil, men den var ikke bevist med det tallmaterialet han benyttet (blant annet basert på Bjørgos data fra Skandinavia).

⁶¹ Se <http://forskning.no/meninger/kronikk/2014/01/hvem-skal-betale-forskning-pa-hoyreekstremer> og <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Kronikk-Det-kom-aldri-noen-penger-til-a-forske-pa-hoyreekstremisme-etter-22-juli-7781798.html>

Tore Bjørge har overfor Forskningsrådet og Kunnskapsdepartementet spilt inn at det kan bli for snevert å avgrense en slik satsing til bare å dreie seg om høyreekstremisme, men at man også bør inkludere hatkriminalitet i bredere forstand i denne forskningsatsingen. Mye hatkriminalitet har et høyreekstremt preg, men de samme formene for hatytringer, vold og trakassering kan også komme fra helt andre hold.

Likestillings- og diskrimineringsombudet (2015) fremholder i sin rapport at det er mangel på norsk forskning på art, omfang og skadevirkninger av hatytringer, og går sterkt inn for en satsing på forskning på dette feltet. Det er også mangel på kunnskap om ulike gruppers erfaringer med hatytringer, hvem som står bak hatytringene, samt hvilke tiltak som kan forebygge og begrense omfanget av hatytringer. LDO anbefaler konkret følgende:

- Økte bevilgninger til forskning om art, omfang og skadevirkninger av hatytringer, kjennetegn ved de som benytter seg av utstrakt bruk av hatytringer, samt hvilke tiltak som må til for å forebygge og bekjempe hatytringer.
- Bevilgninger til utarbeiding av en kunnskapsoversikt over medias erfaringer med tiltak for å begrense omfanget av hatytringer i det offentlige ordskiftet. Medienes erfaringer med tiltak som moderering, fullt-navn-policy o.l. kan ha stor nytteverdi for medieaktører som ikke har erfaring med tiltak for å begrense omfanget av hatytringer.
- Representative nasjonale omfangsundersøkelser er omfattende og tidkrevende prosjekter. Fordi det er viktig at vi i nær fremtid klarer å danne oss et bilde av art og omfang av ulike typer hatytringer, ønsker ombudet en tidsbegrenset monitoreringsmekanisme på fire måneder. Monitoreringen bør ha særlig fokus på bruk av hatytringer i politiske debatter og blant sentrale opinionsdannere, samt hatytringer i noen få utvalgte sosiale medier. En slik monitoreringsmekanisme vil bidra positivt til det kunnskapsgrunnlaget som må ligge til grunn for utvikling av effektive tiltak mot art, omfang og skadevirkninger av ulike former for hatytringer (LDO 2015, punkt 2.1).

Når det gjelder hatkriminalitet, fremholder Likestillings- og diskrimineringsombudet (2015) også at det finnes begrenset forskning om omfanget, arten og konsekvensene av hatkriminalitet i Norge. Mangel på slik kunnskap gjør det vanskelig å utvikle treffsikre tiltak. Det anbefales derfor at myndighetene satser på å få mer forskning på art, omfang og skadevirkninger av hatkriminalitet gjennom å bevilge øremerkede midler til norsk forskning som kan svare på ovenstående kunnskapsmangler.

Vi slutter oss fullt ut til disse anbefalingene fra LDO. Det er åpenbart et behov for mer forskning på hatretorikk og trusler på nettet, og om hatkriminalitet mer generelt.⁶² Vi trenger kunnskap om hvem aktørene er og hva som driver dem, innholdet i deres hatretorikk, hvem hatretorikken er rettet mot, hva dette gjør med ofrene, og hvordan et demokratisk samfunn kan møte denne hatretorikken gjennom så vel motargumenter som eventuelle polisiære tiltak.

Det er også behov for mer kunnskap om sammenhengen mellom hatefulle ytringer og trusler på den ene siden, og faktisk utøvelse av vold og annen fysisk trakassering på den andre. Det er i hovedsak politiet og PST som har i oppgave å vurdere om fremsatte trusler innebærer en reell fare for at de faktisk blir gjennomført, og som eventuelt må iverksette tiltak for å forebygge eller forhindre at trusselutsatte personer blir utsatt for fysiske angrep. Slike beslutninger må ofte treffes på et svært tynt kunnskapsgrunnlag og under stor usikkerhet. Det er derfor behov for kunnskap som kan gjøre politiet og PST bedre i stand til å vurdere trusler og eventuelt intervensjon på et litt mindre usikkert grunnlag. Det kan dreie seg om bedre analysemetoder for å skille tomme trusler fra annen atferd som kan signalisere reelle intensjoner. Det er også behov for bedre kunnskap om virkningene av bestemte politimetoder, for eksempel forebyggende samtaler. Når noen fremsetter trusler, er den vanligste intervensjonen at

⁶² Se også kronikk av Anne Birgitta Nilsen: Språk må inn i arbeidet mot radikaliserings. <http://forskning.no/meninger/kronikk/2013/11/sprak-ma-inn-i-arbeidet-mot-radikaliserings>. Nilsen går også sterkt inn for at det må satses mer på forskning om hatretorikk på nettet som ledd i arbeidet mot radikaliserings.

politiet tar en alvorsprat med vedkommende, dels for å forsøke å avklare om det ligger reelle intensjoner om å skade noen bak truslene, og om så er, for å få vedkommende til avstå fra eventuelle planer. Mer generelt bruker også politiet slike samtaler for å påvirke personen til å slutte med å fremsette truende og hatefulle ytringer overfor andre. Det finnes nesten ingen systematisk forskning om hvordan slike forebyggende samtaler faktisk virker, og hva som eventuelt kan få dem til å virke bedre.

Samordning og iverksetting av lokale innsatser

Den viktigste begrunnelsen for å forebygge radikaliserings og terrorisme, er at det bokstavelig talt er et «wicked problem». Men forebygging av radikaliserings og ekstremisme faller også inn under det statsvitenskapelige begrepet «wicked problem». Begrepet dekker komplekse utfordringer hvor ingen enkelt aktør har tilstrekkelig informasjon og kunnskap til å kunne løse problemet, ingen har god nok oversikt til å kunne utforme nødvendige virkemidler og tiltak, og ingen av aktørene har tilstrekkelig handlingsrom for å håndtere problemet alene. «Wicked problems» er det umulig å løse helt, de kan kun begrenses. Som regel henger problemet sammen med andre problemer som det er umulig å løse og vanskelig å redusere – som når ekstremisme henger sammen med utenforskap og med konflikter som skjer andre steder i verden som f.eks. Israel/Palestina-konflikten. Det vil derfor være mange og ulike synspunkter på hvordan problemet kan reduseres, samt hvilke tiltak og aktører som skal prioriteres med ressurser.⁶³

Denne kunnskapsoversikten viser problemets kompleksitet. Terrorismen og forebygging av radikaliserings er studert fra mange ulike innfallsvinkler og ut fra et nesten uendelig antall problemstillinger. Det er derfor overraskende at det knapt har vært noe fokus på hvordan et så komplekst problem skal kunne forebygges og møtes – og da særlig på lokalt, kommunalt nivå.

⁶³ Det finnes mye statsvitenskapelig litteratur om «wicked problems». En standardartikkel med fokus på hvordan slike problemer må møtes gjennom samhandlingspregede strategier, er Roberts (2000). «Wicked problems» diskuteres også i Lægreid, Fimreite, Rykkja og Langos (2014) bok om «Organisering, samfunnsikkerhet og krisehåndtering».

Forebyggingen må skje i en kommune, og en eventuell rehabilitering av ekstremister eller fremmedkrigere må også skje i en kommune. Når det gjelder forebygging og rehabilitering, vil en rekke aktører være involvert: fra kommune, fylkeskommune (jf. videregående skole), NAV, spesialisthelsetjeneste, kompetansesentre mot vold og traumatisk stress, politi, PST, samt en rekke sivile aktører, fra lokale moskeer og menigheter til lokale idrettslag og politiske ungdomsorganisasjoner. Det dreier seg om å avklare ansvar mellom stat, fylke, kommune og sivile aktører, samt forhindre svar-teperspill og ansvarsfraskrivelse. Innsatser og tiltak har en faglig side, men det dreier seg også om lokale politiske prioriteringer av ressurser hvor virkningsløse symboltiltak kan fremstå som lettvinte politiske løsninger. Med unntak av det omtalte og nylig påbegynte «KS-prosjektet» har det i det siste tiåret ikke vært noen forskningsbaserte beskrivelser, analyser eller evalueringer av lokale forebyggende innsatser, av den tverretatlige og tverrfaglige samhandling eller av politiske strategier og dilemmaer.

Denne type «wicked problem» vil trolig best kunne møtes gjennom samarbeidspregede strategier hvor flere aktører involveres slik at de kan trekke i samme retning. For å bruke Gjørv-kommisjonens bilde: Ressursene må finne hverandre. Samtidig er det åpenbart at det kan være komplisert og tidkrevende å oppnå en felles forståelse og «commitment» og hvor aktørene i neste omgang kommer inn med sine ressurser – i riktig rekkefølge og til rett tid. Hvordan en best kan klare dette, krever også forskning, dvs. virksomhetsbeskrivelser, analyser og evalueringer av lokalt arbeid. Dette kan skje i form av brede studier av hvordan utfordringen håndteres i et bestemt lokalsamfunn, komparative studier av hvordan dette håndteres i ulike lokalsamfunn, og evalueringer av mer avgrensede prosjekter eller metoder (f.eks. mentor- og exit-arbeid).

En viktig lærdom av hvordan det norske samfunn håndterte den forrige bølgen med høyreekstremisme for 15–20 år siden, var at forskningen spilte en viktig rolle på nettopp de stedene som fikk utfordringen i fanget. Det dreide seg om følgeforskning som gikk tett på de lokale prosessene og

aktørene. Å satse på følgeforskning som kan øke den lokale evnen til å løse alvorlige utfordringer, samtidig som en kan hente ut erfaringer og kunnskap fra de lokale læringsarenaene, bør også fremstå som en fornuftig tilnærming gitt dagens utfordringsbilde.

Databaser og datagrunnlag

Det er også behov for å bygge opp og vedlikeholde databaser over terrorrelaterte hendelser. Flere forskere (bl.a. Jan Oskar Engene, Tore Bjørgo, Petter Nesser og Cato Hemmingby) har bygget opp oversikter over hendelser som dekker begrensede tidsperioder eller bestemte typer terrorisme eller politisk vold, men disse spredte dataene har ikke blitt satt sammen på måter som utnytter potensialet for longitudinelle eller komparative analyser, eller andre analyser for å finne relevante mønstre. Det må legges opp til at slike databaser og datasett kan benyttes av flere forskere enn de som opprinnelig sto for innsamlingen, selv om opphavsforskere selvfølgelig må ha en førsterett til å analysere og publisere på dataene.

Et forbilledlig eksempel på at forskere gjør sine datasett tilgjengelig for andre, er Jan Oskar Engene og hans TWEED-database (Engene 2007).

Etiske problemstillinger

knyttet til forskning om radikaliserings og voldelig ekstremisme

Som diskutert ovenfor er det store forskningsetiske spørsmål knyttet til forskning på radikaliserings, voldelig ekstremisme og terrorisme. En sentral problemstilling handler om hvilke regler og begrensninger som skal regulere innsamling av personopplysninger om personer som er involvert i voldelig ekstremisme. Det er åpenbart at vanlige forskningsetiske standarder også gjelder på dette feltet, men det er også mange avveininger som kommer inn i dette bildet, og en rekke ulike problemstillinger.

For eksempel har vi sett at akademiske forskere, undersøkende journalister, politiske aktivister og analytikere i politi og etterretningstjenester utfører mange av de samme typene analyser. Men samtidig reguleres

disse ulike kategoriene av analytikere av svært forskjellige etiske rammeverk og standarder. De varierer blant annet både når det gjelder hva slags data de kan bruke, i hvilken grad de må innhente informert og frivillig samtykke fra dem de studerer, og hvordan de kan publisere sine analyser. Noen forskere har også flere hatter, ved å kombinere akademiske studier med arbeid i politi eller etterretning, eller ved å være politiske aktivister. Kan disse siste for eksempel bruke data eller kunnskap de har fått gjennom sitt arbeid i for eksempel politiet, som del av et akademisk arbeid? Blant andre spørsmål som bør avklares, er: Hvor langt strekker kravet til informert samtykke seg når man forsker på terrorister og voldelige ekstremister? Hvem er det legitimt å intervju? (Hva med Anders B. Breivik?) Kan forskning på voldelig ekstremisme være verdinøytral? Hvem forsker man for? Og hvor sterkt gjelder kravet til åpenhet om forskningens formål? Hvor langt strekker normer om taushetsplikt, konfidensialitet og anonymisering seg i forskning på voldelig ekstremisme?⁶⁴

Det har vært lite forskningsetisk drøfting av slike spørsmål, både i Norge og internasjonalt. Det ville være nyttig få en internasjonal forskningskonferanse og en antologi om forskningsetiske dilemmaer og problemstillinger i forskning på voldelig ekstremisme og terrorisme.

Balansen mellom forebygging og frihet

Absolutt sikkerhet gir ingen frihet, og absolutt frihet gir ingen sikkerhet. Men det er ikke slik at jo mindre kontroll og sikkerhet vi har, jo mer frihet får vi – eller jo mindre frihet, jo mer sikkerhet. Hvis vi ikke kan sende ektefelle på jobb og barna på skole, og samtidig føle oss rimelig sikre på at de kommer hjem i live, så føler vi ikke at vi har frihet. Og hvis vi innfører repressive sikkerhets- og kontrolltiltak mot bestemte grupper i samfunnet, vil vi trolig skape aggresjon og motstand, og kanskje også rekrut-

⁶⁴ Tore Bjørge har diskutert disse spørsmålene i sitt innlegg på et seminar om forskningsetikk i tilknytning til 22. juli-saken på Litteraturhuset 25. april 2014, og på konferansen til Society for Terrorism Research i Boston 17–19. september 2014.

tering til voldelige ekstremistgrupper. Da undergraver vi sikkerheten. Og setter vi alle andre hensyn til side for å forebygge all terrorisme, får vi et samfunn vi ikke ønsker. Det gode samfunn – det beste vi kan skape i virkelighetens verden – ligger langs den gylne middelvei mellom frihet og sikkerhet, og ikke i den ene eller andre grøfta. Forsøker vi å bekjempe enhver form for kontroll, eller å innføre enhver form for kontroll, så fører det oss i begge tilfeller mot grøftekanten og bort fra det gode samfunn. Det er derfor et viktig tema å utforske balansen mellom forebygge terrorisme og å bevare et samfunn som ivaretar innbyggernes rettssikkerhet og personlige integritet. Dette er et område som det har blitt forsket mye på før, men det er et tema vi aldri blir ferdige med, og hvor svarene stadig må utfordres på ny.

* * *

Dette er våre innspill til temaer og problemstillinger der vi mener det er behov for mer forskning. Dette er ikke en fasit, men vi håper det kan bli utgangspunkt for innspill fra andre forskere og fra brukerne av forskning om forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Litteraturliste

- Agerschou, Toke (2014). Preventing Radicalization and Discrimination in Aarhus. *Journal for deradicalization*, No. 1, Winter 2014/15.
- Agrell, Wilhelm (2005). *Förvarning och samhällshot*. Lund: Studentlitteratur.
- Agrell, Wilhelm (2013). *Den svarta svanen och dess motståndare: Förvarningsaspekter på attentaten i Oslo och på Utøya 22 juli 2011*. Stockholm: Centrum för asymmetriska hot- och terrorismstudier (CATS), Försvarshögskolan.
- Alonso, Rogelio, Tore Bjørge et al. (12 co-authors) (2008). *Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism: A Concise Report prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation*. Brussels: Submitted to the European Commission on 15 May 2008.
- Akerhaug, Lars (2013). *Norsk Jihad: Muslimske ekstremister blant oss*. Oslo: Kagge forlag.
- Akerhaug, Lars (2014). The Nordic Jihadists. *Hate Speech International*, 23. April 2014. <https://www.hate-speech.org/the-nordic-jihadists/>
- Als Research (2013). *Undersøgelse af mentorindsatsen for rocker og bandemedlemmer i exit i Kriminalforsorgen*. København: Als Research APS, juni 2013.
- Alzaghari, Linda & Reiss, Ellen (Red., 2014). *Radikalisering blant unge muslimer i Norge – en antologi*. Oslo: Minotenk.
- Andersen, Lars Erslev, Crone, Manni, Hansen, Peter, Hemmingsen, Ann-Sophie, Holm, Ulla, Hove, Søren & Stockmarr, Leila (2011). *To år efter 11. September 2001: Tilbageblik, status og aktuelle tendenser*. København: DIIS – Dansk Institut for Internationale Studier.
- Andersen, Lars Erslev (Red., 2014). *Terrorisme og trusselvurderinger*. København: DIIS - Dansk Institut for Internationale Studier.
- Andersen, Lars Erslev & Wiuff Moe, Louise (2015a). *Responding to Radicalization – Exporting the Dilemmas: The Danish Anti Radicalization Model and Countering Violent Extremism Abroad*. (Artikkelmanus til review)
- Andersen, Lars Erslev & Wiuff Moe, Louise (2015b). Global eller Regional Jihad? Foreign Fighters og al-Qaida retorik i al-Shabaabs nationalistiske oprørskamp. *Politica - Tidsskrift for Politisk Videnskab*, 47(3) (under udgivelse).

- Arnesen, Signe Astrup, Bjørge, Tore & Mærli, Morten Bremer (2004). *Hva gjør Norge utsatt for terrorisme: Trusselscenarier og norsk sårbarhetsforvaltning*. NUPI notat 673/2004.
- Aven, Terje (2008). *Risk Analysis. Assessing Uncertainties beyond Probabilities*. Hoboken, N.J.: Wiley.
- Aven, Terje (2010). *Misconceptions of Risk*. Hoboken, N.J.: Wiley.
- Aven, Terje & Renn, Ortwin (2010). *Risk Management and Risk Governance: Concepts, Guidelines and Applications*. Springer Verlag.
- Aven, Terje (2011). *Quantitative Risk Assessment: The Scientific Platform*. Cambridge University Press.
- Aven, Terje (2014). *Risk, Surprises and Black Swans: Fundamental ideas and concepts in risk assessment and risk management*. London/New York: Routledge.
- Aven, Terje, Baraldi, Piero, Flage, Roger & Zio, Enrico (Red., 2014). *Uncertainty in Risk Assessments: The Representation and Treatment of Uncertainties by Probabilistic and Non-Probabilistic Methods*. Hoboken, N.J.: Wiley.
- Bahman, Zuhra & Torjesen, Stina (2012). *Double Disillusionment: Disengaging from the insurgency in Afghanistan*. Tromsø: Centre for Peace Studies – University of Tromsø. http://uit.no/Content/307294/Afganistan_Report_Final.pdf
- Bakker, Edwin & de Leede, Seran (2015). *European Female Jihadist in Syria: Exploring an Under-Researched Topic*. ICCT Background Note. April 2015. <http://www.icct.nl/download/file/ICCT-Bakker-de-Leede-European-Female-Jihadists-In-Syria-Exploring-An-Under-Researched-Topic-April2015%281%29.pdf>
- Bangstad, Sindre (2014). *Anders Breivik and the Rise of Islamophobia*. London: Zed Books.
- Bangstad, Sindre & Døving, Cora Alexa (2015). *Hva er rasisme?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Bangstad, Sindre & Linge, Marius (2013). IslamNet- puritansk salafisme i Norge. *Kirke og Kultur 2013 (03)*. http://www.idunn.no/file/pdf/62598384/islam-net_-_puritansk_salafisme_i_norge.pdf
- Bangsund, Per (1984). *Arvtakerne: Nazisme i Norge etter krigen*. Oslo: Pax.
- Bastrup, Olav Rune Ekeland & Sivertsen, Aage Georg (1996). *En landevei mot undergangen. Utryddelsen av taterkulturen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Berg, Berit (2001). *En stein i elva: Evaluering av et kvalifiseringsprosjekt for ungdom med minoritetsbakgrunn*. Trondheim: SINTEF: IFIM-notat.
- Bertelsen, Preben (2015). *Danish Preventive Measures and De-radicalization Strategies: The Aarhus Model. Panorama – Insights into Asian and European Affairs* (in press).
- Bjelland, Heidi Fischer & Bjørge, Tore (2014). *Trusler og trusselhendelser mot politikere. En spørreundersøkelse blant norske stortingsrepresentanter og regjeringsmedlemmer*. Oslo: Politihøgskolen (PHS Forskning 2014:4).
- Bjørge, Tore (1988). Politisk vold og terrorisme: Relevans for Norge. Del 2. I Tore, Bjørge & Daniel Heradstveit (1988). *Politisk vold og terrorisme i Norge*. NUPI Arbeidsnotat nr. 5, 1988.
- Bjørge, Tore (1989). *Vold mot innvandrere og asylsøkere*. NUPI-rapport nr. 136, des. 1989.
- Bjørge, Tore (1993). Militant Neo-Nazism in Sweden. *Terrorism and Political Violence* 5(3) (Autumn 1993), s. 28–57.
- Bjørge, Tore & Witte, Rob (Red., 1993). *Racist Violence in Europe* (Basingstoke, The Macmillan Press). Norsk utgave: *Rasistisk vold i Europa* (Oslo: Tiden).
- Bjørge, Tore & Heradstveit, Daniel (1993). *Politisk terrorisme*. Oslo: TANO.
- Bjørge, Tore (1994a). Ekstremnasjonalisme i Skandinavia: Retorikken om «motstandsbevegelsen», «landssvikerne» og «invasjonen av de fremmede». *Internasjonal politikk, nr. 1, årgang 52* (1994), s. 3–34.
- Bjørge, Tore (1994b). Ekstremnasjonalisme i Skandinavia. Kronikk i *Aftenposten* 8. juni 1994.
- Bjørge, Tore (Red., 1995). *Terror from the Extreme Right*. London: Frank Cass. (Also published as a special issue of *Terrorism and Political Violence*, 7(1), Spring 1995).
- Bjørge, Tore (1997). *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia: Patterns, Perpetrators, and Responses* (Oslo: Tano Aschehoug, 1997; doctoral dissertation, University of Leiden, 1997).
- Bjørge, Tore (1998). Entry, Bridge-Burning and Exit Options: What Happens to Young People Who Join Racist Groups – And Want to Leave? In Jeffrey Kaplan, & Tore Bjørge, (Red., 1998). *Nation and Race: The Developing Euro-American Racist Subculture*. Boston: North-Eastern University Press.

- Bjørge, Tore & Carlsson, Yngve (1999). *Vold, rasisme og ungdomsgjenger: Forebygging og bekjempelse*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Bjørge, Tore & Haaland, Thomas (2002). *Vold, konflikt og gjenger: En undersøkelse blant ungdomsskoleelever i Skedsmo kommune*. Oslo: NIBR-notat 2001:103.
- Bjørge, Tore, Yngve Carlsson & Haaland, Thomas (2001). *Generalisert hat – polariserte fellesskap: Om konflikter mellom ungdomsmiljøer i en norsk by*. Oslo: NIBRs Pluss-serie.
- Bjørge, Tore (2003). Violence Against Ethnic and Religious Minorities. Chapter 3.1.5. I Wilhelm Heitmeyer and John Hagan (Red.). *Handbook of Research on Violence*. New York/Wiesbaden: Westview Press/Westdeutscher Verlag.
- Bjørge, Tore (Red., 2005). *Root Causes of Terrorism: Myths, Reality and Ways Forward*. London: Routledge.
- Bjørge, Tore, Carlsson, Yngve & Haaland, Thomas (2005). Conflict Processes between Youth Groups in a Norwegian City: Polarization and Revenge. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 13(1).
- Bjørge, Tore & Carlsson, Yngve (2005). *Early Intervention with Violent and racist youth Groups*. NUPI Paper No. 677 - 2005.
- Bjørge, Tore & Horgan, John (Red., 2009). *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*. London: Routledge.
- Bjørge, Tore (Red., 2011). *Forebygging av terrorisme og annen kriminalitet*. Oslo: Politihøgskolen. (PHS Forskning, 2011:1).
- Bjørge, Tore (2011). Dreams and disillusionment: Engagement in and disengagement from militant extremist groups. *Crime, Law and Social Change*, 55(4), 277–285.
- Bjørge, Tore (2012). Højreekstreme voldsideologier og terroristisk rationalitet: Hvordan kan man forstå Behring Breiviks udsagn og handlinger? *Social Kritik* nr. 131.
- Bjørge, Tore (2013). *Strategies for Preventing Terrorism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan (Palgrave Pivot series).
- Bjørge, Tore (2014). Policing demonstrations in Oslo: a total change of approach. *European Journal of Policing Studies* 2(1).
- Bjørge, Tore (2015). *Forebygging av kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget. (Utvidet engelsk utgave på Palgrave Macmillan, 2015).

- Bjørge, Tore, de Graaf, Beatrice, van der Heide, Liesbeth, Hemmingby, Cato & Weggemans, Daan (2015, under utgivelse). *Performing Justice, Coping with Trauma: The trial against Anders Breivik*, 2012. I: Beatrice de Graaf & Alex Schmid (Red.). *Terrorists on Trial: Introducing a performative perspective*. Leiden: Leiden University Press.
- Bjørkelo, Kristian (2004). *Forteljingar om nynazisten: ein studie av nynazisten i eit folkloristisk perspektiv*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Bjørkelo, Kristian (2013). *Ekstremistboka. Debattbok for ungdom*. Oslo: Samlaget.
- Bleie, Tone & Shrestha, Ramesh (2012). *DDR in Nepal: Stakeholder Politics and the Implications for Reintegration as a Process of Disengagement*. Tromsø: Centre for Peace Studies – University of Tromsø. http://uit.no/Content/307292/Nepal_Report_Final.pdf
- Borchgrevink, Aage Storm (2012). *En norsk tragedie: Anders Behring Breivik og veiene til Utøya*. Oslo: Gyldendal.
- Brandal, Nikolai & Rognlien, Jon (2009). *Den store ml-boka. Norsk maoisme sett nedenfra*. Oslo: Kagge.
- Brox, Ottar (1991). *'Jeg er ikke rasist, men...'* Hvordan vi får våre meninger om innvandrere og innvandring. Oslo: Gyldendal.
- Brox, Ottar (Red., 1997). *'De liker oss ikke': Den norske rasismens ytringsformer*. Oslo: TANO.
- Brækken, Mari Kristine (2008). *Violent Visions of Born Again Nations: A Comparative Study of Vigrid and al-Qaeda*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology, NTNU. Master of Arts Thesis.
- Burgess, J. Peter (2009a). There is no European security, only European securities. *Cooperation and Conflict*, 44(3): 309–328.
- Burgess, J. Peter (2009b) The Ethical Challenges of Human Security in the Age of Globalisation. *International Social Science Journal*, 190, 133–150.
- Burgess, J. Peter & Begby, Endre (2009). Human Security and Liberal Peace. *Philosophy and Public Policy Public Reason* 1(1), 91–104.
- Carlson, Yngve (1995). *Aksjonsplan Brumunddal – ga den resultater? Bekjempelse av fremmedfiendtlig vold i lokalsamfunnet* (Oslo: NIBR-rapport, 1995: 13).
- Carlsson, Yngve & von der Lippe, Herman (1997). *Industribygda og rasismen: Utvikling og avvikling av et fremmedfiendtlig ungdomsmiljø i Vennesla 1991–1996*. Oslo: NIBR Report.

- Carlsson Yngve & von der Lippe, Herman (1999). *Velstandsbydelen og rasismen: Hva ble gjort for å løse opp et høyreekstremt ungdomsmiljø på Nordstrand i Oslo: 1994–1997*. Oslo: NIBR prosjektrapport, 1999: 9.
- Carlsson, Yngve & Haaland, Thomas (2004). *Voldelige ungdomsgrupper – intervensjon på kommunenivå. Erfaringsrapport fra Kristiansand 2001–2004*. Oslo: NIBR-rapport, 2004: 20.
- Carlsson, Yngve (2005). *Tett på gjengen: En evaluering av gjengintervensjonsprosjektet «Tett På» i Oslo*. Oslo: NIBR-rapport, 2005: 14.
- Carlsson, Yngve (2006). *Hvordan gripe de ugriplige unge med minoritetsbakgrunn: En virksomhetsbeskrivelsen og foreløpig evaluering av et mentorprosjekt i Kristiansand*. Oslo: NIBR-notat, 2006: 117.
- Christensen, Marit (2013). *Moren: Historien om Wenche Behring Breivik*. Oslo: Aschehoug.
- Christensen, Tina Wilchen (2014). Adding a grey tone to a black and white world view – How role models and social encouragement can lead former right-wing extremists to transform their identity. I Peter Rieker (Red.), *Hilfe zum Ausstieg? Ansätze und Erfahrungen professioneller Angebote zum Ausstieg aus rechtsextremen Szenen*. Weinheim/Basel: Beltz Juventa.
- Christensen, Tina Wilchen (2015). How extremist experiences become valuable knowledge in organisations supporting former right-wing extremists in their changing their lives. *Social Kritik: Tidsskrift for social analyse & debat* nr. 142 (in press).
- Crone, Manni and Martin Harrow (2011). Homegrown terrorism in the West. *Terrorism and Political Violence*, 23(4), 2011.
- Crone, Manni (2014). Radikaliseret eller ekstremist? Glimt fra 10 års ekstremismeforskning. I Lars Erslev Andersen (Red.), *Terrorisme og trusselvurderinger*. København: Dansk Institut for Internasjonale Studier.
- Crone, Manni (2014b). Religion and Violence: Governing Muslim Militancy through Aesthetic Assemblages. *Millennium: Journal of International Studies*, 43(1), 291–307.
- Dalgaard-Nielsen, Anja (2010). Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(9), 797–814.
- Dalgaard-Nielsen, Anja (2013). Promoting Exit from Violent Extremism: Themes and Approaches. *Studies in Conflict & Terrorism*, 36(2), 99–115.

- Dalgaard-Nielsen, Anja (2014). Exit fra ekstremisme. I: Lars Erslev Andersen (Red.), *Terrorisme og trusselsvurderinger*. København: Dansk Institut for Internasjonale Studier.
- Døving, Cora Alexa (2010). Anti-Semitism and Islamophobia: A Comparison of Imposed Group Identities. *Dansk Tidsskrift for Islamforskning*, nr. 2, 2010.
- Døving, Cora Alexa & Moe, Vibeke (2014). «Det som er jødisk» – Identiteter, historiebvissthet og erfaringer med antisemittisme – En kvalitativ intervjustudie blant jøder i Norge. Oslo: HL-sentret.
- Eidheim, Frøydis (1993). *Hva har skjedd i Brumunddal: Lokalsamfunnet i møte med de fremmede og seg selv*. (Oslo: NIBR report, 1993: 20).
- Eiternes, Tom Kimmo & Fangen, Katrine (2002). *Bak nynazismen*. Oslo: Cappelen.
- Emberland, Terje & Kott, Matthew (2013). *Himmlers Norge – Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug.
- Emberland, Terje & Roughvedt, Bernt (2004). *Det ariske idol. Forfatteren, eventyren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug.
- Enebakk, Vidar (2012). Fjordmans radikaliserings. I Sørensen, Øystein, Bernt Hagtvedt og Bjørn Arne Steinde (eds.) *Høyreekstremisme: Ideer og bevegelser i Europa*. Oslo: Dreyer.
- Engene, Jan Oskar (1994). *Europeisk terrorisme: Vold, stat og legitimitet*. Oslo: Tano.
- Engene, Jan Oskar (2004). *Terrorism in Western Europe: Explaining the trends since 1950*. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Engene, Jan Oskar (2007). Five Decades of Terrorism in Europe: The TWEED Dataset. *Journal of Peace Research*, 44(1), 109–121.
- Engene, Jan Oskar (2013). Mer overvåking, mer kontroll. Noen utviklingstrekk etter 22. juli. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 54, 233–244.
- Enstad, Johannes Due (2015). «Glory to Breivik!»: The Russian Far Right and the 2011 Norway Attacks. *Terrorism and Political Violence* (under utgivelse).
- Fangen, Katrine (1993). *Rasismens historie og forhistorie*. SFDH-rapport nr. 1, 1993. Sogndal: Høgskulen i Sogn og Fjordane.
- Fangen, Katrine (1995). *Skinheads i rødt, hvitt og blått: En sosiologisk studie fra 'innsiden'*. Oslo: UNGforsk, rapport 4, 1995.

- Fangen, Katrine (1997). Separate or Equal? The Emergence of an All-Female Group in Norway's Rightist Underground. *Terrorism and Political Violence*, 9(3).
- Fangen, Katrine (1998a). Living out our Ethnic Instincts: Ideological Beliefs Among Right-Wing Activists in Norway. In Jeffrey Kaplan, & Tore Bjørge (Red., 1998). *Nation and Race: The Developing Euro-American Racist Subculture*. Boston: North-Eastern University Press.
- Fangen, Katrine (1998b). Fangens dilemma – Etske betraktninger i kjølvannet av en observerasjonsstudie blant høyreekstremister. *Nytt Norsk Tidsskrift* 1998:3.
- Fangen, Katrine (1998c). Right-Wing Skinheads - Nostalgia and Binary Oppositions. *Young - Nordic Journal of Youth Research* 1998, 6(3), 33–49.
- Fangen, Katrine (1999). Pride and Power – A Sociological Interpretation of the Norwegian Radical Nationalist Underground Movement. University of Oslo, Department of Sociology and Human Geography, Dr.polit. Thesis.
- Fangen, Katrine (1999b). On the Margins of Life: Life-Stories of Radical Nationalists. *Acta Sociologica* 1999, 42(3), 357–373
- Fangen, Katrine (2001). *En bok om nynazister*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fangen, Katrine (2001b): Demonisering eller ansvarliggjøring. *Tidsskrift for ungdomsforskning* 1, 26–44.
- Fangen, Katrine (2003). A Death mask of masculinity: The Brotherhood of Norwegian right-wing skinheads. I Søren Ervø & Thomas Johansson (Red.), *Among Men. Moulding Masculinities*, Volume 1. Chapter 11. Ashgate.
- Fangen, Katrine (2004/2010). *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget (1. og 2. utgave).
- Fangen, Katrine & Carlsson, Yngve (2013). Right-Wing Extremism in Norway: Prevention and Intervention. In Ralf Melzer & Sebastian Serafin (Red.), *Right-Wing Extremism in Europe: Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung. <http://library.fes.de/pdf-files/dialog/10031.pdf>
- Felles kontraterrorsenter (2014). *Norske fremmedkrigere i Syria*. 18 juni. <http://www.pst.no/media/utgivelser/norske-fremmedkrigere-i-syria/>
- Fimreite, Anne Lise, Lango, Peter, Lægred, Per, Rykkja & Hellebø, Lise (2013). After Oslo and Utøya: A shift in the balance between security and liberty in Norway? *Studies in Conflict and Terrorism*. 36, 839–856.

- Fosseli, Elisabeth Olsen (2015). *Mamma som antiterroriltak*. Kronikk i VG 27.04.2015. <http://www.vg.no/nyheter/meninger/islam-debatten/mamma-som-antiterroriltak/a/23442746/>
- Fryklund, Björn & Petterson, Thomas (1989). *Vi mot dom: Det dubbla främlingsskapet i Sjöbo*. Lund: Lund University Press.
- Gardell, Mattias (1998/2002). *Rasrisk: rasister, separatister och amerikanska kulturkonflikter*. Stockholm: Federativ.
- Gardell, Mattias (2005). *Bin Ladin i våra hjärtan: globaliseringen och framväxten av politisk islam*. Stockholm: Leopard.
- Gardell, Mattias (2008). *Tortyrrens återkomst*. Stockholm: Leopard.
- Gardell, Mattias (2010). *Islamofobi*. Stockholm: Leopard,
- Gemmerli, Tobias (2014a). *Online-radikalisering: et uafklaret begreb. Litteraturreview af definitioner og tilgange inden for online-radikalisering (del 1 af 3)*. DIIS Report 2014:07.
- Gemmerli, Tobias (2014b). *Online-radikalisering: en rundrejse i forskningslitteraturen. Litteraturreview af definitioner og tilgange inden for online-radikalisering (del 2 af 3)*. DIIS Report 2014:08.
- Gjelsvik, Ingvild Magnæs & Bjørge, Tore (2012). Ex-Pirates in Somalia: Processes of engagement, disengagement and reintegration. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13(2).
- Greenwood, Maja Touzari Janesdatter (2014). «Vi vil (aldrig) forhandle med terrorister». I Lars Erslev Andersen (Red.), *Terrorisme og trusselsvurderinger*. København: Dansk Institut for Internationale Studier.
- Gule, Lars (2012). *Ekstremismens kjennetegn. Ansvar og motsvar*. Spartacus.
- Gule, Lars (2013). Venstreekstremisme og terrorisme. I Øystein Sørensen, Bernt Hagtvet, & Nikolai Brandal (red.) *Venstreekstremisme: Ideer og bevegelser*. Dreyer Forlag A/S. s. 214–238
- Gundhus, Helene O. I, & Egge, Marit. (2013). Grenser for forebygging?: «De unge fremmede» og kriminalitetsforebyggende politiarbeid. I Nicolay B. Johansen, Thomas Ugelvik, Katja Franko Aas (Red.), *Krimnigrasjon?: Den nye kontrollen av de fremmede* (s. 210–225). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, Aina Landsverk (2015). *Meningers mot: Netthat og ytringsfrihet i Norge*. Oslo: Cappelen Damm.

- Hagtvet, Bernt (Red., 2008). *Folkemordenes svarte bok*. Universitetsforlaget.
- Hansen, Ingjerd (2013). *Hatkriminalitet: En drøfting av temaet og en gjennomgang av anmeldelser i Oslo 2012*. Oslo: Strategisk stab, Oslo politidistrikt.
- Hansen, Ingjerd (2015). *Hatkriminalitet. Delrapport 1. Statistikk 2014*. Oslo: Strategisk stab, Oslo politidistrikt.
- Hansen, Stig Jarle (2013). *Al-Shabaab in Somalia: The History and Ideology of a Militant Islamist Group*. New York: Oxford University Press.
- Hausken, Liv, Yazdani, Sara R. & Haagensen, Trine K. (Red., 2014). *Fra terror til overvåking: et kritisk prosjekt*. Oslo: Vidarforlaget.
- Haram, Ola & Zaman, Kadafi (2014). *De ekstreme islamistene – En metoderapport av Ola Haram og Kadafi Zaman, TV 2*. <http://2014.metoderapporter.skup.no/41%20-%20%20De%20ekstreme%20islamistene.pdf>
- Hegghammer, Thomas (2010). *Jihad in Saudi Arabia: Violence and Pan-Islamism since 1979*. New York: Cambridge University Press.
- Hegghammer, Thomas (2011). The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad. *International Security* 35(3).
- Hegghammer, Thomas (2013). Should I Stay or Should I Go? Explaining Variation in Western Jihadists' Choice between Domestic and Foreign Fighting. *American Political Science Review*, February, 1–15. doi:10.1017/S0003055412000615.
- Hegghammer, Thomas (2013). The Recruiter's Dilemma: Signaling and Terrorist Recruitment Tactics. *Journal of Peace Research*, 50(1).
- Hegghammer, T. (2014). Hvem skal betale for forskning på høyreekstreme? *Forskning.no*, 11. januar 2014. <http://forskning.no/meninger/kronikk/2014/01/hvem-skal-betale-forskning-pa-hoyreekstreme>
- Hegghammer, T. (2014). Norske fremmedkrigere i går og i dag. *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 30(4), 277–288.
- Hemmingby, Cato & Bjørge, Tore (2015, under utgivelse). *Exploring the Dynamics of a terrorist Targeting Process: The 22 July 2011 Attacks in Norway* (boken kommer trolig ut på Palgrave Pivot høsten 2015).
- Hemmingsen, Ann-Sophie (2010). *The Attractions of Jihadism: An Identity Approach to Three Danish Terrorism: Cases and the Gallery of Characters around Them*. PhD-dissertation, University of Copenhagen.

- Hemmingsen, Ann-Sophie (2011): Whose Courtroom? Observations from Terrorism Trials. In Egholm Feldt, Jakob & Sinclair, Kirstine (Red.), *Lived Space: Reconsidering Transnationalism among Muslim Minorities*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hemmingsen, Ann-Sophie (2013). Making a case for going to court: militant islamism in Denmark. *The Polish Quarterly of International Affairs*, 22(1), 2013, 10–20.
- Hemmingsen, Ann-Sophie (2014). Jeg en stat mig bygge vil – når vesterlændinge drager til konfliktområder for at grundlægge Utopia. I Lars Erslev Andersen (Red.), *Terrorisme og trusselvurderinger*. København: Dansk Institut for Internationale Studier.
- Hemmingsen, Ann-Sophie (2014b). Viewing jihadism as a counterculture: potential and limitations. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7(1), 2015, DOI:10.1080/19434472.2014.977326 (s. 3–17).
- Hoffmann, Jon Fitje (2014). Forventninger til PST. I Liv Hausken, Sara R. Yazdani og Trine K. Haagenen (2014). *Fra terror til overvåkning*. Oslo: Vidarforlaget.
- Holm, Jan & Kvaran, Inge (1989). *Opprør! En bok om blitzere, pønkere, politi, presse og politikere i Oslo*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Hussain, Ghaffar & Saltman, Eirin Marie (2014). *Jihad Trending: A Comprehensive Analysis of Online Extremism and How to Counter it*. Quilliam Foundation May 2014. <http://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/jihad-trending-quilliam-report.pdf>
- Høgmo, Asle (1997). Om den skjulte rasisme i en norsk småby. I Ottar Brox, 'De liker oss ikke': *Den norske rasismens ytringsformer*. Oslo: TANO.
- Haaland, Thomas & Yngve, Carlsson (2002). *Kirkens ungdomsprosjekt – en virksomhetsbeskrivelse*. Oslo: NIBR-notat 2002: 198.
- Haaland, Thomas (2003). *Vold, rusmidler og holdninger til innvandrere: En sammenliknende studie blant ungdom i Drammen og Kristiansand*. Oslo: NIBR-notat 2003: 18.
- Haarr, Anne Gerd Grimsby & Partapuoli, Kari Helene (2012). *Om trakassering av muslimer og innvandrere etter eksplosjonen i Regjeringskvartalet 22.07.2011. Andre versjon – 19.07.2012*. Oslo: Antirasistisk senter.
- Idås, T., Heftøy, J. E., Stormark, K. & Hauge, M. T. (2013). *Trusler: Situasjonsbilde og utfordringer for redaksjonelle miljøer*. Oslo: Skup/Norsk Journalistlag/Fritt Ord/Norsk Redaktørforening.

- Indregard, Sigve mfl. (Red. 2012). *Motgift: Akademisk respons på den nye høyreekstremismen*. Oslo: Flamme forlag. <http://www.flammeforlag.no/?s=Motgift>
- Jacobsen, Stine Finne & Jensen, Steffen (2011). *Fra bekymring til handling i arbeidet med unge og radikaliserings*. København: Rehabiliterings- og Forskningscenteret for Torturofre (RTC). <http://www.kora.dk/media/1196303/fra-bekymring-til-handling-i-arbeidet-med.pdf>
- Jespersen, Karen, Pittelkow, Ralf (2007). *Islamister og naivister: et anklageskrift*. Oslo: Kagge forlag.
- Johansen, Jahn Otto (1989). *Sigøynernes Holocaust*. Oslo: Cappelen.
- Johansen, Jahn Otto (2013). *Folket som ingen vil ha: Forfølgelsen av sigøynerne i Øst-Europa*. Oslo: Aschehoug.
- Johansen, Sissel, Sabine Wollscheid & Einagel, Victoria Ingrid (2014). *Forebygging av ideologisk radikaliserings – et systematisk litteratursøk med sortert referanseliste*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten (Notat).
- Jore, Sissel H. (2012). *Counterterrorism as Risk Management Strategies*. University of Stavanger, Ph.d. thesis UiS, no. 178.
- Jore, Sissel H. (2014). Norwegian Media Substantiation of Counterterrorism measures. *Journal of Risk Research*, 2014: 1–18.
- Meyer, Sunniva F. Jore, Sissel H & Johansen, Kjell W. (2015): Troublesome trade-offs: balancing urban activities and values when securing a city-centre governmental quarter. In *City, Territory and Architecture*, 2(8).
- Jore, Sissel H. & Moen, Anita (2015). A discussion of the risk-management and the rule-compliance regulation regimes in a security context. In Nowakowski et al. (Red.). *Safety and Reliability: Methodology and Applications*. Taylor & Francis Group, London, ISBN 978-1-138-02681-0, 677–684.
- Jupskås, Anders Ravik (2012). *Ekstreme Europa: Ideologi, årsaker og konsekvenser*. Oslo: Cappelen Damm.
- Justitiedepartementet (2014). *Våldsam politisk extremism i Sverige - nuläge och tendenser*. Stockholm: Regjeringskanselliet, Justitiedepartementet. Ds 2014:4. <http://www.regeringen.se/content/1/c6/23/28/73/91f2a89a.pdf>
- Justis- og beredskapsdepartementet (2014). *Handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet (juni 2014). <https://www.regjeringen.no/nb/sub/radikaliserings/om-forebyggende-arbeid/regjeringens-handlingsplan/id665364/>

- Justis- og beredskapsdepartementet (2015). *Nasjonal veileder for forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/nb/sub/radikalisering/veileder/id2398051/>
- Kallevik, Jan (2014). *Xtrm: Krig i Oslos gater*. Oslo: Aschehoug.
- Kaplan, Jeffrey & Bjørge, Tore (Red., 1998). *Nation and Race: The Developing Euro-American Racist Subculture*. Boston: North-Eastern University Press.
- Knudsen, Peter Øvig (2007a). *Blekingegadebanden 1: Den danske celle*. København: Gyldendal (norsk utgave på Press forlag).
- Knudsen, Peter Øvig (2007b). *Blekingegadebanden 2: Den hårde kerne*. København: Gyldendal (norsk utgave på Press forlag).
- Kopperud, Øyvind (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret.
- Koopmans, Ruud (1996). Explaining the rise of racist and extreme right violence in Western Europe: Grievances or opportunities? *European Journal of Political Research*, 30, 2: 185–216.
- Korsell, Lars, Olsson, Johan, Nyqvist, Anette, Vesterhav, Daniel, Skinnari, Johanna, Nilsson Sahlin, Hanna, Hagström, Ahn-Za, Lodenius, Anna-Lena, Sundström, Eva, Baard, Patrik & Carle, Jan (2009). *Våldsam politisk extremism: Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*. Bråttsförebyggande Rådet/Säkerhetspolisen Rapport 2009:15. https://www.bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f180002415/1309955764877/2009_15_valdsam_politisk_extremism.pdf
- Krogh, Hilde (1993). *To flyktningegruppers hverdag i en norsk kommune: 'Når vi kommer til et nytt land, prøver vi å gripe håpet'*. Oslo: Norsk Byggforskningsinstitutt.
- Kühle, Lene & Lindekilde, Lasse (2012). Radicalization and The Limits of Tolerance. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(10), 1607–1623.
- LaForce, Ketil (2011). *Politiinnsats mot voldelig radikalisering og islamistisk ekstremisme: en sammenlignende studie av utvalgte danske, nederlandske og norske politiavdelinger*. Masteravhandling i Politivitenskap. Oslo: Politihøgskolen. http://idtjeneste.nb.no/URN:NBN:no-bibsys_brage_17763
- Larsen, Stein Ugelvik, Hagtvvet, Bernt & Myklebust, Jan Petter (1980). *Who were the fascists? Social Roots of European Fascism*. Bergen/Oslo/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Larsen, Stein Ugelvik (1980). *The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945. The Analysis of Membership Data*. I Larsen, Hagtvvedt & Myklebust (1980).

- Larsen, Chris Holmsted (2012). *Politisk ekstremisme i Danmark (Forskningsrapport for Social- og Integrationsministeriet)*. Roskilde: Roskilde Universitet. 48 s.
- Larsson, Paul (2005). Kriminalitetsforebygging og politirollen. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, des., 92(3), 271–294.
- Lia, Brynjar (2005). *Globalisation and the Future of Terrorism: patterns and Predictions*. London and New York: Routledge.
- Lia, Brynjar (2007). *Architect of Global Jihad. The Life of Al-Qaeda Strategist Abu Mus'ab Al-Suri*. New York: Hurst Publishers/Columbia University Press.
- Lia, Brynjar & Nesser, Petter (2010). Lessons Learned from the July 2010 Norwegian Terrorist Plot. *CTC Sentinel*, 3(8) (August),13-17.
- Lia, Brynjar (2013). Profetens Ummah og sosiale medier. I Inger Marie Sunde (Red.), *Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme på internett*. Oslo: Politihøgskolen.
- Lia, Brynjar & Nesser, Petter (2014). Norske muslimske fremmedkrigere. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2014: 4, 399–416.
- Lie, Elisabeth Myhre (2011). *I forkant: Kriminalitetsforebyggende politiarbeid*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lien, Inger-Lise (1997). Hvordan diagnostisere rasismen? I Ottar Brox (Red.). *De liker oss ikke: Den norske rasismens ytringsformer*. Oslo: TANO.
- Lien, Inger-Lise (2005). The role of the crime-act in constituting the gang's mentality. In Scott Decker & Frank Weerman, *European Street Gangs and Troublesome Youth Groups: Findings from the Eurogang Research Program*. Lanham: AltaMira Publisher.
- Lien, Inger-Lise (2008). «Nemesis» and the Achilles heel of Pakistani gangs in Oslo. In Frank van Gemert, Dana Peterson & Inger Lise Lien, *Street Gangs, Migration and Ethnicity*. Portland: Willan Publishing.
- Lien, Inger-Lise (2010). Bandekriminalitet og forebygging. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*, nov., 97(3).
- Lien, Inger-Lise (2011). *I bakvendtland – kriminelle liv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Likestillings- og diskrimineringsombudet (2015). *Hatytringer og hatkriminalitet*. Oslo: Likestillings- og diskrimineringsombudet. <http://www.ldo.no/nyheter-og-fag/brosjyrar-og-publikasjonar/rapporter/hatytringer-og-hatkriminalitet/>

- Lindekilde, Lasse (2008). Mobilizing in the Name of the Prophet?: The Mobilization/Demobilization of Danish Muslims during the Muhammad Caricatures. *Controversy Mobilization*, 13(2).
- Lindekilde, Lasse (2009). Dømt til at fejle? Når officielle de-radikaliseringstiltag fører til radikalisering. I Tonny Brems Knudsen; Jørgen Dige Pedersen; Georg Sørensen (Red.), *Danmark og de fremmede: Om mødet med den Arabisk-muslimske verden*, s. 121–145. Århus: Systime Academic, 2009.
- Lindekilde, Lasse (2010). Forebyggelse af radikalisering, miskendelse og muslimsk minoritetsidentitet. *Tidsskrift for Islamforskning*, 2010/2, 7–29.
- Lindekilde, Lasse (2012). Neo-liberal Governing of ‘Radicals’: Danish Radicalization Prevention Policies and Potential Iatrogenic Effects. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(1), 109–125.
- Lindekilde, Lasse (2012a). Introduction: Assessing the Effectiveness of Counter-Radicalisation Policies in North-Western Europe. *Critical Studies on Terrorism*, 5(3), 19.10.2012, 335–344.
- Lindekilde, Lasse (2012b). Value for Money? Problems of Impact Assessment of Counter-radicalization Policies on End Target Groups: The Case of Denmark. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 18(4), 14.06.2012, 385–402.
- Lindekilde, Lasse & Sedgwick, Mark (2012). *Impact of Counter-Terrorism on Communities: Denmark Background Report*. London : Institute for Strategic Dialogue. 73 p.
- Lindekilde, Lasse (2014). The Mainstreaming of Far-Right Discourse in Denmark. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. 12(4), 363–382.
- Lindekilde, Lasse (2014b). A Typology of Backfire Mechanisms: How Soft and Hard Forms of State Repression can have Perverse Effects in the Field of Counterterrorism’. In Lorenzo Bosi, Chares Demetriou & Stefan Malthaner (Red.), *Dynamics of Political Violence: A Process-Oriented Perspective on Radicalization and the Escalation of Political Conflict* s. 51–71. Ashgate Publishing Limited.
- Lindekilde, Lasse (2015). Radicalization, De-radicalization and Counter-radicalization. In Richard Jackson (Red.), *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. London: Routledge.
- Lindekilde, Lasse (2015b). Radikaliseringsforebyggelse i Danmark 2009–2014: Udviklingstendenser og fremtidige udfordringer. *Politica – Tidsskrift for politisk videnskab*, . 3(47), 2015 (sænummer om terrorisme og terrorforebygning).

- Linge, Marius (2013). Den Konservative Muslimske Vekkelser: Om IslamNet, Profetens Ummah og Salafismens Fremvekst i Norge. *Samtiden*, 2013: 4.
- Littell, Julia H., Popa, Melanie & Forsythe, Burnee (2005). Multisystemic Therapy for Social, Emotional, and Behavioral Problems in Youth Aged 10-17. *Campbell Systematic Reviews*, 1.
- Lodenijs, Anna-Lena & Larsson, Stieg (1991). *Extremhögern*. Stockholm: Tiden, revidert utgave 1994.
- Lodenijs, Anna-Lena & Tamas, Gellert (1992). Fyllegrejor och pojkestrek? *Metallarbetaren*, No. 6, 1992.
- Lodenijs, Anna-Lena & Wikström, Per (1997). *Nazist, rasist eller bara Patriot?* Stockholm: Rikspolisstyrelsen 1997.
- Lodenijs, Anna-Lena & Wikström, Per (1998). *Vit makt och blågula drömmar – rasism och nazism i dagens Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lodenijs, Anna-Lena & Wingborg, Mats (1999). «Svenskarna först? – handbok mot rasism och främlingsfientlighet. Stockholm: Atlas..
- Lodenijs, Anna-Lena (2002). *Tvåfronts krig – fackets kamp mot nazism och kommunism*. Stockholm: Hjalmarsson och Högberg.
- Lodenijs, Anna-Lena (2006). *Gatans parlament - om politiska våldsverkare i Sverige*. Stockholm: Ordfront.
- Lodenijs, Anna-Lena & Wingborg, Mats (2009). *Slaget om svenskheten – att ta debatten med Sverigedemokraterna*. Stockholm: Premiss.
- Lodenijs, Anna-Lena & Wingborg, Mats (2010). *Arbetarrörelsens strategier för att motverka främlingsfientliga och högerpopulistiska partiet*. LO/ABF/FES.
- Lodenijs, Anna-Lena (2010). *Utredning av Exit-projektet. I Ungdomsstyrelsen (2010). Utvärdering av EXIT: Delrapport kring insatser för unga som vill lämna grupper som använder våld och hot för att nå politiska mål*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2010: 8.
- Lodenijs, Anna-Lena (2014). Ein Leben voller Hass und Gewalt hinter sich lassen. Die Geschichte von Exit in Schweden. In Peter Rieker, (Red.), *Hilfe zum Ausstieg? Ansätze und Erfahrungen professioneller Angebote zum Ausstieg aus rechtsextremen Szenen*. Weinheim/Basel: Beltz Juventa.
- Lodenijs, Anna-Lena (2015). *Vi säger vad du tänker – högerpopulismen i Europa*. Stockholm: Atlas.

- Lomell, Heidi Mork (2014). Forventninger om beskyttelse. I Liv Hausken, Sara R. Yazdani og Trine K. Haagenen, *Fra terror til overvåkning*. Oslo: Vidarforlaget.
- Lunde, Henrik (1993). *Aller ytterst: De rasistiske grupperinger i dagens Norge*. Oslo: Antirasistisk Senter.
- Lunde, Henrik (1994). *Rasistisk vold og trakassering i Norge*. Oslo: Antirasistisk Senter.
- Lunde, Henrik (1995). «Mange bekker små»: *Gode ideer i arbeidet mot rasisme*. Oslo: Antirasistisk Senter.
- Lundmark-Nilsson, Eva & Nilsson, Ingvar (2012). *Vänd dem inte ryggen: Socioekonomisk analys av destruktiva subkulturer*. Stockholm: OFUS & Fryshuset.
- Lynen von Berg, Heinz (2004). Die evaluierung der Mobilen Beratungsteams des CIVITAS-Programms. Eine kritische Betrachtung ausgewälter Ergebnisse. Teil 2. *Journal für Konflikt und Gewaltforschung* 2/2004.
- Læg Reid, Per, Fimreite, Anne Lise, Rykkja, Lise H. & Lango, Peter (2014). *Organisering, samfunnssikkerhet og krisehåndtering*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Löwander, Birgitta & Hagström, Mirjam (2011). *Antisemitism och islamofobi – utbredning, orsaker och preventivt arbete*. Stockholm: Forum för levande historia. <http://www.levandehistoria.se/material/antisemitism-och-islamofobi>
- Löw, Heléne (1990). *Hakkorset og Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*. Ph.D. Dissertation, University of Gothenburg, Department of History.
- Löw, Heléne (1993). The Cult of Violence – The Swedish Racist Counter-Culture'. In Tore Bjørgo & Rob. Witte. *Racist Violence in Europe* (Basingstoke, The Macmillan Press). Norsk utgave: *Rasistisk vold i Europa*. Oslo: Tiden.
- Löw, Heléne (1995a). Racist Violence and Criminal Behaviour in Sweden: Myths and Realities. In Tore Bjørgo (Red.), *Terror from the Extreme Right*. London: Frank Cass.
- Löw, Heléne (1995b) 'Wir Sind Wieder da'. Ungdomar i den rasistiska under-ground-rörelsen – Historiska kontexter. In Mohamed Chaib (Red.), *Strömmar i tiden: ungdomars livsvillkor i en föränderlig värld*. Uddevalla: Daidalos.
- Löw, Heléne (1998). White Power Rock 'n Roll – A Growing Industry. In Kaplan, Jeffrey & Bjørgo, Tore (Red., 1998). *Nation and Race: The Developing Euro-American Racist Subculture*. Boston: North-Eastern University Press.

- Lööw, Heléne (1999). *Nazismen i Sverige 1980–1999*. Stockholm: Ordfront.
- Lööw, Heléne (2004). *Nazismen i Sverige 1924–1979*. Stockholm: Ordfront.
- Lööw, Heléne (2015). *Nazismen i Sverige 2000–2014*. Stockholm: Ordfront.
- Madsen, Kjell (2007). Liberalt forsvar mot radikal islamisme. *Kirke og Kultur*, 112(6), 495–504.
- Meland, Pål (2007). *Hatkriminalitet – kriminalitet motivert av hat og fordommer*. Oslo: Oslo politidistrikt.
- Mesøy, Atle (2013). *Poverty and radicalisation into violent extremism: a causal link?* Oslo: NOREF Expert Note.
- Meyer, Sunniva Frislid (2011). Preventing Mass Killings: Determining the Optimal Allocation of Security Resources between Crowded Targets. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 17(1), 10.
- Meyer, Sunniva Frislid (2012a). Reducing harm from explosive attacks against railways. *Security Journal*, 2012, 25(4), 309–325.
- Meyer, Sunniva Frislid (2012b). Slik kan transportsektoren sikres mot terror. *Samferdsel*, 2012, 51(2), 12–13.
- Meyer, Sunniva (2012c). *Preventing mass killings: Optimal Strategies for protecting public targets against terrorist attacks*. Department of Political Science. university of Oslo. (Ph.d.-thesis).
- Meyer, Sunniva Frislid (2013). Impeding lone-wolf attacks: lessons derived from the 2011 Norway attacks. *Crime Science*, 2(7). <http://www.crimesciencejournal.com/content/2/1/7>
- Michelet, Marte (2014). *Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*. Oslo: Gyldendal.
- Moen, Jo Stein & Sæter, Rolf (2009). *Tusen dager: Norge og den spanske borgerkrigen*. Oslo: Gyldendal.
- Myhrer, Tor-Geir (2011). Mulige forebyggende virkninger av straffen – generelt og overfor terrorhandlinger spesielt, del II i Tore Bjørgo (Red.) *Forebygging av terrorisme og annen kriminalitet*. PHS Forskning 2011: 1.
- Myklebust, Oddbjørn (2015). *Soloterrorisme – en konseptuell forståelse*. Masteravhandling i Politivitenskap. Oslo: Politihøgskolen (innlevert, ikke ferdig bedømt).

- Mårtensson, Ulrika (2014). Harakî Salafism in Norway: 'The Saved Sect' Hugs the Infidels, *Tidsskrift for Islamforskning 1* (2014). <http://islamforskning.dk/files/journal/2014/FIFO-2014-1-del7.pdf>
- Nesser, Petter (2010). Joining jihadi terrorist cells in Europe: Exploring motivational aspects of recruitment and radicalization. In Magnus Ranstorp (Red.), *Understanding Violent Radicalisation: Terrorist and Jihadist Movements in Europe*. London: Routledge.
- Nesser, Petter, Lia, Brynjar (2010). Lessons Learned from the July 2010 Norwegian Terrorist Plot. *CTC Sentinel*, 3(8) (August, 2010).
- Nesser, Petter (2011). *Jihad in Europe: patterns in Islamist terrorist cell formation and behavior, 1995–2010*. University of Oslo: Dr. Philos. thesis.
- Nesser, Petter (2014). Toward an Increasingly Heterogeneous Threat: A Chronology of Jihadist Terrorism in Europe 2008–2013. *Studies in Conflict and Terrorism*, 37(5).
- Nesser, Petter. & Stenersen, Anne (2014). The Modus Operandi of Jihadi Terrorists in Europe. *Perspectives on Terrorism*, 8(6).
- Nesser, Petter. Lia, Brynjar. Stenersen, Anne & Ravndal, Jacob Aasland (2013). Om radikaliserings og voldelig ekstremisme på nett. I Inger Marie Sunde (Red.), *Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme på internett*. PHS Forskning 2013:1. Oslo: Politihøgskolen.
- Nesser, Petter (2015). *Islamist Terrorism in Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press; 1 edition (Publiseres 1. september 2015).
- Nilsen, Anne Birgitte (2014). *Hatprat*. Oslo: Cappelen Damm.
- Nordenhaug, Iselin & Engene, Jan Oskar (2008). *Norge i kamp mot terrorisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordstrand, Øystein (2011). *Terrorisme og politisk vald i Noreg: seks hendingar i lys av to terrorismedefinisjonar*. Masteravhandling i Politivitenskap. Oslo: Politihøgskolen. http://idtjeneste.nb.no/URN:NBN:no-bibsys_brage_26422
- NRK.no (2014). *Stor kartlegging: Dette er dei norske framandkrigarane*. <http://www.nrk.no/norge/desse-vart-framandkrigarar-1.12061691> Publisert 26.11.2014.
- Olsen, Hilgunn (2001). Å være forelder til en nynazist. Oslo: Institutt for kriminologi og rettsosiologi. Hovedoppgave.

- Olsen, Tom (2011). *Nynazistiske miljøer: en studie om tilslutnings- og exitprosessene*. Masteroppgave i sosialt arbeid, Institutt for sosialfag, Universitetet i Stavanger.
- Olsvik, Elise Anonby & Engen, Ole Andreas (2010). Security in Civil Aviation. In (Red.) Ben J.M. Ale, Ioannis A. Papazoglou, Enrico Zio. *Reliability, Risk & Safety: Back to the Future*. CSR press. Taylor & Francis Group. London 2010.
- Orban, Franck (2012). Voldelige ekstremister og terrorister i fengsel: en ny realitet for Norge. I Yngve Hammerlin og Tore Rokkan (2012). *Vold og trusler mot tilsatte i Kriminalomsorgen: Sluttrapport 2004-2010, Mørketall*. Oslo: KRUS, s. 261–302.
- Orban, Franck (2013). Terrorisme en Norvège: s'adapter aux nouvelles réalités. *Nordique*, 25,123–142.
- Orban, Franck (2013b). *Fengsler i radikaliseringsalderen*. Bergens Tidende, 9. mars 2013.
- Orban, Franck (2013c). Hva kan gjøres med voldelige ekstremister? *KY-bladet*, 2013/3.
- Orban, Franck (2014). Breiviks manifest: unikt eller hybrid? I *Festskrift til Harald Føsker*. Oslo: KRUS 2014 ISBN 978-82-8257-033-6. s. 125–133.
- Orban, Franck (2015). Avant et après le 22/7. Quatre décennies de menace terroriste en Norvège. *Revue d'histoire Nordique*, 18, 199–233.
- Pawson, Ray & Tilley, Nick (1997). *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Pedersen, Maria Libak (2014). *Exit-indsatser for rockere og bandemedlemmer. En kortlægning af tiltag under rammemodellen*. København: Justitsministeriets Forskningskontor, april 2014.
- Pedersen, Maria Libak (2014b). *Veje ind i og veje ud af rocker- og bandemiljøer. En interviewundersøgelse*. København: Justitsministeriets forskningskontor, september 2014. <http://justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Arbejdsomraader/Forskning/Forskningsrapporter/2014/Veje%20ind%20i%20og%20veje%20ud%20af.pdf>
- Politidirektoratet (2011). *Veileder for politiets bekymringsamtale. Dialog for ansvar og positiv endring*. Oslo: Politidirektoratet. https://www.politi.no/vedlegg/rapport/Vedlegg_2333.pdf
- Politiets Sikkerhetstjeneste (2015). *Åpen trusselvurdering for 2015*. Oslo: PST. http://www.pst.no/media/75480/PSTs_tv2015.pdf

- Rasch, Bjørn Erik (red., 2005). *Islamistisk terrorisme*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Ranstorp, Magnus (2010). *Understanding Violent Radicalisation: Terrorist and Jihadist Movements in Europe*. London: Routledge.
- Ranstorp, Magnus & Hyllengren, Peder (2013). *Förebyggande av våldsbejakande extremism i tredjeland: åtgärder för att förhindra att personer ansluter sig till väpnade extremistgrupper i konfliktzoner*. Stockholm: Centrum för Asymmetriska Hot- och TerrorismStudier (CATS), Försvarshögskolan. <http://fhs.diva-portal.org/smash/get/diva2:622395/FULLTEXT01.pdf88888>
- Ravndal, Jacob Aasland (2014). The online life of a modern terrorist: Anders Behring Breivik's use of the Internet. *VOX-Pol Blog*, 28 oktober 2014.
- Ravndal, Jacob Aasland (2013). Anders Behring Breivik's use of the Internet and Social Media. *JEX Journal EXIT-Deutschland. Zeitschrift für Deradikalisierung und demokratische Kultur* 2.
- Ravndal, Jacob Aasland (2012). A-Pre-Trial Profile of Anders Behring Breivik. *CTC Sentinel*, March 22, 2012,
- Ravndal, Jacob Aasland (2012b). «A-Post-Trial Profile of Anders Behring Breivik,» *CTC Sentinel*, October 2012.
- Ravndal, Jacob Aasland (in review). *Thugs or Terrorists? A Typology of Right-Wing Terrorism and Violence in Western Europe*.
- Roberts, Nancy (2000). Wicked Problems and Network Approaches to Resolution. *The International Public Management Review*, 1(1) (2000).
- Rosvoll, Maria & Bielenberg, Natasha (2012). *Antisiganisme, stereotypier og diskriminering av rom*. HL-senterets temahefte nr.14, Senteret for Studier av Holocaust og livssynsminoriteter, Oslo.
- Sandberg, Sveinung, Oksanen, Atte, Berntzen, Lars Erik & Kiilakoska, Tomi (2014). Stories in action: the cultural influences of school shootings on the terrorist attacks in Norway. *Critical Studies on Terrorism*, 7(2), 277–296.
- Sedgwick, Mark (2010). The Concept of Radicalization as a Source of Confusion. *Terrorism and Political Violence*, 22(4), 479–494.
- Sedgwick, Mark (2013). Something Varied in the State of Denmark: Neo-nationalism, Anti-Islamic Activism, and Street-level Thuggery. *Politics, Religion & Ideology*, 14(2), 208–233.
- Seierstad, Åsne (2013). *En av oss: En fortelling om Norge*. Oslo: Kagge forlag.

- Simonsen, Kjetil (2012). 'Vor ære og vor magt, har pengejøder tatt'. Antisemittiske forestillinger i norsk bondebevegelse på 1920-tallet. *Humanist. Tidsskrift for livssynsdebatt*, 2, 36–59.
- Simonsen, Kjetil (2012b). «En bevægelse som gaar ut paa at erobre magten». Antisemittisme, innvandringsfientlighet og rasetenkning i norsk bondebevegelse, 1918–1940. Hefte i HL-senterets skriftserie, 2012.
- Simonsen, Kjetil (2010). «Keiser i kraft av gullet». Antisemittiske forestillinger i bondeavisen *Nationen*, 1920–25, Etter Lemkin. *Tidsskrift for studier av folkemord og politisk massevold*, 4. 20–35.
- Skjoldager, Morten (2009). *Truslen indenfra – de danske terrorister*. København: Lindhardt og Ringhof forlag.
- Sjøli, Hans Petter (2005). *Mao min Mao: Historien og AKPs vekst og fall*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Skjørten, Kristin, Bjørgo, Tore & Olaussen, Leif Petter (1999). *Forskning om vold*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Smith, Tuva Julie Engebretsen (2015). *Islamic radicalization in Norway: Preventive Actions*. International Institute for Counter-Terrorism (ICT) paper, Interdisciplinary Center (IDC) Herzliya. <http://www.ict.org.il/Article/1339/Islamic-Radicalization-in-Norway>
- Sollund, Ragnhild (2007). *Tatt for en annen. En feltstudie av relasjonen mellom etniske minoriteter og politiet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Spalek, Basia (2013). *Terror Crime Prevention with Communities*. London: Bloomsbury.
- Spalek, Basia (2014). Community Engagement for Counterterrorism in Britain: An Exploration of the Role of “Connectors» in Countering Takfiri Jihadist Terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 37, 825–841.
- Stormark, Kjetil (2011). *Da terroren rammet Norge: 189 minutter som rystet verden*. Oslo: Kagge forlag.
- Stormark, Kjetil (2012). *Massemorderens private e-poster*. Oslo: Spartacus forlag.
- Strømmen, Øyvind (2011). *Det mørke nettet: Om høyreekstremisme, kontrajihadisme og terror i Europa*. Oslo: Cappelen Damm.
- Strømmen, Øyvind (2013). *Den sorte tråden: Europeisk høyreradikalisme fra 1920 til i dag*. Oslo: Cappelen Damm.
- Strømmen, Øyvind (2014). *I hatets fotspor*. Oslo: Cappelen Damm.

- Strømmen, Øyvind (2015). *Hating Muslims: Anti-Muslim hate crimes and terrorism, 2010-2014. A report from HSI*. Oslo: Hate Speech International. <https://www.hate-speech.org/wp-content/uploads/2015/02/HATING-MUSLIMS-single-page-pdf-version.pdf>
- Sultan, Shoaib & Rune Berglund Steen (2014). *Høyreekstremisme i Norge – trender og utvikling*. Oslo: Antirasistisk Senter. <http://www.antirasistisk-senter.no/wp-content/uploads/2014/08/H%C3%B8yreekstremisme-i-Norge-trender-og-utvikling-Web.pdf>
- Sunde, Inger Marie (Red., 2013). *Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme på internett*. Oslo: PHS Forskning 2013: 1. http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175110/1/forebygging_av_radikaliserings.pdf
- Sveen, Anders G. og Wigen, Einar (2013). Salafisme på norsk. *Nytt Norsk Tidsskrift* 2013: 3. https://www.idunn.no/nnt/2013/03/salafisme_paa_norsk
- Søbye, Espen (2008). *Kathe, alltid vært i Norge*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Sørensen, Øystein (2012). Ideologi og galskap – Anders Behring Breiviks totalitære mentalitet. I Sørensen, Hagtvet & Steine (2012).
- Sørensen, Øystein, Hagtvet, Bernt & Steine, Bjørn Arne (2011). *Ideologi og terror. Totalitære ideer og regimer*. Dreyer Forlag A/S.
- Sørensen, Øystein, Hagtvet, Bernt & Steine, Bjørn Arne (2012). *Høyreekstremisme: Ideer og bevegelser i Europa*. Dreyer Forlag A/S.
- Sørensen, Øystein, Hagtvet, Bernt & Steine, Bjørn Arne (red.) (2012a). *Politikk og religion. En farlig kombinasjon?* Dreyer Forlag A/S.
- Sørensen, Øystein, Hagtvet, Bernt & Brandal, Nikolai (red.) (2013). *Venstreekstremisme: Ideer og bevegelser*. Dreyer Forlag A/S.
- Sørensen, Øystein, Hagtvedt, Bernt & Brandal, Nikolai (2014). *Intellektuelle og det totalitære: Pervertert idealisme?* Oslo: Dreyer Forlag A/S.
- Sørensen, Øystein (2007). *Den store sammensvergelsen*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Sørli, Sigurd (2014). *Solkors eller hakekors. Nordmenn i Waffen-SS 1941–1945*. Avhandling for Ph.D.-graden i historie, levert til bedømmelse ved UiO høsten 2014.
- Sørli, Sigurd (2015). Norske frivillige i «korstoget mot bolsjevismen». I Sven Holtmark (Red.), *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014*. Oslo: Pax.

- Säkerhetspolisen (2010). *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige*. Stockholm: Säkerhetspolisen. <http://www.sakerhetspolisen.se/download/18.635d23c2141933256ea1d14/1381154798420/ijrapportweb>
- Tiby, Eva (1999). *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*. Doktorsavhandling, Kriminologiska institutionen, Nr 1, Stockholms Universitet.
- Tiby, Eva (2000). *De utsatta. Brott mot homosexuella kvinnor och män*. Folkhälsoinstitutet, rapport 2000:3. (Populärversion av Tiby 1999.)
- Tiby, Eva (2001). Hate Crimes Against Gays and Lesbians in Sweden. *International Review of Victimology*, 8(2), 217–243.
- Tiby, Eva (2004). Offer för homofobiska brott. I M., Lindgren, K.-Å. Pettersson, B. Hägglund (Red.), *Utsatta och sårbara brottsoffer*, s. 179–199. Stockholm: Jure förlag.
- Tiby, E (2006): *Homofobiska hatbrott i Sverige*. Forum för Levande Historia.
- Tiby, Eva (2007). Constructions of Homophobic Hate Crimes: Definitions, Decisions, Data. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 8(2), 114–137.
- Tiby, Eva (2009). Homophobic Hate Crimes in Sweden: Questions and Consequences. I Iganski, P (Red.), *The Harms of Hate Crime*, s. 43–68.
- Tiby, Eva (2010a). Hatbrott, monster, mönster & möjligheter. I Deland, Hertzberg & Hvitfeldt: *Det vita fältet. Samtida forskning om högerextremism*. Opuscula Historica Upsaliensis 41, Uppsala universitet.
- Tiby, Eva (2010b). Mobbningen i skolan var värst. Unga hbt-personers upplevelser av utsatthet för hatbrottshändelser. I Ungdomsstyrelsen, rapport februari 2010:2. *Hon, hen, han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner*.
- Tiby, Eva (2011). Homofobi och verklighet. I Eva Borgström (Red.), *Den moderna homofobin*. Charlie by Kabusa, s. 52–69.
- Tiby, Eva (2011b). Hatbrott och legalstrategier, möjligheter och risker. I Lernestedt & Tham, (Red.), *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, s. 201–216. Norstedts Juridik, Stockholm,
- Tiby, Eva (2012). Islamofobiska hatbrott mot barn. I Heber, Tiby & Wikman (2012), *Viktinologisk forskning. Brottsoffer i teori och metod*, s. 271–294. Lund: Studentlitteratur.

- Tilley, Nick (2000) *Realistic evaluation: An overview*. Presentation at the Founding Conference of the Danish Evaluation Society, September 2000. http://evidence-basedmanagement.com/wp-content/uploads/2011/11/nick_tilley.pdf Tvedt, Terje (Red., 1989). (ml) *En bok om maoismen i Norge*. Oslo: Ad Notam.
- Utvik, Bjørn Olav (2011). *Islamismen*. Oslo: Unipub.
- Westlie, Bjørn (2013). AKPs ekstremisme. I Øystein Sørensen, Bernt Hagtvedt & Nikolai Brandal (Red). *Venstreekstremisme: Ideer og bevegelser*. Dreyer Forlag A/S.
- Wigerfelt, Berit & Wigerfelt, Anders S. (2001). *Rasismens yttringar. Exemplet Klippan*. Lund: Studentlitteratur.
- Willems, Helmut (1995). Development, Patterns and Causes of Violence in Violence against Foreigners in Germany: Social and Biographical Characteristics of Perpetrators and the Process of Escalation. In Tore Bjørgo (1995). *Terror from the Extreme Right*. London: Frank Cass.
- Winsnes, Torgeir (2005). *Vigrid – en drøfting av ungdommers binding til det høyre ekstreme miljøet og bekymrings samtalen som strategi i det forebyggende arbeidet*. Fordypningsoppgave, videreutdanning i Kriminalitetsforebyggende politiarbeid 2004/2005. Oslo: Politihøgskolen.
- Østerud, Svein (red., 2012). 22. juli: Forstå, forklare, forebygge. Oslo: Abstrakt forlag.
- Østerud, Svein (2013). Debatten som forstummet (Essay om Aage Borchgrevinks bok «En norsk tragedie»). *Prosa 3*. <http://www.prosa.no/essay/debatten-som-forstummet/>
- Aardal, Eirin & Svendsen, Christine (2014). *Han var en vanlig gutt: NRKs arbeid med å finne ut hvem de norske Jihadistene egentlig er*. <http://2014.metoderapporter.skup.no/51%20-%20Han%20var%20en%20vanlig%20gutt.pdf>

Forskning om forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme: En kunnskapsoversikt

Tore Bjørge og Ingvild Magnæs Gjelsvik

Denne rapporten gir en oversikt over hva som finnes av norsk forskning om radikaliserings og voldelig ekstremisme, med særlig henblikk på kunnskap om prosesser som leder til radikaliserings, ekstremisme og terrorisme, og hvordan slike prosesser kan motvirkes eller forebygges. Målet har vært å finne frem til de studiene som kan gi mest relevant kunnskap til de som skal forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Oversikten tar for seg forskning om høyreekstremisme, venstreekstremisme, militant islamisme og fremmedkrigere og terrorisme mer generelt. Rapporten gir også et sveip over relevant forskning i Danmark og Sverige, og noen sentrale europeiske forskningsmiljøer.

Et av siktemålene med denne kunnskapsoversikten har vært å identifisere kunnskapshull – områder og temaer hvor forskningsbasert kunnskap mangler eller er utdatert, og hvor det er behov for ny forskning.

Tore Bjørge er professor i politivitenskap ved Politihøgskolen og har en bistilling som seniorforsker ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI). Han forsker på en rekke temaer, men har særlig konsentrert seg om forebyggende perspektiver på politisk vold og terrorisme, kriminelle gjenger og organisert kriminalitet. Han har utgitt 13 bøker, hvorav de to siste er *Strategies for Preventing Terrorism* (2013) og *Forebygging av kriminalitet* (2015).

Ingvild Magnæs Gjelsvik arbeider ved NUPI og Politihøgskolen. Hun har tidligere forsket på reintegrering av tidligere pirater og medlemmer av al-Shabaab, basert på feltarbeid i Somalia, og jobbet for FNs utviklingsprogram for Somalia og for Røde Kors i Colombia. Hun skrev sin masteroppgave om reintegrering av kvinnelige geriljasoldater i Colombia. Nå er hun med i et EU-finansiert forskningsprosjekt hvor hun ser på community policing i Somalia.